माध्यन्दिनशाखीयं

शतपथ ब्राह्मणम्

(5th,–7th Kānda)

श्यामा यदुवंश वैदिक पुस्तकालय
संख्या 694
दिनांक
लालबाग फैजाबाद उ० प्र०

॥ श्रीः ॥

काशी-संस्कृत-ग्रन्थमाला

१२७

(वेदविभागे (७) सप्तमं पुष्पम्)

शुक्लयजुर्वेदान्तर्गतमाध्यन्दिनशाखीयं

शतपथब्राह्मणम्

(पञ्चमादिसप्तमकाण्डान्तात्मको द्वितीयो भागः)

काशीहिन्दूविश्वविद्यालयधर्मविज्ञानविभागभूतपूर्वाध्यक्षेण

महामहोपाध्यायेन शास्त्ररत्नाकरेण

पण्डित चिन्नस्वामिशास्त्रिणा

जयपुरमहाराजसंस्कृतकालेजाध्यक्षेण न्यायमीमांसासाहित्याचार्येण

मीमांसाकेसरिणा विद्यासागरेण

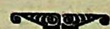
पण्डित पट्टाभिरामशास्त्रिणा च

टिप्पण्यादिभिस्संशोधितम् ।

काशीहिन्दूविश्वविद्यालयीयसंस्कृतमहाविद्यालये वेदाध्यापकेन वेदसाहित्याचार्येण

पण्डित रामनाथदीक्षितेन

सम्पादितम्

प्रकाशकः

जयकृष्णदास-हरिदास गुप्तः,

चौखम्बा संस्कृत सीरिज आफिस

विद्याविलास प्रेस, बनारस ।

वि० सं० २००६] मूल्य ३) [सन् १९५०

प्रकाशक—
जयकृष्णदास हरिदास गुप्त
चौखम्बा संस्कृत सीरिज़ आफिस
बनारस।

मुद्रक—
विद्याविलास प्रेस
बनारस

श्रीः

निवेदनम्

अथेदानीं माध्यन्दिनशाखीयशतपथब्राह्मणस्य द्वितीयो भागः पञ्चमादिसप्तमकाण्डान्तः काण्डत्रयात्मकः सम्पाद्योपस्थाप्यते। १९९९ तमे वैक्रमेऽब्दे पण्डितप्रवरैरस्मदाचार्यचरणैः महामहोपाध्याय–शास्त्ररत्नाकर–पं॰ अ॰ चिन्नस्वामिशास्त्रिमहाभागैः तदन्तेवासिभिः मीमांसान्यायकेसरीत्यादिनैकविधोपाधिमाबिभ्रद्भिः पं॰ पट्टाभिरामशास्त्रिमहोदयैश्च पाठान्तरादिभिः सम्परिष्कृत्य भागेऽस्मिन् सप्तमकाण्डस्य कियन्तोऽप्यध्यायाः सम्पादिताः। परं तदानींतनेनातर्कितोपनतेन महता विश्वयुद्धेन तत्काण्डं समाप्तिं नेयाय। तदनु च वेदवेद्यस्य श्रीमदन्नपूर्णाजानेः कृपयाऽधीतिनां दिष्टेन च कथमपि लब्धसाधनश्चौखम्बामुद्रणालयाध्यक्षो भागमिमं पाठकमहोदयानां पुरस्तात्समुपस्थापयितुकामस्तानेव पण्डितमूर्धन्यानभ्यर्थयामासाग्रेऽपि संशोधनकर्मणि। ते हि बहुकार्यव्याकुला मां न्ययूयुजन्नस्मिन्संशोधनकर्मणि। आज्ञा गुरूणामविलङ्घनीयेति मन्यमानोऽहं तैस्सादरं निर्दिष्टया दिशा यथामति समशोधयम्॥

(अत्र प्रतिपाद्या विषयाः तेषां प्रथमभागेन सम्बन्धश्च)

प्रथमभागो हि दर्शपूर्णमासाग्न्याधेयाग्निहोत्रचातुर्मास्याग्निष्टोमाख्यैर्विषयैरलङ्कृतः। वाजपेयराजसूयाभ्यां चयनस्य च कैश्चन विषयैरलङ्कृतोऽयं द्वितीयो भागः। तृतीयचतुर्थकाण्डप्रतिपादितस्य सोमयागस्य विकृतिभूताविमौ वाजपेयराजसूयौ। तथा हि–सर्वेषां सोमयागानां प्रकृतिरग्निष्टोमः। अयमेव सोमयाग इति अग्निष्टोमयाग इति ज्योतिष्टोमयाग इति च समाख्यायते। अस्मिन् यागे ग्रहचमसेषु गृहीतोन्नीतेन सोमरसेन यागा निष्पाद्यन्त इति सोमयागत्वमस्य क्रतोः। येन च साम्ना यः क्रतुस्संस्थाप्यते तत्साम्नो नामधेयमेव तत्क्रतोः। प्रकृतिभूते च सोमयागे तृतीयसवने यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसंज्ञकमन्त्यं साम। ततश्चाग्निष्टोमत्वम्। ज्योतिष्टोमत्वं चेत्थं भगवती श्रुतिर्निराह—"तदाहुः। कतमानि वाव तानि ज्योती॑ँषि। य एतस्य स्तोमाः। त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंशः। एतानि वाव तानि ज्योती॑ँषि य एतस्य स्तोमाः" इति। यस्मिन् क्रतावेते चत्वारः स्तोमा विद्यन्ते, स ज्योतिष्टोमसंज्ञां लभते। स्तोमो नाम स्तुतिगता संख्या। सोमयागे च क्रमेणेमे स्तोमा भवन्ति। श्रुतिरप्याह–"त्रिवृद्बहिष्पवमानम्। पञ्चदशान्याज्यानि। सप्तदशानि पृष्ठानि। एकविंशमग्निष्टोमसाम" इति। अग्निष्टोमोक्थ्यषोडश्य-

विरात्राणां ज्योतिष्टोमत्वे समानेऽपि अग्निष्टोमत्वादिना मिथो भिद्यन्ते ते क्रतवः। तस्य चैवंविधस्य विकृती इमौ वाजपेयराजसूयौ। "वाजपेयेन स्वाराज्यकामो यजेत" "राजा राजसूयेन स्वाराज्यकामो यजेत" इत्यत्र श्रूयमाणा हि भावना साध्यसाधनेतिकर्तव्यतारूपमंशत्रयमपेक्षते। समानपदोपात्तोऽपि यागस्साध्यत्वेनान्वयं न लभते। तस्यापुरुषार्थत्वात्। परं स्वाराज्यं तत्त्वेनान्वेति। साधनत्वेन च धात्वर्थो यागः। ततश्च यागेन स्वाराज्यं भावयेदिति बोधे जाते कथमिति तृतीयाकांक्षायां सन्निधिपठितानामप्यपूर्वाङ्गानामद्यावधि कुत्राप्युपकाराक्लृप्तेः तान्युपेक्ष्य विकृतिभावना प्राकृतान्यङ्गानि गृह्णाति। तानि च शमयन्त्याकांक्षां ताम्। ततश्च "अव्यक्तासु तु सोमस्ये" ति न्यायेन सोमयागस्य प्रकृतित्वात्तदीयैरङ्गैर्निराकांक्षता भवति। तानि च प्रकृतौ क्लृप्तोपकाराणीति अवगतम्। ततश्च वाजपेयादियागेन स्वाराज्यं भावयेत्प्रकृतिवदुपकृत्येति बोधः। तत्र च वाजपेयराजसूयपदे कर्मनामधेये। वाजपेयेत्यस्य कर्मनामधेयता विस्तरतोऽस्मद्गुरुचरणैः तन्त्रसिद्धान्तरत्नावल्यां प्रकटीकृता। सा च तत एवाधिगन्तव्या। राजसूयपदं चाख्यातपरतन्त्रं सदिष्टिपशुसोमयागान् ब्रवीति। विशेषेण चायं विषयोऽस्मदाचार्यपादैः सारविवेचिन्यां न्यायप्रकाशव्याख्यायां प्रपञ्चितः। ततश्चानयोर्यागयोर्विकृतित्वात् प्रकृतिनिरूपणानन्तरं निरूपणमुचितमेव। तत्रापि ब्राह्मणक्षत्रियाभ्यामनुष्ठेयं वाजपेयं प्रथमं निरूप्य क्षत्रियमात्राधिकारिको राजसूयो न्यरूपि। तदनु च पञ्चसु काण्डेषु चयनम्।

यद्यपि मम मुद्रणाधिकृतस्य च चयनान्तो भागः प्रकाशनीय इति मनीषाऽऽसीत्तथापि ग्राहकास्त्वरन्त इति सप्तमकाण्डान्त एवेदानीं प्रकाश्यते। प्रकाशयिष्यते चाचिरेणैव कालेनावशिष्टं समग्रं ब्राह्मणम्। सावधानं संशोधनकार्ये निर्वर्तितेऽपि मत्प्रमादाद्यन्त्रालयप्रमादाच्च सञ्जातास्त्रुटीर्विस्मरन्तो विबुधा मामनुगृह्णीयुरिति तान् सप्रश्रयमभ्यर्थये। शोधनादिकार्येषु महदुपकृतवते गुरुचरणानां सुपुत्राय मदन्तेवासिने बि. ए. इत्युपाधिभाजे वेदशास्त्रिणे श्रीमते कृष्णमूर्तिनाम्ने स्वाशिषः प्रयुञ्जानो मदीयं कार्यमिदं विश्वेश्वरस्य चरणकमलयोस्समर्पयन् विरमामि॥

इति

महाशिवरात्रिः
काशी, २००६

विद्वज्जनवशंवदः
अ. मु. रामनाथ दीक्षितः

॥ श्रीः ॥

अथ माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे

सवनामकं पञ्चमं काण्डम् ॥

(वाजपेयराजसूयावत्र प्रतिपाद्येते)

प्रथमप्रपाठके प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

५. १. १.

(वाजपेयः)

हरिः ॐ३ । देवाश्च वाऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याः पस्पृधिरे ततोऽसुराऽअतिमानेनैव कस्मिन्नु वयं जुहुयामेति स्वेष्वेवास्येषु [1]जुह्वतश्चेरुस्तेऽतिमानेनैव पराबभूवुस्तस्मान्नातिमन्येत पराभवस्य हैतन्मुखं यदतिमानः ॥१॥ अथ देवाः । अन्योन्यस्मिन्नेव जुह्वतश्चेरुस्तेभ्यः प्रजापतिरात्मानं प्रददौ यज्ञो हैषामास यज्ञो हि देवानामन्नम् ॥२॥ ते होचुः । कस्य नऽइदं भविष्यतीति ते मम ममेत्येव न सम्पादयाञ्चक्रुस्ते हासम्पाद्योचुराजिमेवास्मिन्नजामहै स यो नऽउज्जेष्यति तस्य नऽइदं भविष्यतीति तथेति तस्मिन्नाजिमाजन्त॥३॥ स बृहस्पतिः । सवितारमेव प्रसवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूतऽइदमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्रसविता प्रासुवत्तत्सवितृप्रसूतऽउदजयत्सऽइदꣳसर्वमभवत्सऽइदꣳसर्व[2]मुदजयत्प्रजापतिꣳ ह्युदजयत्सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिस्तेनेष्ट्वैतामेवोर्ध्वां दिश[3]मुदक्रामत्तस्माद्यश्च वेद यश्च नैषोर्ध्वा बृहस्पतेर्दिगित्येवाहुः ॥४॥ तद्वै ह स्म पुरा वाजपेयेन यजन्ते । एताꣳ ह स्मैवोर्ध्वां दिशमुत्क्रामन्ति ततऽऔपाविनैव जानश्रुतेयेन प्रत्यवरूढं ततोऽर्वाचीनं प्रत्यवरोहन्ति ॥५॥ तेनेन्द्रोऽयजत । सऽइदꣳसर्वमभवत्

---

१ जुह्वत इति. क. २ मुदजयदिति. ग. ३ मुदक्रामदिति. ग.

सऽइदꣳसर्वमुदजयत्प्रजापतिꣳ ह्युदजयत्सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिस्तेनेष्ट्वैतामेवोर्ध्वां दिशमुदक्रामत् ॥६॥ तद्ध ह स्म पुरा व्वाजपेयेन य्यजन्ते । एताꣳ ह स्मैवोर्ध्वां दिशमुत्क्रामन्ति ततऽऔपाविनैव जानश्रुतेयेन प्रत्यवरूढं ततोऽर्वाचीनं प्रत्यवरोहन्ति ॥७॥ (शतम् २९००॥) स य्यो व्वाजपेयेन य्यजते । स इदꣳसर्वं भवति स इदꣳसर्वमुज्जयति प्रजापतिꣳह्युज्जयति सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः ॥८॥ तदाहुः । न व्वाजपेयेन य्यजेत सर्वं वाऽएषऽइदमुज्जयति य्यो व्वाजपेयेन य्यजते प्रजापतिꣳह्युज्जयति सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः सऽइह न किं चन परिशिनष्टि तस्येश्वरः प्रजा पापीयसी भवितोरिति ॥९॥ तदु वै य्यजेतैव । य्य ऽएवमेतं यज्ञं क्लृप्तं विद्युर्ऋक्तो यजुष्टः सामतो य्ये प्रजज्ञयंस्तऽएनं याजयेयुरेषा ह त्वेवैतस्य यज्ञस्य समृद्धिर्यदेनं व्विद्वाꣳसो याजयन्ति तस्मादु य्यजेतैव ॥१०॥ स वाऽएष ब्राह्मणस्यैव यज्ञः । य्यदेनेन बृहस्पतिरयजत ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणोऽथो राजन्यस्य य्यदेनेनेन्द्रोऽयजत क्षत्रꣳहीन्द्रः क्षत्रꣳराजन्यः ॥११॥ राज्ञऽएव राजसूयꣳ । राजा वै राजसूयेनेष्ट्वा भवति न वै ब्राह्मणो राज्यायालमवरं वै राजसूयं परं वाजपेयꣳ ॥१२॥ राजा वै राजसूयेनेष्ट्वा भवति । सम्राड्वाजपेयेनावरꣳहि राज्यं परꣳ साम्राज्यं कामयेत वै राजा सम्राड्भवितुमवरꣳहि राज्यं परꣳ साम्राज्यं न सम्राट् कामयेत राजा भवितुमवरꣳ हि राज्यं परꣳसाम्राज्यꣳ ॥१३॥ स य्यो व्वाजपेयेनेष्ट्वा सम्राड्भवति । सऽइदꣳ सर्वꣳ संवृङ्क्ते स कर्मणः कर्मणः पुरस्तादेताꣳ सावित्रीमाहुतिं जुहोति "देव सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाये"ति ॥१४॥ तद्यथैवादो बृहस्पतिः । सवितारं प्रसवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूतऽइदमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्रसविता प्रासुवत्तत्सवितृप्रसूतऽउदजयदेवमेवैषऽएतत्सवितारमेव प्रसवायोपधावति सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूतऽइदमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्रसविता प्रसौति तत्सवितृप्रसूतऽउज्जयति ॥१५॥ तस्मा-

दाह । "देवं सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाय । दिव्यो गन्धर्वः केतपूः केतं नः पुनातु वाचस्पतिर्वाजं नः स्वदतु स्वाहे"ति प्रजापतिर्वै वाचस्पतिरन्नं वाजः प्रजापतिर्नऽइदमद्यान्नꣳ स्वदत्वित्येवैतदाह सऽएतामेवाहुतिं जुहोत्या श्वः सुत्यायाऽएतद्ध्यस्यैतत्कर्मारब्धं भवति प्रसन्नऽएतं यज्ञं भवति॥१६॥ Cf. का.श. ५.१.१. तै. ब्रा. १. ३.१

इति माध्यंदिनशाखीये शतपथब्राह्मणे सप्ताख्ये पञ्चमकाण्डे प्रथमप्रपाठके प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. १. १.)

५. १. २.

(अंश्वादयो ग्रहाः)

अꣳशुं गृह्णाति । सर्वत्वायैव तस्माद्वाऽअꣳशुं गृह्णात्यथैतान् प्रज्ञातानेवाग्निष्टौमिकान् ग्रहान् गृह्णात्याग्रयणात् ॥१॥ अथ पृष्ठ्यान् गृह्णाति । तद्यदेवैतैर्देवाऽउदजयंस्तदेवैषऽएतैरुज्जयति ॥२॥ अथ षोडशिनं गृह्णाति । तद्यदेवैतेनेन्द्रऽउदजयत्तदेवैषऽएतेनोज्जयति ॥३॥ अथैतान् पञ्च वाजपेयग्रहान् गृह्णाति । "ध्रुवसदं त्वा नृषदं मनःसदमुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतम"मिति सादयत्येषां वै लोकानामयमेव ध्रुवऽइयं पृथिवी ममेवैतेन लोकमुज्जयति ॥४॥ "अप्सुषदं त्वा । घृतसदं व्योमसदमुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतम"मिति सादयत्येषां वै लोकानामयमेव व्योमेदमन्तरिक्षलोकमेवैतेनोज्जयति ॥५॥ "पृथिविसदं त्वा । अन्तरिक्षसदं दिविसदं देवसदं नाकसदमुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा । जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतममि"ति सादयत्येष वै देवसन्नाकसदेषऽएव देवलोको देवलोकमेवैतेनोज्जयति ॥६॥ "अपाꣳ रसं-

१ मा. सं. ९. १. २ अꣳशुं इति. ग. ३. आग्रयणात् इति. क.
४ वैष इति. क. ङ. ५–७ मा. सं. ९. २. ८ त्वाऽन्तरिक्षसदं इति क. च
९ मा. सं. ९. ३. १०. मन्त्रा इमे तै. संहितायां प्रथमसप्तमे आम्नाताः ।

मुद्वयसꣳ सूर्यें सन्तꣳ समाहितम् । अपाꣳ रसस्य यो रसस्तं वो गृह्णाम्युत्तममुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतम''मिति सादयत्येष वाऽअपाꣳ रसो योऽयं पवते सऽएष सूर्ये समाहितः सूर्यात्पवतऽएतमेवैतेन रसमुज्जयति ॥७॥ "ग्रहा ऊर्ज्जाहुतयः । व्यन्तो विप्राय मतिं तेषां विशिप्रियाणां वोऽहमिषमूर्ज्जꣳ समग्रभमुपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिरिन्द्राय त्वा जुष्टतममि''ति सादयत्यूर्ग्वै रसो रसमेवैतेनोज्जयति ॥८॥ तान्वाऽएतान् । पञ्च वाजपेयग्रहान् गृह्णाति प्रजापतिं वाऽएषऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजते संवत्सरो वै प्रजापतिः पञ्च वाऽऋतवः संवत्सरस्य तत्प्रजापतिमुज्जयति तस्मात्पञ्च वाजपेयग्रहान् गृह्णाति ॥९॥ अथ सप्तदश सोमग्रहान् गृह्णाति । सप्तदश सुराग्रहान् प्रजापतेर्वाऽएतेऽअन्धसी यत्सोमश्च सुरा च ततः सत्यꣳश्रीर्ज्योतिः सोमोऽनृतं पाप्मा तमः सुरैतेऽएवैतदुभेऽअन्धसीऽउज्जयति सर्वं वाऽएष ऽइदमुज्जयति यो वाजपेयेन यजते प्रजापतिꣳ ह्युज्जयति सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः ॥१०॥ स यत्सप्तदश । सोमग्रहान् गृह्णाति सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्यैतत्सत्यꣳ श्रियं ज्योतिरुज्जयति ॥११॥ अथ यत्सप्तदश । सुराग्रहान् गृह्णाति सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञः स यावानेव यज्ञो यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्यैतदनृतं पाप्मानं तमऽउज्जयति ॥१२॥ तऽउभये चतुस्त्रिꣳशद्ग्रहाः सम्पद्यन्ते । त्रयस्त्रिꣳशद्वै देवाः प्रजापतिश्चतुस्त्रिꣳशस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥१३॥ अथ यत्र राजानं क्रीणाति । तद्दक्षिणतः प्रतिवेशतः केशवात्पुरुषात्सीसेन परिस्रुतं क्रीणाति न वाऽएष स्त्री न पुमान् यत्केशवः पुरुषो यदह पुमांस्तेन न स्त्री यदु केशवस्तेन न पुमान्नैतदयो न हिरण्यं यत्सीसं नैष सोमो न सुरा यत्परिस्रुत्तस्मात्केशवात् पुरुषात्सीसेन परि-

---

१ मा. सं. ९. ४. २ जुष्टमेष ते इति. ग. ३ गृह्णाति इति. ग.

स्रुतं क्रीणाति ॥१४॥ अथ पूर्वेद्युः । द्वौ खरौ कुर्वन्ति पुरोऽक्षमेवान्यं पश्चादक्षमन्यं नेत्सोमग्रहांश्च सुराग्रहांश्च सह सादयामेति तस्मात्पूर्वेद्युर्द्वौ खरौ कुर्वन्ति पुरोऽक्षमेवान्यं पश्चादक्षमन्यम् ॥१५॥ अथ व्युत्र पूर्वया द्वारा । वसतीवरीः प्रपादयन्ति तदपरया द्वारा नेष्टा परिस्रुतं प्रपादयति दक्षिणतः पात्राण्यभ्यवहरन्ति पुरोऽक्षमेव प्रत्यङ्ङासीनोऽध्वर्युः सोमग्रहान् गृह्णाति पश्चादक्षं प्राङासीनो नेष्टा सुराग्रहान्त्सोमग्रहमेवाध्वर्युर्गृह्णाति सुराग्रहं नेष्टा सोमग्रहमेवाध्वर्युर्गृह्णाति सुराग्रहं नेष्टैवमेवैनाव्यत्यासं गृह्णीतः ॥१६॥ न प्रत्यञ्चमक्षमध्वर्युः । सोमग्रहमतिहरति न प्राञ्चमक्षं नेष्टा सुराग्रहं नेज्ज्योतिश्च तमश्च सꣳसृजावेति ॥१७॥ उपर्युपर्यैवाक्षमध्वर्युः । सोमग्रहं धारयत्यधोऽधोक्षं नेष्टा सुराग्रहꣳ "सम्पृचौ स्थः सं मा भद्रेण पृङ्क्त"मिति नेत्पापमिति ब्रवावेति तौ पुनर्विहरतो "विपृचौ स्थो वि मा पाप्मना पृङ्क्त"मिति तद्यथेषीकां मुञ्जाद्विवृहेदेवमेनꣳसर्वस्मात्पाप्मनो विवृहतस्तस्मिन्न तावच्चनैनो भवति यावत्तृणस्याग्रं तौ सादयतः ॥१८॥ अथाध्वर्युः । हिरण्यपात्रेण मधुग्रहं गृह्णाति तं मध्ये सोमग्रहाणाꣳ सादयत्यथोक्थ्यं गृह्णात्यथ ध्रुवमथैतान्त्सोमग्रहानुत्तमे स्तोत्रेऽऋत्विजां चमसेषु व्यवनीय जुह्वति तान् भक्षयन्त्यथ माध्यन्दिने सवने मधुग्रहस्य च सुराग्रहाणां चोद्यते तस्यातः ॥१९॥ Cf. का. श. ६. १. २; तै. ब्रा. १. ३. ३.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे
प्रथमप्रपाठके द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. १. २.)

५. १. ३.

(आग्नेयादयः प्राजापत्याश्च पशवः)

आग्नेयमग्निष्टोमऽआलभते । अग्निर्वाऽअग्निष्टोमोऽग्निष्टोममेवैतेनोज्जयत्यैन्द्राग्नमुक्थेभ्य ऽआलभतऽऐन्द्राग्नानि वाऽउक्थान्युक्थान्ये-

१ मन्यमिति. ग. २,३ मा. सं. ९. ४. ४ उक्थ्येभ्य इति ङ.

वैतेनोज्जयत्यैन्द्रꣳ षोडशिनऽआलभतऽइन्द्रो वै षोडशी षोडशिनमेवैतेनोज्जयति ॥१॥ सारस्वतꣳ सप्तदशाय स्तोत्रायालभते । तदेतदनतिरात्रे सति रात्रे[1] रूपं क्रियते प्रजापतिं वाऽएष ऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजते संवत्सरो वै प्रजापतिस्तदेतेन सारस्वतेन रात्रिमुज्जयति तस्मादेतदनतिरात्रे सति रात्रे रूपं क्रियते[2] ॥ २ ॥ अथ मरुद्भ्यऽउज्जेषेभ्यः । वशां पृश्निमालभेत ऽइयं वै वशा पृश्निर्यदिदमस्यां मूलि चामूलं चान्नाद्यं प्रतिष्ठितं तेनेयं वशा पृश्निरन्नं वाऽएषऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयꣳ ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं विशो वै मरुतोऽन्नं वै विशऽउज्जेषेभ्यऽइत्युज्जित्याऽएव दुर्वैदोऽउज्जेषवत्यौ याज्यानुवाक्ये यद्युज्जेषवत्यौ न विन्देदपि[3] येऽएव के च मारुत्यौ स्यातां दुर्वैदोऽएव वशा पृश्निर्यदि वशां पृश्निं न विन्देदपि यैव का च वशा स्यात् ॥३॥ तस्याऽआवृत् । यत्र होता माहेन्द्रं ग्रहमनुशꣳसति तदस्यै वपया प्रचरेयुरेष वाऽइन्द्रस्य निष्केवल्यो ग्रहो यन्माहेन्द्रोऽप्यस्यैतन्निष्केवल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यꣳ शस्त्रमिन्द्रो वै यजमानस्तन्मध्यतऽएवैतद्यजमाने वीर्यं दधाति तस्मादस्याऽअत्र वपया प्रचरेयुः[4] ॥४॥ त्रेधावदानानि श्रपयन्ति । ततोऽर्द्धानां जुह्वामुपस्तीर्य[5] द्विर्द्विरवद्यति सकृदभिघारयति प्रत्यनक्त्यवदानान्यथोपभृति सकृत्सकृदवद्यति द्विरभिघारयति न प्रत्यनक्त्यवदानानि तद्यदर्द्धानां द्विर्द्विरवद्यति तथैषा कृत्स्ना भवत्यथ यदेतैः प्रचरति तेन दैवीं विशमुज्जयत्यथार्द्धानि मानुष्यै विशऽउपहरति तेनो मानुषीं विशमुज्जयति ॥५॥ तदु तथा न कुर्यात् । ह्वलति वाऽएष यो यज्ञपथादेत्येति वाऽएष यज्ञपथाद्यऽएवं करोति तस्माद्यत्रैवेतरेषां पशूनां वपाभिः प्रचरन्ति तदेवैतस्य वपया प्रचरेयुरेकधावदानानि श्रपयन्ति न मानुष्यै विशऽउपहरन्ति ॥६॥ अथ सप्तदश प्राजापत्यान् पशूनालभते । ते वै सर्वे

---

१ रूपं इति. ग. २. क्रियते इति. ग. ३. विन्देदपि. इति. ग.
४. See. तै. ब्रा. १.४.४. मारुत्या प्रचर्य, एतान् संज्ञपयेत् ५ उपस्तीर्य इति ग.

तूपरा भवन्ति सर्वे श्यामाः सर्वे मुष्कराः प्रजापतिं वाऽएष ऽउज्जयति यो व्वाजपेयेन यजतेऽन्नं वै प्रजापतिः पशुर्वाऽअन्नं तत्प्रजापतिमुज्जयति सोमो वै प्रजापतिः पशुर्वै प्रत्यक्षꣳ सोमस्तत्प्रत्यक्षं प्रजापतिमुज्जयति सप्तदश भवन्ति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥७॥ ते वै सर्वे तूपरा भवन्ति । पुरुषो वै प्रजापतेर्नेदिष्ठꣳ सोऽयं तूपरोऽविषाणस्तूपरो वाऽअविषाणः प्रजापतिः प्राजापत्या ऽएते तस्मात्सर्वे तूपरा भवन्ति ॥८॥ सर्वे श्यामाः । द्वे वै श्यामस्य रूपे शुक्लं चैव लोम कृष्णं च द्वन्द्वं वै मिथुनं प्रजननं प्रजननं प्रजापतिः प्राजापत्याऽएते तस्मात्सर्वे श्यामा भवन्ति ॥९॥ सर्वे मुष्कराः । प्रजननं वै मुष्करः प्रजननं प्रजापतिः प्राजापत्याऽएते तस्मात्सर्वे मुष्करा भवन्ति दुर्वेदा ऽएवꣳ समृद्धाः पशवो यद्येवꣳ समृद्धान्न व्विन्देदपि कतिपया ऽएवैवꣳ समृद्धाः स्युः सर्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः ॥१०॥ तद्धैके । व्वाचऽउत्तममालभन्ते यदि वै प्रजापतेः परमस्ति व्वागेव तदेतद्वाचमुज्जयाम ऽइति व्वदन्तस्तदु तथा न कुर्यात्सर्वं वाऽइदं प्रजापतिर्यदिमे लोका यदिदं किं च सा यदेवैषु लोकेषु व्वाग्वदति तद्वाचमुज्जयति तस्मादु तन्नाद्रियेत ॥११॥ तेषामावृत् । यत्र मैत्रावरुणो व्वामदेव्यमनुशꣳसति तदेषां व्वपाभिः प्रचरेयुः प्रजननं वै व्वामदेव्यं प्रजननं प्रजापतिः प्राजापत्या ऽएते तस्मांदेषामत्र व्वपाभिः प्रचरेयुः॥१२॥ अथेष्टाऽअनुयाजा भवन्ति । अव्यूढे स्रुचावथैषाꣳ हविर्भिः प्रचरन्ति सोऽन्तोऽन्तो वै प्रजापतिस्तदन्तत ऽएवैतत्प्रजापतिमुज्जयत्यथ यत्पुरा प्रचरेद्यथा यमध्वानमेष्यन्त्स्यात्तं गत्वा स क्व ततः स्यादेवं तत्तस्मादेषामत्र हविर्भिः प्रचरन्ति ॥१३॥ तदु तथा न कुर्यात् । ह्वलति वाऽएष यो यज्ञपथादेत्येति वाऽएष

१–५. तूपरा इति क ६. See. तै. ब्रा. १.३.५. सारस्वत्योत्तमया प्रचरति वाग्वै सरस्वती । ७. लोकेषु इति. ग. ३०. ८. तेषामिति. ग. ९. तदेषां इति. ग.
१०. तस्मादेषां वपाभिरत्रेति.ग. ११. अथेष्टाः इति.ग. १२. प्रचरन्ति इति.ग.

यज्ञपथाद्यऽएवं करोति तस्माद्यत्रैवेतरेषां पशूनां व्वपाभिः प्रचरन्ति तदेवैतेषां व्वपाभिः प्रचरेयुर्यत्रैवेतरेषां पशूनाॐ हविर्भिः प्रचरन्ति तदेवैतेषाॐ हविषा प्रचरेयुरेकानुवाक्या भवत्येका[1] याज्यैकदेवत्या हि प्रजापतयऽइत्युपाॐ शूक्त्वा छागानाॐहविषोऽनुब्रूहीति प्रजापतय ऽइत्येवोपाॐ[2] शूक्त्वा छागानाॐ हविः प्रस्थितं प्रेष्येति व्वषट्कृते जुहोति ॥१४॥ Cf. का. श. ६. १. ३; तै. ब्रा. १. ३. ४.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे प्रथमप्रपाठके तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. १. ३.)

५. १. ४.

(यजमानाभिषेकः, आजिधावनं च)

तं वै माध्यन्दिने सवनेऽभिषिञ्चति । माध्यन्दिने सवनऽआजिं धावन्त्येष वै प्रजापतिर्य ऽएष यज्ञस्तायते य्यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता एतस्वेवाप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते तन्मध्यत ऽएवैतत्प्रजापतिमुज्जयति ॥१॥ अगृहीते माहेन्द्रे । एष वाऽइन्द्रस्य निष्केवल्यो ग्रहो य्यन्माहेन्द्रो-प्यस्यैतन्निष्केवल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यॅ[3]ॐ शस्त्रमिन्द्रो वै य्यजमान-स्तदेनॐस्वऽएवायतनेऽभिषिञ्चति तस्मादगृहीते माहेन्द्रे ॥२॥ अथ रथमुपावहरति । "इन्द्रस्य व्वज्रोऽसी"[4]ति व्वज्रो वै रथऽइन्द्रो वै यजमानस्तस्मादाहेन्द्रस्य व्वज्रोऽसीति "व्वाजसा"[5] ऽइति व्वाजसा हि रथ "स्त्वयायं वाजॐ सेदि"[6]त्यन्नं वै व्वाजस्त्वयायमन्नमुज्जयत्वि-त्येवं तदाह ॥३॥ तं धूर्गृहीतमन्तर्वेद्यभ्यववर्त्तयति। "वाजस्य नु प्रसवे मातरं मही"मित्यन्नं वै व्वाजोऽन्नस्य नु प्रसवे मातरं महीमित्येवै-तदाहा"दितिं नाम व्वचसा करामह"ऽइतीयं वै पृथिव्यदितिस्तस्मा-दाहादितिं नाम व्वचसा करामहऽइति "यस्यामिदं व्विश्वं भुवनमा-

---

१. भवतीति नाऽस्ति. ग. २. इत्युपाॐशूक्त्वेति. ग.

३. निष्केवल्यामिती. ग. ४-९ मा. सं. ९. ५.

विवेशे''त्यस्याᳪं हीदᳯंसर्व्वं भुवनमाविष्टं ''तस्यां नो देवः सविता धर्म साविष''दिति तस्यां नो देवः सविता य्यजमानᳯं सुवतामित्येवैतदाह ॥४॥ अथाश्वानद्भिरभ्युक्षति । स्नपनायाभ्यवनीयमानान्त्स्नपितान्वोदानीतानद्भ्यो ह वाऽअग्रेऽश्वः सम्बभूव सोऽद्भ्यः सम्भवन्नसर्व्वः समभवदसर्व्वो हि वै समभवत्तस्मान्न सर्व्वैः पद्भिः प्रतितिष्ठत्येकैकमेव पादमुदच्य तिष्ठति तद्यदेवास्यात्राप्स्वहीयत तेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति तस्मादश्वानद्भिरभ्युक्षति स्नपनायाभ्यवनीयमानान्त्स्नपितान्वोदानीतान् ॥५॥ सोऽभ्युक्षति । ''अप्स्वन्तरमृतमप्सु भेषजमपामुत प्रशस्तिष्वश्वा भवत व्वाजिन''ऽइत्यनेनापि ''देवीरापो य्यो व ऊर्म्मिः प्रतूर्त्तिः ककुन्मान्वाजसास्तेनायं व्वाजᳪं से'' दित्यन्नं वै व्वाजस्तेनायमन्नमुज्जयत्वित्येवैतदाह ॥६॥ अथ रथं युनक्ति । स दक्षिणायुग्यमेवाग्रे य्युनक्ति सव्यायुग्यं वाऽअग्रे मानुषेऽथैवं देवत्रा ॥७॥ स य्युनक्ति । ''व्वातो वा मनो वे''ति न वै व्वातात्किं चनाशीयोऽस्ति न मनसः किं चनाशीयोऽस्ति तस्मादाह व्वातो वा मनो वेति ''गन्धर्व्वाः सप्तविᳪंशतिस्तेऽग्रेऽश्वमयुञ्ज''न्निति गन्धर्वा ह वाऽअग्रेऽश्वं य्युयुजुस्तद्येऽग्रेऽश्वमयुंजस्ते त्वा य्युञ्जन्त्वित्येवैतदाह ''तेऽअस्मिन् जवमादधु''रिति तद्येऽस्मिञ्जवमादधुस्ते त्वयि जवमादधत्वित्येवैतदाह ॥८॥ अथ सव्यायुग्यं य्युनक्ति । ''व्वातरᳪं हा भव व्वाजिन्युज्यमान''ऽइति व्वातजवो भव व्वाजिन्युज्यमान ऽइत्येवैतदाहे''न्द्रस्येव दक्षिणः श्रियैधी''ति यथेन्द्रस्य दक्षिणः श्रियैवं य्यजमानस्य श्रियैधीत्येवैतदाह ''य्युञ्जन्तु त्वा मरुतो विश्ववेदस'' ऽइति य्युञ्जन्तु त्वा देवा ऽइत्येवैतदाहा''ते त्वंष्ट्रा पत्सु जवं दधा''त्विति नात्र तिरोहितमिवास्त्यथ दक्षिणाप्रष्टिं य्युनक्ति सव्याप्रष्टिं वाऽअग्रे मानुषेऽथैवं देवत्रा ॥९॥ स य्युनक्ति ।

---

१. मा. सं. ९. ५.	२, ३. मा. सं. ९. ६.
४–६ मा. सं. ९. ७.	७–१०. मा. सं. ९. ८.

"जवो यस्ते वाजिन्निहितो गुहा यः श्येने परीत्तोऽअचरच्च वात" इति जवो यस्ते वाजिन्नप्यन्यत्रापनिहितस्तेन नऽइमं यज्ञं प्रजापतिमुज्जयेत्येवैतदाह "तेन नो वाजिन् बलवान् बलेन वाजजिच्च भव समने च पारयिष्णु"रित्यन्नं वै वाजोऽन्नजिच्च ऽएध्यस्मिंश्च नो यज्ञे देवसमनऽइमं यज्ञं प्रजापतिमुज्जयेत्येवैतदाह ॥१०॥

(अर्द्धप्रपाठकः ५९)

ते वाऽएतऽएव त्रयो युक्ता भवन्ति । त्रिवृद्धि देवानां तद्धि देवत्राधिप्रष्टियुग ऽएव चतुर्थोऽन्वेति मानुषो हि स तं यत्र दास्यन् भवति तच्चतुर्थमुपयुज्य ददाति तस्मादपीतरस्मिन्यज्ञऽएतऽएव त्रयो युक्ता भवन्ति त्रिवृद्धि देवानां तद्धि देवत्राधिप्रष्टियुग ऽएव चतुर्थोऽन्वेति मानुषो हि स तं यत्र दास्यन् भवति तच्चतुर्थमुपयुज्य ददाति ॥११॥ अथ बार्हस्पत्यं चरुं नैवारꣳ सप्तदशशरावं निर्वपति । अन्नं वाऽएष ऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयꣳ ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तदेवास्माऽएतत्करोति ॥१२॥ अथ यद्बार्हस्पत्यो भवति । बृहस्पतिर्ह्येतमग्रऽउदजयत्तस्माद्बार्हस्पत्यो भवति ॥१३॥ अथ यन्नैवारो भवति । ब्रह्म वै बृहस्पतिरेते वै ब्रह्मणा पच्यन्ते यन्नीवारास्तस्मान्नैवारो भवति सप्तदशशरावो भवति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥१४॥ तमश्वानवघ्रापयति । "वाजिन" ऽइति वाजिनो ह्यश्वास्तस्मादाह वाजिन ऽइति "वाजजित" ऽइत्यन्नं वै वाजोऽन्नजित ऽइत्येवैतदाह "वाजꣳसरिष्यन्त" ऽइत्याजिꣳहि सरिष्यन्तो भवन्ति "बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रते"ति बृहस्पतेर्ह्येष भागो भवति तस्मादाह बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतेति तद्यदश्वानवघ्रापयतीममुज्जयानीति तस्मा-

---

१, २. मा. सं. ९. ९. ३. भवति इति. क.
४. अवघ्रापयतीति क. ङ. ५-८ मा. सं. ९. ९.

द्वाऽअश्वानवघ्रापयति ॥१५॥ Cf. का. श. ६. २. १; तै. ब्रा. १. ३. ५. ६; मै. सं. १. ११. ७; का. सं. १४. ७.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे प्रथमप्रपाठके चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ (अ. १.४.)

५. १. ५.

(दुन्दुभ्याहननादिकम्)

तद्यदाजिं धावन्ति । इममेवैतेन लोकमुज्जयत्यथ यद्ब्रह्मा रथचक्रे साम गायति नाभिदघ्नऽउद्धितेऽन्तरिक्षलोकमेवैतेनोज्जयत्यथ यद्यूपꣳ रोहति देवलोकमेवैतेनोज्जयति तस्माद्वाऽएतत्त्रयं क्रियते ॥१॥ स ब्रह्मा रथचक्रमधिरोहति । नाभिदघ्नऽउद्धितं "देवस्याहꣳ सवितुः सवे सत्यसवसो बृहस्पतेरुत्तमं नाकꣳरुहेय"मिति यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः ॥२॥ अथ यदि राजन्यो यजते । "देवस्याहꣳ सवितुः सवे सत्यसवस ऽइन्द्रस्योत्तमं नाकꣳ रुहेयमि"ति क्षत्रꣳ ह्रीन्द्रः क्षत्रꣳ राजन्यः ॥३॥ त्रिः सामाभिगायति । त्रिरभिगीयावरोहति "देवस्याहꣳ सवितुः सवे सत्यप्रसवसो बृहस्पतेरुत्तमं नाकमरुह"मिति यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः ॥४॥ अथ यदि राजन्यो यजते । "देवस्याहꣳसवितुः सवे सत्यप्रसवसऽइन्द्रस्योत्तमं नाकमरुहमि"ति क्षत्रꣳह्रीन्द्रः क्षत्रꣳराजन्यः ॥५॥ अथ सप्तदश दुन्दुभीननुवेद्यन्तꣳसंमिन्वन्ति । प्रतीच ऽआग्नीध्रात्प्रजापतिं वाऽएष ऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजते वाग्वै प्रजापतिरेषा वै परमा वाग्या सप्तदशानां दुन्दुभीनां परमामेवैतद्वाचं परमं प्रजापतिमुज्जयति सप्तदश भवन्ति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥६॥ अथैतेषां दुन्दुभीनाम् । एकं यजुषा हन्ति तत्सर्वे यजुषा हता भवन्ति ॥७॥

१. नाभिदघ्न इति. क. २. लोकमेवेति. ङ. ३. क्रियत इति. ङ. ४–६, ८. मा. सं. ९. १०. ७. ब्राह्मण इति. ङ. ब्राह्मणः इति. ख.

स ऽआहन्ति । "बृहस्पते व्वाजं जय बृहस्पतये व्वाचं व्वदत बृहस्पतिं व्वाजं जापयते"ति य्यदि ब्राह्मणो य्यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः ॥८॥ अथ य्यदि राजन्यो य्यजते । "इन्द्र व्वाजं जयेन्द्राय व्वाचं वदतेन्द्रं वाजं जापयते"ति क्षत्रँ᳭ हीन्द्रः क्षत्रँ᳭ राजन्यः ॥९॥ अथैतेष्वाजिसृत्सु रथेषु । पुनरासृजतेष्वेतेषां दुन्दुभीनामेकं यजुषोपावहरति तत्सर्वे य्यजुषोपावहृता भवन्ति ॥१०॥ स ऽउपावहरति । "एषा वः सा सत्या संव्वागभूद्यया बृहस्पतिं व्वाजमजीजपताजीजपत बृहस्पतिं व्वाजं व्वनस्पतयो व्विमुच्यध्वमि"ति य्यदि ब्राह्मणो यजते ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि ब्राह्मणः ॥११॥ अथ यदि राजन्यो य्यजते । "एषा वः सा सत्या संवागभूद्ययेन्द्रं वाजमजीजपताजीजपतेन्द्रं व्वाजं व्वनस्पतयो व्विमुच्यध्व"मिति क्षत्रँ᳭ हीन्द्रः क्षत्रँ᳭ राजन्यः ॥१२॥ अथ व्वेद्यन्तात् । राजन्य ऽउदङ् सप्तदश प्रव्याधान् प्रविध्यति यावान्वा ऽएकः प्रव्याधस्तावांस्तिर्यङ् प्रजापतिरथ य्यावत्सप्तदश प्रव्याधास्तावानन्वङ् प्रजापतिः ॥१३॥ तद्यद्राजन्यः प्रविध्यति । एष वै प्रजापतेः प्रत्यक्षतमां यद्राजन्यस्तस्मादेकः सन् बहूनामीष्टे य्यद्वेव चतुरक्षरः प्रजापतिश्चतुरक्षरो राजन्यस्तस्माद्राजन्यः प्रविध्यति सप्तदश प्रव्याधान् प्रविध्यति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥१४॥ अथ यूपं य्यजुषा युनक्ति । तं य्यजमान ऽआतिष्ठति "देवस्याहँ᳭ सवितुः सवे सत्यप्रसवसो बृहस्पतेर्वाजजितो व्वाजं जेष"मिति ॥१५॥ तद्यथैवादो बृहस्पतिः । सवितारं प्रसवायोपाधावत्सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूत ऽइदमुज्जयानीति तदस्मै सविता प्रसविता प्रासुवत्तत्सवितृप्रसूत ऽउदजयदेवमेवैष ऽएतत्सवितारमेव प्रसवायोपधावति सविता वै देवानां प्रसवितेदं मे प्रसुव त्वत्प्रसूत ऽइदमुज्जया-

१, ३. मा सं ९. ११. २. ब्राह्मण इति. ग. ४. उपावहरतीति घ.
५, ७. मा. ९. १२. ६. ब्राह्मणः इति ख. ८. मा. सं ९. १३.

नीति तदस्मै सविता प्रसविता प्रसौति तत्सावितृप्रसूत उज्जयति ॥१६॥ अथ यद्यध्वर्योः। अन्तेवासी वा ब्रह्मचारी[1] वैतद्यजुरधीयात्सोऽन्वास्थाय वाचयति "वाजिन"[2] इति वाजिनो ह्यश्वस्तस्मादाह वाजिन इति "वाजजित"[3] इत्यन्नं वै वाजोऽन्नजित इत्येवैतदाह "अध्वनः स्कभ्नुवन्त"[4] इत्यध्वनो हि स्कभ्नुवन्तो धावन्ति "योजना मिमाना"[5] इति योजनशो हि मिमानाऽध्वानं धावन्ति "काष्ठां[6] गच्छते"ति यथैनानन्तराऽनाष्ट्रा रक्षाᳬसि न हिᳬस्युरेवमेतदाह धवन्त्याजिमाघ्नन्ति दुन्दुभीनभिसाम गायति ॥१७॥ अथैताभ्यां जगतीभ्याम् । जुहोति वानु वा मन्त्रयते यदि जुहोति यद्यनुमन्त्रयते समान एव बन्धुः ॥१८॥ स जुहोति। "एष[7] स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो अपिकक्ष आसनि । क्रतुं दधिक्रा अनु सᳬसनिष्यदत्पथामङ्काᳬस्यन्वापनीफणत्स्वाहा ॥ १९ ॥ "उत[8] स्म । अस्य द्रवतस्तुरण्यतः पर्णं न वेरनुवाति प्रगर्द्धिनः । श्येनस्येव ध्रजतो अङ्कसं परि दधिक्राव्णः सहोर्जा तरित्रतः स्वाहे"ति॥२०॥ अथोत्तरेण त्रिचेन । जुहोति वानु वा मन्त्रयते द्वयं तद्यस्माज्जुहोति वाऽनु वा मन्त्रयते यदि जुहोति यद्यनुमन्त्रयते समान एव बन्धुरेतानेवैतदश्वान्धावत उपवाजयत्येतेषु वीर्यं दधाति तिस्रो वा इमाः पृथिव्य इयमहैका द्वे अस्याः परेता एवैतदुज्जयति ॥२१॥ सोऽनुमन्त्रयते । "शं[9] नो भवन्तु वाजिनो हवेषु देवताता मितद्रवः स्वर्काः[10] । जम्भयन्तोऽहिं वृकᳬ रक्षाᳬसि सनेम्यस्मद्युयवन्नमीवाः" ॥२२॥ "ते[11] नो अर्वन्तः । हवनश्रुतो हवं विश्वे शृण्वन्तु वाजिनो मितद्रवः । सहस्रसा मेधसाता सनिष्यवो महो ये धनᳬ समिथेषु जभ्रिरे ॥२३॥ "वाजे[12] वाजेऽवत । वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः । अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता यात पथि-

---

१. ब्रह्मचारी इति क.
२-६. मा. सं ९. १३.
७. मा. सं. ९. १४.
८. मा. स. ९. १५.
९. मा. सं. ९. १६.
१०. स्वर्काः इति. घ.
११. मा. सं. ९. १७.
१२. मा. सं. ९. १८.

भिर्द्देवयानै"रिति ॥२४॥ अथ बार्हस्पत्येन चरुणा प्रत्युपतिष्ठते । तमुपस्पृशत्यन्नं वा ऽ एष ऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजते ऽन्नपेयꣳ ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तेनैवैतदेतां गतिं गत्वा सꣳस्पृशते तदात्मन् कुरुते ॥२५॥ स उपस्पृशति । "आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्या"दित्यन्नं वै वाज ऽआ मान्नस्य प्रसवो जगम्यादित्येवैतदाहे"मे द्यावापृथिवी विश्वरूपे" ऽइति द्यावापृथिवी हि प्रजापति"रा मा गन्तां पितरा मातरा चे"ति मातेव च हि पितेव च प्रजापति"रा मा सोमो ऽअमृतत्वेन गम्यादि"ति सोमो हि प्रजापतिः ॥२६॥ तमश्वानवघ्रापयति । "वाजिन" ऽइति वाजिनो ह्यश्वास्तस्मादाह वाजिन ऽइति "वाजजित" इत्यन्नं वै वाजोऽन्नजित ऽइत्येवैतदाह "वाजꣳ ससृवाꣳस" ऽइति सरिष्यन्त ऽइति वा ऽअग्रऽआह सरिष्यन्त ऽइव हि तर्हि भवन्त्यथात्र ससृवाꣳस ऽइति ससृवाꣳसऽइव ह्यत्र भवन्ति तस्मादाह ससृवाꣳस ऽइति "बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रते"ति बृहस्पतेर्ह्येष भागो भवति तस्मादाह बृहस्पतेर्भागमवजिघ्रतेति "निमृजाना" ऽइति तद्यजमाने वीर्यं दधाति तद्यदश्वानवघ्रापयतीममुज्जयानीति वा ऽअग्रेऽवघ्रापयत्यथात्रेममुदजैषमिति तस्माद्वाऽअश्वानवघ्रापयति ॥२७॥ अथैतेषामाजिसृताꣳ रथानाम् । एकस्मिन्वैश्यो वा राजन्यो वोपास्थितो भवति स वेदेरुत्तरायाꣳ श्रोणाऽउपविशत्यथाध्वर्युश्च यजमानश्च पूर्वया द्वारा मधुग्रहमादाय निष्क्रामतस्तं वैश्यस्य वा राजन्यस्य वा पाणावाधत्तोऽथ नेष्टा परया द्वारा सुराग्रहानादाय निष्क्रामति स जघनेन शालां पर्येत्यैकं वैश्यस्य वा राजन्यस्य वा पाणावादधदाहानेन तऽइमं निष्क्रीणामीति सत्यं वै श्रीर्ज्योतिः सोमोऽनृतं पाप्मा तमः सुरा सत्यमेवैतच्छ्रियं ज्योतिर्यजमाने दधात्यनृतेन पाप्मना तमसा वैश्यं विध्यति तैः स यं भोगं कामयते तं कुरुतेऽथैतꣳ सहिरण्यपात्रमेव मधुग्रहं

१–९. मा. सं. ९. १९.   १०. आजिश्रिताꣳ इति. क. च.

ब्रह्मणे ददाति तं ब्रह्मणे ददमृतमायुरात्मन्धत्तेऽमृतꣳ ह्यायुर्हिरण्यं तेन स यं भोगं कामयते तं कुरुते ॥२८॥ Cf. का. श. ६. २. १; तै. ब्रा. १. ३. ५; मै. सं. १. ११. ७; कठ. सं. १४. ७, ८.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे
प्रथमप्रपाठके पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. १. ५.)

(प्रथमोऽध्यायः समाप्तः)

५. १. ६.
(यूपारोहणम्)

अथ स्रुवं चाज्यविलापनीं चादाय। आहवनीयमभ्यैति स ऽएता द्वादशाप्तीर्जुहोति वा व्वाचयति वा य्यदि जुहोति यदि व्वाचयति समानऽ एव बन्धुः ॥१॥ स जुहोति। "आपये स्वाहा स्वापये स्वाहाऽपिजाय स्वाहा क्रतवे स्वाहा व्वसवे स्वाहाऽहर्पतये स्वाहाऽह्ने मुग्धाय स्वाहा मुग्धाय व्वैनꣳशिनाय स्वाहा व्विनꣳशिनऽआन्त्यायनाय स्वाहाऽन्त्याय भौवनाय स्वाहा भुवनस्य पतये स्वाहाऽधिपतये स्वाहे"त्येता द्वादशाप्तीर्जुहोति द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यैवास्याप्तिर्या सम्पत्तामेवैतदुज्जयति तामात्मन् कुरुते ॥२॥ अथ षट् क्लृप्तीः। जुहोति वा व्वाचयति वा यदि जुहोति यदि व्वाचयति समान ऽएव बन्धुः ॥३॥ स व्वाचयति। "आयुर्यज्ञेन कल्पतां प्राणो यज्ञेन कल्पतां चक्षुर्यज्ञेन कल्पताꣳ श्रोत्रं यज्ञेन कल्पतां पृष्ठं यज्ञेन कल्पतां यज्ञो यज्ञेन कल्पतामि"त्येताः षट् क्लृप्तीर्वाचयति षड्वाऽऋतवस्संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यैवास्य क्लृप्तिर्या सम्पत्तामेवैतदुज्जयति तामात्मन् कुरुते ॥४॥ अष्टाश्रिर्यूपो भवति । अष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्रमग्नेश्छन्दो देवलोकमेवैतेनोज्जयति सप्तदशभिर्वासोभिर्यूपो व्वेष्टितो वा व्विग्रथितो वा भवति सप्तदशो वै प्रजापति-

१. मा. सं. ९. २०. २. आत्मन् इति. ग. ३. मा. सं. ९. २१

तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥५॥ गौधूमं चषालं भवति । पुरुषो वै प्रजापतेर्नेदिष्ठꣳ सोऽयमत्वगेते वै पुरुषस्यौषधीनां नेदिष्ठतमां य्यद्गोधूमास्तेषां न त्वगस्ति मनुष्यलोकमेवैतेनोज्जयति ॥६॥ गर्तन्वान्यूपोऽतीक्ष्णाग्रो भवति । पितृदेवत्यो वै गर्त्तः पितृलोकमेवैतेनोज्जयति सप्तदशारत्निर्भवति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तद्प्रजापतिमुज्जयति ॥७॥ अथ नेष्टा पत्नीमुदानेष्यन् । कौशं वासः परिधापयति कौशं वा चण्डातकमन्तरं दीक्षितवसनाज्जघनार्द्धो वाऽएष यज्ञस्य यत्पत्नी तामेतत्प्राचीं यज्ञं प्रसादयिष्यन् भवत्यस्ति वै पत्न्या ऽअमेध्यं य्यदवाचीनं नाभेर्मेध्या वै दर्भास्तद्यदेवास्या अमेध्यं तदेवास्या ऽएतद्दर्भैर्मेध्यं कृत्वाथैनां प्राचीं यज्ञं प्रसादयति तस्मान्नेष्टा पत्नीमुदानेष्यन् कौशं व्वासः परिधापयति कौशं वा चण्डातकमन्तरं दीक्षितवसनात् ॥८॥ अथ निश्रयणीं निश्रयति । स दक्षिणत उदङ् रोहेदुत्तरतो वा दाक्षिणा दक्षिणतस्त्वेवोदङ् रोहेत्तथा ह्युदग्भवति ॥९॥ स रोक्ष्यन् जायामामन्त्रयते । "जायऽएहि स्वो रोहावे"ति रोहावेत्याह जाया तद्यज्जायामामन्त्रयतेऽर्द्धो ह वाऽएष ऽआत्मनो य्यज्जाया तस्माद्याव-ज्जायां न विन्दते नैव तावत्प्रजायतेऽसर्वो हि तावद्भवत्यथ य्यदैव जायां व्विन्दतेऽथ प्रजायते तर्हि हि सर्व्वो भवति सर्व्व ऽएतां गतिं गच्छानीति तस्माज्जायामामन्त्रयते ॥१०॥ स रोहति । "प्रजापतेः प्रजाऽ अभूमे"ति प्रजापतेर्ह्येष प्रजा भवति य्यो व्वाजपेयेन यजते ॥११॥ अथ गोधूमानुपस्पृशति । "स्वर्देवा ऽअगन्मे"ति स्वर्ह्येष गच्छति य्यो व्वाजपेयेन य्यजते ॥१२॥ तद्यद्गोधूमानुपस्पृशति । अन्नं वै गोधूमा अन्नं वाऽएष ऽउज्जयति य्यो व्वाजपेयेन य्यजतेऽन्नपेयꣳ ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तेनैवैतदेतां गतिं गत्वा सꣳस्पृशते तदात्मन् कुरुते तस्माद्गोधूमानुपस्पृशति ॥१३॥ अथ शीर्ष्णा य्यूपमत्युज्जिहीते । "अमृता ऽअभूमे"ति देवलोकमेवैतेनोज्जयति॥१४॥

१–३. मा. सं. ९. २१.

अथ दिशोऽनुवीक्षमाणो जपति । "अस्मे वोऽअस्त्विन्द्रियमस्मे नृम्णमुत क्रतुरस्मे व्वर्चांᳬसि सन्तु वः" इति सर्व्वं वाऽएष इदमुज्जयति यो व्वाजपेयेन यजते प्रजापतिᳬ ह्युज्जयति सर्व्वमु ह्येवेदं प्रजापतिः सोऽस्य सर्व्वस्य यश इन्द्रियं व्वीर्यᳬ संवृज्य तदात्मन्धत्ते तदात्मन् कुरुते तस्माद्दिशोऽनुवीक्षमाणो जपति॥१५॥ (शतम् २०००) अथैनमूषपुटैरनूदस्यन्ति । पशवोऽवाऽऊषा अन्नं वै पशवोऽन्नं वा एष उज्जयति यो व्वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयᳬ ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तेनैवैतदेतां गतिं गत्वा सᳬस्पृशते तदात्मन् कुरुते तस्मादेनमूषपुटैरनूदस्यन्ति ॥१६॥ आश्वत्थेषु पलाशेषूपनद्धा भवन्ति । स यदेवादोऽश्वत्थे तिष्ठत इन्द्रो मरुत उपामन्त्रयत तस्मादाश्वत्थेषु पलाशेषूपनद्धा भवन्ति व्विशोऽनूदस्यन्ति व्विशो वै मरुतोऽन्नं वै व्विशस्तस्माद्विशोऽनूदस्यन्ति सप्तदश भवन्ति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति ॥१७॥ अथेमामुपावेक्षमाणो जपति । "नमो मात्रे पृथिव्यै नमो मात्रे पृथिव्या" इति बृहस्पतेर्ह वाऽअभिषिषिचानात्पृथिवी बिभयांचकार महद्वाऽअयमभूद्योऽभ्यषेचि यद्वै मायं नावदृणीयादिति बृहस्पतिर्ह पृथिव्यै बिभयांचकार यद्वै मेयं नावधून्वीतेति तदनयैवैतन्मित्रधेयमकुरुत न हि माता पुत्रᳬ हिनस्ति न पुत्रो मातरम् ॥१८॥ बृहस्पतिसवो वाऽएष यद्वाजपेयम् । पृथिव्यु हैतस्माद्बिभेति महद्वाऽअयमभूद्योऽभ्यषेचि यद्वै मायं नावदृणीयादित्येष उ हास्यै बिभेति यद्वै मेयं नावधून्वीतेति तदनयैवैतन्मित्रधेयं कुरुते न हि माता पुत्रᳬ हिनस्ति

१, ४. अनुवीक्ष्यमाण इति. ग. २. मा. सं. ९. २२. ३. धत्ते इति. ग.

५. जपति. इति. ग. ६. अनूदस्यति इति. च.

७. मरुतोऽन्नमिति च. ८. वै इति नाऽस्ति. ग. घ.

९. मुज्जयति इति. ख, घ, च. १०. भवति इति. च. ११. मा. सं. ९. २२.

न पुत्रो मातरम् ॥१९॥ अथ हिरण्यमभ्युवरोहति । अमृतमायुर्हिरण्यं तदमृतऽआयुषि प्रतितिष्ठति[1] ॥२०॥ अथाजर्षभस्याजिनमुपस्तृणाति । तदुपरिष्टाद्रुक्मं निदधाति तमभ्यवरोहतीमां वैव ॥२१॥ अथास्माऽआसन्दीमाहरन्ति उपरिसद्यं[2] वाऽएष जयति यो जयत्यन्तरिक्षसद्यं तदेनमुपर्यासीनमधस्तादिमाः प्रजा ऽउपासते तस्मादस्माऽआसन्दीमाहरन्ति[3] ॥२२॥ औदुम्बरी भवति[4] । अन्नं वाऽऊर्गुदुम्बरऽऊर्ज्जोऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै तस्मादौदुम्बरी भवति तामग्रेण हविर्द्धाने जघनेनाहवनीयं निदधाति[5] ॥२३॥ अथाजर्षभस्याजिनमास्तृणाति । प्रजापतिर्वाऽएष[6] व्यदजर्षभ ऽएता वै प्रजापतेः प्रत्यक्षतमां व्यदजास्तस्मादेतास्त्रिः संवत्सरस्य विजायमाना द्वौ त्रीनिति जनयन्ति तत्प्रजापतिमेवैतत्करोति तस्मादजर्षभस्याजिनमास्तृणाति । ॥२४॥ स ऽआस्तृणाति । "इयं ते राडि"ति राज्यमेवास्मिन्नेतद्दधात्यथैनमासादयति "य्यन्तासि य्यमन" ऽइति य्यन्तारमेवैनमेतद्यमनमासां प्रजानां करोति "ध्रुवोऽसि धरुण" ऽइति ध्रुवमेवैनमेतद्धरुणमस्मिँल्लोके करोति "कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा रय्यै त्वा पोषाय त्वे"ति साधवे त्वेत्येवैतदाह ॥२५॥ Cf. का. श. ६. २. २; तै. ब्रा. १. ३. ६; मै. सं. १. ११. ८; कठ. सं. १४. ८.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे
पथमप्रपाठके षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ (अ. २. १.)

प्रथमः प्रपाठकस्समाप्तः ॥

(कण्डिकासंख्या ११७)

---

१. तिष्ठति इति ग. घ, च. तिष्ठति इति ख.
२. सद्यं इति. ग.
३. माहरन्ति इति. च.
४. भवति इति. ख, ग.
५. निदधाति इति. ग.
६. प्रजापतिरिति. ख, च.
७–१०. मा सं. ९. २२.

५. २. १.

(नैवारचरुः)

वार्हस्पत्येन चरुणा प्रचरति । तस्यानिष्ट ऽएव स्विष्टकृद्भवत्यथास्मा ऽअन्नꣳ सम्भरत्यन्नं वा[1] ऽएष ऽउज्जयति यो वाजपेयेन यजतेऽन्नपेयꣳ ह वै नामैतद्यद्वाजपेयं तद्यदेवैतदन्नमुदजैषीत्तदेवास्मा ऽएतत्सम्भरति[2] ॥१॥ औदुम्बरे पात्रे । अन्नं वा ऽऊर्ग्गुदुम्बर ऽऊर्ज्जोऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै तस्मादौदुम्बरे पात्रे सोऽप ऽएव प्रथमाः सम्भरत्यथ पयोऽथ यथोपस्मारं[3] मन्नानि ॥२॥ तद्धैके[4] । सप्तदशान्नानि सम्भरन्ति सप्तदशः प्रजापतिरिति[5] वदन्तस्तदु[6] तथा न कुर्यात्प्रजापतेर्न्वेव सर्व्वमन्नमनवरुद्धं क ऽउ तस्मै मनुष्यो यः सर्व्वमन्नमवरुन्धीत[7] तस्मादु सर्व्वमेवान्नं यथोपस्मारꣳ सम्भरन्नेकमन्नं न सम्भरेत् ॥३॥ स यन्न सम्भरति । तस्योद्ब्रुवीत तस्य नाश्नीयाद्यावज्जीवं तथा नान्तमेति तथा ज्योग्जीवति स ऽएतस्य सर्व्वस्यान्नाद्यस्य सम्भृतस्य स्रुवेणोपघातं वाजप्रसवीयानि जुहोति तद्याभ्य ऽएवैतद्देवताभ्यो जुहोति ता ऽअस्मै प्रसुवन्ति ताभिः प्रसूत ऽउज्जयति तस्माद्वाजप्रसवीयानि जुहोति ॥४॥ स जुहोति । "वाजस्येमं[8] प्रसवः सुषुवेऽग्रे सोमꣳ राजानमोषधीष्वप्सु । ता ऽअस्मभ्यं मधुमतीर्भवन्तु वयꣳ राष्ट्रे जागृयाम पुरोहिताः स्वाहा" ॥५॥ "वाजस्येमाम्[9] । प्रसवः शिश्रिये दिवमिमा च विश्वा भुवनानि सम्राट्[10] । अदित्सन्तं दापयति प्रजानन्त्स नो रयिꣳ सर्व्ववीरं नियच्छतु स्वाहा" ॥६॥ "वाजस्य[11] नु । प्रसव ऽआबभूवेमा च विश्वा भुवनानि सर्वतः । सनेमि राजा

---

१. वा इति ग, घ. २. संभरति इति. चं. ३. यथोपस्मारमिति. ग.
४. तद्धैक इति. घ. ५. प्रजापतिरिति. ग, घ. ६. तदु. इति. घ.
७. अवरुन्धति इति घ, च. ८. मा. सं. ९. २३. ९. मा. सं. ९. २४.
१०. सम्राद् इति च. ११. मा. सं. ९. २५. See. तै. सं. १. ७. १०. १.

पुरियाति व्विद्वान् प्रजां पुष्टिं व्वर्द्धयमानोऽअस्मे स्वाहा" ॥७॥ "सोमꣳ राजानम् । अवसेऽग्निमन्वारभामहे । आदित्यान्विष्णुꣳ सूर्य्यं ब्रह्माणं च बृहस्पतिꣳ स्वाहा" ॥८॥ "अर्य्यमणं बृहस्पतिम् । इन्द्रं दानाय चोदय । व्वाचं व्विष्णुꣳ सरस्वतीꣳ सवितारं च व्वाजिनꣳ स्वाहा"॥९॥ "अग्नेऽअच्छा । व्वदेह नः प्रति नः सुमना भव । प्र नो य्यच्छ सहस्रजित्त्वꣳ हि धनदा ऽअसि स्वाहा"॥१०॥"प्र नः । य्यच्छत्वर्यमा प्र पूषा प्र बृहस्पतिः। प्र व्वाग्देवी ददातु नः स्वाहे"ति ॥११॥ अथैनं परिशिष्टेनाभिषिञ्चति । अन्नाद्येनैवेनमेतदभिषिञ्चत्यन्नाद्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति तस्मादेनं परिशिष्टेनाभिषिञ्चति ॥१२॥ सोऽभिषिञ्चति । "देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्या"मिति देवहस्तैरेवैनमेतदभिषिञ्चति "सरस्वत्यै व्वाचो य्यन्तुर्यन्त्रिये दधामी"ति व्वाग्वै सरस्वती तदेनं व्वाच ऽएव य्यन्तुर्यन्त्रिये दधाति ॥१३॥ तदु हैकऽआहुः। व्विश्वेषां त्वा देवानां य्यन्तुर्यन्त्रिये दधामीति सर्वे वै व्विश्वे देवास्तदेनꣳ सर्वस्यैव य्यन्तुर्यन्त्रिये दधाति तदु तथा न ब्रूयात्सरस्वत्यै त्वा व्वाचो य्यन्तुर्यन्त्रिये दधामीत्येव ब्रूयाद्वाग्वै सरस्वती तदेनं व्वाच ऽएव यन्तुर्यन्त्रिये दधाति "बृहस्पतेष्ट्वा साम्राज्येनाभिषिञ्चाम्यसा"विति नाम गृह्णाति तद्बृहस्पतेरेवैनमेतत्सायुज्यꣳ सलोकतां गमयति ॥१४॥ अथाह । सम्राडयमसौ सम्राडयमसाविति निवेदितमेवैनमेतत्सन्तं देवेभ्यो निवेदयत्ययं महावीर्यो य्योऽभ्यषेचीत्ययं य्युष्माकैकोऽभूत्तं गोपायतेत्येवैतदाह त्रिष्कृत्व ऽआह त्रिवृद्धि य्यज्ञः ॥१५॥ अथोज्जितीः। जुहोति वा व्वाचयति वा य्यदि जुहोति य्यदि व्वाचयति समान ऽएव वन्धुः ॥१६॥ स व्वाचयति । "अग्निरेकाक्षरेण प्राणमुदजयत्त-

---

१ परियाति. इति ग. २-५. मा. सं. ९. २६-२९. ६. स्वाहेति. च.
७-९. मा.सं. ९. ३० १०. यज्ञ इति घ, यज्ञ इति च.
११ मा. स. ९. ३१-३४. See मै. सं. १.११.१०. and काठ. सं. १४.४.

मुज्जेषं प्रजापतिः सप्तदशाक्षरेण सप्तदशꣳ स्तोममुदजयत्तमुज्जेष" मिति तद्यदेवैताभिरेता देवता ऽउदजयंस्तदेवैष ऽएताभिरुज्जयति सप्तदश भवन्ति सप्तदशो वै प्रजापतिस्तत्प्रजापतिमुज्जयति[1] ॥१७॥ अथाहा"ग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूही"ति। तद्यदन्तरेणाहुतीऽएतत्कर्म क्रियतऽएष वै प्रजापतिर्य्य ऽएष यज्ञस्तायते य्यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाता ऽएतम्वेवाप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते तन्मध्यत[2] ऽएवैतत्प्रजापतिमुज्जयति तस्मादन्तरेणाहुतीऽएतत्कर्म क्रियत[3]ऽआश्राव्याहाग्निꣳ स्विष्टकृतं य्यजेति व्वषट्कृते जुहोति ॥१८॥ अथेडामादधाति। उपहूतायामिडायामप ऽउपस्पृश्य माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति माहेन्द्रं ग्रहं गृहीत्वा स्तोत्रमुपाकरोति तꣳ स्तोत्राय प्रमीवति स ऽउपावरोहति सोऽन्ते स्तोत्रस्य भवत्यन्ते शस्त्रस्य ॥१९॥ तद्धैके। एतत्कृत्वाथैतत्कुर्वन्ति तदु तथा न कुर्यादात्मा वै स्तोत्रं प्रजा शस्त्रमेतस्माद्ध स य्यजमानं प्रणाशयति स जिह्म ऽएति स ह्वलति तस्मादेतदेव कृत्वाथैतत्कुर्यात् ॥२०॥ अथेडामादधाति। उपहूतायामिडायामप उपस्पृश्य माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति माहेन्द्रं ग्रहं गृहीत्वा स्तोत्रमुपाकरोति तꣳ स्तोत्राय प्रमीवाति स ऽउपावरोहति सोऽन्ते स्तोत्रस्य भवत्यन्ते शस्त्रस्य॥२१॥ Cf. का. श. ६. २. ३; तै. ब्रा. १. ३. ८; मै. सं. १. ११. ८-१०; काठ. सं. १४. ७, ९.

इति माध्यदिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. २. २.)

५. २. २.

(राजसूयः, अनुमत्यादीष्टयः)

पूर्णाहुतिं जुहोति। सर्व्वं वै पूर्णꣳ सर्व्वं परिगृह्य सूयाऽइति

१. मुज्जयति इति. च. २. मध्यतः इति. ग. ३. क्रियत इति. च.

तस्यां व्वरं ददाति सर्व्वं वै व्वरः सर्व्वं परिगृह्य सूयाऽइति स य्यदि कामयेत जुहुयादेतां य्यद्यु कामयेतापि नाद्रियेत ॥१॥ अथ श्वो भूते । अनुमत्यै हविरष्टाकपालं पुरोडाशं निर्व्वपति स य्ये जघनेन शम्यां पिष्यमाणानामवशीयन्ते पिष्टानि वा तण्डुला वा तान्त्स्रुवे सार्द्धᳪं संवपत्यन्वाहार्यपचनादुल्मुकमाददते तेन दक्षिणा य्यन्ति स य्यत्र स्वकृतं व्वेरिणं व्विन्दति श्वभ्रप्रदरं वा ॥२॥ तदग्निᳪं समाधाय जुहोति । "एषं ते निर्ऋते भागस्तं जुषस्व स्वाहे"तीयं वै निर्ऋतिः सा य्यं पाप्मना गृह्णाति तं निर्ऋत्या गृह्णाति तद्यदेवास्या ऽअत्र नैर्ऋतᳪंरूपं तदेवैतच्छमयति तथो हैनᳪं सूयमानं निर्ऋतिर्न्न गृह्णात्यथ य्यत्स्वकृते व्वेरिणे जुहोति श्वभ्रप्रदरे वैतदु ह्यस्यै निर्ऋतिगृहीतम् ॥३॥ अथाप्रतीक्षं पुनरायन्ति । अथानुमत्याऽअष्टाकपालेन पुरोडाशेन प्रचरतीयं वा ऽअनुमतिः स य्यस्तत्कर्म शक्नोति कर्तुं यच्चिकीर्षतीयᳪंहास्मै तदनु मन्यते तदिमामेवैतत्प्रीणात्यनयानुमत्यानुमतः सूयाऽइंति ॥४॥ अथ य्यदष्टाकपालो भवति । अष्टाक्षरा वै गायत्री गायत्री वाऽइयं पृथिव्यथ य्यत्समानस्य हविष ऽउभयत्र जुहोत्येषा ह्येवैतदुभयं तस्य व्वासो दक्षिणा य्यद्वै सवासा ऽअरण्यं नोदाशᳪंसते निधाय वै तद्वासोऽतिमुच्यते तथो हैनᳪं सूयमानमासङ्गो न व्विंन्दति ॥५॥ अथ श्वो भूते । आग्नावैष्णवमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्व्वपति तेन य्यथेष्ट्यैवं य्यजते तद्यदेवादः प्रज्ञातमाग्नावैष्णवं दीक्षिणीयᳪं हविस्तदेवैतदाग्निर्वै सर्व्वा देवता ऽअग्नौ हि सर्व्वाभ्यो देवताभ्यो जुह्वत्यग्निर्व्वै यज्ञस्यावरार्ध्यो व्विष्णुः परार्ध्यस्तत्सर्व्वाश्चैवैतद्देवताः परिगृह्य सर्व्वं च यज्ञं परिगृह्य सूयाऽइति तस्मादाग्नावैष्णव ऽएकादशकपालः पुरोडाशो भवति तस्य हिरण्यं दक्षिणा-

---

१. नाद्रियेत इति. च २. श्वो भूते इति.ख,ग घ. ३. तण्डुलानि इति. च.
४. मा. सं. ९. ३५. ५. इति इति ख, च ६. सूयमान इति.ख.ग.घ.
७. विन्दति इति. च. ८. प्रजातमिति. ग, घ. ९. See. ऐ. ब्रा. १. १.

ग्नेयो वाऽएष यज्ञो भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं यो वै विष्णुः स यज्ञोऽग्निरु वै यज्ञ ऽएव तदु तदाग्नेयमेव तस्माद्धिरण्यं दक्षिणा ॥६॥ अथ श्वो भूते । अग्नीषोमीयमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति तेन यथेष्ट्यैवं यजतऽएतेन वाऽइन्द्रो वृत्रमहन्नेतेनोऽएव व्यजयत यास्येयं विजितिस्तां तथोऽएवैष ऽएतेन पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यं हन्ति तथोऽएव विजयते विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे सूयाऽइति तस्मादग्नीषोमीय ऽएकादशकपालः पुरोडाशो भवति तस्योत्सृष्टो गौर्दक्षिणोत्सर्जं वाऽअमुं चन्द्रमसं घ्नन्ति पौर्णमासेनाह घ्नन्त्यामावास्येनोत्सृजन्ति तस्मादुत्सृष्टो गौर्दक्षिणा ॥७॥ अथ श्वो भूते । ऐन्द्राग्नं द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति तेन यथेष्ट्यैवं यजते यत्र वाऽइन्द्रो वृत्रमहंस्तदस्य भीतस्येन्द्रियं वीर्यमपचक्राम स ऽएतेन हविषेन्द्रियं वीर्यं पुनरात्मन्नधत्त तथोऽएवैष ऽएतेन हविषेन्द्रियं वीर्यमात्मन्धत्ते तेजो वाऽअग्निरिन्द्रियं वीर्यमिन्द्र ऽउभे वीर्ये परिगृह्य सूयाऽइति तस्मादैन्द्राग्नो द्वादशकपालः पुरोडाशो भवति तस्यर्षभोऽनड्वान्दाक्षिणा स हि वहेनाग्नेय ऽआण्डाभ्यामैन्द्रस्तस्मादृषभोऽनड्वान्दक्षिणा ॥८॥ अथाग्रयणेष्ट्या यजते । सर्वान्वाऽएष यज्ञक्रतूनवरुन्धे सर्वा ऽइष्टीरपि दर्विहोमान्यो राजसूयेन यजते देवसृष्टो वाऽएषेष्टिर्यदाग्रयणेष्टिरनया मेऽपीष्टमसदनयापि सूयाऽइति तस्मादाग्रयणेष्ट्या यजतऽओषधीर्वाऽएष सूयमानोऽभिसूयते तदोषधीरेवैतदनमीवा ऽअकिल्बिषाः कुरुतेऽनमीवा ऽअकिल्बिषा ऽओषधीरभि सूयाऽइति तस्य गौर्दक्षिणा ॥९॥ अथ चातुर्मास्यैर्यजते । सर्वान्वाऽएष यज्ञक्रतूनवरुन्धे सर्वाऽइष्टीरपि दर्विहोमान्यो राजसूयेन यजते देवसृष्टो वाऽएष यज्ञक्रतुर्यच्चातुर्मास्यान्येभिर्मेऽपीष्टमसदेभिरपि सूयाऽइति तस्माच्चातर्मास्यैर्यजते ॥१०॥

---

१ दक्षिणा इति च. २. तेन इति घ. ३. एतेनो इति. ग.
४. घ्नन्तीति. ग. ५-७. दक्षिणा इति. च ८. यजते इति. ङ.

Cf. का. श. ७. १. १; तै. सं. १. ८. १; तै. ब्रा. १. ६. १; मै. सं. २. ६. १; कठ. सं. १५. १.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे
द्वितीयप्रपाठके द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. २. ३.)

५. २. ३.

(चातुर्मास्यानि)

वैश्वदेवेन यजते । वैश्वदेवेन वै प्रजापतिर्भूमानं प्रजाः ससृजे भूमानं प्रजाः सृष्ट्वा सूयाऽइति तथोऽएवैषऽएतद्वैश्वदेवेनैव भूमानं प्रजाः सृजते भूमानं प्रजाः सृष्ट्वा सूयाऽइति ॥१॥ अथ वरुणप्रघासैर्यजते । वरुणप्रघासैर्वै प्रजापतिः प्रजा वरुणपाशात्प्रामुञ्चत्ताऽअस्यानमीवाऽअकिल्बिषाः प्रजाः प्राजायन्तानमीवा ऽअकिल्बिषाः प्रजाऽअभिसूयाऽइति तथोऽएवैषऽएतद्वरुणप्रघासैरेव प्रजा वरुणपाशात्प्रमुञ्चति ताऽअस्यानमीवाऽअकिल्बिषाः प्रजाः प्रजायन्तेऽनमीवाऽअकिल्बिषाः प्रजाऽअभि सूयाऽइति ॥२॥ अथ साकमेधैर्यजते । साकमेधैर्वै देवा वृत्रमघ्नंस्तैर्वेव व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तां तथोऽएवैषऽएतैः पाप्मानं द्विषन्तं भ्रातृव्यꣳ हन्ति तथोऽएव विजयते विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे सूयाऽइति ॥३॥ अथ शुनासीर्येण यजते । उभौ रसौ परिगृह्य सूयाऽइत्यथ पञ्चवातीयꣳ स पञ्चधाहवनीयं व्युह्य स्रुवेणोपघातं जुहोति ॥४॥ स पूर्वार्ध्ये जुहोति । "अग्निनेत्रेभ्यो देवेभ्यः पुरःसद्भ्यः स्वाहे"त्यथ दक्षिणार्ध्ये जुहोति "यमनेत्रेभ्यो देवेभ्यो दक्षिणासद्भ्यः स्वाहे"त्यथ पश्चार्ध्ये जुहोति "विश्वदेवनेत्रेभ्यो देवेभ्यः पश्चात्सद्भ्यः स्वाहे"त्यथोत्तरार्ध्ये जुहोति "मित्रावरुणनेत्रे-

---

१. इति ख, च २. अनमीवा इति. ग. ३. प्रजा इति. ग.
४, ५. इति इति. च. ६. इत्यथेति. ग, घ. ७–१०. मा. सं. ९. ३५.

भ्यो वा मरुन्नेत्रेभ्यो वा देवेभ्य ऽउत्तरासद्भ्यः स्वाहे''त्यथ मध्ये जुहोति "सोमनेत्रेभ्यो देवेभ्यऽउपरिसद्भ्यो दुवस्वद्भ्यः स्वाहे''-ति ॥५॥ अथ सार्द्धꣳ समुह्य जुहोति । "ये देवा ऽअग्निनेत्राः पुरः सदस्तेभ्यः स्वाहा ये देवा यमनेत्रा दक्षिणासदस्तेभ्यः स्वाहा ये देवा विश्वदेवनेत्राः पश्चात्सदस्तेभ्यः स्वाहा ये देवा मित्रावरुण नेत्रा वा मरुन्नेत्रा वोत्तरासदस्तेभ्यः स्वाहा ये देवाः सोमनेत्रा ऽउपरिसदो दुवस्वन्तस्तेभ्यः स्वाहे''ति तद्यदेवं जुहोति ॥६॥ यत्र वै देवाः । साकमेधैर्व्यजयन्त सेयमेषां विजितिस्तां तद्वोचुरुत्पिबन्ते वाऽइमानि दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाꣳसि हन्तैभ्यो वज्रं प्रहरामेति वज्रो वा ऽआज्यं तऽएतेन वज्रेणाज्येन दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यवाघ्नंस्ते व्यजयन्त सेयमेषां विजितिस्तां तथोऽएवैषऽएतेन वज्रेणाज्येन दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यवहन्ति तथोऽएव विजयते विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे सूयाऽइति ॥७॥ अथ यदेताऽअपराः पञ्चाहुतीर्जुहोति । क्षण्वन्ति वाऽएतदग्नेर्विवृहन्ति यत्पञ्चधाहवनीयं व्यूहन्ति तदेवास्यैतेन सन्दधाति तस्मादेताऽअपराः पञ्चाहुतीर्जुहोति ॥८॥ तस्य प्रष्टिवाहनोऽश्वरथो दक्षिणा । त्रयोऽश्वा द्वौ सव्यष्टृसारथी ते पञ्च प्राणा यो वै प्राणः स वातस्तद्यदेतस्य कर्मणऽएषा दक्षिणा तस्मात्पञ्चवातीयं नाम ॥९॥ स हैतेनापि भिषज्येत् । अयं वै प्राणो योऽयं पवते यो वै प्राणः सऽआयुः सोऽयमेकऽइवैव पवते सोऽयं पुरुषेऽन्तः प्रविष्टो दशधा विहितो दश वाऽएताऽआहुतीर्जुहोति तदस्मिन्दश प्राणान् कृत्स्नमेव सर्वमायुर्दधाति स यदिह्यापि गतासुरिव भवत्याहैवैनेन हरति ॥१०॥ अथेन्द्रतुरीयम् । आग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति वारुणो यवमयश्चरू रौद्रो गावेधुकश्चरुरनडुह्यै वहलायाऽऐन्द्रं

१. मा. सं. ९. ३५. २. स्वाहेति इति. ग, घ. ३. मा. सं. ९. ३६.
४. सदस्तेभ्य इति. ग. ५. तद्यदेवमिति. ग. ६. प्रहरामेति इति ग.
७. पवते इति. ग. ८. हरति. इति. च ९. चरुः इति ग, घ.

दधि तेनेन्द्रतुरीयेण यजतऽइन्द्राग्नी ऽउ हैवैतत्समूदातेऽत्तिपिबन्ते वाऽइमानि दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाᳬसि हन्तैभ्यो वज्रं प्रहरावेति ॥११॥ स हाग्निरुवाच । त्रयो मम भागाः सन्त्वेकस्तवेति तथेति तावेतेन हविषा दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाᳬस्य[1]पाहतां तौ व्यजयेतां यैनयोरियं विजितिस्तां तथोऽएवैषऽएतेन हविषा दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाᳬस्यपहन्ति तथोऽएव विजयते विजितेऽभये नाष्ट्रे सूया ऽ इति ॥१२॥ स यऽएषऽआग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो [2]भवति । सोऽग्नेरेको भागोऽथ यद्वारुणो यवमयश्चरुर्भवति यो वै [3]वरुणः सोऽग्निः सोऽग्नेर्द्वितीयो भागोऽथ यद्रौद्रो गावेधुकश्चरुर्भवति यो वै रुद्रः सोऽग्निः सोऽग्नेस्तृतीयो भागोऽथ यद्गावेधुको भवति वास्तव्यो वाऽएष देवो वास्तव्या गवेधुकास्तस्माद्गावेधुको भवत्यथ यदनडुह्यै वहलायाऽऐन्द्रं दधि भवति सऽइन्द्रस्य चतुर्थो भागो यद्वै चतुर्थं तत्तुरीयं तस्मादिन्द्रतुरीयं नाम [5]तस्यैषैवानडुही वहला दक्षिणा सा हि वहेनाग्नेय्यग्निदग्धमिव ह्यस्यै वहं भवत्यथ यत्स्त्री सती वहत्यधर्मेण तदस्यै वारुणᳬ रूपमथ यद्गौस्तेन रौद्र्यथ [6]यदस्याऽऐन्द्रं दधि तेनैन्द्र्येषा हि वाऽएतत्सर्वं व्यश्नुते तस्मादेषैवानडुही वहला दक्षिणा[7] ॥१३॥ अथापामार्गहोमं जुहोति । अपामार्गैर्वै देवा दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाᳬस्यपामृजत[8] ते व्यजयन्त येयमेषां विजितिस्तां तथोऽएवैषऽएतदपामार्गैरेव दिक्षु नाष्ट्रा रक्षाᳬस्यपमृष्टे तथोऽएव विजयते विजितेऽभयेऽनाष्ट्रे सूयाऽइति ॥१४॥ स [9]पालाशे वा स्रुवे वैकङ्कते वा । अपामार्गतण्डुलानादत्तेऽन्वाहार्यपचनादुल्मुकमाददते तेन प्राञ्चो वोदञ्चो वा यन्ति तदग्निᳬसमाधाय जुहोति ॥१५॥ सऽउल्मुकं[10]मादत्ते । "[11]अग्ने सहस्व

१. स्यवाहतां. इति ग. २. भवति इति. ग. ३. वरुण इति. ग.
४. सोऽग्नेरिति. ग. ५. तस्यैषैवेति. ग. ६. यदस्या इति. ग.
७. दक्षिणा इति. च. ८. स्यपामृजत इति. ग ९. पलाशे इति. च.
१०. मादत्ते. इति. ग. ११. मा. सं. ९. ३७.

पृतना"ऽइति य्युधो वै पृतना य्युधः सहस्वेत्येवैतदाह "भिमातीरपास्ये"ति सपत्नो वाऽअभिमातिः सपत्नमपजहीत्येवैतदाह "दुष्टरस्तरन्नराती"रिति दुस्तरो ह्येष रक्षोभिर्नाष्ट्राभिस्तरन्नरातीरिति सर्वᳬं ह्येष पाप्मानं तरति तस्मादाह तरन्नरातीरिति "व्वर्चोधा यज्ञवाहसी"ति साधु य्यजमाने दधदित्येवैतदाह ॥१६॥ तदग्निᳬं समाधाय जुहोति । "देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामुपाᳬंशोर्वीर्येण जुहोमी"ति यज्ञमुखं वाऽउपाᳬंशुर्यज्ञमुखेनैवैतन्नाष्ट्रा रक्षाᳬंसि हन्ति "हतᳬं रक्षः स्वाहे"ति तन्नाष्ट्रा रक्षाᳬंसि हन्ति ॥१७॥ स य्यदि पालाशः स्रुवो भवति । ब्रह्म वै पलाशो ब्रह्मणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षाᳬंसि हन्ति यद्यु व्वैकङ्कतो व्वज्रो वै व्विकङ्कतो व्वज्रेणैवैतन्नाष्ट्रा रक्षाᳬंसि हन्ति "रक्षसां त्वा व्वधाये"ति तन्नाष्ट्रा रक्षाᳬंसि हन्ति ॥१८॥ स य्यदि प्राङित्वा जुहोति । प्राञ्चᳬं स्रुवमस्यति यद्युदङ्ङित्वा जुहोत्युदञ्चᳬं स्रुवमस्य "त्यवधिष्म रक्ष" ऽइति तन्नाष्ट्रा रक्षाᳬंसि हन्ति ॥१९॥ अथाप्रतीक्षं पुनरायन्ति । स हैतेनापि प्रतिसरं कुर्वीत स यस्यां ततो दिशि भवति तत्प्रतीत्य जुहोति प्रतीचीनफलो वा ऽअपामार्गः स य्यो हास्मै तत्र किञ्चित्करोति तमेव तत्प्रत्यग्धूर्वति तस्य नामादिशे "दवधिष्मामुमसौ हत"ऽइति तन्नाष्ट्रा रक्षाᳬंसि हन्ति ॥२०॥ Cf. का. श. ७. १. २; तै. सं. १. ८. ७; तै. ब्रा. १. ७. १; मै. सं. २. ६. ३; कठ. सं. १५. २.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे
द्वितीयप्रपाठके तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. २. ४.)

१-३. मा. सं. ९. ३७.   ४-८. मां. सं. ९. ३८.

५. २. ४.

(त्रिषंयुक्तहविरादिकम्)

आग्नावैष्णवमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्व्वपति । ऐन्द्रावैष्णवं चरुं वैष्णवं त्रिकपालं वा पुरोडाशं चरुं वा तेन त्रिषंयुक्तेन यजते पुरुषानेतद्देवा ऽउपायंस्तथो ऽएवैष ऽएतत्पुरुषानेवोपैति ॥१॥

(अर्द्धप्रपाठकः ५२)

स यदाग्नावैष्णवः । एकादशकपालः पुरोडाशो भवत्यग्निर्वै दाता वैष्णवाः पुरुषास्तदस्मा ऽअग्निर्दाता पुरुषान्ददाति॥२॥अथ यदैन्द्रावैष्णवः । चरुर्भवतीन्द्रो वै यजमानो वैष्णवाः पुरुषास्तदस्मा ऽअग्निर्दाता पुरुषान्ददाति तैरेवैतत्सꣳस्पृशते तानात्मन् कुरुते ॥३॥ अथ यद्वैष्णवः । त्रिकपालो वा पुरोडाशो भवति चरुर्व्वा यानेवास्मा ऽअग्निर्दाता पुरुषान्ददाति तेष्वेवैतदन्ततः प्रतितिष्ठति यद्वै पुरुषवान् कर्म चिकीर्षति शक्नोति वै तत्कर्तुं तत्पुरुषानेवैतदुपैति पुरुषवान्त्सूया ऽइति तस्य वामनो गौर्द्दक्षिणा स हि वैष्णवो यद्वामनः ॥४॥ अथापरेण त्रिषंयुक्तेन यजते । स ऽआग्नापौष्णमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्व्वपत्यैन्द्रापौष्णं चरुं पौष्णं चरुं तेन त्रिषंयुक्तेन यजते पशूनेव तद्देवा ऽउपायंस्तथो ऽएवैष ऽएतत्पशूनेवोपैति[5] ॥५॥ स यदाग्नापौष्णः । एकादशकपालः पुरोडाशो भवत्यग्निर्वै दाता पौष्णाः पशवस्तदस्मा ऽअग्निरेव दाता पशून्ददाति ॥६॥ अथ यदैन्द्रापौष्णः । चरुर्भवतीन्द्रो वै यजमानः पौष्णाः पशवः स यानेवास्मा ऽअग्निर्दाता पशून्ददाति तैरेवैतत्सꣳस्पृशते तानात्मन् कुरुते ॥७॥ अथ यत्पौष्णः । चरुर्भवति यानेवास्मा ऽअग्निर्दाता पशून्ददाति तेष्वेवैतदन्ततः प्रतितिष्ठति

---

१. वैष्णवः इति. च २. पुरुषाः स यानेवास्मा ऽअग्निरिति. क
३. कुरुते इति. च. ४. स यानेवेति. च. ५. वोपैति इति च
६. ददाति. इति. च. ७. ऐन्द्रापौष्णः इति.ङ. ८. कुरुते इति च.

यद्वै पशुमान् कर्म चिकीर्षति शक्नोति वै तत्कर्तुं तत्पशूनेवैतदुपैति पशुमान्त्सूयाऽइति तस्य श्यामो गौर्द्दक्षिणा स हि पौष्णो यच्छ्यामो द्वे वै श्यामस्य रूपे शुक्लं चैव लोम कृष्णं च द्वन्द्वं वै मिथुनं प्रजननं प्रजननं वै पूषा पशवो हि पूषा पशवो हि प्रजननं मिथुनमेवैतत्प्रजननं क्रियते तस्माच्छ्यामो गौर्द्दक्षिणा ॥८॥ अथापरेण त्रिषंयुक्तेन यजते । सो ऽग्नीषोमीयमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्व्वपत्यैन्द्रासौम्यं चरुꣳ सौम्यं चरुं तेन त्रिषंयुक्तेन यजते व्वर्च्चं ऽएव तद्देवा ऽउपायंस्तथो ऽएवैष ऽएतद्वर्च्चं ऽएवोपैति ॥९॥ स यदग्नीषोमीयः । एकादशकपालः पुरोडाशो भवत्यग्निर्व्वै दाता व्वर्च्चः सोमस्तदस्मा ऽअग्निरेव दाता व्वर्च्चो ददाति[1] ॥१०॥ अथ यदैन्द्रासौम्यः । चरुर्भवतीन्द्रो वै यजमानो व्वर्च्चः सोमः स यदेवास्मा ऽअग्निर्दाता व्वर्च्चो ददाति तेनैवैतत्सꣳस्पृशते तदात्मन् कुरुते[2] ॥११॥ अथ यत्सौम्यः । चरुर्भवति यदेवास्माऽअग्निर्दाता व्वर्च्चो ददाति तस्मिन्नेवैतदन्ततः प्रतितिष्ठति यद्वै व्वर्च्चस्वी कर्म चिकीर्षति शक्नोति वै तत्कर्तुं तद्वर्च्चं ऽएवैतदुपैति व्वर्च्चस्वी सूया ऽइति नो ह्यवर्च्चसो व्याप्त्या चनार्थोऽस्ति तस्य बभ्रुर्गौर्द्दक्षिणा स हि सौम्यो यद्बभ्रुः[3] ॥१२॥ अथ श्वो भूते । व्वैश्वानरं द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्व्वपति व्वारुणं यवमयं चरुं ताभ्यामनूचीनाहं व्वेष्टिभ्यां यजते समानबर्हिर्भ्यां वा ॥१३॥ स यद्वैश्वानरो भवति । सम्वत्सरो वै व्वैश्वानरः सम्वत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिरेव तद्भूमानं प्रजाः ससृजे भूमानं प्रजाः सृष्ट्वा सूया ऽइति तथो ऽएवैष ऽएतद्भूमानं प्रजाः सृजते भूमानं प्रजाः सृष्ट्वा सूया ऽइति[4] ॥१४॥ अथ यद्द्वादशकपालो[5] भवति । द्वादश वै मासाः सम्वत्सरस्य सम्वत्सरो व्वैश्वानरस्तस्माद्द्वादशकपालो भवति[6] ॥१५॥ अथ यद्वारुणो यवमयश्चरुर्भ-

---

१. ददाति इति. च.   २. कुरुते इति च.   ३. यद्बभ्रुः इति. च.
४. इति इति. च   ५. द्वादश इति. ग, घ.   ६. भवति इति. च.

वति । तत्सर्व्वस्मादेवैतद्वरुणपाशात्सर्वस्माद्वरुण्यात्प्रजाः प्रमुञ्चति ता ऽअस्यानमीवा ऽअकिल्विषाः प्रजाः प्रजायन्तेऽनमीवा ऽअकिल्विषाः प्रजा ऽअभि सूया ऽइति ॥१६॥ ऋषभो व्वैश्वानरस्य दक्षिणा । सम्वत्सरो वै व्वैश्वानरः सम्वत्सरः प्रजापतिर्ऋषभो वै पशूनां प्रजापतिस्तस्मादृषभो व्वैश्वानरस्य दक्षिणा कृष्णं व्वासो व्वारुणस्य तद्धि व्वारुणं य्यत्कृष्णं य्यदि कृष्णं न विन्देदपि य्यदेव किं च व्वासः स्याद्ग्रन्थिभिर्हि व्वासो व्वारुणं व्वरुण्यो हि ग्रन्थिः ॥१७॥

Cf. का. श ७. १. ३; तै. सं. १. ८. ८; तै. ब्रा. १. ७. २; मै. सं. २. ६. २–४; कठ. सं. १५. ३.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे
द्वितीयप्रपाठके चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ (अ. २. ५.)

(द्वितीयोऽध्यायस्समाप्तः)

५. २. ५.

(रत्निनां हवींषि)

अरण्योरग्नी समारोह्य । सेनान्यो गृहान् परेत्याग्नयेऽनीकवतेऽष्टाकपालं पुरोडाशं निर्व्वपत्यग्निर्व्वै देवतानामनीकꣳ सेनाया वै सेनानीरनीकं तस्मादग्नयेऽनीकवत ऽएतद्वाऽअस्यैकꣳरत्नं य्यत्सेनानीस्तस्माऽएवैतेन सूयते तꣳस्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य हिरण्यं दक्षिणाग्नेयो वाऽएष य्यज्ञो भवत्यग्ने रेतो हिरण्यं तस्माद्धिरण्यं दक्षिणा ॥१॥ अथ श्वो भूते । पुरोहितस्य गृहान् परेत्य बार्हस्पत्यं चरुं निर्व्वपति बृहस्पतिर्व्वै देवानां पुरोहितऽएष वाऽएतस्य पुरोहितो भवति तस्माद्बार्हस्पत्यो भवत्येतद्वा ऽअस्यैकꣳ रत्नं य्यत्पुरोहितस्तस्माऽएवैतेन सूयते तꣳ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य

१. सर्वस्मादेवेति ग. २. ग्रन्थिः इति. ग, घ.
३, ४. दक्षिणा इति. च. ५. स्वमनप इति. ग, घ.

शितिपृष्ठो गौर्द्दक्षिणैषा वाऽऊर्ध्वा बृहस्पतेर्द्दिक्तदेषऽउपरिष्टादर्यम्णः पन्थास्तस्माच्छितिपृष्ठो वार्हस्पत्यस्य[1] दक्षिणा[2] ॥२॥ अथ श्वो भूते । सूयमानस्य गृहऽऐन्द्रमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्व्वपति क्षत्रं वाऽइन्द्रः क्षत्रꣳ सूयमानस्तस्मादैन्द्रो भवति तस्यर्षभो दक्षिणा स ह्यैन्द्रो य्यदृषभः ॥३॥ अथ श्वो भूते[3] । महिष्यै गृहान् परेत्या[4]ऽऽदित्यं चरुं निर्व्वपतीयं वै पृथिव्यदितिः सेयं देवानां पत्न्येषा वाऽएतस्य पत्नी भवति तस्मादादित्यो भवत्येतद्वाऽअस्यैकꣳ रत्नं यन्महिषी तस्याऽएवैतेन सूयते ताꣳ स्वामनपक्रमिणीं कुरुते तस्यै धेनुर्द्दक्षिणा धेनुरिव वाऽइयं मनुष्येभ्यः सर्व्वान् कामान्दुहे माता धेनुर्मातेव वाऽइयं मनुष्यान् बिभर्ति तस्माद्धेनुर्द्दक्षिणा[5] ॥४॥ अथ श्वो भूते । सूतस्य गृहान् परेत्य व्वारुणं यवमयं चरुं निर्व्वपति सवो वै सूतः सवो वै देवानां व्वरुणस्तस्माद्वारुणो भवत्येतद्वाऽअस्यैकꣳ रत्नं य्यत्सूतस्तस्माऽएवैतेन सूयते तꣳ स्वमनपक्रामिणं कुरुते तस्याश्वो दक्षिणा स हि व्वारुणो यदश्वः[6] ॥५॥ अथ श्वो भूते । ग्रामण्यो गृहान् परेत्य मारुतꣳ सप्तकपालं पुरोडाशं निर्व्वपति व्विशो वै मरुतो व्वैश्यो वै ग्रामणीस्तस्मान्मारुतो भवत्येतद्वाऽअस्यैकꣳ रत्नं य्यद्ग्रामणीस्तस्माऽएवैतेन सूयते तꣳ स्वमनपक्रामिणं कुरुते तस्य पृषन् गौर्द्दक्षिणा भूमा वाऽएतद्रूपाणां यत्पृषतो गोर्व्विशो वै मरुतो भूमो वै व्विट्तस्मात्पृषन् गौर्द्दक्षिणा[7] ॥६॥ अथ श्वो भूते । क्षत्तुर्गृहान् परेत्य सावित्रं द्वादशकपालं वाष्टाकपालं वा पुरोडाशं निर्व्वपति सविता वै देवानां प्रसविता प्रसविता वै क्षत्ता तस्मात्सावित्रो भवत्येतद्वाऽअस्यैकꣳ रत्नं य्यत्क्षत्ता तस्माऽएवैतेन सूयते तꣳ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य श्येतोऽनड्वान्दक्षिणैष वै सविता य्यऽएष तपत्येति वाऽएषऽएत्यनड्वान् य्युक्तस्तद्यच्छ्येत-

१. वार्हस्पत्यस्येति. ग,घ. २. दक्षिणा इति. च. ३. भूते इति. घ, च.
४. परेत्यऽआदित्यमिति. ग,घ. ५,७. दक्षिणा इति. च. ६. यदश्व. इति च

तो भवति श्येत ऽइव ह्येष ऽउद्यंश्चास्तं च यन् भवति तस्माच्छ्येतोऽनड्वान्दक्षिणा ॥७॥ अथ श्वो भूते । संग्रहीतुर्गृहान् परेत्याश्विनं द्विकपालं पुरोडाशं निर्वपति सयोनी वाऽअश्विनौ सयोनी सव्यष्टृसारथी समानᳬहि रथमधितिष्ठतस्तस्मादाश्विनो भवत्येतद्वाऽअस्यैकᳬरत्नं यत्संग्रहीता तस्माऽएवैतेन सूयते तᳬस्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य यमौ गावौ दक्षिणा तौ हि सयोनी यद्यमौ यदि यमौ न विन्देदप्यनूचीनगर्भावेव गावौ दक्षिणा स्यातां ताऽउ ह्यपि समानयोनी ॥८॥ अथ श्वो भूते । भागदुघस्य गृहान् परेत्य पौष्णं चरुं निर्वपति पूषा वै देवानां भागदुघ ऽएष वाऽएतस्य भागदुघो भवति तस्मात्पौष्णो भवत्येतद्वाऽअस्यैकᳬ रत्नं यद्भागदुघस्तस्माऽएवैतेन सूयते तᳬ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य श्यामो गौर्दक्षिणा तस्यासावेव बन्धुर्योऽसौ त्रिषंयुक्तेषु ॥९॥ अथ श्वो भूते । अक्षावापस्य च गृहेभ्यो गोविकर्तस्य च गवेधुकाः सम्भृत्य सूयमानस्य गृहे रौद्रं गावेधुकं चरुं निर्वपति ते वाऽएते द्वे सती रत्नेऽएकं करोति सम्पदः कामाय तद्यदेतेन यजते यां वाऽइमाᳬ सभायां घ्नन्ति रुद्रो हैतामभिमन्यतेऽग्निर्वै रुद्रोऽधिदेवनं वाऽअग्निस्तस्यैतेऽङ्गारा यदक्षास्तमेवैतेन प्रीणाति तस्य ह वाऽएषानुमता गृहेषु हन्यते यो वा राजसूयेन यजते यो वैतदेवं वेदैतद्वाऽअस्यैकᳬ रत्नं यदक्षावापश्च गोविकर्तश्च ताभ्यामेवैतेन सूयते तौ स्वावनपक्रमिणौ कुरुते तस्य द्विरूपो गौर्दक्षिणा शितिबाहुर्वा शितिवालो वासिर्नखरो वालदाम्नाक्षावपनं प्रबद्धमेतदु हि तयोर्भवति ॥१०॥ अथ श्वो भूते । पालागलस्य गृहान् परेत्य चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वाध्वनऽआज्यं जुहोति "जुषाणोऽध्वाज्यस्य वेतु स्वाहे"ति प्रहे-

१. ह्येष इति. ग,घ. २. दक्षिणा इति. च. ३. सङ्ग्रहीतुरिति. ग,घ.
४. त्रिषंयुक्तेषु. इति. च. ५. अङ्गारा इति. ग,घ. ६. भवति इति च.

यो वै पालागलोऽध्वानं वै प्रहितऽएति तस्मादध्वनऽआज्यं जुहोत्येतद्धाऽअस्यैकꣳ रत्नं यत्पालागलस्तस्माऽएवैतेन सूयते तꣳ स्वमनपक्रमिणं कुरुते तस्य दक्षिणाऽत्युक्षणवेष्टितं धनुश्चर्ममया बाणवन्तो लोहितऽउष्णीषऽएतद्ध हि तस्य भवति ॥ ११ ॥ तानि वा ऽएतानि। एकादश रत्नानि सम्पादयत्येकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप् वीर्यं त्रिष्टुब्वीर्यमेवैतद्रत्नान्यभिसम्पादयति तद्यद्रत्निनाꣳ हविर्भिर्यजतऽएतेषां वै राजा भवति तेभ्य ऽएवैतेन सूयते तान्त्स्वाननपक्रमिणः कुरुते ॥ १२ ॥ अथ श्वो भूते। परिवृत्त्यै गृहान् परेत्य नैर्ऋतं चरुं निर्वपति या वाऽअपुत्रा पत्नी सा परिवृत्ती स कृष्णानां व्रीहीणां नखैर्निर्भिद्य तण्डुलान्नैर्ऋतं चरुꣳ श्रपयति स जुहोत्ये“ष ते निर्ऋते भागस्तं जुषस्व स्वाहे”ति या वाऽअपुत्रा पत्नी सा निर्ऋतिगृहीता तद्यदेवास्याऽअत्र नैर्ऋतꣳ रूपं तदेवैतच्छमयति तथो हैनꣳ सूयमानं निर्ऋतिर्न गृह्णाति तस्य दक्षिणा कृष्णा गौः परिमूर्णी पर्यारिणी सा ह्यपि निर्ऋतिगृहीता तामाह “मा मेऽद्येशायां वात्सी”दिति तत्पाप्मानमपादत्ते ॥ १३ ॥ Cf. का. श. ७. १. ४. तै. सं. १. ८. ९; तै. ब्रा. १. ७. ३; मै. सं. २. ६. ५; कठ. सं. १५. ४.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे
द्वितीयप्रपाठके पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ३. १.)

५. २. ६.

(सोमारौद्रादिचरुद्वयम्)

उपरिष्टाद्रत्नानाꣳ सौमारौद्रेण यजते। स श्वेतायै श्वेतवत्सायै पयसि श्रृतो भवति तद्यदुपरिष्टाद्रत्नानाꣳ सौमारौद्रेण यजते ॥ १ ॥ स्वर्भानुर्ह वाऽआसुरः। सूर्यं तमसा विव्याध स तमसा विद्धो न व्यरोचत तस्य सोमारुद्रावेवैतत्तमोऽपाहताꣳ सऽएषोऽ-

१. तस्मा इति. ग, घ. २. एतानि इति. ग, घ. ३. कुरुते इति. ख, च.
४. मा. सं. ९. ३५. ५. यजते इति च. ६. आसुरः इति. ख.

पहतपाप्मा तपति तथोऽएवैषऽएतत्तमः प्रविशत्येतं वाव तमः प्रविशति य्यदयज्ञियान् यज्ञेन प्रसजत्ययज्ञियान्वाऽएतद्यज्ञेन प्रसजति शूद्रांस्त्वद्यांस्त्वत्तस्य सोमारुद्रावेवैतत्तमोऽपहतः सोऽपहतपाप्मैव दीक्षते तद्यच्छ्वेतायै श्वेतवत्सायै पयसि शृतो भवति कृष्णं वै तमस्तत्तमोऽपहन्ति तस्यैषैव श्वेता श्वेतवत्सा दक्षिणा ॥२॥ स हैतेनापि यजेत । य्योऽलं य्यशसे सन्न यशो भवति यो वाऽअनूचानः सोऽलं य्यशसे सन्न यशो भवति यो न य्यशो भवति स तमसा वै स तत्प्रावृतो भवति तस्य सोमारुद्रावेवैतत्तमोऽपहतः सोऽपहतपाप्मा ज्योतिरेव श्रिया य्यशसा भवति ॥३॥ अथ मैत्राबार्हस्पत्यं चरुं निर्व्वपति । ह्वलति वाऽएष य्यो यज्ञपथादेत्येति वाऽएष यज्ञपथाद्यदयज्ञियान्यज्ञेन प्रसजत्ययज्ञियान्वाऽएतद्यज्ञेन प्रसजति शूद्रांस्त्वद्यांस्त्वन्मित्राबृहस्पती वै यज्ञपथो ब्रह्म हि मित्रो ब्रह्म हि यज्ञो ब्रह्म हि बृहस्पतिर्ब्रह्म हि यज्ञस्तत्पुनर्यज्ञपथमपिपद्यते सोऽपिपद्यैव यज्ञपथं दीक्षते तस्मान्मैत्राबार्हस्पत्यं चरुं निर्व्वपति ॥४॥ तस्यावृत् । य्या स्वयम्प्रशीर्णाश्वत्थी शाखा प्राची वोदीची वा भवति तस्यै मैत्रं पात्रं करोति व्वरुण्या वाऽएषा य्या परशुवृक्णाथैषा मैत्री य्या स्वयम्प्रशीर्णा तस्मात्स्वयम्प्रशीर्णायै शाखायै मैत्रं पात्रं करोति ॥५॥ अथातच्य दधि । व्विनाटऽआसिच्य रथं य्युक्त्वाबध्य देदीयितवाऽआह तद्यत्स्वयमुदितं नवनीतं तदाज्यं भवति व्वरुण्यं वाऽएतद्यन्मथितमथैतन्मैत्रं य्यत्स्वयमुदितं तस्मात्स्वयमुदितमाज्यं भवति ॥६॥ द्वेधा तण्डुलान् कुर्वन्ति । स य्येऽणीयांसः परिभिन्नास्ते बार्हस्पत्याऽअथ ये स्थवीयांसोऽपरिभिन्नास्ते मैत्रा न वै मित्रः कञ्चन हिनस्ति न मित्रं कश्चन हिनस्ति नैनं कुशो न कण्टको व्विभिनत्ति नास्य व्रणश्च नास्ति सर्व्वस्य ह्येव मित्रो मित्रम् ॥७॥

१. भवति इति. च. २. तस्यावृत् इति. घ. ३. करोति. इति. च.
४. भवति इति. ख. ५. बार्हस्पत्या इति. ग. ६. मित्रं इति. च.

अथ बार्हस्पत्यं चरुमधिश्रयति । तं मैत्रेण पात्रेणापिदधाति तदा-ज्यमानयति तत्तण्डुलानावपति स ऽएषऽऊष्मणैव श्रप्यते व्वरुण्यो वाऽएष य्योऽग्निना श्रृतोऽथैष मैत्रो य्यऽऊष्मणा श्रृतस्तस्मादूष्मणा शृतो भवति तयोरुभयोरवद्यन्नाह मित्राबृहस्पतिभ्यामनुब्रूहीत्याश्रा-व्याह मित्राबृहस्पती य्यजेति व्वषट्कृते जुहोति ॥८॥ Cf. का. श. ७. २. २., तै. सं. १. ८. ९; तै. ब्रा. १. ७. ३; मै सं. २. ६. ६; काठ. सं. १५. ५.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे
द्वितीयप्रपाठके षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ३. २.)

५. २. ७.

(देवस्वांहवींषि)

स वै दीक्षते । सऽउपवसथेऽग्नीषोमीयं पशुमालभते तस्य व्वपया प्रचर्याग्नीषोमीयमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्व्वपति तदनु देवस्वाꣳ ह-वीꣳषि निरुप्यन्ते ॥१॥ (शतं ३१००) सवित्रे सत्यप्रसवाय । द्वादशक-पालं वाष्टाकपालं वा पुरोडाशं निर्व्वपति प्लाशुकानां व्व्रीहीणाꣳ सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूतः सूयाऽइत्यथ य्यत्प्लाशुकानां व्रीहीणां क्षिप्रे मा प्रसुवानिति ॥२॥ अथाग्नये गृहपतये । अष्टाकपालं पुरो-डाशं निर्व्वपत्याशूनाꣳ श्रीर्व्वै गार्हपतं य्यावतो य्यावतऽईष्टे तदेन-मग्निरेव गृहपतिर्गार्हपतमभि परिणयत्यथ य्यदाशूनां क्षिप्रे मा परि-णयानिति ॥३॥ अथ सोमाय व्वनस्पतये । श्यामाकं चरुं निर्व्वपति तदेनꣳ सोमऽएव व्वनस्पतिरोषधिभ्यः सुवत्यथ य्यच्छ्यामाको भवत्येते वै सोमस्यौषधीनां प्रत्यक्षतमां य्यच्छ्यामाकास्तस्माच्छ्या-माको भवति ॥४॥ अथ बृहस्पतये व्वाचे । नैवारं चरुं निर्व्वपति तदेनं बृहस्पतिरेव व्वाचे सुवत्यथ य्यन्नैवारो भवति ब्रह्म वै बृह-

१. प्रसुवानिति इति च.   २. परिणयानिति: ख. परिणयानिति इति. च

३. भवति. इति च. एवमेवोत्तरत्राऽपि कण्डिकान्तस्थितभवतौ द्रष्टव्यम् ।

स्पतिरेते वै ब्रह्मणा पच्यन्ते यन्नीवारास्तस्मान्नैवारो भवति ॥५॥ अथेन्द्राय ज्येष्ठाय । हायनानां चरुं निर्व्वपति तदेनमिन्द्रऽएव ज्येष्ठो ज्यैष्ठ्यमभि परिणयत्यथ यद्धायनानां भवत्यतिष्ठा वाऽएताऽओषधयो यद्धायनाऽअतिष्ठो वाऽइन्द्रस्तस्माद्धायनानां भवति ॥६॥ अथ रुद्राय पशुपतये । रौद्रं गावेधुकं चरुं निर्व्वपति तदेनꣳ रुद्रऽएव पशुपतिः पशुभ्यः सुवत्यथ यद्गावेधुको भवति व्वास्तव्यो वाऽएष देवो[1] व्वास्तव्या गवेधुकास्[2]तस्माद्गावेधुको भवति ॥७॥ अथ मित्राय सत्याय । नाम्बानां चरुं निर्व्वपति तदेनं मित्रऽएव सत्यो ब्रह्मणे सुवत्यथ यन्नाम्बानां भवति व्वरुण्या वाऽएताऽओषधयो याः कृष्टे जायन्तेऽथैते मैत्रा यन्नाम्बास्तस्मान्नाम्बानां भवति ॥८॥ अथ व्वरुणाय धर्मपतये । व्वारुणं यवमयं चरुं निर्व्वपति तदेनं व्वरुणऽएव धर्मपतिर्द्धर्मस्य पतिं करोति परमता वै सा यो धर्मस्य पतिरसद्यो हि परमतां गच्छति तꣳ हि धर्मऽउपयन्ति तस्माद्वरुणाय धर्मपतये ॥९॥ अथाग्नीषोमीयेन पुरोडाशेन प्रचरति । तस्यानिष्टऽएव स्विष्टकृद्भवत्यथैतैर्हविर्भिः प्रचरति यदेतैर्हविर्भिः प्रचरति[3] ॥१०॥ अथैनं दक्षिणे बाहावभिपद्य जपति । "सविता[4] त्वा सवानाꣳ सुवतामग्निर्गृहपतीनाꣳ सोमो व्वनस्पतीनाम् । बृहस्पतिर्व्वाचऽइन्द्रो ज्यैष्ठ्याय रुद्रः पशुभ्यो मित्रः सत्यो व्वरुणो धर्मपतीनाम् ॥११॥ "इमं[5] देवाः । असपत्नꣳ सुवध्व" मितीमं देवाऽअभ्रातृव्यꣳ सुवध्वमित्येवैतदाह "महते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्याये"ति नात्र तिरोहितमिवास्ति "महते जानराज्याये"ति महते जनानाꣳ[8] राज्यायेत्येवैतदाहे"न्द्रस्येन्द्रियाये"ति व्वीर्यायेत्येवैतदाह यदाहेन्द्रस्येन्द्रियायेती "ममामुष्य[10] पुत्रममुष्यै पुत्र"मिति तद्यदेवास्य जन्म ततऽए-

१. देवो इ.त.ख. २. गवेधुका इति.ग. ३. प्रचर.ति. इति ख,च. प्रचरति इति घ.
४. मा. सं. ९ ३९. ५–९. मा सं.९.४०. ८. जानानाꣳ इति. च.

१०. "अमुष्य" इत्येव मुद्रितपुस्तकेषूपलभ्यते । परन्तु 'अमुष्य' इति संहिताभाष्यादतः पाठः, न पुस्तकपाठोऽपि ।

वैतदाह "स्यै[1] विश[2]" इति यस्यै विशो राजा भवत्ये "षं[3] वोऽमी राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानाॅं राजे"ति तदस्माऽइदॅं सर्वंमाद्यं करोति ब्राह्मणमेवापोद्धरति तस्माद्ब्राह्मणोऽनाद्यः सोमराजा हि भवति ॥१२॥ एता ह वै देवता[3]ः सवस्येशते । तस्माद्देवस्वो नाम तदेनमेता ऽएव देवताः सुवते ताभिः सूतः श्वः सूयते ॥१३॥ ता वै द्विनाम्न्यो भवन्ति । द्वन्द्वं वै वीर्यं वीर्यवत्यः सुवान्ताऽइति तस्मा[4]द्द्विनाम्न्यो भवन्ति[5] ॥१४॥ अथाहाग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूहीति । तद्यदन्तरेणाहुतीऽएतत्कर्म क्रियतऽएष वै प्रजापतिर्यऽएष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाताऽएतम्वेवाप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते तदेनं मध्यतऽएवैतस्य प्रजापतेर्दधाति मध्यतः सुवति तस्मादन्तरेणाहुतीऽएतत्कर्म क्रि[6]यतऽआश्राव्याहाग्नये स्विष्टकृते प्रेष्येति वषट्कृते जुहोति ॥१५॥ ॥ Cf का. श. ७. २. ३; तै. सं. १. ८. १०; तै. ब्रा. १. ७. ४; मै. सं. २. ६. ६; काठ. सं. १५. ५.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे
द्वितीयप्रपाठके सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ३. ३.)

द्वितीयः प्रपाठकस्समाप्तः ॥

(कण्डिका संख्या १०४ ॥)

१, २. मा. सं. ९. ४०.   ३. 'देवा' इत्येव त्रिष्वपि मुद्रितपुस्तकेषु पाठः ।
४. तस्मादिति. ग.   ५. भवन्ति इति च.   ६. क्रियत इति. च.

अथ तृतीयः प्रपाठकः ॥

५. ३. १.

(अभिषेकार्थानामपां सम्भरणम्)

ॐ स वाऽअपः सम्भरति । तद्यदपः सम्भरति व्वीर्यं वाऽआपो व्वीर्यमेवैतद्रसमपाꣳ सम्भरति ॥१॥ औदुम्बरे पात्रे । अन्नं वा ऽऊर्गुदुम्बरऽऊर्जो ऽन्नाद्यस्यावरुद्ध्यै तस्मादौदुम्बरे पात्रे ॥२॥ स सारस्वतीरेव प्रथमा गृह्णाति । "अपो देवा मधुमतीरगृभ्ण"न्नित्यपो देवा रसवतीरगृह्णन्नित्येवैतदा "हौर्जस्वती राजस्वश्चितानाऽ"इति रसवतीरित्येवैतदाह यदाहोर्जस्वतीरिति राजस्वश्चिताना ऽइति याः प्रज्ञाता राजस्वऽइत्येवैतदाह "याभिर्मित्रावरुणावभ्यषिञ्च"न्नित्येताभिर्हि मित्रावरुणावभ्यषिञ्च "न्याभिरिन्द्रमनयन्नत्यराती" रित्येताभिर्हीन्द्रं नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यत्यनयंस्ताभिरभिषिञ्चति व्वाग्वै सरस्वती व्वाचैवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥३॥ अथाध्वर्युः । चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वापोऽभ्यवैति तद्याऽऊर्मी व्युदेतः पशौ वा पुरुषे वाभ्यवेते तौ गृह्णाति ॥४॥ स यः प्राङुदेति । तं गृह्णाति "वृष्णऽऊर्मिरसि राष्ट्रदा राष्ट्रं मे देहि स्वाहा व्वृष्णऽऊर्मिरसि राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै देही"ति ॥५॥ अथ यः प्रत्यङुदेति । तं गृह्णाति "व्वृषसेनोऽसि राष्ट्रदा राष्ट्रं मे देहि स्वाहा व्वृषसेनोऽसि राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै देही"ति ताभिरभिषिञ्चति व्वीर्यं वाऽएतदपामुदेति पशौ वा पुरुषे वाभ्यवेते व्वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽएकाऽआपस्ताऽएवैतत्सम्भरति ॥६॥ अथ स्यन्दमाना

---

१. सम्भरति इति च. एवमेवाऽग्रेऽपि । २. पात्रे इति ग. घ, पात्रे इति. च.
३-६. मा. सं. १०. १. ७. मा. सं. १०. २.८. देहीति इति च.
९. गृह्णाति इति. च. १०. मा. सं.१०. २.

गृह्णाति । "अर्थेत स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहार्थेत स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्ते"ति ताभिरभिषिञ्चति वीर्य्येण वाऽएताः स्यन्दन्ते तस्मादेनाः स्यन्दमाना न किञ्चन प्रतिधारयते वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽएकाऽआपस्ताऽएवैतत्सम्भरति ॥७॥ अथ याः स्यन्दमानानां प्रतीपथ्ं स्यन्दन्ते । ता गृह्णात्यो "जस्वती स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहौजस्वती स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्ते"ति ताभिरभिषिञ्चति वीर्येण वाऽएताः स्यन्दमानानां प्रतीपꣳ स्यन्दन्ते वीर्येणैवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽएकाऽआपस्ताऽएवैतत्सम्भरति॥८॥ अथापयतीर्गृह्णाति । "आपः परिवाहिणी स्थ राष्ट्रदा (राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा यः परिवाहिणी स्थ राष्ट्रदा) राष्ट्रममुष्मै दत्ते"ति ताभिरभिषिञ्चत्येतस्यै वाऽएषापच्छिद्यैवैव पुनर्भवत्यपि ह वा ऽअस्यान्यराष्ट्रीयो राष्ट्रे भवत्युप्यन्यराष्ट्रीयमवहरते तथास्मिन् भूमानं दधाति भूम्नैवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वा ऽएकाऽआपस्ताऽएवैतत्सम्भरति॥९॥ अथ नदीपतिं गृह्णाति । "अपां पतिरसि राष्ट्रदा राष्ट्रं मे देहि स्वाहापां पतिरसि राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै देही"ति ताभिरभिषिञ्चत्यपां वाऽएष पतिर्यन्नदीपतिर्विशामेवैनमेतत्पतिं करोत्येता वाऽएकाऽआपस्ताऽएवैतत्सम्भरति ॥१०॥ अथ निवेष्यं गृह्णाति । "अपां गर्भोऽसि राष्ट्रदा राष्ट्रं मे देहि स्वाहापां गर्भोऽसि राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै देही"ति ताभिरभिषिञ्चति गर्भं वाऽएतदापऽउपनिवेष्टन्ते विशामेवैनमेतद्गर्भं करोत्येता वा ऽ एकाऽआपस्ताऽएवैतत्सम्भरति ॥११॥ अथ यः स्यन्दमानानाꣳ स्थावरो ह्रदो भवति । प्रत्यातापे ता गृह्णाति "सूर्यत्वचस स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा सूर्यत्वचस स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्ते"ति ताभिर-

१, २. मा. सं. १०.३. ३. प्रतीपꣳग, घ. ४. मा. सं. १०. ३.
() एतच्चिह्नाङ्कितो भागः घ च पुस्तकयोर्नास्ति । ५. राष्ट्रदा इति ग.
६,८. मा. सं. १०. ३. ७. देहीति. ग. ९. मा. सं. १०. ४.
१०. ताभिरिति घ.

भिषिञ्चति व्वर्चसैवैनमेतदभिषिञ्चति सूर्यत्वचसमेवैनमेतत्करोति व्वरुण्या वा ऽएता ऽआपो भवन्ति य्याः स्यन्दमानानां न स्यन्दन्ते व्वरुणसवो वा ऽएष य्यद्राजसूयं तस्मादेताभिरभिषिञ्चत्येता वा ऽएकाऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥१२॥ अथ य्या ऽआतपति व्वर्षन्ति । ता गृह्णाति "सूर्य्यवर्च्चस स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा सूर्य्यवर्च्चस स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्ते"ति ताभिरभिषिञ्चति व्वर्चसैवैनमेतदभिषिञ्चति सूर्य्यवर्च्चसमेवैनमेतत्करोति मेध्या वाऽएता ऽआपो [३]भवन्ति य्याऽआतपति व्वर्षन्त्यप्राप्ता ह्रीमां[४] भवन्त्यथैना[५] गृह्णाति मेध्यमेवैनमेतत्करोत्येता[६] वाऽएका ऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥१३॥ अथ व्वैशन्तीर्गृह्णाति । "मान्दा[७] स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा मान्दा स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्ते"ति ताभिरभिषिञ्चति व्विशमेवास्मा ऽएतत्स्थावरामनपक्रमिणीं करोत्येता वाऽएकाऽआपस्ताऽएवैतत्सम्भरति ॥१४॥ अथ कूप्या गृह्णाति । "व्रजक्षित स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा वृजाक्षित स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्ते"ति ताभिरभिषिञ्चति तद्याऽइमां [८]परेणापस्ता ऽएवैतत्सम्भरत्यपामु चैव सर्व्वत्वाय तस्मादेताभिरभिषिञ्चत्येता वा ऽएकाऽआपस्ताऽएवैतत्सम्भरति ॥१५॥

(काण्डस्यार्द्धम् २३६)

अथ प्रुष्वा गृह्णाति । "[९]व्वाशा स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा व्वाशा स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै [१०]दत्ते"ति ताभिरभिषिञ्चत्य[११]न्नाद्येनैवैनमेतदभिषिञ्चत्यन्नाद्यमेवास्मिन्नेतद्धातीदं वाऽअसावादित्य ऽउद्यन्नेव य्यथायमग्निर्निर्दहेदेवमोषधीरन्नाद्यं निर्दहति तदेताऽआपोऽभ्यवयन्त्यः शमयन्ति न ह वाऽइहान्नाद्यं [१२]परिशिष्येत य्यदेताऽआपो नाभ्यवेयु-

---

१. मेतदिति ग, घ. २. मा. सं. १०. ४.
३. भवन्ति इति. ख. ४. ह्रीमा इति ङ, च. ५. अथैना इति ख, ग, घ.
६. करोत्येवा एका इति. ख. ७-९ मा.सं.१०.४. १०. दत्तेति ग.
११. त्यन्नाद्येनेति. ग. १२ परिशिष्यते इति मुद्रितपुस्तकेषु पाठः ।

रत्नाद्येनैवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽएकाऽआपस्ता ऽएवैतत्सम्भरति ॥१६॥ अथ मधु गृह्णाति । "शविष्ठा स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा शविष्ठा स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्ते"ति ताभिरभिषिञ्चत्यपां चैवैनमेतदोषधीनां च रसेनाभिषिञ्चत्येता वाऽएकाऽआपस्ताऽएवैतत्सम्भरति ॥१७॥ अथ गोर्विजायमानायाऽउल्या गृह्णाति । "शक्वरी स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा शक्वरी स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्ते"ति ताभिरभिषिञ्चति पशुभिरेवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वा ऽएकाऽआपस्ताऽएवैतत्सम्भरति ॥१८॥ अथ पयो गृह्णाति । "जनभृत स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा जनभृत स्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्ते"ति ताभिरभिषिञ्चति पशुभिरेवैनमेतदभिषिञ्चत्येता वाऽएकाऽआपस्ताऽएवैतत्संभरति॥१९॥अथ घृतं गृह्णाति।"विश्वभृतस्थ राष्ट्रदा राष्ट्रं मे दत्त स्वाहा विश्वभृतस्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्ते"ति ताभिरभिषिञ्चति पशूनामेवैनमेतद्रसेनाभिषिञ्चत्येता वाऽएकाऽआपस्ताऽएवैतत्सम्भरति ॥२०॥ अथ मरीचीः । अञ्जलिना सङ्गृह्यापिसृजत्या-"पः स्वराजस्थ राष्ट्रदा राष्ट्रममुष्मै दत्ते"त्येता वाऽआपः स्वराजो यन्मरीचयस्ता यत्स्यन्दन्त ऽइवान्योन्यस्याऽएवैतच्छ्रियाऽअतिष्ठमानाऽउत्तराधरा ऽइव भवन्त्यो यन्ति स्वाराज्यमेवास्मिन्नेतद्दधात्येता वाऽएकाऽआपस्ताऽएवैतत्सम्भरति ॥२१॥ ता वाऽएताः । सप्तदशापः सम्भरति सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तस्मात्सप्तदशापः सम्भरति ॥२२॥ षोडश ताऽआपो य्याऽअभिजुहोति । षोडशाहुतीर्जुहोति ता द्वात्रिंशद्द्वयीषु न जुहोति सारस्वतीषु च मरीचिषु च ताश्चतुस्त्रिंशत्त्रयस्त्रिंशद्वै देवाः प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशस्तदेनं प्रजापतिं करोति ॥२३॥ अथ स्यद्धुत्वा हुत्वा गृह्णाति । व्वज्रो वा ऽआज्यं व्वज्रेणैवैतदाज्येन स्पृत्वा स्पृत्वा स्वीकृत्य गृह्णाति ॥२४॥

१. मा सं. १०. ४. २. त्यपां इति ग. ३. सम्भरति इति ङ,च. एवमग्रेऽपि. ४–७. मा. सं. १० ४. ८. करोति. इति. च. ९. गृह्णाति. इति. च.

अथ य्यत्सारस्वतीषु न जुहोति। व्वाग्वै सरस्वती व्वज्रऽआज्यं नेद्वज्रेणाज्येन व्वाचꣳहिनसानीति तस्मात्सारस्वतीषु न [१]जुहोति ॥२५॥ अथ यन्मरीचिषु न जुहोति। नेदनद्धेवैतामाहुतिं जुहवानीति तस्मान्मरीचिषु न जुहोति ॥२६॥ ताः सार्द्धमौदुम्बरे पात्रे समवनयति। "[२]मधुमतीर्मधुमतीभिः पृच्यन्तामि"ति [३]रसवती रसवतीभिः पृच्यन्तामित्येवैतदाह "[४]महि क्षेत्रं क्षत्रियाय व्वन्वाना"ऽइति तत्परोक्षं क्षत्रं य्यजमानायाशिषमाशास्ते यदाह महि क्षत्रं क्षत्रियाय व्वन्वानाऽइति ॥२७॥ ताऽअग्रेण मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यꣳ [५]सादयति। "[६]अनाधृष्टाः सीदत सहौजस"ऽइत्यनाधृष्टाः सीदत रक्षोभिरित्येवैतदाह सहौजसऽइति सवीर्याऽइत्येवैतदाह "[७]महि क्षत्रं क्षत्रियाय दधती"रिति तत्प्रत्यक्षं क्षत्रं य्यजमानायाशिषमाशास्ते यदाह महि क्षत्रं क्षत्रियाय दधतीरिति ॥२८॥ Cf. का. श. ७. २. २; मै. सं. २. ६. ७, ८; तै. सं. १. ८. ११; काठ. १५. ६.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे तृतीयप्रपाठके प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ३. ४.)

५. ३. २.

(यजमानाभिषेकः)

तं वै माध्यन्दिने सवनेऽभिषिञ्चति। एष वै प्रजापतिर्य्यऽएष यज्ञस्[८]तायते य्यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाताऽएतम्वेवाप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते तदेनं मध्यतऽएवैतस्य प्रजापतेर्दधाति मध्यतः [९]सुवति ॥१॥ अगृहीते माहेन्द्रे। एष वाऽइन्द्रस्य निष्केवल्यो ग्रहो य्यन्माहेन्द्रोऽप्यस्यैतन्निष्केवल्यमेव स्तोत्रं निष्केवल्यꣳशस्त्रमिन्द्रो वै य्यजमानस्तदेनꣳ

---

१. जुहोति इति ख, जुहोति इति. च. २, ४. मा. सं. १०. ४.
३. रसवत्य इति. ख. ५, सादयति इति. ख. ६, ७. मा. सं १०. ४.
८. तायते इति. घ. ९. सुवति इति. च.

स्वऽएवायतनेऽभिषिञ्चति तस्माद्गृहीते [1]माहेन्द्रे ॥२॥ अग्रेण मैत्रा-
वरुणस्य धिष्ण्यꣳ । शार्दूलचर्मोपस्तृणाति "[2]सोमस्य त्विषिरसी"ति
यत्र वै सोमऽइन्द्रमत्यपवत स यत्ततः शार्दूलः समभवत्तेन सोमस्य
त्विषिस्तस्मादाह सोमस्य त्विषिरसीति "[3]तवेवं मे त्विषिर्भूयादि"-
ति शार्दूलत्विषिमे[4]वास्मिन्नेतद्दधाति तस्मादाह तवेव मे त्विषिर्भूया[5]-
दिति ॥३॥ अथ पार्थानि जुहोति । [6]पृथी ह वै वैन्यो मनुष्याणां प्रथ-
मोऽभिषिषिं[7]चे सोऽकामयत सर्व्वमन्नाद्यमवरुन्धीयेति तस्माऽएता-
न्यजुहवुः सऽइदꣳ सर्व्वमन्नाद्यमवरुरुधेऽपि ह स्मास्माऽआरण्यान्
पशूनभि ह्वयन्त्यसावेहि राजा त्वा पश्यतऽइति तथेदꣳ सर्व्वमन्ना-
द्यमवरुरुधे सर्व्वꣳ ह वाऽअन्नाद्यमवरुन्द्धे यस्यैवं विदुषऽएतानि
हूयन्ते ॥४॥ तानि वै द्वादश भवन्ति । द्वादश वै मासाः संवत्स-
रस्य तस्माद्द्वादश भवन्ति ॥५॥ षट् पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति ।
षडुपरिष्टात्तदेनं मध्यतऽएवैतस्य प्रजापतेर्दधाति मध्यतः सुवति ॥६॥
स यान्यानि पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति । बृहस्पतिस्तेषामुत्तमो भव-
त्यथ यान्युपरिष्टादभिषेकस्य जुहोतीन्द्रस्तेषां प्रथमो भवति ब्रह्म वै
बृहस्पतिरिन्द्रियं वीर्य्यमिन्द्रऽएताभ्यामेवैनमेतद्वीर्य्याभ्यामुभयतः
परिबृꣳहति ॥७॥ स जुहोति । यानि पुरस्तादभिषेकस्य जुहोत्य-
"[9]ग्नये स्वाहे"ति तेजो वाऽअग्निस्तेजसैवैनमेतदभिषिञ्चति "[10]सोमाय
स्वाहे"ति क्षत्रं वै सोमः [11]क्षत्रेणैवैनमेतदभिषिञ्चति "[12]सवित्रे स्वाहे"-
ति सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूतऽएवैनमेतदभिषिञ्चति
"[13]सरस्वत्यै स्वाहे"ति वाग्वै सरस्वती वाचैवैनमेतदभिषिञ्चति "[14]पू-
ष्णे स्वाहे"ति पशवो वै पूषा पशुभिरेवैनमेतदभिषिञ्चति "[15]बृहस्पतये

---

१. माहेन्द्रे इति ख, ग.　२, ३. मा. सं. १०. ५.
४. मेवास्मिन्निति. ग.　५. दिति इति. च.　६. पृथुर्ह वै इति च.
७. अभिषिषिचे इति ख, अभिषिषिञ्चे इति. ग, ङ.　८. जुहोति. इति. ग.
९, १०. मा. स. १०. ५.　११. क्षत्रेणेति. ग, घ.　१२-१५. मा. सं. १०. ५

स्वाहे''ति ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनमेतदभिषिञ्चत्येतानि पुरस्तादभिषेकस्य जुहोति तान्येतान्यग्निनामानीत्याचक्षते ॥८॥ अथ जुहोति । य्यान्युपरिष्टादभिषेकस्य जुहोती''न्द्राय स्वाहे''ति व्वीर्य्यं वाऽइन्द्रो व्वीर्य्येणैवैनमेतदभिषिञ्चति ''घोषाय स्वाहे''ति व्वीर्य्यं वै घोषो व्वीर्य्येणैवैनमेतदभिषिञ्चति ''श्लोकाय स्वाहे''ति व्वीर्य्यं वै श्लोको व्वीर्य्येणैवैनमेतदभिषिञ्च''त्यंꣳशाय स्वाहे''ति व्वीर्य्यं वाऽअंꣳशो व्वीर्य्येणैवैनमेतदभिषिञ्चति ''भगाय स्वाहे''ति व्वीर्य्यं वै भगो व्वीर्य्येणैवैनमेतदभिषिञ्चत्य''र्य्यम्णे स्वाहे''ति तदेनमस्य सर्व्वस्यार्य्यमणं करोत्येतान्युपरिष्टादभिषेकस्य जुहोति तान्येतान्यादित्यनामानीत्याचक्षते ॥९॥ अग्रेण मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यम् । अभिषेचनीयानि पात्राणि भवन्ति य्यत्रैताऽआपोऽभिषेचनीया भवन्ति ॥१०॥ पालाशं भवति । तेन ब्राह्मणोऽभिषिञ्चति ब्रह्म वै पलाशो ब्रह्मणैवैनमेतदभिषिञ्चति ॥ ॥११॥ औदुम्बरं भवति । तेन स्वोऽभिषिञ्चत्यन्नं वाऽऊर्ग्गुदुम्बरऽऊर्व्वै स्वं य्यावद्वै पुरुषस्य स्वं भवति नैव तावदशनायति तेनोर्क्स्वं तस्मादौदुम्बरेण स्वोऽभिषिञ्चति ॥१२॥ नैयग्रोधपादं भवति । तेन मित्र्यो राजन्योऽभिषिञ्चति पद्भिर्व्वै न्यग्रोधः प्रतिष्ठितो मित्रेण वै राजन्यः प्रतिष्ठितस्तस्मान्नैयग्रोधपादेन मित्र्यो राजन्योऽभिषिञ्चति ॥१३॥ आश्वत्थं भवति । तेन व्वैश्योऽभिषिञ्चति स य्यदेवादोऽश्वत्थे तिष्ठतऽइन्द्रो मरुतऽउपामन्त्रयत तस्मादाश्वत्थेन व्वैश्योऽभिषिञ्चत्येतान्यभिषेचनीयानि पात्राणि भवान्ति ॥१४॥ अथ पवित्रे करोति । ''पवित्रे स्थो व्वैष्णव्यावि''ति सोऽसावेव बन्धुस्तयोर्हिरण्यं प्रवयति ताभ्यामेताऽअभिषेचनीयाऽअपऽउत्पुनाति तद्यद्धिरण्यं प्रव-

---

१. ब्रह्मणा इति. घ. २. आचक्षते इति. च. ३-८. मा.सं. १०.५.
९. जुहोति इति. च. १०. आचक्षते इति. च. ११. ब्रह्मणा इति. ग.
१२. अभिषिञ्चति इति. ग, षिञ्चति इति. च. १३. त्यन्नं वा इति. च.
१४. अभिषिञ्चति इति. ग. १५. भवन्ति इति. च. १६. मा. सं. १०. ६.

यत्यमृतमायुर्हिरण्यं तदा स्वमृतमायुर्द्दधाति तस्माद्धिरण्यं प्रवयति ॥१५॥ स उत्पुनाति । "[1]सवितुर्व्वः प्रसव उत्पुनाम्य[2]च्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभि"रिति सोऽसावेव बन्धुर"[3]निभृष्टमसि व्वाचो बन्धुस्तपोजाः"इत्यनाधृष्टा स्थ रक्षोभिरित्येवैतदाह यदाहानिभृष्टमसीति व्वाचो बन्धुरिति य्यावद्वै प्राणेष्वापो भवन्ति तावद्वाचा व्वदति तस्मादाह व्वाचो बन्धुरिति ॥१६॥ तपोजाऽइति । अग्नेर्व्वै धूमो जायते धूमादभ्रमभ्राद्वृष्टिरग्नेर्व्वाऽएता जायन्ते तस्मादाह तपोजाऽइति ॥१७॥ "[4]सोमस्य दात्रमसी"ति । य्यदा वाऽएनमेताभिर[5]भिषुण्वन्त्यथाहुतिर्भवति तस्मादाह सोमस्य दात्रमसीति "[6]स्वाहा राजस्व"ऽइति तदेनाः स्वाहाकारेणैवोत्पुनाति ॥१८॥ ताँ[7]ऽएतेषु पात्रेषु व्यानयति । "सधमादो द्युम्निनीराप ऽएता"ऽइत्यनतिमानिन्य ऽइत्येवैतदाह यदाह सधमादऽइति द्युम्निनीरापऽएताऽइति व्वीर्यवत्यऽइत्येवैतदाहा"[9]नाधृष्टाऽअपस्यो व्वसाना"ऽइत्यनाधृष्टा स्थ रक्षोभिरित्येवैतदाह यदाहानाधृष्टाऽअपस्यो व्वसानाऽइति "[10]पस्त्यासु चक्रे व्वरुणः सधस्थमि"ति व्विशो वै पस्त्या व्विक्षु[11] चक्रे व्वरुणः प्रतिष्ठामित्येवैतदाहा"[12]पाँ शिशुर्मातृतमास्वन्त"रित्यपां वाऽएष शिशुर्भवति य्यो राजसूयेन य्यजते तस्मादाहापाछं शिशुर्मातृतमास्वन्त[13]रिति ॥१९॥ अथैनं व्वासाछंसि परिधापयति । तत्तार्प्यमिति व्वासो भवति तस्मिन्त्सर्व्वाणि यज्ञरूपाणि निष्यूतानि भवन्ति तदेनं परिधापयति "[14]क्षत्रस्योल्बमसी"ति तद्यदेव क्षत्रस्योल्बं ततऽएवैनमेतज्ज[15]नयति ॥२०॥ अथैनं पाण्ड्वं परिधापयति । "[16]क्षत्रस्य जराय्वसी"ति तद्यदेव क्षत्रस्य जरायु ततऽएवैनमेतज्जनयति ॥ २१ ॥

---

१. मा. सं. ०. ६. २. म्यच्छिद्रेणेति. ग. ३,४. मा. सं. १०. ६.
५. अभिषुण्वन्तीति. ग, घ. ६. मा. सं. १०. ६. ७. ताऽएतेष्विति. घ.
८-१०. मा सं. १०. ७ ११. विक्षु. इति. ग. १२. मा. सं. १०. ७.
१३. रिति. इति. ख, रिति इति ग. १४,१६ मा. सं. १० ८.
१५. जनयति इति. च. एवमग्रेऽपि.

अथाधीवासं प्रति मुञ्चति । "[1]क्षत्त्रस्य य्योनिरसी"ति तद्यैव क्षत्त्रस्य य्योनिस्तस्याऽएवैनमेतज्जनयति ॥ २२ ॥ अथोष्णीषꣳसꣳहृत्य । पुरस्तादवगूहति । "[2]क्षत्त्रस्य नाभिरसी"ति [3]तद्यैव क्षत्त्रस्य नाभिस्तामेवास्मिन्नेतद्दधाति ॥२३॥ तद्धैके । समन्तं परिवेष्टयन्ति नाभिर्व्वाऽअस्यैषा समन्तं व्वाऽइयं नाभिः पर्य्येतीति व्वदन्तस्तदु तथा न कुर्य्यात्पुरस्तादेवावगूहेत्पुरस्ताद्धीयं नाभिस्तद्य-देनं व्वासाꣳसि परिधापयति जनयत्येवैनमेतज्जातमभिषिञ्चानीति तस्मादेनं व्वासाꣳसि परिधापयति ॥२४॥ तद्धैके । निदधत्येतानि व्वासाꣳस्यथैनं पुनर्द्दीक्षितवसनं परिधापयन्ति तदु तथा न कुर्य्या-दङ्गानि वाऽअस्य जनूꣳर्व्वासाꣳस्यङ्गैर्हैनꣳ सजन्वा तन्वा व्यर्द्धयन्ति व्वरुण्यं दीक्षितवसनꣳ सऽएतेषामेवैकं व्वाससां परिदधीत तदेन-मङ्गैर्जन्वा तन्वा समर्द्धयति व्वरुण्यं दीक्षितवसनं तदेनं व्वरुण्याद्दी-क्षितवसनात्प्रमुञ्चति ॥२५॥ स य्यत्रावभृथमभ्यवैति । तदेतदभ्यव-हरन्ति तत्सलोम क्रियते सऽएतेषामेवैकं व्वाससां परिधायोदैति तानि व्वशायै वा व्वपायाꣳहुतायां दद्यादुदवसानीयायां व्वेष्टौ ॥२६॥ अथ धनुरधितनोति । "[4]इन्द्रस्य व्वार्त्रघ्नमसी"ति व्वार्त्रघ्नं वै धनुरिन्द्रो वै य्यजमानो द्वयेन वाऽएषऽइन्द्रो भवति य्यच्च क्षत्त्रि-यो य्यदु च य्यजमानस्तस्मादाहेन्द्रस्य व्वार्त्रघ्नम[5]सीति ॥२७॥ अथ बाहू व्विमार्ष्टि । "[6]मित्त्रस्यासि व्वरुणस्यासी"ति बाह्वोर्व्वै धनुर्बा-हुभ्यां वै राजन्यो मैत्रावरुणस्तस्मादाह मित्त्रस्यासि व्वरुणस्यासीति तदस्मै प्रयच्छति "[7]त्वँयायं व्वृत्रं व्वधेदि"ति [8]त्वँयायं द्विषन्तं भ्रातृ-व्यं व्वधेदित्येवैतदा[9]ह ॥२८॥ [10]अथास्मै तिस्रऽइषूः [11]प्रयच्छति । स य्यया प्रथमया समर्पणेन [12]पराभिनत्ति सैका सेयं [13]पृथिवी सैषा दृबा नामाथ

१, २ मा. सं. १०. ८. ३. तद्यैव इति. च, घ. ४. मा. सं १०. ८.
५. मसीति इति. च. ६, ७. मा. सं. १०. ८. ८. त्वयायं इति. ग, घ.
९. तदाह इति ख, च. १०. अथास्मै इति. ख. ११. प्रयच्छति इति. च.
१२. परान्भिनत्ति इति. च १३. पृथिवी इति. ख.

रयया विद्धः शयित्वा जीवति वा म्रियते वा सा द्वितीया तदिद-मन्तरिक्षᳪ सैषा रुजा नामाथ ययापैव राध्नोति सा तृतीया सासौ द्यौः सैषा क्षुमा नामैता हि वै तिस्रऽइषवस्तस्मादस्मै तिस्रऽइषूः प्रयच्छति ॥२९॥ ताः प्रयच्छति । "पातैनं प्राञ्चं पातैनं प्रत्यञ्चं पातैनं तिर्यञ्चं दिग्भ्यः पाते"ति तदस्मै सर्व्वा ऽएव दिशोऽशरव्याः करोति तद्यदस्मै धनुः प्रयच्छति व्वीर्यं वाऽएतद्राजन्यस्य यद्धनु-र्व्वीर्यवन्तमभिषिञ्चानीति तस्माद्वाऽअस्माऽआयुधं प्रयच्छति ॥३०॥ अथैनमाविदो व्वाचयति । "आविर्मर्या" ऽइत्यनिरुक्तं प्रजापतिर्व्वाऽ-अनिरुक्तस्तदेनं प्रजापतयऽआवेदयति सोऽस्मै सवमनुमन्यते तेनानु-मतः सूयते ॥३१॥ "आवित्तोऽअग्निर्गृहपतिरि"ति । ब्रह्म वाऽ-अग्निस्तदेनं ब्रह्मणऽआवेदयति तदस्मै सवमनुमन्यते तेनानुमतः सूयते ॥३२॥

(अर्द्धप्रपाठकः ६०)

"आविर्त्तऽइन्द्रो व्वृद्धश्रवा"ऽइति । क्षत्रं वाऽइन्द्रस्तदेनं क्षत्रा-यावेदयति तदस्मै सवमनुमन्यते तेनानुमतः सूयते ॥३३॥ "आवि-त्तौ मित्रावरुणौ धृतव्रतावि"ति । प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ तदेनं प्राणोदानाभ्यामावेदयति तावस्मै सवमनुमन्येते ताभ्यामनुमतः सूय-ते ॥३४॥ "आवित्तः पूषा व्विश्ववेदा"ऽइति । पशवो वै पूषा तदेनं पशुभ्यऽआवेदयति तेऽस्मै सवमनुमन्यन्ते तैरनुमतः सूयते ॥३५॥ "आवित्ते द्यावापृथिवी व्विश्वशम्भुवावि"ति । तदेनमाभ्यां द्यावापृ-थिवीभ्यामावेदयति तेऽअस्मै सवमनुमन्यते ताभ्यामनुमतः सूयते ॥ ॥३६॥ "आवित्तादिति रुरुशर्मे"ति । इयं वै पृथिव्यदितिस्तदेनमस्यै

---

१. मा. सं. १०. ८.   १. पातेति. ग.   ३. प्रयच्छति इति. ख,चं.
४. अथ इति. ख.   ५, ६. मा.सं. १०.९.   ७. तदस्मै इति ग.
८. मा. सं. १०. ९. आवित्तोऽइन्द्र इति ग, घ   ९ इति इति. ग.
१०-१३. मा.सं. १०.९.   १४. रुरु इति. ग, घ.

पृथिव्याऽआवेदयति सास्मै सवमनुमन्यते तयानुमतः सूयते तद्याभ्यऽएवैनमेतद्देवताभ्यऽआवेदयति ताऽअस्मै सवमनुमन्यन्ते ताभिरनुमतः सूयते ॥३७॥ Cf. का. श. ७. २. ४; मै. सं. २. ६. ९; तै. सं. १. ८. १२; काठ. १५. ७.

इति माध्यदिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे
तृतीयप्रपाठके द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ३. ५.)

(इति तृतीयोऽध्यायः)

५. ३. ३.

(यजमानाभिषेकधर्माः)

केशवस्य पुरुषस्य । लोहायसमास्यऽआविध्य "त्यवेष्टा दन्दशूका"ऽइति सर्वान्वाऽएष मृत्यूनतिमुच्यते सर्वान्वधान्यो राजसूयेन यजते तस्य जरैव मृत्युर्भवति तद्यो मृत्युर्यो वधस्तमेवैतदतिनयति यद्दन्दशूकान् ॥१॥ अथ यत्केशवस्य पुरुषस्य । न वाऽएष स्त्री न पुमान्यत्केशवः पुरुषो यदह पुमांस्तेन न स्त्री यदु केशवस्तेनो न पुमान्नैतदयो न हिरण्यं यल्लोहायसं नैते क्रिमयो नाक्रिमयो यद्दन्दशूका ऽअथ यल्लोहायसं भवति लोहिताऽइव हि दन्दशूकास्तस्मात्केशवस्य पुरुषस्य ॥२॥ अथैनं दिशः समारोहयति । "प्राचीमारोह गायत्री त्वावतु रथन्तरꣳसाम त्रिवृत्स्तोमो वसन्तऽऋतुर्ब्रह्म द्रविणम्" ॥३॥ "दक्षिणामारोह । त्रिष्टुप्त्वावतु बृहत्साम पञ्चदश स्तोमो ग्रीष्मऽऋतुः क्षत्रं द्रविणम्" ॥४॥ "प्रतीचीमारोह । जगती त्वावतु वैरूपꣳ साम सप्तदश स्तोमो वर्षाऽऋतुर्विड् द्रविणम्" ॥५॥ "उदीचीमारोह । अनुष्टुप्त्वावतु वैराजꣳ

---

१. मा. सं. १०. १० २. सर्वानिति . ग. ३. स्तमेवेति ग.
४. हिरण्यं इति. च. ५. पुरुषस्य इति. ख,च. ६. मा. सं. १०. १०
७. मा. सं. १०. ११. ८. मा. सं. १०. १२. ९. मा. सं. १०. १३.

सामैकविꣳशस्तोमः शरदृतुः फलं द्रविणम्” ॥६॥ “ऊर्ध्वामारोह । पङ्क्तिस्त्वावतु शाक्वररैवते सामनी त्रिणवत्रयस्त्रिꣳशौ स्तोमौ हेमन्तशिशिरावृतू वर्चो द्रविणमि”ति ॥७॥ तद्यदेनं दिशः समारोहयति । ऋतूनामेवैतद्रूपमृतूनेवैनमेतत्संवत्सरꣳ समारोहयति स ऽऋतून्त्संवत्सरꣳ समारुह्य सर्व्वमेवेदमुपर्युपरि भवत्यर्वागेवास्मादिदꣳ सर्व्वं भवति ॥८॥ शार्दूलचर्मणो जघनार्द्धे । सीसं निहितं भवति तत्पदा प्रत्यस्यति “प्रत्यस्तं नमुचेः शिर” ऽइति नमुचिर्ह वै नामासुर ऽआस तमिन्द्रो निविव्याध तस्य पदा शिरोऽभितष्ठौ स यदभिष्ठित ऽउदबाधत स ऽउच्छ्वङ्कस्तस्य पदा शिरः प्रचिच्छेद ततो रक्षः समभवत्तद्ध स्मैनमनुभाषते क्व गमिष्यसि क्व मे मोक्ष्यस ऽइति ॥९॥ तत्सीसेनापजघान । तस्मात्सीसं मृदु सतजवꣳहि सर्व्वेण हि वीर्येणापजघान तस्माद्धिरण्यरूपꣳ सन्न कियच्चन नार्हति सतजवꣳ हि सर्व्वेण हि वीर्येणापजघ्रान तद्वै स तन्नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यपजघान तथो ऽएवैष ऽएतन्नाष्ट्रा रक्षाꣳस्यतोऽपहन्ति ॥१०॥ अथैनꣳ शार्दूलचर्मा रोहयति । “सोमस्य त्विषिरसी”ति यत्र वै सोम ऽइन्द्रमत्यपवत स यत्ततः शार्दूलः समभवत्तेन सोमस्य त्विषिस्तस्मादाह सोमस्य त्विषिरसीति “तवेव मे त्विषिर्भूयादि”ति शार्दूलत्विषिमेवास्मिन्नेतद्दधाति तस्मादाह तवेव मे त्विषिर्भूयादिति ॥११॥ अथ रुक्ममधस्तादुपास्यति । “मृत्योः पाही”त्यमृतमायुर्हिरण्यं तदमृत ऽआयुषि प्रतितिष्ठति ॥१२॥ अथ रुक्मः शतवितृण्णो वा भवति । नववितृण्णो वा स यदि शतवितृण्णः शतायुर्वा ऽअयं पुरुषः शततेजाः शतवीर्यस्तस्माच्छतवितृण्णो यद्यु नववितृण्णो नवेमे

१. मा. सं. १०. १४ २. मेत्रैनमेतद्रूपमृतूनेवैतदिति. ग, घ.
३. भवत्यर्वागैवेति घ, च. ४. दिदꣳसर्वमिति ग. ५. मा. सं. १०. १४.
६. उक्वङ्क इति च. ७. अपहन्ति इति. च. ८, ९. मा. सं. १०. १५.
१०. दिति इति ग, दिति इति. च. ११. मा. सं. १०. १५. १२. तिष्ठति इति. च.

पुरुषे प्राणास्तस्मान्नववितृण्णः ॥१३॥ तमुपरिष्टाच्छीर्ष्णो निदधा-ति । "ओजोऽसि सहोऽस्यमृतमसी"त्यमृतमायुर्हिरण्यं तदस्मिन्न-मृतमायुर्दधाति तद्यद्रुक्माऽउभयतो भवतोऽमृतमायुर्हिरण्यं तद-मृतेनैवैनमेतदायुषोभयतः परिबृꣳहति तस्माद्रुक्माऽउभयतो भवतः ॥१४॥ अथ बाहूऽउद्गृह्णाति । "हिरण्यरूपाऽउषसो वि-रोकऽउभाविन्द्राऽउदिथः सूर्यश्च । आरोहतं वरुण मित्र गर्त्तं ततश्चक्षाथामदितिं दितिं चे"ति बाहू वै मित्रावरुणौ पुरुषो गर्त्त-स्तस्मादाहारोहतं वरुण मित्र गर्त्तमिति ततश्चक्षाथामदितिं दितिं चेति ततः पश्यतꣳ स्वं चारणं चेत्येवैतदाह ॥१५॥ नैतेनोद्गृह्णी-यात् । "मित्रोऽसि वरुणोऽसी"त्येवोद्गृह्णीयाद्बाहू वै मित्रावरुणौ बाहुभ्यां वै राजन्यो मैत्रावरुणस्तस्मान्मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्येवोद्-गृह्णीयात् ॥१६॥ तद्यदेनमूर्ध्वबाहुमभिषिञ्चति । वीर्यं वाऽएतद्रा-जन्यस्य यद्बाहू वीर्यं वाऽएतदपाꣳरसः सम्भृतो भवति येनैनमे-तदभिषिञ्चति नेन्मऽइदं वीर्यं वीर्यमपाꣳ रसः सम्भृतो बाहू विलनादिति तस्मादेनमूर्ध्वबाहुमभिषिञ्चति ॥१७॥ Cf. का. श. ७. ३. १; मै. सं. २. ६. १०; तै. सं. १. ८. १३; काठ. १५. ७.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे
तृतीयप्रपाठके तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ४. १.)

५. ३. ४.

(अभिषेकः)

तं वै प्राञ्चं तिष्ठन्तमभिषिञ्चति । पुरस्ताद्ब्राह्मणोऽभिषिञ्चत्य-ध्वर्युर्वा यो वास्य पुरोहितो भवति पश्चादितरे ॥१॥ "सोमस्य त्वा

१. निदधाति इति. ख. २. मा. सं. १०. १५. ३. भवतः इति ग.
४, ६. मा. सं. १०. १६. ५. उभाविन्द्रोऽउदिथ इति ग, घ.
७. वरुणौ इति ख, ग, घ. ८. अभिषिञ्चति इति ग. ९. मा. सं. १०. १७.

द्युम्नेनाभिषिञ्चामी”ति। व्वीर्य्येणैतदाहा“ग्नेर्भ्राजसे”ति व्वीर्येणैवैतदाह “सूर्यस्य व्वर्चसे”ति व्वीर्येणैवैतदाहे “न्द्रस्येन्द्रियेणे”ति व्वीर्येणैवैतदाह “क्षत्राणां क्षत्रपतिरेधी”ति राज्ञामधिराजऽएधीत्येवैतदाहा“ति दिद्यून् पाही”तीषवो वै दिद्यव ऽइषुवधमेवैनमेतदतिनयति तस्मादाहाति दिद्यून् पाहीति ॥२॥ “इमं देवाः। असपत्नꣳ सुवध्वमि”तीमं देवाऽआभ्रातृव्यꣳ सुवध्वमित्येवैतदाह “महते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्यायेति नात्र तिरोहितमिवास्ति “महते जानराज्याये”ति महते जनानाꣳराज्यायेत्येवैतदाहे“न्द्रस्येन्द्रियाये”ति व्वीर्यायेत्येवैतदाह यदाहेन्द्रस्येन्द्रियायेती “ममुमुष्य पुत्रममुष्यै पुत्रमि”ति तद्यदेवास्य जन्म ततऽएवैतदाहा“स्यै व्विश”ऽइति यस्यै व्विशो राजा भवत्ये“ष वोऽमी राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानाꣳ राजे”ति तदस्माऽइदꣳ सर्व्वमाद्यं करोति ब्राह्मणमेवापोद्धरति तस्माद्ब्राह्मणोऽनाद्यः सोमराजा हि भवति ॥३॥ अथैतमभिषेकम्। कृष्णविषाणयानुविमृष्टे व्वीर्यं वाऽएतदपाꣳ रसः सम्भृतो भवति येनैनमेतदभिषिञ्चतीदं मे व्वीर्यꣳ सर्व्वमात्मानमुपस्पृशादिति तस्माद्वाऽअनुविमृष्टे ॥४॥ सोऽनुविमृष्टे। “प्र पर्व्वतस्य व्वृषभस्य पृष्ठादि”ति यथायं पर्व्वतोऽतिष्ठावा यथर्षभः पशूनतिष्ठावेवं वाऽएषऽइदꣳ सर्व्वमतितिष्ठत्यर्व्वागेवास्मादिदꣳ सर्व्वं भवति यो राजसूयेन यजते तस्मादाह प्र पर्व्वतस्य व्वृषभस्य पृष्ठा“न्नावश्चरन्ति स्वसिच ऽइयानाः। ता ऽआववृत्रन्नधरागुदक्ता अहिं बुध्न्यमनु रीयमाणा”ऽइति ॥५॥ अथैनमन्तरेण शार्दूलचर्मणि व्विष्णुक्रमान् क्रमयति। “व्विष्णोर्व्विक्रमणमसि व्विष्णोर्व्विक्रान्तमसि व्विष्णोः क्रान्तमसी”तीमे वै लोका व्विष्णोर्व्विक्रमणं व्विष्णोर्व्विक्रान्तं व्विष्णोः क्रान्तं तदिमानेव

१–५. मा. सं. १०. १७. ६. इषुवधमिति. च. ७–१३. मा. सं. १०. १८.
१४. भवति इति. च. १५, १६. मा. सं. १०. १९ १७. इयानाः इति. च.
१८. इति इति. ग, इति. च. १९. मा सं. १०. १९.

लोकान्त्समारुह्य सर्व्वमेवेदमुपर्युपरि भवत्यर्व्वागेवास्मादिदꣳ सर्व्वं भवति ॥६॥ अथ ब्राह्मणस्य पात्रे । सꣳस्रवान्त्समवनयति तद्ब्राह्मणꣳ राजानमनु व्यशः करोति तस्माद्ब्राह्मणो राजानमनु व्यशः ॥ ७ ॥ तद्योऽस्य पुत्रः प्रियतमो भवति । तस्माऽएतत्पात्रं प्रयच्छतीदं मेऽयं व्वीर्यं पुत्रोऽनुसन्तनवदिति ॥८॥ अथ प्रतिपरेत्य गार्हपत्यमन्वारब्धे जुहोति । "प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो व्विश्वा रूपाणि परि ता बभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नोऽअस्त्वयममुष्य पिते"ति तद्यः पुत्रस्तं पितरं करोति यः पिता तं पुत्रं तदेनयोर्व्वीर्यं व्यतिषजत्य"सावस्य पिते"ति तद्यः पिता तं पितरं करोति यः पुत्रस्तं पुत्रं तदेनयोर्व्वीर्यं व्यतिषज्य पुनरेव यथायथं करोति "व्वयꣳ स्याम पतयो रयीणाꣳ स्वाहे"त्याशीरेवैषैतस्य कर्मण ऽआशिषमेवैतदाशास्ते ॥९॥ अथ यऽएष सꣳस्रवोऽतिरिक्तो भवति । तमाग्नीध्रीये जुहोत्यतिरिक्तो वाऽएष सꣳस्रवो भवत्यतिरिक्त ऽआग्नीध्रीयो गार्हपत्ये हवीꣳषि श्रपयन्त्याहवनीये जुह्वत्यथैषोऽतिरिक्तस्तदतिरिक्तऽएवैतदतिरिक्तं दधात्युत्तरार्द्धे जुहोत्येषा ह्येतस्य देवस्य दिक्तस्मादुत्तरार्द्धे जुहोति स जुहोति "रुद्र यत्ते क्रिवि परं नाम तस्मिन् हुतमस्यमेष्टमसि स्वाहे"ति ॥१०॥ Cf का. श. ७. ३. २.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे तृतीयप्रपाठके चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ४. २.)

---

१ दिति इति. ग, दिति इति.च. २, ३. मा. सं. १०. २०.
४. व्यतिषज्येति. ग व्यतिसज्येति. घ. ५. मा. सं. १०. २०.
६. दाशास्ते इति. ग. ७. जुहोत्येष इति ग, घ.
८. मा. सं. १०. २०.

५. ३. ५.

(रथोपावहरणादि).

तद्योऽस्य स्वो भवति। तस्य शतं वा परःशता वा गाऽउत्तरेणाहवनीयꣳस्थापयति तद्यदेवं करोति ॥१॥ वरुणाद्ध वाऽअभिषिषिचानात्। इन्द्रियं वीर्यमपचक्राम शश्वद्ध्यऽएषोऽपाꣳ रसः सम्भृतो भवति येनैनमेतदभिषिञ्चति सोऽस्येन्द्रियं वीर्यं निर्जघान तत्पशुष्वन्वविन्दत्तस्मात्पशवो यशो यदेष्वन्वविन्दत्तत्पशुष्वनुविद्येन्द्रियं वीर्यं पुनरात्मन्नधत्त तथोऽएवैषऽएतन्नाहैवास्मान्निन्द्रियं वीर्यमपक्रामति वरुणसवो वाऽएष यद्राजसूयमिति वरुणोऽकरोदिति त्वेवैषऽएतत्करोति ॥२॥ अथ रथमुपावहरति। यद्वै राजन्यात्पराग्भवति रथेन वै तदनुयुङ्क्ते तस्माद्रथमुपावहरति ॥३॥ सऽउपावहरति। "इन्द्रस्य वज्रोऽसी"ति वज्रो वै रथऽइन्द्रो वै यजमानो द्वयेन वाऽएषऽइन्द्रो भवति यच्च क्षत्रियो यदु च यजमानस्तस्मादाहेन्द्रस्य वज्रोऽसीति ॥४॥ तमन्तर्वेद्यभ्यववर्त्य युनक्ति। "मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मी"ति बाहू वै मित्रावरुणौ बाहुभ्यां वै राजन्यो मैत्रावरुणस्तस्मादाह मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीति ॥५॥ तं चतुर्युजं युनक्ति। स जघनेन सदोऽग्रेण शालां येनैव दक्षिणा यन्ति तेन प्रतिपद्यते तं जघनेन चात्वालमग्रेणाग्नीध्रमुद्यच्छति ॥६॥ तमातिष्ठति। "अव्यथायै त्वा स्वधायै त्वे"त्यनार्त्यै त्वेत्येवैतदाह यदाहाव्यथायै त्वेति स्वधायै त्वेति रसाय त्वेत्येवैतदाह "रिष्टोऽर्जुन" इत्यर्जुनो ह वै नामेन्द्रो यदस्य गुह्यं नाम द्वयेन वाऽएषऽइन्द्रो भवति यच्च क्ष-

१. आहवनीयꣳस्थापयतीति. ग, घ. २. भवति इति घ, च.
३. करोति इति. च. ४, ५. मा. सं. १०. २१. ६, ८. युनज्मीति. ख, च.
७. त्वा इति. ग, घ. ९. मग्रेणेति ग, घ. १०. तमातिष्ठति इति. च.
११, १२. मा. सं. १०. २१.

त्रियो यदु च यजमानस्तस्मादाहारिष्टोऽअर्जुनऽइति[1] ॥७॥ अथ दक्षिणायुग्यमुपार्षति । "[2]मरुतां प्रसवेन जये"ति विशो वै मरुतो विशा वै तत्क्षत्रियो जयति यज्जिगीषति तस्मादाह मरुतां प्रसवेन [3]जयेति ॥८॥ अथ मध्ये गवामुद्यच्छति । "[4]आपाम मनसे"ति मनसा वाऽइदꣳ सर्व्वमाप्तं तन्मनसैवैतत्सर्व्वमाप्नोति तस्मादाहापाम [5]मनसेति ॥९॥ अथ धनुरार्त्न्या गामुपस्पृशति । "[6]समिन्द्रियेणे"तीन्द्रियं वै वीर्यं गावऽइन्द्रियमेवैतद्वीर्यमात्मन् धत्तेऽथाह जिनामीमाः कुर्व्वऽइमाऽइति[7] ॥१०॥ तद्यत्स्वस्य गोषूद्यच्छति । यद्वै पुरुषात्पराग्भवति यशो वा किञ्चिद्वा स्वꣳहैवास्य[8] तत्प्रतमामिवाभ्यपक्रामति तत्स्वादेवैतदिन्द्रियं वीर्यं पुनरात्मन्धत्ते त[9]स्मात्स्वस्य गोषूद्यच्छति ॥११॥ तस्मै तावन्मात्रीर्व्वा भूयसीर्व्वा प्रतिददाति । न वाऽएष क्रूरकर्मणे भवति यद्यजमानः क्रूरमिव वाऽएतत्करोति यदाह जिनामीमाः कुर्व्वऽइमाऽइति तथो हास्यैतदक्रूरं कृतं भवति तस्मात्तावन्मात्रीर्व्वा [10]भूयसीर्वा प्रतिदद[11]ाति ॥१२॥ अथ दक्षिणानायच्छति । सोऽग्रेण यूपं दक्षिणेन वेदिं येनैव दक्षिणा यन्ति तेन प्रतिपद्यते तं जघनेन सदोऽग्रेण शालामुद्यच्छति ॥१३॥ "[12]मा तऽइन्द्र ते वयं तुराषाट् । अयुक्तासोऽअब्रह्मता विदसाम तिष्ठा रथमधि यं वज्रहस्ता रश्मीन्देव यमसे स्वश्वानि"त्युद्यच्छत्येवैतयाभीशवो वै रश्मयस्त[13]स्मादाहारश्मीन्देव यमसे स्वश्वानित्यथ रथविमोचनीयानि जुहोति प्रीतो रथो विमुच्याताऽइति तस्माद्रथविमोचनीयानि

---

१. इति इति. ख, इति च. २, ४. मा सं. १०. २१. ३. जयेति इति ख, च.
५. मनसेति इति ग, मनसेति इति. च. ६. मा. सं. १०. २१
७. इति इति च. ८. हैवास्य इति. ग, घ. ९. तस्मादिति. ग.
१०. भूयसीरिति ग, घ. ११. ददाति इति च.
१२. मा. सं. १०. २२; "मा न इन्द्र" इति 'गघ' पुस्तकयोः पाठः ।
१३. स्तस्मादिति. ग.

जुहोति ॥१४॥ स जुहोति । "अग्नये गृहपतये स्वाहे"ति स यदे-वाग्नेयꣳ रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति वहा वाऽआग्नेया रथस्य वहा-नेवैतेन प्रीणाति श्रीर्वै गार्हपतं यावतो यावतऽईष्टे तच्छ्रियमेवास्यै-तद्गार्हपतꣳ राज्यमभि विमुच्यते ॥१५॥ "सोमाय वनस्पतये स्वा-हे"ति । द्वयानि वै वानस्पत्यानि चक्राणि रथ्यानि चानसानि च तेभ्यो न्वेवैतदुभयेभ्योऽरिष्टिं कुरुते सोमो वै वनस्पतिः स यदेव वानस्पत्यꣳ रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति दारूणि वै वानस्पत्यानि रथस्य दारूण्येवैतेन प्रीणाति क्षत्रं वै सोमः क्षत्रमेवास्यै तद्राज्यम-भि विमुच्यते ॥१६॥ "मरुतामोजसे स्वाहे"ति । स यदेव मारुतꣳ रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति चत्वारोऽश्वा रथः पञ्चमो द्वौ सव्यष्ठृ-सारथी ते सप्त सप्त सप्त वै मारुतो गणः सर्वमेवैतेन रथं प्रीणाति विशो वै मरुतो विशमेवास्यैतद्राज्यमभिविमुच्यते ॥१७॥ "इन्द्र स्येन्द्रियाय स्वाहे"ति । स यदेवैन्द्रꣳ रथस्य तदेवैतेन प्रीणाति सव्यष्ठा वाऽऐन्द्रो रथस्य सव्यष्ठारमेवैतेन प्रीणातीन्द्रियं वै वीर्य-मिन्द्रऽइन्द्रियमेवास्यैतद्वीर्यꣳ राज्यमभि विमुच्यते ॥१८॥ अथ वा-राह्याऽउपानहाऽउपमुञ्चते । अग्नौ ह वै देवा घृतकुम्भं प्रवेशयां चक्रुस्ततो वराहः सम्बभूव तस्माद्वराहो मेदुरो घृताद्धि सम्भूत-स्तस्माद्वराहे गावः सञ्जानते स्वमेवैतद्रसमभिसञ्जानते तत्पशूनामे-वैतद्रसे प्रतितिष्ठति तस्माद्वाराह्याऽउपानहाऽउपमुञ्चते ॥१९॥ अथे-मां प्रत्यवेक्षमाणो जपति । "पृथिवि मातर्मा मा हिꣳसीर्मोऽअहं त्वामि"ति वरुणाद्ध वाऽअभिषिषिचानात्पृथिवी बिभयाञ्चकार म-हद्वाऽअयमभूद्योऽभ्यषेचि यद्वै मायं नावहणीयादिति वरुण ऽउ ह

१. मा. सं. १० २३. २. वहा इति. ग. ३. यावत इति. ग, घ.
४. तच्छ्रियमिति. ग. ५. विमुच्यते इति ग. एवमग्रेऽपि
६–८. मा. सं. १०.२३. ९. उपमुच्यते इति. घ.
१०. उपमुञ्चते. इति.ख,ग. ११. मा. सं. १०. २३.

पृथिव्यै विभयाञ्चकार व्यद्वै मेयं नावधून्वीतेति तदनयैवैतान्मित्रधेयमकुरुत न हि माता पुत्रॅं हिनास्ति न पुत्रो मातरम् ॥२०॥ व्वरुणसवो वाऽएष व्यद्राजसूयम् । पृथिव्यु हैतस्माद्बिभेति महद्वाऽअयमभूद्योऽभ्यषेचि व्यद्वै मायं नावदृणीयादित्येषुऽउ ह्यस्यै बिभेति व्यद्वै मेयं नावधून्वीतेति तदनयैवैतन्मित्रधेयं कुरुते न हि माता पुत्रॅं हिनास्ति न पुत्रो मातरं तस्मादेवं जपति ॥२१॥ सोऽवतिष्ठति । "हॅंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता व्वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्[2] । नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जा गोजा ऽऋतजा ऽअद्रिजा[3] ऽऋतं बृहदि"त्येतामतिच्छन्दसं जपन्नेषा वै सर्व्वाणि छन्दाॅंसि व्यदतिच्छन्दास्तथैनं पाप्मा नान्ववतिष्ठति ॥२२॥ तं न सङ्ग्रहीतान्ववतिष्ठेत् । नेत्तं लोकमन्ववतिष्ठाद्यॅं सुषुवाणोऽन्ववास्थादिति तॅंसरथमेव रथवाहणऽ[4] आदधाति ततोऽवाङुपप्रवते तथा तं लोकं नान्ववतिष्ठति व्यॅं सुषुवाणोऽन्ववास्थात् ॥२३॥ उत्तरेणाहवनीयं पूर्व्वाग्निरुद्धृतो भवति । स रथवाहणस्य[5] दक्षिणमन्वनुष्यन्दॅं[6] शतमानौ प्रवृत्तावाबध्नाति[7] ॥२४॥ औदुम्बरीॅं शाखामुपगूहति । तयोरन्यतरमुपस्पृशती"यर्दस्यायुरस्यायुर्मयि धेहि व्युङ्ङसि[9] व्वर्च्चो मयि धेही"ति तदायुर्वर्च्चऽआत्मन् धत्ते ॥२५॥ अथौदुम्बरीॅंशाखामुपस्पृशति । "ऊर्गस्यूर्जं[10] मयि धेही"ति तदूर्जमात्मन् धत्ते तस्यैतस्य कर्मणऽएतावेव शतमानौ प्रवृत्तौ दाक्षिणा तौ ब्रह्मणे ददाति ब्रह्मा हि व्यज्ञं[11] दक्षिणतोऽभिगोपायति तस्मात्तौ ब्रह्मणे ददाति[12] ॥२६॥ अग्रेण मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यम् । मैत्रावरुणी पयस्या निहिता भवति तामस्य बाहूऽअभ्युपावहरती "न्द्रस्य[13] वां

---

१. मा. सं. १०. २४. २. सत् इति. ग, घ. ३. अद्रिजा इति. ग.
४,५. रथवाहन इति ग, घ. ६. च्यन्दॅं इति. ग, घ.
७. वावध्नाति इति. ख, वाबध्नाति इति. ग, वावध्नाति इति च.
८, १०. मा.सं. १०.२५. ९. युङ्ङसि इति. ग, घ. ११. यज्ञं इति. ग.
१२. ददाति इति. च. १३. मा. सं. १०. २५.

द्वीर्य्यंकृतो बाहूऽअभ्युपावहरामी''ति पशूनां वाऽएष रसो यत्प-यस्या तत्पशूनामेवास्यैतद्रसं बाहूऽअभ्युपावहरति तद्यन्मैत्रावरुणी भवति मित्रावरुणाऽउ हि बाहू तस्मान्मैत्रावरुणी भवति ॥२७॥

Cf. ७. ३. ३ ; मै. सं. २. ६. ११ ; तै. सं. १. ८. १५ ; कठ. १५. ७, ८.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे. पञ्चमकाण्डे तृतीयप्रपाठके पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ (अं. ४. ३.)

तृतीयः प्रपाठकस्समाप्तः ॥

(कण्डिकासंख्या ११९)

अथ चतुर्थः प्रपाठकः

५. ४. १.

(पयस्यायाः प्रचारः)

मैत्रावरुण्या पयस्यया प्रचरति । तस्याऽअनिष्ट ऽएव स्विष्ट-कृद्भवत्यथास्माऽआसन्दीमाहरन्त्युपरिसद्यं वाऽएष जयति यो जयत्यन्तरिक्षसद्यं तदेनमुपर्यासीनमधस्तादिमाः प्रजाऽउपासते तस्मादस्माऽआसन्दीमाहरन्ति सैषा खादिरी वितृण्णा भवति ययेयं वर्ध्रव्यूता भरतानाम् ॥१॥ तामग्रेण । मैत्रावरुणस्य धिष्ण्यं निदधाति ''स्योनासि सुषदासी''ति शिवामेवैतच्छग्मां करोति ॥२॥ अथाधीवासमास्तृणाति । ''क्षत्रस्य योनिरसी''ति तद्यैव क्षत्रस्य योनिस्तामेवैतत्करोति ॥३॥ अथैनमासादयति । ''स्योनामासीद सुषदामासीदे''ति शिवाꣳ शग्मामासीदेत्येवैत-दाह ''क्षत्रस्य योनिमासीदे''ति तद्यैव क्षत्रस्य योनिस्तस्या-

१. वरुणी इति. ग. २. भवति इति. च. ३. वर्ध्रव्युता इति. क,ग.
४, ६. मा. सं.१०.२६ ५, ७ करोति इति.च. ८,९. मा.सं. १०. २६.

मेवैनमेतद्दधाति ॥४॥ अथान्तराँसेऽभिमृश्य जपति । "निषसाद धृतव्रत"ऽइति धृतव्रतो वै राजा न वाऽएष सर्व्वस्माऽइव व्वदनाय न सर्वस्माऽइव कर्मणे य्यदेव साधु व्वदेद्यत्साधु कुर्यात्तस्मै वाऽएष च श्रोत्रियश्चैतौ ह वै द्वौ मनुष्येषु धृतव्रतौ तस्मादाह निषसाद धृतव्रतऽइति "व्वरुणः पस्त्यास्वे"ति व्विशो वै पस्त्या व्विक्ष्वेत्येवैतदाह "साम्राज्याय सुक्रतुरि"ति राज्यायेत्येवैतदाह य्यदाह साम्राज्याय सुक्रतुरिति ॥५॥ अथास्मै पञ्चाक्षान् पाणावावपति । "अभिभूरस्येतास्ते पञ्च दिशः कल्पन्तामि"त्येष वाऽअयानभिभूर्यत्कलिरेष हि सर्व्वानयानभिभवति तस्मादाहाभिभूरसीत्येतास्ते पञ्च दिशः कल्पन्तामिति पञ्च वै दिशस्तदस्मै सर्व्वाऽएव दिशः कल्पयति ॥६॥ अथैनं पृष्ठतस्तूष्णीमेव दण्डैर्घ्नन्ति । तं दण्डैर्घ्नन्तो दण्डवधमतिनयन्ति तस्माद्राजा दण्ड्यो य्यदेनं दण्डवधमतिनयन्ति ॥७॥ अथ व्वरं व्वृणीते । य्यँ ह वै कं च सुषुवाणो व्वरं व्वृणीते सोऽस्मै सर्व्वः समृध्यते तस्माद्वरं व्वृणीते ॥८॥ स ब्रह्मन्नित्येव प्रथममामन्त्रयते । "ब्रह्म" प्रथममभिव्याहराणि ब्रह्मप्रसूतां व्वाचं व्वदानीति तस्माद्ब्रह्मन्नित्येव प्रथममामन्त्रयते "त्वं ब्रह्मासी"तीतरः प्रत्याह "सवितासि सत्यप्रसव"ऽइति व्वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति सवितारमेव सत्यप्रसवं करोति ॥९॥ ब्रह्मन्नित्येव द्वितीयमामन्त्रयते । त्वं ब्रह्मासीतीतरः प्रत्याह "व्वरुणोऽसि सत्यौजा"ऽइति व्वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति व्वरुणमेव सत्यौजसं करोति ॥१०॥ ब्रह्मन्नित्येव

१. दधाति इति. च. २-४ मा. सं. १०. २७.
५. सुक्रतुरिति इति. ग, सुक्रतुरिति इति च. ६. पञ्चाक्षानिति. ग.
७. मा. सं. १०. २८. ८. भूरस्येता इति.क, ग. ९. कल्पयति इति. क, च.
१०. पृष्ठत इति. ग. ११. नयन्ति इति. च. १२. मा. सं. १०. २८.
१३. ब्रह्मप्रसूतामिति. ग. १४, १५. मा. सं. १०. २८. १६. सवितारमिति. ग.
१७. मा. सं. १०. २८.

तृतीयमामन्त्रयते । त्वं ब्रह्मासीतीतरः प्रत्याहे "न्द्रोऽसि विशौजा"-ऽइति वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधातीन्द्रमेव विशौजसं करोति ॥११॥ ब्रह्मन्नित्येव चतुर्थमामन्त्रयते । त्वं ब्रह्मासीतीतरः प्रत्याह "रुद्रोऽसि सुशेव"ऽइति तद्वीर्याण्येवास्मिन्नेतत्पूर्व्वाणि दधात्यथैनमेतच्छमयत्येव तस्मादेष सर्व्वस्येशानो मृडयति यदेनꣳ शमयति ॥१२॥ ब्रह्मन्नित्येव पञ्चममामन्त्रयते । त्वं ब्रह्मासीतीतरो निरुक्तं प्रत्याह परिमितं वै निरुक्तं तत्परिमितमेवास्मिन्नेतत्पूर्वं वीर्यं दधात्यथात्रानिरुक्तं प्रत्याहापरिमितं वाऽअनिरुक्तं तदपरिमितमेवास्मिन्नेतत्सर्वं वीर्यं दधाति तस्मादत्रानिरुक्तं प्रत्याह ॥१३॥ अथ सुमङ्गलनामानꣳ ह्वयति । "बहुकार श्रेयस्कर भूयस्करे"ति यऽएवं नामा भवति कल्याणमेवैतन्मानुष्यै वाचो वदति ॥१४॥ अथास्मै ब्राह्मणः स्फ्यं प्रयच्छति । अध्वर्युर्व्वा यो वास्य पुरोहितो भवती"न्द्रस्य वज्रोऽसि तेन मे रध्ये"ति वज्रो वै स्फ्यः सऽएतेन वज्रेण ब्राह्मणो राजानमात्मनोऽबलीयाꣳसं कुरुते यो वै राजा ब्राह्मणादबलीयानमित्रेभ्यो वै स बलीयान् भवति तदमित्रेभ्य ऽएवैनमेतद्बलीयाꣳसं करोति ॥१५॥ तꣳ राजा राजभ्रात्रे प्रयच्छति । इन्द्रस्य वज्रोऽसि तेन मे रध्येति तेनं राजा राजभ्रातरमात्मनोऽबलीयाꣳसं कुरुते ॥१६॥ तꣳ राजभ्राता सूताय वा स्थपतये वा प्रयच्छति । इन्द्रस्य वज्रोऽसि तेन मे रध्येति तेन राजभ्राता सूतं वा स्थपतिं वात्मनोऽबलीयाꣳसं कुरुते ॥१७॥ तꣳ सूतो वा स्थपतिर्व्वा ग्रामण्ये प्रयच्छति । इन्द्रस्य वज्रोऽसि तेन मे रध्येति तेन सूतो वा स्थपतिर्व्वा ग्रामण्यमात्मनोऽबलीयाꣳसं कुरुते ॥१८॥ तं ग्रामणीः सजाताय प्रयच्छति । इन्द्रस्य वज्रोऽसि तेन मे रध्येति तेन ग्रामणीः सजातमात्मनोऽबलीयाꣳसं कुरुते तद्यदेवꣳ सम्प्रयच्छन्ते नेत्पापवस्यसमसद्यथापूर्व्व-

१, २, ४. मा. सं. १०, २८. ३. प्रत्याह इति. च ५. वदति इति च.
६. भवति इति. ग, घ. ७. मा. सं. १०. २८. ८. तꣳ इति. ग.
९. प्रयच्छिति इति. ग. १०. तेन इति. क, ग, घ. ११. वा इति. ग, घ

मसदिति तस्मादेवꣳ सम्प्रयच्छन्ते ॥१९॥ अथ सजातश्च प्रतिप्रस्थाता च । एतेन स्फ्येन पूर्वाग्नौ शुक्रस्य पुरोरुचाधिदेवेनं कुरुतोऽत्ता वै शुक्रोऽत्तारमेवैतत्कुरुतः ॥२०॥ अथ मान्थिनः पुरोरुचा विमितं विमिनुतः । आद्यो वै मन्थी तदत्तारमेवैतत्कृत्वाथास्माऽएतदाद्यं जनयतस्तस्मान्मान्थिनः पुरोरुचा विमितं विमिनुतः ॥२१॥ अथाध्वर्युः । चतुर्गृहीतमाज्यं गृहीत्वाधिदेवने हिरण्यं निधाय जुहोत्य"ग्निः पृथुर्धर्मणस्पतिर्जुषाणोऽअग्निः पृथुर्धर्मणस्पतिराज्यस्य वेतु स्वाहे"ति ॥२२॥ अथाक्षान्निवपति । "स्वाहाकृताः सूर्यस्य रश्मिभिर्यतध्वꣳ सजातानां मध्यमेष्ठ्यायेत्"येष वाऽअग्निः पृथुर्यदधिदेवनं तस्यैतेऽङ्गारा यदक्षास्तमेवैतेन प्रीणाति तस्य ह वाऽएषानुमता गृहेषु हन्यते यो वा राजसूयेन यजते यो वैतदेवं वेदैतेष्वक्षेष्वाह गां दीव्यध्वमिति पूर्वाग्निवाहौ दक्षिणा ॥२३॥ अथाहा'ग्नये स्विष्टकृतेऽनुब्रूही'ति । तद्यदन्तरेणाहुतीऽएतत्कर्म क्रियतऽएष वै प्रजापतिर्यऽएष यज्ञस्तायते यस्मादिमाः प्रजाः प्रजाताऽएतम्वेवाप्येतर्ह्यनु प्रजायन्ते तदेनं मध्यतऽएवैतस्य प्रजापतेर्दधाति मध्यतः सुवति तस्मादन्तरेणाहुतीऽएतत्कर्म क्रियतऽआश्राव्याहा'ग्निꣳ स्विष्टकृतं यजे'ति वषट्कृते जुहोति ॥२४॥ अथेडामादधाति । उपहूतायामिडायामप ऽउपस्पृश्य माहेन्द्रं ग्रहं गृह्णाति माहेन्द्रं ग्रहं गृहीत्वा स्तोत्रमुपाकरोति तꣳ स्तोत्राय प्रमीवति सऽउपावरोहति सोऽन्ते स्तोत्रस्य भवत्यन्ते शस्त्रस्य ॥२५॥ Cf. का. श. ७. ३. ४ ; मै. सं. २. ६. १२ ; तै. सं. १. ८. १६ ; काठ. १५. ८.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे
चतुर्थप्रपाठके प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ४. ४.)

---

१. संप्रयच्छन्ति इति च, सम्प्रयच्छन्ते इति.क. २. कुरुतः इति. ग.
३. बिमिनुत इति ग, विमिनुत इति.च. ४. अथाध्वर्युः इति. ग.
५. मा. सं. १० २९. ६. स्वाहेति. ग, स्वाहेति. क,च. ७. मा. सं. १०. २९.
८. दक्षिणा इति. ग. ९. प्रजा इति. क. १०. मादधाति इति. च

५. ४. २.

(संसृपांहवींषि, दशपेयश्च)

व्वरुणाद्ध व्वाऽअभिषिषिचानाद्भर्गोऽपचक्राम । व्वीर्य्यं वै भर्गऽएष व्विष्णुर्यज्ञः सोऽस्मादपचक्राम शश्वद्धऽएषोऽपाᳬ रसः सम्भृतो भवति य्येनैनमेतदभिषिञ्चति सोऽस्य भर्गं निर्ज्जघान ॥१॥ तमेताभिर्द्देवताभिरनुसमसर्पत् । सवित्रा प्रसवित्रा सरस्वत्या व्वाचा त्वष्ट्रा रूपैः पूष्णा पशुभिरिन्द्रेणास्मे बृहस्पतिना ब्रह्मणा व्वरुणेनौजसाग्निना तेजसा सोमेन राज्ञा व्विष्णुनैव दशम्या देवतयान्वविन्दत् ॥२॥ तद्यदेनमेताभिर्द्देवताभिरनुसमसर्पत् । तस्मात्सᳬसृपो नामाथ य्यद्दशमेऽहन् प्रसुतो भवति तस्माद्दशपेयोऽथो य्यद्दश दशैकैकं चमसमनुप्रसृप्ता भवन्ति तस्माद्वेव दशपेयः ॥३॥ तदाहुः । दश पितामहान्त्सोमपान्त्संख्याय प्रसर्पेत्तथो हास्य सोमपीथमश्नुते दशपेयो हीति तद्वै ज्या द्वौ त्रीनित्येवे[१] पितामहान्त्सोमपान्विन्दन्ति तस्मादेताऽएव देवताः संख्याय प्रसर्पेत् ॥४॥ एताभिर्व्वै देवताभिर्वरुणऽएतस्य[३] सोमपीथमाश्नुत । तथोऽएवैषऽएताभिरेव देवताभिरेतस्य सोमपीथमश्नुते तस्मादेताऽएव देवताः संख्याय प्रसर्पेदथ य्यदैवैषोदवसानीयेष्टिः सन्तिष्ठतऽएतस्याभिषेचनीयस्य[४] ॥५॥ अथैतानि हवीᳬषि निर्व्वपति । सावित्रं द्वादशकपालं वाष्टाकपालं वा पुरोडाशᳬ सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूतऽएव तद्वरुणोऽनुसमसर्प्पत्तथोऽएवैषऽएतत्सवितृप्रसूतऽएवानु सᳬसर्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति[५] ॥६॥ अथ सारस्वतं चरुं निर्व्वपति । व्वाग्वै सरस्वती व्वाचैव तद्वरुणोऽनुसमसर्प्पत्तथोऽएवैष ऽएतद्वाचैवानुसᳬसर्प्पति तत्रैकं पुण्डरीकं प्रयच्छति ॥७॥ अथ त्वाष्ट्रं दशकपालं पुरोडाशं निर्व्वपति । त्वष्टा वै रूपाणामीष्टे त्वष्ट्रैव तद्रूपैर्व्वरुणो

१. भवति इति. ग, घ.　२. त्रीनित्येव पितामहान् इति. ग.　३. एतस्येति. ग.
४. नीयस्य इति. क, च.　५. प्रयच्छति इति. च. एवमेवाऽग्रेऽपि ।

ऽनुसमसर्प्पँस्तथोऽएवैषऽएतत्त्वष्ट्रैव रूपैरनुसꣳसर्प्पति तत्रैकं पुण्डुरीकं प्रयच्छति ॥८॥ अथ पौष्णं चरुं निर्व्वपति । पशवो वै पूषा पशुभिरेव तद्वरुणोऽनुसमसर्प्पँस्तथोऽएवैषऽएतत्पशुभिरेवानुसꣳसर्प्पति तत्रैकं पुण्डुरीकं प्रय[1]च्छति ॥९॥ अथैन्द्रमेकादशकपालं पुरोडाशं निर्व्वपति । इन्द्रियं वै व्वीर्यमिन्द्र ऽइन्द्रियेणैव तद्वीर्येण व्वरुणोऽनुसमसर्प्पँस्तथो ऽएवैषऽएतदिन्द्रियेणैव व्वीर्येणानुसꣳसर्प्पति तत्रैकं पुण्डुरीकं प्रयच्छति ॥१०॥ अथ बार्हस्पत्यं चरुं निर्व्वपति । ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मणैव तद्वरुणोऽनुसमसर्प्पँस्तथोऽए[2]वैष ऽएतद्ब्रह्मणैवानुसꣳसर्प्पति तत्रैकं पुण्डुरीकं प्रयच्छति ॥११॥ अथ व्वारुणं य्यवमयं चरुं निर्व्वपति । स य्येनैवौजसेमाः प्रजाः व्वरुणो ऽगृह्णात्तेनैव तदोजसा व्वरुणोऽनुसमसर्प्पँस्तेनो ऽएवैषऽ[3]एतदोजसानुसꣳ सर्प्पति तत्रैकं पुण्डुरीकं प्रयच्छति ॥१२॥ उपसदो दशम्यो देवताः । तत्र पञ्च पुण्डुरीकाण्युपप्रयच्छति तां द्वादश पुण्डरीकाꣳ स्रजं प्रतिमुञ्चते सा दीक्षा तया दीक्षया दीक्षते[4] ॥१३॥ अथ य्यद्द्वादश भवन्ति । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य सर्व्वं वै संवत्सरः सर्व्वेणैवैनमेतद्दीक्षयति य्यानि पुण्डरीकाणि तानि दिवो रूपं तानि नक्षत्राणाꣳ रूपं य्ये व्वधकास्तेऽन्तरिक्षस्य रूपं य्यानि विसानि तान्यस्यै तदेनमेषु लोकेष्वधि दीक्षयति[5] ॥१४॥ अथ राजानं क्रीत्वा । द्वेधोपनह्य परिवहन्ति ततोऽर्द्धमासन्द्यामासाद्य प्रचरत्यथ य्यऽएषोऽर्द्धो ब्रह्मणो गृहे निहितो भवति तमासन्द्यामासाद्यातिथ्येन प्रचरति य्यदातिथ्येन प्र[6]चरत्यथोपसद्भिः प्रचरति य्यदोपसद्भिः प्रचरति[7] ॥१५॥ अथैतानि हवीꣳषि निर्व्वपति । आग्नेयमष्टाकपालं पुरोडाशꣳ सौम्यं चरुं व्वैष्णवं त्रिकपालं वा पुरो[8]डाशं चरुं वा तेन य्यथेष्ट्यैवं य्यज-

१. प्रयच्छति इति. क. २. एत्रैष इति. ग. ३. एवैष तदोजसा इति. ग, घ.
४. दीक्षते इति. ग. ५. दीक्षयति. इति. क, च.
६. प्रचरत्यथोपसद्भिः प्रचरति यदोपसद्भिः प्रचरति इति. ग.
७. प्रचरति, प्रचरति इति. च. ८. पुरोडाशं चरुं इति. ग, घ.

ते ॥१६॥ तद्वु तथा न कुर्यात्। ह्वलति वाऽएष य्यो य्यज्ञपथादेत्येति वा ऽएष य्यज्ञपथाद्य ऽउपसत्पथादेति तस्मादुपसत्पथादेव नेयात् ॥१७॥ स य्यदग्निं य्यजति। अग्निनैवैतत्तेजसानुसꣳ सर्पत्यथ य्यत्सोमं य्यजति सोमेनैवैतद्ब्राह्मानुसꣳसर्पत्यथ य्यद्विष्णुं य्यजति य्यज्ञो वै व्विष्णुस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमाप्त्वात्मन् कुरुते ॥१८॥ सऽएष सप्तदशोऽग्निष्टोमो भवति। सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमाप्त्वात्मन् कुरुते ॥१९॥ तस्य द्वादश प्रथमगर्भाः पष्ठौह्यो दक्षिणा। द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमाप्त्वात्मन् कुरुते ॥२०॥ तासां द्वादश गर्भाः। ताश्चतुर्व्विꣳशतिश्चतुर्व्विꣳशतिर्व्वै संवत्सरस्यार्द्धमासाः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमाप्त्वात्मन् कुरुते ॥२१॥ ता ब्रह्मणे ददाति ब्रह्मा हि य्यज्ञं दक्षिणतोऽभिगोपायति तस्मात्ता ब्रह्मणे ददाति हिरण्मयीꣳस्रजमुद्गात्रे रुक्मꣳ होत्रे हिरण्मयौ प्राकाशावध्वर्युभ्यामश्वं प्रस्तोत्रे व्वशां मैत्रावरुणायर्षभं ब्राह्मणाच्छꣳसिने व्वाससी नेष्टापोतृभ्यामन्यतरतो युक्तं यवाचितमच्छावाकाय गामग्नीधे ॥२२॥ ता वाऽएताः। द्वादश वा त्रयोदश वा दक्षिणा भवन्ति द्वादश वा वै त्रयोदश वा संवत्सरस्य मासाः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तद्यज्ञं प्रत्यक्षमाप्नोति तं प्रत्यक्षमाप्त्वात्मन् कुरुते ॥२३॥ Cf. का. श. ७. ४. १; तै. सं. १. ८. १८.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे
चतुर्थप्रपाठके द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ४. ५.)

(इति चतुर्थोऽध्यायः)

---

१. न कुर्यात् ह्वलति वा इति. ग, घ. २. स इति. ग, घ. ३ कुरुते इति घ. ४. प्रजापतिरिति. घ. ५. श्चतुर्विꣳशतिरिति ग, घ. ६. रुक्मꣳइति. ग, घ. ७. प्रस्तोत्रे इति. ग. ७. एताः इति. ग.

५. ४. ३.

(पञ्चबिलसंज्ञकश्चरुः)

आग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति। तं पूर्वार्द्धऽआसादयत्यैन्द्रऽएकादशकपालः पुरोडाशो भवति सौम्यो वा चरुस्तं दक्षिणार्द्धऽआसादयति वैश्वदेवश्चरुर्भवति तं पश्चार्द्धऽआसादयति मैत्रावरुणी पयस्या भवति तामुत्तरार्द्धऽआसादयति बार्हस्पत्यश्चरुर्भवति तं मध्यऽआसादयत्येष चरुः पञ्चबिलस्तद्यत्पञ्च हवीꣳषि भवन्ति तेषां पञ्च बिलानि तस्माच्चरुः पञ्चबिलो नाम ॥१॥ तद्यदेतेन राजसूययाजी यजते व्यदेवैनं दिशः समारोहयति व्यृतून् यस्तोमान्यच्छन्दाꣳसि तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति स व्यद्धैतेन राजसूययाजी न व्युजेतोद्वा ह माद्येत्प्र वा पतेत्तस्माद्वाऽएतेन राजसूययाजी यजते ॥२॥ स यदाग्नेयेनाष्टाकपालेन पुरोडाशेन प्रचरति। व्यदेवैनं प्राचीं दिशꣳ समारोहयति व्यृतून्यत्स्तोमान्यच्छन्दाꣳसि तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति सꣳस्रवं बार्हस्पत्ये चरावुवनयति ॥३॥ अथ यदैन्द्रेणैकादशकपालेन पुरोडाशेन प्रचरति। सौम्येन वा चरुणा व्यदेवैनं दक्षिणां दिशꣳसमारोहयति व्यृतून्यत्स्तोमान्यच्छन्दाꣳसि तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति सꣳस्रवं बार्हस्पत्ये चरावुवनयति ॥४॥ अथ यद्वैश्वदेवेन चरुणा प्रचरति। व्यदेवैनं प्रतीचीं दिशꣳसमारोहयति व्यृतून्यत्स्तोमान्यच्छन्दाꣳसि तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति सꣳस्रवं बार्हस्पत्ये चरावुवनयति ॥५॥ अथ यन्मैत्रावरुण्या पयस्यया प्रचरति। व्यदेवैनमुदीचीं दिशꣳ समारोहयति व्यृतून्यत्स्तोमान्यच्छन्दाꣳसि तस्मादेवैनमेतेन निष्क्रीणाति सꣳस्रवं बार्हस्पत्ये चरावुवनयति तद्यत्सꣳस्रवान् बार्हस्पत्ये चरावुवनयति सर्वत ऽएवास्मिन्नेतदन्नाद्यं दधाति तस्माद् दिशो दिशऽएव राज्ञे-

१. चरुरिति. घ. २. यदेवैनमिति. ग, घ. ३. ववनयति इति. च. एवमेवाग्रेऽपि
४. प्रचरति इति. ग, घ. ५. स्तोमानिति. ग.

ऽन्नाद्यमभिह्रियते[1] ॥६॥ अथ यद्बार्हस्पत्येन चरुणा प्रचरति । यद्दे-
वैनमूर्ध्वां दिशᳪं समारोहयति यदृतून् यत्स्तोमान्यच्छन्दाᳪंसि
तस्माद्देवैनमेतेन निष्क्रीणाति ॥७॥ स यऽएषऽआग्नेयोऽष्टाकपालः
पुरोडाशो भवति । तस्य हिरण्यं दक्षिणाग्नेयो वाऽएष यज्ञो भव-
त्यग्ने रेतो हिरण्यं तस्माद्धिरण्यं दक्षिणा तदग्नीधे ददात्यग्निर्व्वाऽ
एष निदानेन यदाग्नीध्रस्[2]तस्मात्तदग्नीधे ददाति[3] ॥८॥ अथ यऽएषऽ-
ऐन्द्र ऽएकादशकपालः पुरोडाशो भवति । तस्यर्षभो दक्षिणा स
ह्यैन्द्रो[4] यदृषभो यद्वु सौम्यश्चरुर्भवति तस्य बभ्रुर्गौर्दक्षिणा स हि
सौम्यो यद्बभ्रुस्तं ब्रह्मणे ददाति ब्रह्मा हि यज्ञं दक्षिणतोऽभिगो-
पायति तस्मात्तं ब्रह्मणे ददाति ॥९॥ अथ यऽएष वैश्वदेवश्चरु-
र्भवति । तस्य[5] पृषन् गौर्दक्षिणा भूमा वाऽएतद्रूपाणां यत्पृषतो गो-
र्व्विशो वै विश्वे देवा भूमा[6] वै विट् तस्मात्पृषन् गौर्दक्षिणा तᳪं
होत्रे ददाति होता हि भूमा तस्मात्तᳪं होत्रे ददाति ॥१०॥ अथ
यैषा मैत्रावरुणी पयस्या भवति । तस्यै वशा दक्षिणा सा हि मैत्रा-
वरुणी यद्वशा यदि वशां न विन्देदपि यैव का चाप्रवीता स्या-
त्सर्व्वा ह्येवँ[7] वशाप्रवीता तामध्वर्युभ्यां ददाति प्राणोदानौ वाऽअ-
ध्वर्यू प्राणोदानौ मित्रावरुणौ तस्मात्तामध्वर्युभ्यां ददाति ॥११॥ अथ
यऽएष बार्हस्पत्यश्चरुर्भवति । तस्य[8] शितिपृष्ठो गौर्दक्षिणैषा वाऽ-
ऊर्ध्वा बृहस्पतेर्दिक्[9]तदेषऽउपरिष्टादर्यम्णः पन्थास्तस्माच्छितिपृष्ठो बार्ह-
स्पत्यस्य दक्षिणा तं ब्रह्मणे ददाति बृहस्पतिर्व्वै[10] देवानां ब्रह्मैष वाऽ-
एतस्य ब्रह्मा भवति तस्मात्तं ब्रह्मणे ददाति स हैतेनापि विष्ठाब्रा-
ज्यन्नाद्यकामो[11] यजेत तदस्मिन्त्सर्व्वतोऽन्नाद्यं[12] दधाति[13] स ह्यन्नादऽएव

---

१. ह्रियते इति. क, च. २. यदाग्नीध्र इति. ग. ३. ददाति इति. च. एवमग्रेऽपि
४. हैन्द्र इति. ग, घ. ५. तस्य इति. ग. ६. भूमो वै इति. क.
७. ह्येव इति. ग, घ. ८. तस्थ इति. ग. ९. तदेष इति. ग.
१०. बृहस्पतिर्वै देवानां इति. ग, घ. ११. न्नाद्यकाम इति. ग, घ.
१२. न्नाद्यं इति. ग, घ. १३. ददाति. इति. च.

भवति ॥१२॥ Cf. का. श. ७. ४. २ ; मै. सं. २. ६. १३ ; तै. सं. १. ८. १९ ; काठ. १५. ८.

इति माध्यदिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ५. १.)

५. ४. ४.

(प्रयुजांहवींषि)

स वै प्रयुजाᳬ हविर्भिर्यजते । तद्यत्प्रयुजाᳬ हविर्भिर्य्यजत ऽऋतून्वाऽएतत्सुषुवाणो य्युङ्क्ते तऽएनमृतवो य्युक्ता व्वहन्त्यृतून्वा प्रयुक्ताननुचरति तस्मात्प्रयुजाᳬ हविर्भिर्यजते ॥१॥ तानि वै द्वादश भवन्ति । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य तस्माद्द्वादश भवन्ति मासि मासि यजेतेत्याहुः को व्वेद मनुष्यस्य तस्मान्न मासि मासि यजेत शम्यापराव्याधे शम्यापराव्याधऽएव षड्भिर्यजते प्राङ् यानथ पुनरावृत्तः शम्यापराव्याधे शम्यापराव्याधऽएव षड्भिर्यजते ॥२॥ तदु तथा न कुर्यात् । षडेवैतानि पूर्व्वाणि हवीᳬषि निर्व्वपति समानबर्हीᳬषि तासां देवतानाᳬ रूपं य्यथा शिशिरे य्युक्त्वा प्राञ्चऽआप्रावृषं यायुस्तत्षडृतून्युङ्क्ते तऽएनᳬ षडृतवो य्युक्ताः प्राञ्चऽआप्रावृषं व्वहन्ति षड्वर्तून् प्रयुक्तानाप्रावृषमनुचरति पूर्व्वाग्निवाहौ द्वौ दक्षिणा ॥३॥ षडेवोत्तराणि हवीᳬषि निर्व्वपति । समानबर्हीᳬषि तासां देवतानाᳬ रूपं य्यथा पुनरावर्तैरन्वार्षिकमभि तत्षडृतून्युङ्क्ते तऽएनᳬ षडृतवो य्युक्ता व्वार्षिकमभिवहन्ति षड्वर्तून् प्रयुक्तान्वार्षिकमनुचरति पूर्व्वाग्निवाहौ द्वौ दक्षिणा तद्यत्पूर्व्वाग्निवाहौ दक्षिणर्तून्वा ऽएतत्सुषुवाणो य्युङ्क्ते व्वहन्ति वाऽअनड्वाहस्तस्मात्पूर्व्वाग्निवाहौ दक्षिणा ॥४॥ तद्ध स्मैतत्पुरा कुरुपञ्चालाऽआहुः । ऋतवो

---

१. तद्यदिति. क. २. षड्वर्तूनिति क. ३. नवर्हींषि इति. ग, घ.

वा ऽअस्मान्युक्ता व्वहन्त्यृतून्वा प्रयुक्ताननुचराम ऽइति य्ये देवाᳬ राजानो राजसूययाजिन ऽआसुस्तद्ध स्म तदभ्याहुः ॥५॥ आग्नेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशो भवति । सौम्यश्चरुः सावित्रो द्वादशकपालो वाष्टाकपालो वा पुरोडाशो बार्हस्पत्यश्चरुस्त्वाष्ट्रो दशकपालः पुरोडाशो व्वैश्वानरो द्वादशकपालऽएतानि षट् पूर्व्वाणि हवीᳬषि भवन्ति ॥६॥

(अर्द्धप्रपाठकः ६६, शतं ३३००)

षडेवोत्तरे चरवः । सारस्वतश्चरुः पौष्णश्चरुर्मैत्रश्चरुः क्षैत्रपत्यश्चरुर्व्वारुणश्चरुरादित्यश्चरुरेत ऽउ षडुत्तरे चरवः ॥७॥ अथ श्येनीं व्विचित्रगर्भामदित्या ऽआलभते । तस्या ऽएषैवावृद्याष्टापद्यै व्वशाया ऽइयं वा ऽअदितिरस्या ऽएवैनमेतद्गर्भं करोति तस्या ऽएतादृश्येव श्येनी व्विचित्रगर्भा दक्षिणा ॥८॥ अथ पृषतीं व्विचित्रगर्भां मरुद्भ्य ऽआलभते । तस्या ऽएषैवावृद्विशो वै मरुतो व्विशामेवैनमेतद्गर्भं करोति तस्या ऽएतादृश्येव पृषती व्विचित्रगर्भा दक्षिणा ॥९॥ एतौ पशुबन्धौ । तदेतावेव सन्तावन्यथेवालभन्ते यामदित्या ऽआलभन्त ऽआदित्येभ्यस्तामालभन्ते सर्व्वे वा ऽआदित्याः सर्वस्यैवैनमेतद्गर्भं करोति य्यां मरुद्भ्य ऽआलभन्ते व्विश्वेभ्यस्तां देवेभ्य ऽआलभन्ते सर्व्वे वै व्विश्वे देवाः सर्व्वस्यैवैनमेतद्गर्भं करोति ॥१०॥ Cf. का. श. ७. ४. ३; मै. सं. २. ६. १३; तै. सं. १. ८. १९.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे
चतुर्थप्रपाठके चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ५. २.)

५. ४. ५.

(केशवपनीयः)

अभिषेचनीयेनेष्ट्वा । केशान्न व्वपते तद्यत्केशान्न व्वपते व्वीर्य्यं

१. द्वादश इति. घ. २. भवन्ति इति. ग, घ. ३. चरव इति. क, घ.
४. गर्भमिति. ग. ५. दक्षिणा इति. क, ग. ६. तदेताविति. ग.
७. नेष्ट्वा इति. ग, घ.

वाऽएतदपाᳬ रसः सम्भृतो भवति य्येनैनमेतदभिषिञ्चति तस्याभिषिक्तस्य केशान् प्रथमान् प्राप्नोति स य्यत्केशान् व्वपेतैताᳬ श्रियं जिह्मां व्विनाशयेद्व्युदुह्यात्तस्मात्केशान्न व्वपते ॥१॥ संवत्सरं न व्वपते । संवत्सरसम्मिता वै व्व्रतचर्या तस्मात्संवत्सरं न व्वपते सऽएष व्व्रतविसर्जनीयोपयोगो नाम स्तोमो भवति केशवपनीयः ॥२॥ तस्यैकविᳬशं प्रातः सवनᳬ । सप्तदशं माध्यन्दिनᳬ सवनं पञ्चदशं तृतीयसवनᳬ संहोक्थैः सह षोडशिना सह रात्र्या ॥३॥ त्रिवृद्राथन्तरः सन्धिर्भवति । एषऽएवैकविᳬशो य्यऽएष तपति सऽएतस्मादेकविᳬशादप युङ्क्ते स सप्तदशमभिप्रत्यवैति सप्तदशात्पञ्चदशं पञ्चदशादस्यामेव त्रिवृति प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥४॥ तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति । इयं वै रथन्तरमस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठत्यतिरात्रो भवति प्रतिष्ठा वाऽअतिरात्रस्तस्मादतिरात्रो भवति ॥५॥ स वै न्येव व्वर्तयते । केशान्न व्वपते व्वीर्यं वाऽएतदपाᳬ रसः सम्भृतो भवति य्येनैनमेतदभिषिञ्चति तस्याभिषिक्तस्य केशान् प्रथमान् प्राप्नोति स यत्केशान् व्वपेतैताᳬ श्रियं जिह्मां व्विनाशयेद्व्युदुह्यादथ य्यन्निवर्त्तयते तदात्मन्येवैताᳬ श्रियं नियुनक्ति तस्मान्न्येव व्वर्तयते केशान्न व्वपते तस्यैषैव व्रतचर्या भवति यावज्जीवं नास्यां प्रतितिष्ठति ॥६॥ आसन्द्याऽउपानहाऽउपमुञ्चते । उपानद्भ्यामधि य्यदस्य य्यानं भवति रथो वा किञ्चिद्वा सर्व्वं वाऽएषऽइदमुपर्युपरि भवत्यर्व्वागेवास्मादिदᳬ सर्व्वं भवति य्यो राजसूयेन य्यजते तस्मादस्यैषैव व्वतचर्या भवति यावज्जीवं नास्यां प्रतितिष्ठति ॥७॥ Cf. का. श. ७. ५ २.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे चतुर्थप्रपाठके पंञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ५. ३.)

---

१. एवैक इति. ग, घ. २. एतस्मादिति. ग ३. पृष्ठमिति. ग, घ. ४. केशान्न वपत इति. च. ५. न्येव इति. क, घ. ६. दिदᳬ इति क.

५. ४. ६.

(सौत्रामणी)

श्येतऽआश्विनो भवति । श्येताविव ह्यश्विनावविर्मल्हा सारस्वती भवत्यृषभमिन्द्राय सुत्राम्णऽआलभते दुर्वेदाऽएवꣳ समृद्धाः पशवो य्यद्येवꣳ समृद्धान्न विन्देदप्यजानेवालभेरंस्ते हि सुभ्रपतरा भवन्ति स य्यद्यजानालभेरंल्लोहितऽआश्विनो भवति तद्यदेतया य्यजते ॥१॥ त्वष्टुर्ह वै पुत्रः । त्रिशीर्षा षडक्षऽआस तस्य त्रीण्येव मुखान्यासुस्तद्यदेवꣳ रूपऽआस तस्माद्विश्वरूपो नाम ॥२॥ तस्य सोमपानमेवैकं मुखमास । सुरापाणमेकमन्यस्माऽअशनायैकं तमिन्द्रो दिद्वेष तस्य तानि शीर्षाणि प्रचिच्छेद ॥३॥ स य्यत्सोमपानमास । ततः कपिञ्जलः समभवत्तस्मात्स बभ्रुकऽइव बभ्रुरिव हि सोमो राजा ॥४॥ अथ य्यत्सुरापाणमास । ततः कलविङ्कः समभवत्तस्मात्सोऽभिमाद्यत्कऽइव व्वदत्यभिमाद्यन्निव हि सुरां पीत्वा व्वदति ॥५॥ अथ य्यदन्यस्माऽअशनायास । ततस्तित्तिरिः समभवत्तस्मात्स व्विश्वरूपतमऽइव सन्त्येव घृतस्तोकाऽइव त्वन्मधुस्तोकाऽइव त्वत्पर्णेष्वाश्चुतताऽएवꣳरूपमिव हि स तेनाशनमावयत् ॥६॥ स त्वष्टा चुक्रोध । कुविन्मे पुत्रमवधीदिति सोऽपेन्द्रमेव सोममाजह्रे स य्यथायꣳ सोमः प्रसुतऽएवमपेन्द्रऽएवास ॥७॥ इन्द्रो ह वाऽईक्षाञ्चक्रे । इदं वै मा सोमादन्तर्यन्तीति स य्यथा बलीयानबलीयस ऽएवमनुपहूतऽएव य्यो द्रोणकलशे शुक्रऽआस तं भक्षयाञ्चकार स हैनं जिहिꣳसꣳसोऽस्य व्विष्वङेव प्राणेभ्यो दुद्राव मुखाद्धैवास्य न दुद्राव तस्मात्प्रायश्चित्तिरास स यद्धापि मुखादद्रोष्यन्न हैव प्रायश्चित्तिरभविष्यत् ॥८॥ चत्वारो वै व्वर्णाः । ब्राह्मणो

---

१. भवति इति. घ. २. विव इति. घ. ३. सुत्राम्ण इति क, घ, च.
४. राजा इति. क, ग. ५. वदति इति. च. ६. माजह्रे इति. ग, घ.
७. एवास इति. च. ८. विष्वङ्ङेवेति. ग, घ.

राजन्यो व्वैश्यः शूद्रो न हैतेषामेकश्चन भवति स सोमं व्वमति स यद्धैतेषामेकश्चित्स्यात्स्याद्धैव प्रायश्चित्तिः ॥९॥ स व्यन्नस्तोऽद्रवत् । ततः सिᳪहः समभवदथ यत्कर्णाभ्यामद्रवत्ततो व्वृकः समभवदथ यद्वाचः प्राणाद्द्रवत्ततः शार्दूलज्येष्ठाः श्वापदाः समभवन्नथ यदुत्तरात्प्राणादद्रवत्सा परिस्रुदथ त्रिर्निरष्ठीवत्ततः कुवलं कर्कन्धु बदरमिति समभवत्स सर्व्वेणैव व्यार्ध्यत सर्व्वᳪंहि सोमः ॥१०॥ स सोमातिपूतो मङ्कुरिव चचार । तमेतयाश्विनावभिषज्यतां तᳪ सर्व्वेणैव समार्द्धयताᳪ सर्व्वᳪंहि सोमः स व्वसीयानेवेष्ट्वाभवत् ॥११॥ ते देवाऽअब्रुवन् । सुत्रातं वतैनमत्रासातामिति तस्मात्सौत्रामणी नाम ॥१२॥ स हैतयापि सोमातिपूतं भिषज्येजत् । सर्व्वेण वाऽएषं व्यृध्यते यᳪ सोमोऽतिपवते सर्व्वᳪ हि सोमस्तᳪ सर्व्वेणैव समर्द्धयति सर्व्वᳪहि सोमः स व्वसीयानेवेष्ट्वा भवति तस्मादु हैतयापि सोमातिपूतं भिषज्येत् ॥१३॥ तद्यदेतया राजसूययाजी व्यजते । सर्व्वान्वाऽएष यज्ञक्रतूनवरुन्द्धे सर्व्वाऽइष्टीरपि दर्व्विहोमान्यो राजसूयेन व्यजते देवसृष्टो वाऽएषेष्टिर्य्यत्सौत्रामण्यनया मेऽपीष्टमसदनयापि सूयाऽइति तस्माद्वाऽएतया राजसूययाजी यजते ॥१४॥ अथ यदाश्विनो भवति । अश्विनौ वाऽएनमाभिषज्यतां तथोऽएवैनमेषऽएतदश्विभ्यामेव भिषज्यति तस्मादाश्विनो भवति ॥१५॥ अथ यत्सारस्वतो भवति । व्वाग्वै सरस्वती व्वाचा वाऽएनमश्विनावभिषज्यतां तथोऽ एवैनमेषऽएतद्वाचैव भिषज्यति तस्मात्सारस्वतो भवति ॥१६॥ अथ यदैन्द्रो भवति । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता (सा सैव यज्ञस्य देवता) तयैवैनमे-

---

१. यद्धैतेषामिति. ग. २. दद्रवदिति. ग. घ. ३. मत्रासतामिति. ग, घ.
४. सौत्रामणीति. क, ग. ५. सर्वमिति. ग, घ. ६. नवरुन्द्धे इति. ग.
७. यजते इति. ग. ८. एतदश्विभ्यामिति. ग. ९, १०. भवति इति च
११. कुण्डलान्तर्गतः पाठः 'गघ' पुस्तकयोर्नाऽस्ति ।

तुद्भिषज्यति तुस्मादैन्द्रो भवति ॥१७॥ एतेषु पशुषु। सिᳬंहलोमानि वृकलोमानि शार्दूललोमानीत्यावपत्येतद्वै ततः समभवद्यदेनᳬं सोमोऽत्यपवत तेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति तुस्मादेतान्यावपति ॥१८॥ तदु तथा न कुर्यात्। उल्कया ह स नाखिन्या पशूननुषुवति यऽएतानि पशुष्वावपति तस्मादु परिस्रुत्येवावपेत्तथा ह्योल्कया नाखिन्या पशूनाननुषुवति तथोऽएवैनᳬं समर्द्धयति कृत्स्नं करोति तस्मादु परिस्रुत्येवावपेत् ॥१९॥ अथ पूर्वेद्युः परिस्रुतᳬं संदधात्य"श्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय सुत्राम्णे पच्यस्वे"ति सा यदा परिस्रुद्भवत्यथैनया प्रचरति ॥२०॥ द्वावग्नीऽउद्धरन्ति। उत्तरवेदावेवोत्तरमुद्धते दक्षिणं नेत्सोमाहुतीश्च सुराहुतीश्च सह जुहवामेति तस्माद् द्वावग्नीऽउद्धरन्त्युत्तरवेदावेवोत्तरमुद्धते दक्षिणमथ यदा वपाभिः प्रचरत्यथैतया परिस्रुता प्रचरति ॥२१॥ तां दर्भैः पावयति। पूतासदिति "वायुः पूतः पवित्रेण प्रत्यङ् सोमोऽअतिस्रुतः। इन्द्रस्य युज्यः सखे"ति तत्कुवलसक्तून् कर्कन्धुसक्तून् बदरसक्तूनित्यावपत्येतद्वै ततः समभवयत् त्रिर्निरष्ठीवत्तेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति तस्मादेतानावपति ॥२२॥ अथ ग्रहान् गृह्णाति। एकं वा त्रीन्वैकस्त्वेव ग्रहीतव्यऽ एका हि पुरोरुग्भवत्येकानुवाक्यैका याज्या तस्मादेकऽएव ग्रहीतव्यः ॥२३॥ स गृह्णाति "कुविदङ्ग यवमन्तो यवं चिद्यथा दान्त्यनुपूर्व्वं वियूय। इहेहैषां कृणुहि भोजनानि ये बर्हिषो नम ऽउक्तिं यजन्ति। उपयामगृहीतोस्यश्विभ्यां त्वा सरस्वत्यै त्वेन्द्राय त्वा सुत्राम्ण"ऽइति यद्यु त्रीन् गृह्णीयादेतयैव गृह्णीयादुपयामैस्तु तर्हि नाना गृह्णीयादथाहाश्विभ्याᳬं सरस्वत्याऽइन्द्राय सुत्राम्णेऽनुब्रूहीति ॥२४॥ सोऽन्वाह। "युवᳬं सुराममश्विना नमुचावासुरे सचा। विपिपाना शुभस्पती-

१. वावपेत इति. च.   २. मा. सं १०. ३१.   ३. यदा इति. ग.
४. प्रचरन्त्यथेति. क, च.   ५. मा. सं. १०. ३१.   ६. नावपति इति. च.
७. मा. सं. १०. ३२.   ८. यवमन्त इति. ग. घ.   ९. मा. सं. १०. ३३.

ऽइन्द्रं कर्मस्वावतमि''त्याश्राव्याहाश्विनौ सरस्वतीमिन्द्रꣳ सुत्रामाणं यजे'ति ॥२५॥ स यजति । ''पुत्रमिव पितरावश्विनोभेन्द्रावथुः काव्यैर्दꣳसनाभिः । यत्सुरामं व्यपिबः शचीभिः सरस्वती त्वा मघवन्नभिष्णगि''ति द्विर्होता वषट्करोति द्विरध्वर्युर्जुहोत्याहरति भक्षं यद्यु त्रीन् गृह्णीयादेतस्यै वानुहोमसितरौ हूयेते ॥२६॥ अथ कुम्भः । शतवितृण्णो वा भवति नववितृण्णो वा स यदि शतवितृण्णः शतायुर्वाऽअयं पुरुषः शततेजाः शतवीर्यस्तस्माच्छतवितृण्णो यद्यु नववितृण्णो नवेमे पुरुषे प्राणास्तस्मान्नववितृण्णः ॥२७॥ तꣳ शिक्योद्युतम् । उपर्युपर्याहवनीयं धारयन्ति सा या परिशिष्टा परिस्रुद्भवति तामासिञ्चति तां विक्षरन्तीमुपतिष्ठते पितृणाꣳ सोमवतां तिसृभिर्ऋग्भिः पितृणां बर्हिषदां तिसृभिर्ऋग्भिः पितृणामग्निष्वात्तानां तिसृभिर्ऋग्भिस्तद्यदेवमुपतिष्ठते यत्र वै सोमऽइन्द्रमत्यपवत स यत्पितॄनगच्छत्तया वै पितरस्तेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नं करोति तस्मादेवमुपतिष्ठते ॥२८॥ अथैतानि हवीꣳषि निर्वपति । सावित्रं द्वादशकपालं वाष्टाकपालं वा पुरोडाशं वारुणं यवमयं चरुमैन्द्रमेकादशकपालं पुरोडाशꣳ ॥२९॥ स यत्सावित्रो भवति । सविता वै देवानां प्रसविता सवितृप्रसूतऽएवैतद्भिषज्यति तस्मात्सावित्रो भवति ॥३०॥ अथ यद्वारुणो भवति । वरुणो वाऽआर्पयिता तद्यऽएवार्पयिता तेनैवैतद्भिषज्यति तस्माद्वारुणो भवति ॥३१॥ अथ यदैन्द्रो भवति । इन्द्रो वै यज्ञस्य देवता सा यैव यज्ञस्य देवता तयैवैतद्भिषज्यति तस्मादैन्द्रो भवति ॥३२॥ स यदि हैतयापि सोमातिपूतं भिषज्येत् । इष्टाऽअनुयाजा भवन्त्यव्यूढे स्रुचावथैतैर्हविर्भिः प्रचरति पश्चाद्वै सोमोऽतिपवते पश्चादेवैनमेतेन मेधेनापिदधात्याश्विनमु तर्हि द्विकपालं पुरोडाशं निर्वपेदथ यदा वपाभिः प्रचरत्यथैतेनाश्विनेन द्विकपालेन पुरोडाशेन प्रचरति ॥३३॥

१. मा. सं. १०. ३४. २. मुपतिष्टते इति. ग. ३. पुरोडाशम् इति ग, घ. ४. भवति इति च. एवमग्रेऽपि ५. स यदि इति क. ६. प्रचरन्ति इति क, च.

तद्दु तथा न कुर्यात् । ह्वलति वाऽएष य्यो य्यज्ञपथादेत्येति वाऽएष य्यज्ञपथाद्य्ऽएवं करोति तस्माद्यत्रैवैतेषां पशूनां व्वपाभिः प्रचरन्ति तदेवैतैर्हविर्भिः प्रचरेयुर्नो तर्ह्याश्विनं द्विकपालं पुरोडाशं निर्वपेत् ॥३४॥ तस्य नपुᳬंसको गौर्दक्षिणा । न वाऽएष स्त्री न पुमान् यन्नपुᳬंसको गौर्यदह पुमांस्तेन न स्त्री य्यदु स्त्री तेनो न पुमांस्तस्मान्नपुᳬंसको गौर्दक्षिणाश्वा वा रथवाही सा हि न स्त्री न पुमान् यदश्वा रथवाही य्यदह रथं व्वहति तेन न स्त्री य्यदु स्त्री तेनो न पुमांस्तस्मादश्वा रथवाही दक्षिणा ॥३५॥ Cf. का. श. ७. ५. १.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे
चतुर्थप्रपाठके षष्ठं ब्राह्मणम् (अ. ५. ४.)

५. ४. ७.

(त्रैधातव्युदवसानीया)

ऐन्द्रावैष्णवं द्वादशकपालं पुरोडाशं निर्वपति । तद्यदेतया य्यजते व्वृत्रे ह वाऽइदमग्रे सर्व्वमास यदृचो यद्यजूᳬंषि यत्सामानि तस्माऽइन्द्रो व्वज्रं प्राजिहीर्षत् ॥१॥ सह व्विष्णुमुवाच । व्वृत्राय वै व्वज्रं प्रहरिष्याम्यनु मा तिष्ठस्वेति तथेति ह व्विष्णुरुवाचानु त्वा स्थास्ये प्रहरेति तस्माऽइन्द्रो व्वज्रमुद्ययाम स ऽउद्यताद्वज्राद्वृत्रो बिभयाञ्चकार ॥२॥ स होवाच । अस्ति वाऽइदं व्वीर्यं तन्नु ते प्रयच्छानि मा नु मे प्रहार्षीरिति तस्मै य्यजूᳬंषि प्रायच्छत्तस्मै द्वितीयमुद्ययाम ॥३॥ स होवाच । अस्ति वाऽइदं व्वीर्यं तन्नु ते प्रयच्छानि मा नु मे प्रहार्षीरिति तस्माऽऋचः प्रायच्छत्तस्मै तृतीयमुद्ययाम ॥४॥ स होवाच । अस्ति वाऽइदं व्वीर्यं तन्नु ते प्रयच्छानि मा नु मे प्रहार्षीरिति तस्मै सामानि प्रायच्छत्तस्मादप्येतर्ह्येवमेवैते-

१. निर्वपेदिति. ग, घ.
२. होवाच । अस्ति इति. ख. एवमग्रेऽपि
३. मा तु इति. घ, च.
४. स होवाचेति नास्ति 'घच' पुस्तकयोः ।
५. प्रयच्छानि इति. ग.

र्व्वेदैर्यज्ञं तन्वते य्यजुर्भिरेवाग्रेऽथर्ग्भिरथ सामभिरेवꣳ ह्यस्माऽएत-
त्प्रायच्छत् ॥५॥ तस्य सो य्योनिराशय ऽआस । तमनुपरामृश्य
संलुप्याच्छिनत्सैषेष्टिरभवत्तद्यदेतस्मिन्नाशये त्रिधातुरिवैषा व्विद्या-
शेत तस्मात्त्रैधातवी नाम ॥६॥ अथ य्यदैन्द्रावैष्णवꣳ हविर्भवति ।
इन्द्रो हि व्वज्रमुदयच्छद्विष्णुरन्वतिष्ठत ॥७॥ अथ य्यद्द्वादशक-
पालो भवति । द्वादश वै मासाः संवत्सरस्य संवत्सरसम्मितैषेष्टि-
र्स्तस्माद्द्वादशकपालो भवति ॥८॥ तमुभयेषां व्व्रीहियवाणां गृह्णा-
ति । व्व्रीहिमयमेवाग्रे पिण्डमधिश्रयति तद्यजुषाꣳ रूपमथ यवमयं
तदृचाꣳ रूपमथ व्व्रीहिमयं तत्साम्नाꣳ रूपं तदेतत् त्रय्यै व्विद्यायै
रूपं क्रियते सैषा राजसूययाजिनऽउदवसानीयेष्टिर्भवति ॥९॥ सर्व्वा-
न्वाऽएष य्यज्ञक्रतूनवरुन्धे । सर्व्वाऽइष्टीरपि दर्व्विहोमान्यो राजसू-
येन य्यजते तस्य यातयामेव यज्ञो भवति सोऽस्मात्पराङिव भव-
त्येतावान्वै सर्व्वो यज्ञो य्यावानेष त्रयो व्वेदस्तस्यै तद्रूपं क्रियतऽ-
एष य्योनिराशयस्तदेतेन त्रय्येण व्वेदेन पुनर्यज्ञमारभते तथास्याया-
तयामा यज्ञो भवति तथोऽअस्मान्न पराङ् भवति ॥१०॥ सर्व्वान्वा-
ऽएष यज्ञक्रतूनवरुन्धे । सर्व्वाऽइष्टीरपि दर्व्विहोमान्यो राजसूयेन य्य-
जते देवसृष्टो वाऽएषेष्टिर्य्यत् त्रैधातव्यनया मेऽपीष्टमसदनयापि सूया-
ऽइति तस्माद्वाऽएषा राजसूययाजिनऽउदवसानीयेष्टिर्भवति ॥११॥
अथो य्यः सहस्रं वा भूयो वा दद्यात् । तस्य ह्याप्युदवसानीया
स्याद्रिरिचानऽइव वाऽएष भवति य्यः सहस्रं वा भूयो वा ददा-
त्येतद्धै सहस्रं व्वाचः प्रजातं य्यदेष त्रयो व्वेदस्तत्सहस्रेण रिरिचानं
पुनराप्याययति तस्मादु ह तस्याप्युदवसानीया स्यात् ॥१२॥ अथो
य्ये दीर्घसत्रमासीरन् । संवत्सरं वा भूयो वा तेषाꣳ ह्याप्युदवसा-

१. योनिराशय इति च,ङ. २. संलुप्याच्छिनदिति.ख,च. ३. त्रिधातु इति. ग, घ.
४. नाम इति. ग. ५. अन्वतिष्ठत् इति. ग. ६. स्तस्माद्द्वादश इति. ग.
७. स्तस्मै इति च, ङ ८. त्रयेणेति. घ. ९. भवति इति. ग, घ.
१०. सूया इति. च. ११. भवति इति. च. १२. वाच इति. ग, घ.

नीया स्यात्सर्व्वं वै तेषामाप्तं भवति सर्व्वं जितं ये दीर्घसत्रमासते संवत्सरं वा भूयो वा सर्व्वमेषा तस्मादु ह तेषामप्युदवसानीया स्यात् ॥१३॥ अथो हैनयाप्यभिचरेत् । एतया वै भद्रसेनमाजातशत्रवमारुणिरभि चचार क्षिप्रं किलास्तृणुतेति ह स्माह याज्ञवल्क्योऽपि ह वाऽएनयेन्द्रो वृत्रस्यास्थानमच्छिनदपि ह वाऽएनयास्थानं छिनत्ति यऽएनयाभिचरति तस्मादु हैनयाप्यभिचरेत् ॥१४॥ अथो हैनयापि भिषज्येत् । यं न्वेवैकयर्चा भिषज्येदेकेन यजुषैकेन साम्ना तं न्वेवागदं कुर्यात्किमु यं त्रयेण वेदेन तस्मादु हैनयापि भिषजेत्[1] ॥१५॥ तस्यै त्रीणि शतमानानि हिरण्यानि दक्षिणा । तानि ब्रह्मणे ददाति न वै ब्रह्मा प्रचरति न स्तुतेन शꣳसत्यथ स यशो न वै हिरण्येन किं चन कुर्व्वन्त्यथ तद्यशस्तस्मात्त्रीणि शतमानानि ब्रह्मणे[2] ददाति ॥१६॥ तिस्रो धेनूर्होत्रे । भूमा वै तिस्रो धेनवो भूमा होता तस्मात्तिस्रो धेनूर्होत्रे ॥१७॥ त्रीणि वासाꣳस्यध्वर्य्यवे । तनुते वाऽअध्वर्य्युर्यज्ञं[3] तन्वते वासाꣳसि तस्मात्त्रीणि वासाꣳस्यध्वर्य्यवे गामग्नीधे ॥१८॥ ता वाऽएताः । द्वादश वा त्रयोदश वा दक्षिणा भवन्ति द्वादश वा वै त्रयोदश वा संवत्सरस्य मासाः संवत्सरꣳसंमितैषेष्टिस्तस्माद्द्वादश[4] वा त्रयोदश वा दक्षिणा भवन्ति ॥१९॥ Cf. का. शं. ७. ५. ३.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमकाण्डे
चतुर्थप्रपाठके सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ५. ५.)

चतुर्थः प्रपाठकस्समाप्तः ॥

(कण्डिकासंख्या १३१)

(इति पञ्चमोऽध्यायः)

(अस्मिन् काण्डे कण्डिकासंख्या ४७१)

---

१. भिषज्येदिति ख, ग, घ. २. ब्रह्मणे इति. ग, घ.
३. यज्ञमिति ग, घ. ४. संवत्सरसम्मितेति. ग.

॥ श्रीः ॥

अथ माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे

उखासम्भरणं नाम षष्ठं काण्डम् ॥

(चयनमत्र प्रतिपद्यते)

प्रथमप्रपाठके प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

६. १. १.

(सृष्टिनिरूपणम्)

हरिः ॐ ३॥ असद्वाऽइदमग्रऽआसीत् । तदाहुः किन्तदसदासीदित्यृषयो वाव तेऽग्रे सदासीत्तदाहुः के तऽऋषयऽइति प्राणा वाऽऋषयस्ते यत्पुरास्मात्सर्व्वस्मादिदमिच्छन्तः श्रमेण तपसारिषंस्तस्मादृषयः ॥१॥ स योऽयं मध्ये प्राणः । एषऽएवेन्द्रस्तानेष प्राणान्मध्यतऽइन्द्रियेणैन्द्ध यदैन्द्ध तस्मादिन्धऽइन्धो ह वै तमिन्द्र ऽइत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवास्तऽइद्धाः सप्त नाना पुरुषानसृजन्त ॥२॥ तेऽब्रुवन् । न वाऽइत्थꣳ सन्तः शक्ष्यामः प्रजनयितुमिमांत्सप्त पुरुषानेकं पुरुषङ्करवामेति तऽएतांत्सप्त पुरुषानेकं पुरुषमकुर्व्वन्यदूर्द्ध्वं नाभेस्तौ द्वौ समौब्जन्यदवाङ्नाभेस्तौ द्वौ पक्षः पुरुषः पक्षः पुरुषः प्रतिष्ठैकऽआसीत् ॥३॥ अथ यैतेषाꣳ सप्तानां पुरुषाणाꣳ श्रीः । यो रसऽआसीत्तमूर्द्ध्वꣳ समुदौहंस्तदस्य शिरोऽभवद्यच्छ्रियꣳ समुदौहंस्तस्माच्छिरस्तस्मिन्नेतस्मिन् प्राणा ऽअश्रयन्त तस्माद्वेवैतच्छिरोऽथ यत्प्राणाऽअश्रयन्त तस्मादु प्राणाः श्रियोऽथ यत्सर्व्वस्मिन्नाश्रयन्त तस्मादु शरीरꣳ ॥४॥ सऽएव पुरुषः प्रजापतिरभवत् । स यः

---

१. असृजन्त इति. च.

२. समुदौहन् इति. ग.

३. सर्वस्मिन्नश्रयन्त इति ग. घ.

४. शरीरम् इति. ग, घ.

स पुरुषः प्रजापतिरभवदयमेव स य्योऽयमग्निश्चीयते ॥५॥ स वै सप्तपुरुषो भवति । सप्त पुरुषो ह्ययं पुरुषो य्यच्चत्वारऽआत्मा त्रयः पक्षपुच्छानि चत्वारो हि तस्य पुरुषस्यात्मा त्रयः पक्षपुच्छान्यथ य्यदेकेन पुरुषेणात्मानं व्वर्द्धयति[1] तेन व्वीर्य्येणायमात्मा पक्षपुच्छान्युद्यच्छति[2] ॥६॥ अथ य्यश्रितेग्निर्निधीयते । य्यैवैतेषाᳫं सप्तानां पुरुषाणाᳫं श्रीर्य्यो रसस्तमेतदूर्ध्वᳫं समुदूहन्ति तदस्यैतच्छिरस्तस्मिन्नेतस्मिन्त्सर्व्वे देवाः श्रिताऽअत्र हि सर्व्वेभ्यो देवेभ्यो जुह्वति तस्माद्वेवैतच्छिरः ॥७॥ सोऽयं पुरुषः प्रजापतिरकामयत । भूयांस्स्यां प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत स श्रान्तस्तेपानो ब्रह्मैव प्रथममसृजत त्रयीमेव व्विद्याᳫं सैवास्मै प्रतिष्ठाभवत्तस्मादाहुर्ब्रह्मास्य सर्व्वस्य प्रतिष्ठेति तस्मादनूच्य प्रतितिष्ठति प्रतिष्ठा ह्येषा य्यद्ब्रह्म तस्यां प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठितो[3]ऽतप्यत ॥८॥ सोऽपोऽसृजत । व्वाचऽएव लोकाद्वागेवास्य सासृज्यत सेदᳫं सर्व्वमाप्नोद्यदिदं किञ्च य्यदाप्नोत्तस्मादापो य्यदवृणोत्तस्माद्वाः ॥९॥ सोऽकामयत[4] । आभ्योऽद्भ्योऽधि प्रजायेयेति सोऽनया त्रय्या व्विद्यया सहापः प्राविशत्ततऽआण्डᳫं[5] समवर्त्तत तदभ्यमृशदस्त्वित्यस्तु भूयोऽस्त्वित्येव तदब्रवीत्ततो ब्रह्मैव प्रथममसृज्यत त्रय्येव व्विद्या तस्मादाहुर्ब्रह्मास्य सर्व्वस्य प्रथमजमित्यपि हि तस्मात्पुरुषाद्ब्रह्मैव पूर्व्वमसृज्यत तदस्य तन्मुखमेवासृज्यत तस्मादनूचानमाहुरग्निकल्पऽइति मुखᳫं ह्येतदग्नेर्यद्ब्रह्म[6] ॥१०॥ अथ य्यो गर्भोन्तरासीत् । सोऽग्निरसृज्यत[7] स य्यदस्य सर्व्वस्याग्रमसृज्यत तस्मादग्रिरग्रिर्ह[8] वै तमग्निरित्याचक्षते[9] परोक्षं परोक्षकामा हि देवाऽअथ य्यदश्रु संक्ष-

---

१. वर्द्धयति इति. ग, घ.　२. न्युद्यच्छति इति. च　३. प्रतिष्ठितो इति. घ.
४. अकामयत । आभ्यो इति. ख, ग, घ.　५. प्राविशत्त आण्डᳫं इति घ.
६. ब्रह्म ॥ १० ॥ अथ इति. ख, घ.　७. अग्निरसृज्यत इति च.
८. दग्निरग्निर्ह इति. च.　९. रित्याचक्षत इति. घ.

रितमासीत्सोऽश्रुरभवदश्रुर्ह वै तमश्वऽइत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवाऽअथ य्यद्रसादिव स रासभोऽभवदथ य्यः कपाले रसो लिप्तऽआसीत्सोऽजोऽभवदथ य्यत्कपालमासीत्सा पृथिव्यभवत् ॥११॥ सोऽकामयत[1] । आभ्योऽद्भ्योऽधीमां प्रजनयेयमिति ताᳬसंक्लिश्याप्सु प्राविध्यत्तस्यै य्यः पराङ्रसोऽत्यक्षरत्स कूर्मोऽभवदथ[2] य्यदूर्द्ध्वमुदौक्ष्यतेदं तद्यदिदमूर्द्ध्वमद्भ्योऽधिजायते सेयᳬ सर्व्वाप[3]ऽएवानुव्यैत्तादिदमेकमेव रूपᳬसमदृश्यतापऽएव ॥१२॥ सोऽकामयत[4] । भूयऽएव स्यात्प्रजायेतेति सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत श्रान्तस्तेपानः फेनमसृजत सोऽवेदन्यद्वाऽएतद्रूपं भूयो वै भवति श्राम्याण्येवेति स श्रान्तस्तेपानो मृदᳬ शुष्कापमूषसिकतᳬ शर्कराम्श्मानमयो हिरण्यमोषधिव्वनस्पत्यसृजत तेनेमां पृथिवीं प्राच्छादयत् ॥१३॥ ता वा ऽएता नव सृष्टयः । इयमसृज्यत तस्मादाहुस्त्रिवृदग्निरितीयᳬ ह्यग्निरस्यै हि सर्व्वोऽग्निश्चीयते[5] ॥१४॥ अभूद्वाऽइयं प्रतिष्ठेति । तद्भूमिरभवत्तामप्रथयत्[6]सा पृथिव्यभवत्सेयᳬ सर्व्वा कृत्स्ना मन्यमानाऽगायद्यदगायत्तस्मा[7]दियङ्गायत्र्यथोऽआहुरग्निरेवास्यै[8] पृष्ठे सर्व्वः कृत्स्नो मन्यमानोऽगायद्यदगायत्तस्मादग्निर्गायत्रऽइति तस्मादु हैतद्यः सर्व्वः कृत्स्नो मन्यते गायति वैव गीते वा रमते[9] ॥१५॥ Cf. का. श. ८. १. १.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे उखासम्भरणाख्ये षष्ठकाण्डे प्रथमप्रपाठके प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. १. १.)

---

१. अकामयत । आभ्यो इति. घ.

२. दथ यदूर्ध्वमिति. घ.

३. सर्वाप इति. घ.

४. अकामयत इति. घ.

५. चीयते इति घ, चीयत इति च.

६. अप्रथयत्सा इति घ.

७. तस्मादिति घ.

८. अस्यै. इति ग, घ.

९. रमते. इति. घ.

६. १. २.

(सृष्टिनिरूपणम्)

सोऽकायमत प्रजापतिः। भूयऽएव स्यात्प्रजायेतेति सोऽग्निना पृथिवीं मिथुनꣳ समभवत्ततऽआण्डꣳ समवर्त्तत तदभ्यमृशत्पुष्यत्विति पुष्यतु भूयोऽस्त्वित्येव तदब्रवीत् ॥१॥ स यो गर्भोऽन्तरासीत्। स वायुरसृज्यताथ यदश्रु संक्षरितमासीत्तानि वयाꣳस्यभवन्नथ यः कपाले रसो लिप्तऽआसीत्ता मरीचयोऽभवन्नथ यत्कपालमासीत्तदन्तरिक्षमभवत् ॥२॥ सोऽकामयत। भूयऽएव स्यात्प्रजायेतेति स वायुनान्तरिक्षं मिथुनꣳ समभवत्ततऽआण्डꣳ समवर्त्तत तदभ्यमृशद्यशो बिभृहीति ततोऽसावादित्योऽसृज्यतैष वै यशोऽथ यदश्रु संक्षरितमासीत्सोऽश्मा पृश्निरभवदश्रुर्ह वै तमश्मेत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवाऽअथ यः कपाले रसो लिप्तऽआसीत्ते रश्मयोऽभवन्नथ यत्कपालमासीत्सा द्यौरभवत् ॥३॥ सोऽकामयत। भूयऽएव स्यात्प्रजायेतेति सऽआदित्येन दिवं मिथुनꣳ समभवत्ततऽआण्डꣳ समवर्त्तत तदभ्यमृशद्रेतो बिभृहीति ततश्चन्द्रमाऽअसृज्यतैष वै रेतोऽथ यदश्रु संक्षरितमासीत्तानि नक्षत्राण्यभवन्नथ यः कपाले रसो लिप्तऽआसीत्ताऽअवान्तरदिशोऽभवन्नथ यत्कपालमासीत्ता दिशोऽभवन् ॥४॥ सऽइमांल्लोकांत्सृष्ट्वाकामयत। ताः प्रजाः सृजेय या मऽएषु लोकेषु स्युरिति ॥५॥ स मनसा वाचं मिथुनꣳ समभवत्। सोऽष्टौ द्रप्सान् गर्भ्यभवत्तेऽष्टौ वसवोऽसृज्यन्त तानस्यामुपादधात् ॥६॥ स मनसैव। वाचं मिथुनꣳ समभवत्सऽएकादश द्रप्सान् गर्भ्यभवत्तऽएकादश रुद्राऽअसृज्यन्त तानन्तरिक्षऽउपादधात् ॥७॥ स मन-

१. अभवत् इति ग, घ. २. आण्डꣳ इति ग, घ. ३. तत इति. घ. ४. गर्भ्यं इति. ग, घ. ५. मनसैव इति. घ.

सैव। व्वाचं मिथुनᳫँ समभवत्स द्वादश द्रप्सान् गर्ब्भ्यभवत्ते द्वादशादित्या ऽअसृज्यन्त तान्दिव्युपादधात् ॥८॥ स मनसैवं। व्वाचं मिथुनᳫँ समभवत्स गर्ब्भ्यभवत्स व्विश्वान्देवानसृजत तान्दिक्षूपादधात् ॥९॥ अथोऽआहुः। अग्निमेव सृष्टं व्वसवो ऽन्वसृज्यन्त तानस्यामुपादधाद्वायुᳫँ रुद्रास्तानन्तरिक्षऽआदित्यमादित्यास्तान्दिवि व्विश्वे देवाश्चन्द्रमसं तान्दिक्षूपादधादिति ॥१०॥ अथोऽआहुः। प्रजापतिरेवेमाँल्लोकान्त्सृष्ट्वा पृथिव्यां प्रत्यतिष्ठत्तस्माऽइमाऽओषधयोऽन्नमपच्यन्त तदाश्नात्स गर्ब्भ्यभवत्सऽऊर्ध्वेभ्य ऽएव प्राणेभ्यो देवानसृजत य्येऽवाञ्चः प्राणास्तेभ्यो मर्त्याः प्रजा ऽइत्यतो यत्तमथासृजत तथासृजत प्रजापतिस्त्वेवेदᳫँ सर्व्वमसृजत य्यदिदं किञ्च ॥११॥ स प्रजाः सृष्ट्वा। सर्व्वमाजिमित्वा व्यस्रᳫँसत तस्मादु हैतद्यः सर्व्वमाजिमेति व्येव स्रᳫँसते तस्माद्विस्रस्तात्प्राणो मध्यत ऽउदक्रामत्तस्मिन्नेनमुत्क्रान्ते देवा ऽअजहुः ॥१२॥ सोऽग्निमब्रवीत्। त्वं मा सन्धेहीति किं मे ततो भविष्यतीति त्वया माचक्षान्तै यो वै पुत्राणाᳫँ राध्यते तेन पितरं पितामहं पुत्रं पौत्रमाचक्षते त्वया माचक्षान्ताऽअथ मा सन्धेहीति तथेति तमग्निः समदधात्तस्मादेतं प्रजापतिᳫँ सन्तमग्निरित्याचक्षतऽआ ह वाऽएनेन पितरं पितामहं पुत्रं पौत्रं चक्षते य्यऽएवं व्वेद ॥१३॥ तमब्रवीत्। कस्मिंस्त्वोपधास्यामीति हितऽएवेत्यब्रवीत्प्राणो वै हितं प्राणो हि सर्व्वेभ्यो भूतेभ्यो हितस्तद्यदेनᳫँ हितऽउपादधात्तस्मादाहोपधास्याम्युपदधास्युपाधामिति ॥ ॥१४॥ तदाहुः। किᳫँ हितं किमुपहितमिति प्राण ऽएव हितं व्वागुपहितं प्राणे हीयं व्वागुपेव हिता प्राणस्त्वेव हितमङ्गान्युपाहितं प्राणे हीमान्यङ्गान्युपेव हितानि ॥१५॥ सोऽस्यैष चित्यऽआसीत्। चेतव्यो ह्यस्यासीत्तस्माच्चित्यश्चित्य ऽउ ऽएवायं य्यजमानस्य भवति

---

१. मनसैव इति. घ. २. दिति इति च. ३. प्रजापतिरेवेति ग, घ.
४. सृष्ट्वा इति. ग, घ. ५. हिता. इति. ग. ६. ह्यस्य इति घ.

चेतव्यो ह्यस्य भवति तस्माद्वेव चित्यः ॥१६॥ तदेता वाऽअस्यताः । पञ्च तन्वो व्यस्रᳫंसन्त लोम त्वङ्मा ᳫंसमस्थिमज्जा ताऽएवैताः पञ्च चितयस्तद्यत्पञ्च चितीश्चिनोत्येताभिरेवैनं तत्तनूभिश्चिनोति यच्चिनोति तस्माच्चितयः ॥१७॥ स यः स प्रजापतिर्व्यस्रᳫंसत । संवत्सरः सोऽथ याऽअस्यताः पञ्च तन्वो व्यस्रᳫंसन्तर्त्तवस्ते पञ्च वाऽऋतवः पञ्चैताश्चितयस्तद्यत्पञ्च चितीश्चिनोत्यृतुभिरेवैनं तच्चिनोति यच्चिनोति तस्माच्चितयः ॥१८॥ स यः स संवत्सरः प्रजापतिर्व्यस्रᳫंसत । अयमेव स वायुर्योऽयं पवतेऽथ याऽअस्यताऽऋतवः पञ्च तन्वो व्यस्रᳫंसन्त दिशस्ताः पञ्च वै दिशः पञ्चैताश्चितयस्तद्यत्पञ्च चितीश्चिनोति दिग्भिरेवैनं तच्चिनोति यच्चिनोति तस्माच्चितयः ॥१९॥ अथ यश्चितेऽग्निर्निधीयते । असौ स ऽआदित्यः स ऽएष ऽएवैषो ऽग्निश्चितऽएतावन्नु तद्यदेनमाग्निः समदधात् ॥२०॥ अथोऽआहुः प्रजापतिरेव विस्रस्तो देवानब्रवीत्सम्मा धत्तेति ते देवा अग्निमब्रुवंस्त्वयीमं पितरं प्रजापतिं भिषज्यामेति स वाऽअहमेतस्मिन्त्सर्वस्मिन्नेव विशानीति तथेति तस्मादेतं प्रजापतिᳫं सन्तमग्निरित्याचक्षते ॥२१॥ (शतम् ३४००) तं देवाऽअग्नावाहुतिभिरभिषज्यन् । ते यां यामाहुतिमजुहवुः सा सैनं पक्वेष्टका भूत्वाप्यपद्यत तद्यदिष्टात्समभवंस्तस्मादिष्टकास्तस्मादग्निनेष्टकाः पचन्त्याहुतीरेवैनास्तत्कुर्वन्ति ॥२२॥ सोऽब्रवीत् । यावद्यावद्वै जुहुथ तावत्तावन्मे कं भवतीति तद्यदस्माऽइष्टे कमभवत्तस्माद्वेवेष्टकाः ॥२३॥ तद्ध स्माहाक्ताक्ष्यः । य ऽएव यजुष्मतीर्भूयसीरिष्टका विद्यात्सो ऽग्निश्चिनुयाद्भूय ऽएव तत्पितरं प्रजापतिं भिषज्यतीति ॥२४॥ अथ ह स्माह ताण्ड्यः । क्षत्रं वै यजुष्मत्यऽइष्टका विशो लोकंपृणाऽअत्ता वै क्षत्रियोऽन्नं विड्यत्र वाऽअत्तुरन्नं भूयो भवति तद्राष्ट्रᳫं समृद्धं भवति

---

१. ताः इति ग. २. चितय इति. ग, ३. अस्यैताः इति ग, घ.
४. चितयः ॥१९॥ अथ इति. ग, घ. ५. अग्निश्चित इति ग, घ.
६. तं देवा इति ग, घ. ७. भिषज्यतीति घ, तीति इति च.

तदेधते तस्माल्लोकंपृणाऽएव भूयसीरुपदध्यादित्येतदह तयोर्व्वचोऽन्या त्वेवात स्थितिः ॥२५॥ सऽएष पिता पुत्रः। यदेषोऽग्निमसृजत तेनैषोऽग्नेः पिता यदेतमग्निः समदधात्तेनैतस्याग्निः पिता यदेष देवानसृजत तेनैष देवानां पिता यदेतन्देवाः समदधुस्तेनैतस्य देवाः पितरः ॥२६॥ उभयꣳ हैतद्भवति। पिता च पुत्रश्च प्रजापतिश्चाग्निश्चाग्निश्च प्रजापतिश्च प्रजापतिश्च देवाश्च देवाश्च प्रजापतिश्च यऽएवं व्वेद ॥२७॥ सऽउपदधाति। "तया देवतये"ति व्वाग्वै सा देवताङ्गिरस्वदिति प्राणो वाऽअङ्गिरा "ध्रुवा सीदे"ति स्थिरा सीदेत्येतदथो प्रतिष्ठिता सीदेति व्वाचा चैवैनमेतत्प्राणेन च चिनोति व्वाग्वाऽअग्निः प्राणऽइन्द्रऽऐन्द्राग्नोऽग्निर्य्यावानाग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतच्चिनोतीन्द्राग्नी वै सर्व्वे देवाः सर्व्वदेवत्योऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतच्चिनोति ॥२८॥ तदाहुः। कस्मादस्याऽअग्निश्चीयतऽइति यत्र वै सा देवता व्यस्रꣳसत तदिमामेव रसेनानु व्यक्षरत्तं यत्र देवाः समस्कुर्व्वंस्तदेनमस्याऽएवाधि समभरन्त्सैषैकैवेष्टकेयमेवेयꣳ ह्यग्निरस्यै हि सर्व्वोऽग्निश्चीयते सेयं चतुःस्रक्तिर्दिशो ह्यस्यै स्रक्तयस्तस्माच्चतुःस्रक्तय ऽइष्टका भवन्तीमाꣳ ह्यनु सर्व्वा ऽइष्टकाः ॥२९॥ तदाहुः। यदेवमेकेष्टकोऽथ कथं पञ्चेष्टक ऽइतीयं त्वेव प्रथमा मृन्मयीष्टका तद्यत्किञ्चात्र मृन्मयमुपदधात्येकैव सेष्टकाथ यत्पशुशीर्षाण्युपदधाति सा पश्विष्टकाथ यद्रुक्मपुरुषाऽउपदधाति यद्धिरण्यशकलैः प्रोक्षति सा हिरण्येष्टकाथ यत्स्रुचाऽउपदधाति यदुलूखलमुसले याः समिध ऽआदधाति सा व्वानस्पत्येष्टकाथ यत्पुष्करपर्णमुपदधाति यत्कूर्म्मं यद्दधि मधु घृतं यत्किञ्चात्रान्नमुपदधाति सैवान्नं पञ्चमीष्टकैवमु पञ्चेष्टकः ॥३०॥ तदाहुः। कतरत ऽइष्टकायाः शिरऽइति यतऽउपस्पृश्य यजुर्व्वद-

---

१. हैतदिति घ.
२. देवाश्चेति नास्ति घ.
३. चिनोति इति. च
४. वेयꣳ इति घ.
५. इष्टका इति. ग, घ.
६. उपदधाति इति. ग, घ.

तीत्यु हैकऽआहुः स स्वयमातृण्णाया ऽएवार्द्धादुपस्पृश्य य्यजुर्व्वदेत्तथो हास्यैताः सर्व्वाः स्वयमातृण्णामभ्यावृत्ता भवन्तीति न तथा कुर्यादङ्गानि वाऽअस्यैतानि परूꣳषि यदिष्टका य्यथा वाऽअङ्गेऽङ्गे पर्व्वन्पर्व्वञ्छिरः कुर्य्यात्तादृक्तद्यो वाव चितेऽग्निर्न्निधीयते तदेवैतासाꣳ सर्व्वासाꣳ शिरः ॥३१॥ तदाहुः । कति पशवोऽग्नाऽउपधीयन्तऽइति पञ्चेति न्वेव ब्रूयात्पञ्च ह्येतान् पशूनुपदधाति ॥३२॥ अथोऽएकऽइति ब्रूयात् । अविरितीयं वाऽअधिरियꣳ हीमाः सर्व्वाः प्रजाऽअवतीयमु वाऽअग्निरस्यै हि सर्व्वोऽग्निश्चीयते तस्मादेकऽइति ब्रूयात् ॥३३॥ अथो द्वाविति ब्रूयात् । अवीऽइतीयं चासौ चेमे हीमाः सर्व्वाः प्रजा ऽअवतो यन्मृदि यन्तद्यदापोऽसौ तन्मृच्चापश्चेष्टका भवन्ति तस्माद्द्वाविति ब्रूयात् ॥३४॥ अथो गौरिति ब्रूयात् । इमे वै लोका गौर्यद्धि किं च गच्छतीमांस्तल्लोकान्गच्छतीमऽउ लोका ऽएषोऽग्निश्चितस्तस्माद्गौरिति ब्रूयात् ॥३५॥ तदाहुः । कस्मै कामायाग्निश्चीयतऽइति सुपर्णो मा भूत्वा दिवं व्वहादित्यु हैकऽआहुर्न्न तथा व्विद्यादेतद्वै रूपं कृत्वा प्राणाः प्रजापतिरभवन्नेतद्रूपं कृत्वा प्रजापतिर्द्देवानसृजतैतद्रूपं कृत्वा देवा ऽअमृता ऽअभवंस्तद्यदेवैतेन प्राणा ऽअभवन्यत्प्रजापतिर्य्यद्देवास्तदेवैतेन भवति ॥३६॥ Cf. का. श. ८. १. २.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे
प्रथमप्रपाठके द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. १. २.)

६. १. ३.

(अबादिसृष्टिः कुमारोत्पत्तिश्च)

प्रजापतिर्व्वाऽइदमग्रऽआसीत् । एकऽएव सोऽकामयत स्यां प्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत तस्माच्छ्रान्तात्तेपानादापोऽसृज्यन्त तस्मात्पुरुषात्तप्तादापो जायन्ते ॥१॥ आपोऽब्रुवन् । क व्वयं भवामेति तप्यध्वमित्यब्रवीत्ताऽअतप्यन्त ताः फेनमसृजन्त

तस्मादपां तप्तानां फेनो जायते ॥२॥ फेनोऽब्रवीत् । क्वाहं भवानीति तप्यस्वेत्यब्रवीत्सोऽतप्यत स मृदमसृजतैतद्वै फेनस्तप्यते य्यदप्स्वावेष्टमानः प्लवते स य्यदोपहन्यते मृदेव भवति ॥३॥ मृदब्रवीत्। क्वाहं भवानीति तप्यस्वेत्यब्रवीत्साऽतप्यत सा सिकताऽसृजतैतद्वै मृत्तप्यते य्यदेनां व्विकृषन्ति तस्माद्यद्यपि सुमार्त्स्नं व्विकृषन्ति सैकतमिवैव भवत्येतन्नवन्नु तद्यत्क्वाहं भवानि क्वाहं भवानीति ॥४॥

(अर्द्धप्रपाठकः)

सिकताभ्यः शर्क्करामसृजत। तस्मात्सिकताः शर्क्करैवान्ततो भवति शर्क्कराया ऽअश्मानं तस्माच्छर्क्करा[1]श्मैवान्ततो भवत्यश्मनोऽयस्तस्मादश्मनोऽयो धमन्त्ययसो हिरण्यं तस्मादयो बहुध्मातᳬं हिरण्यसङ्काशमिवैव भवति ॥५॥ तद्यदसृज्यताक्षरत् । तद्यदक्षरत्तस्मादक्षरं य्यदष्टौ कृत्वोऽक्षरत्सैवाष्टाक्षरा गायत्र्यभवत् ॥६॥ अभूद्वाऽइयं प्रतिष्ठेति । तद्भूमिरभवत्तामप्रथयत्सा पृथिव्यभवत्तस्याम[2]स्यां प्रतिष्ठायां भूतानि च भूतानां च पतिः संवत्सरायादीक्षन्त भूतानां पतिर्गृहपतिरासीदुषाः पत्नी ॥७॥ तद्यानि तानि भूतानि। ऋतवस्तेऽथ यः स भूतानां पतिः संवत्सरः सोऽथ य्या सोषाः पत्न्यौषसी सा तानीमानि भूतानि च भूतानां च पतिः संवत्सरऽउषसि रेतोऽसिञ्चन्त्स संवत्सरे कुमारोऽजायत सोऽरोदीत् ॥८॥ तं प्रजापतिर[3]ब्रवीत्। कुमार किᳬं रोदिषि यच्छ्रमात्तपसोऽधि जातोऽसीति सोऽब्रवीदनपहतपाप्मा व्वाऽअस्म्यहितनामा नाम मे धेहीति तस्मात्पुत्रस्य जातस्य नाम कुर्यात्पाप्मानमेवास्य तदपहन्त्यपि द्वितीयमपि तृतीय[4]मभि पूर्व्वमेवास्य तत्पाप्मानमपहन्ति ॥९॥ तमब्रवीद्रु[5]द्रोऽसीति। तद्यदस्य तन्नामाकरोदग्निस्तद्रूपमभवदग्निर्व्वै रुद्रो यदरोदीत्तस्माद्रुद्रः सोऽब्रवीज्ज्यायान्वाऽअतो

१. शर्करा्श्मैवेति. ग, घ. २. मस्यामिति. घ. ३. अब्रवीत् इति. ग.
४. तृतीयमभि इति. ग. ५. द्रुद्रो इति ग.

ऽस्मि धेह्येव मे नामेति ॥१०॥ तमब्रवीत्सर्व्वोऽसीति । तद्य-दस्य तन्नामाकरोदापस्तद्रूपमभवन्नापो वै सर्व्वोऽद्भ्यो ह्यीदꣳ सर्व्वं जायते सोऽब्रवीज्ज्यायान्वा ऽअतोऽस्मि धेह्येव मे नामेति ॥११॥ तमब्रवीत्पशुपतिरसीति । तद्यदस्य तन्नामाकरोदोषधयस्तद्रूपमभवन्नोषधयो वै पशुपतिस्तस्माद्यदा पशवऽओषधीर्लभन्तेऽथ पतीयन्ति सोऽब्रवीज्ज्यायान्वा ऽअतोऽस्मि धेह्येव मे नामेति ॥१२॥ तमब्रवीदुग्रोऽसीति । तद्यदस्य तन्नामाकरोद्वायुस्तद्रूपमभवद्वायुर्व्वाऽउग्रस्तस्माद्यदा बलवद्वात्युग्रो व्वातीत्याहुः सोऽब्रवीज्ज्यायान्वाऽअतोऽस्मि धेह्येव मे नामेति ॥१३॥ तमब्रवीदशनिरसीति । तद्यदस्य तन्नामाकरोद्विद्युत्तद्रूपमभवद्विद्युद्वा ऽअशनिस्तस्माद्यं व्विद्युद्धन्त्यशनिरवधीदित्याहुः सोऽब्रवीज्ज्यायान्वाऽअतोऽस्मि धेह्येव मे नामेति ॥१४॥ तमब्रवीद्भवोऽसीति । तद्यदस्य तन्नामाकरोत्पर्ज्जन्यस्तद्रूपमभवत्पर्ज्जन्यो वै भवः पर्ज्जन्याद्धीदꣳ सर्व्वं भवति सोऽब्रवीज्ज्यायान्वाऽअतोऽस्मि धेह्येव मे नामेति ॥१५॥ तमब्रवीन्महान्देवोऽसीति । तद्यदस्य तन्नामाकरोच्चन्द्रमास्तद्रूपमभवत्प्रजापतिर्व्वै चन्द्रमाः प्रजापतिर्व्वै महान्देवः सोऽब्रवीज्ज्यायान्वाऽअतोऽस्मि धेह्येव मे नामेति ॥१६॥ तमब्रवीदीशानोऽसीति । तद्यदस्य तन्नामाकरोदादित्यस्तद्रूपमभवदादित्यो वाऽईशान ऽआदित्यो ह्यस्य सर्व्वस्येष्टे सोऽब्रवीदेतावान्वाऽअस्मि मामेतः परो नाम धाऽइति ॥१७॥ तान्येतान्यष्टावग्निरूपाणि । कुमारो नवमः सैवाग्नेस्त्रिवृत्ता ॥१८॥ यद्वेवाष्टावग्निरूपाणि । अष्टाक्षरा गायत्री तस्मादाहुर्गायत्रोऽग्निरिति सोऽयं कुमारो

---

१. शर्व इति च. २. तद्रूपमिति. ग, घ. ३. धेह्येव इति. ग.
४. रसीति इति. घ. ५. प्रजापतिरिति. घ.

६. इमानि रुद्रादीनीशानान्तानि अष्टौ नामानि शिवनामतया परिगृह्य शूलगवाख्ये कर्मणि बौधायनापस्तम्बादिभिस्तदीयदेवतानामत्वेनोक्तानि. See बौ. गृ. २. १२. १; आप. मन्त्रसं. २. १८. १४; also आश्व. गृ. ४. १०. १४. अत्र तु द्वादश नामानि दृश्यन्ते ।

रूपाण्यनुप्राविशन्न वा॑ऽअग्निं कुमारमिव पश्यन्त्येतान्येवास्य रूपाणि पश्यन्त्येतानि हि रूपाण्यनुप्राविशत् ॥१९॥ तमेतᳫं संवत्सरऽएव चिनुयात् । संवत्सरेऽनुब्रूयाद्वयोरित्यु हैकऽआहुः संवत्सरे वै तद्रेतोऽसिञ्चन्त्स संवत्सरे कुमारोऽजायत तस्माद्द्वयोरेव चिनुयाद्द्वयोरनुब्रूयादिति संवत्सरे त्वेव चिनुयात्संवत्सरेऽनुब्रूयाद्यद्वाव रेतः सिक्तं तदेव जायते स्तत्तो विक्रियमाणमेव वर्द्धमानᳫंशेते तस्मात्संवत्सरऽएव चि॑नुयात्संवत्सरेऽनुब्रूयात्तस्य चितस्य नाम करोति पाप्मानमेवास्य तदपहन्ति चित्रनामानं करोति चित्रोऽसीति सर्व्वाणि हि चित्राण्यँग्निः ॥२०॥ Cf. का. श. ब्रा. ८. १. ३.; आश्व. गृ. ४. १०. १४.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे प्रथमपाठके तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. १. ३.)

(प्रथमोऽध्यायस्समाप्तः)

६. १. ४.

(चयनाङ्गभूताः पशुभागाः)

प्रजापतिरग्निरूपाण्यभ्यध्यायत् । स योऽयं कुमारो रूपाण्यनुप्रविष्टऽआसीत्तमन्वैच्छत्सोऽग्निरवेदनु वै मा पिता प्रजापतिरिच्छति हन्त तद्रूपमसानि यन्म ऽएष न वेदेति ॥१॥ स ऽएतान् पञ्च पशूनपश्यत् । पुरुषमश्वं गामविमजं यदपश्यत्तस्मादेते पशवः ॥२॥ सऽएतान् पञ्च पशून् प्राविशत् । स ऽएते पञ्च पशवो भवत्तमु वै प्रजापतिरन्वैवैच्छत् ॥३॥ स ऽएतान् पञ्च पशूनपश्यत् । यदपश्यत्तस्मादेते पशवस्तेष्वेतमपश्यत्तस्माद्वेवैते पशवः ॥४॥ सऽऐक्षत । इमे वा ऽअग्निरिमानेवात्मानमभिसंस्करवै यथा वाऽअग्निः समिद्धो

१. वा इति. ग. २. चिनुयात्संवत्सर इति घ.
३. चित्राण्यग्निः इति. ख, ग, घ. ४. तस्मादिति. ग.

दीप्यत ऽएवमेषां चक्षुर्दीप्यते य्यथाग्नेर्द्धूमऽउदयत ऽएवमेषामूष्मोदयते य्यथाग्निरभ्याहितं दहत्येवं वत्सति य्यथाग्नेर्भस्म सीदत्येवमेषां पुरीषꣳ सीदतीमे वाऽअग्निरिमानेवात्मानमाभिसंस्करवाऽइति तान्नाना देवताभ्यऽआलिप्सत व्वैश्वकर्मणं पुरुषं व्वारुणमश्वमैन्द्रमृषभं त्वाष्ट्रमविमाग्नेयमजꣳ ॥५॥ सऽपेक्षत । नाना वा ऽइदं देवताभ्यऽआलिप्सेऽग्नेर्व्वहूꣳ रूपाणि कामये हन्तैनानग्निभ्यः कामायालभाऽइति तानग्निभ्यः कामायालभत तद्यदाग्निभ्य ऽइति वहूनि ह्यग्निरूपाण्यभ्यध्यायदथ यत्कामायेति कामेन ह्यालभत तानाप्रीतान् पर्य्यग्निकृतानुदीचो नीत्वा समज्ञपयत् ॥६॥ सऽपेक्षत । या वै श्रीरभ्यध्यासिषमिमास्ताः शीर्षसु हन्त शीर्षाण्येवोपदधाऽइति स शीर्षाण्येवोत्कृत्योपाधत्ताथेतराणि कुसिन्धान्यप्सु प्राप्लावयदजेन यज्ञꣳ समस्थापयन्नेन्मे यज्ञो व्विकृष्टोऽसदित्यात्मा वै यज्ञो नेन्मेऽयमात्मा व्विकृष्टोऽसदित्येतेन पशुनेष्ट्वा तत्प्रजापतिरपश्यद्यथैतस्याग्नेरन्तं न पर्य्यैत् ॥७॥ सऽपेक्षत । य्यामिममात्मानमप्सु प्राप्लवं तमन्विच्छानीति तमन्वैच्छत्तद्यदेषामप्सु प्रविद्धानां प्रत्यतिष्ठत्ताऽअपः समभरदथ य्यदस्यां तां मृदं तदुभयꣳसम्भृत्य मृदं चापश्चेष्टकामकरोत्तस्मादेतदुभयमिष्टका भवति मृच्चापश्च ॥८॥ सऽपेक्षत । य्यदि वाऽइदमित्थमेव सदात्मानमाभिसंस्कारिष्ये मर्त्यः कुणपोऽनपहतपाप्मा भविष्यामि हन्तैतदग्निना पचानीति तदग्निनापचत्तदेनदमृतमकरोदेतद्वै हविरमृतं भवति य्यदग्निना पचन्ति तस्मादग्निनेष्टकाः पचन्त्यमृताऽएवैनास्तत्कुर्व्वन्ति ॥९॥ तद्यदिष्ट्वा पशूनापश्यत् । तस्मादिष्टकास्तस्मादिष्ट्वैव पशुनेष्टकाः कुर्य्यादनिष्टका ह ता भवन्ति य्याः पुरा पशोः कुर्व्वन्त्यथो ह तदन्यदेव ॥१०॥ तद्यास्ताः श्रियः । एतानि तानि पशुशीर्षाण्यथ य्यानि तानि कुसिन्धान्येतास्ताः पञ्च चित-

---

१. नेन्मेऽयमा इति. घ.　　२. तमिति. घ.

३. इदमित्थमिति घ.　　४. भवति इति ग

यस्तद्यत्पशुशीर्षाण्युपधाय चितीश्चिनोत्येतैरेव तच्छीर्षभिरेतानि कुसिन्धानि सन्दधाति ॥११॥ तऽएते सर्व्वे पशवो यदग्निः। तस्मादग्नौ पशवो रमन्ते पशुभिरेव तत्पशवो रमन्ते तस्माद्यस्य पशवो भवन्ति तस्मिन्नाग्निराधीयतेऽग्निर्ह्येष यत्पशवस्ततो वै प्रजापतिरग्निरभवत् ॥१२॥ तद्धैकऽआहुः। अत्रैवैतैः सर्व्वैः पशुभिर्यजेत यद्वाऽएतैरत्र सर्व्वैः प्रजापतिरयक्ष्यत तदेवाग्नेरन्तं पर्यैष्यत्तद्यदेतैरत्र सर्व्वैर्यजेत तदेवाग्नेरन्तं परीयादिति न तथा कुर्याद्देवानां तदितादियादथो पथस्तदियादथो किं ततः सम्भरेदेतानि वाऽएतत्कुसिन्धान्येताश्चितीः सम्भरति तस्मात्तथा न कुर्यात् ॥१३॥ यद्वेवैतान् पशूनालभते। आयतनमेवैतदग्नये करोति न ह्यनायतने कश्चन रमतेऽन्नं वाऽआयतनं तदेतत्पुरस्तान्निदधाति तदेनं पश्यन्नग्निरुपावर्त्तते ॥१४॥ पुरुषोऽश्वो गौरविरजो भवन्ति। एतावन्तो वै सर्व्वे पशवोऽन्नं पशवस्तद्यावदन्नं तदेतत्पुरस्तान्निदधाति तदेनं पश्यन्नग्निरुपावर्त्तते ॥१५॥ पञ्च भवन्ति। पञ्च ह्येतेऽग्नयो यदेताश्चितयस्तेभ्य ऽएतत्पञ्चायतनानि निदधाति तदेनं पश्यन्नग्निरुपावर्त्तते॥१६॥ तद्यदग्निभ्य ऽइति। बहवो ह्येतेऽग्नयो यदेताश्चितयोऽथ यत्कामायेति यथा तं काममाप्नुयाद्यजमानो यत्काम ऽएतत्कर्म्म कुरुते॥१७॥ पुरुषं प्रथममालभते। पुरुषो हि प्रथमः पशूनामथाश्वं पुरुषꣳ ह्यन्वश्वोऽथ गामश्वꣳ ह्यनु गौरथाविं गाꣳ ह्यन्वविरथाजमविꣳ ह्यन्वजस्तदेनान्यथापूर्व्वं यथा श्रेष्ठमालभते ॥१८॥ तेषां विषमा रशनाः स्युः। पुरुषस्य वर्षिष्ठाथ ह्रसीयस्यथ ह्रसीयसी तद्यथारूपं पशूनाꣳरशनाः करोत्यपापवस्यसाय सर्व्वास्त्वेव समाः स्युः सर्व्वाः सदृश्यः सर्व्वे ह्येते समाः सर्व्वे सदृशा ऽअग्नयो ह्युर्व्यन्तेऽन्नꣳह्युच्यन्ते तेन समास्तेन सदृशाः ॥१९॥ तदाहुः। कथमस्यैषोऽग्निः पञ्चे-

१. एतत्कुसि इति. ख.
२. बहवो इति. घ.
३. करोत्यपाप इति. ख.
४. ह्युच्यन्ते इति. च.

ष्टकः सर्व्वः पशुष्वारब्धो भवतीति पुरोडाशकपालेषु न्वेवाप्यतऽइयं प्रथमा मृन्मयीष्टकाथ य्यत्पशुमालभते तेन पशविष्टकाप्यतेऽथ य्यद्य-पामभितो हिरण्यशकलौ भवतस्तेन हिरण्येष्टकाप्यतेऽथ य्यदिध्मो य्यूपः परिधयस्तेन व्वानस्पत्येष्टकाप्यतेऽथ य्यदाज्यं प्रोक्षण्यः पुरो-डाशस्तेनान्नं पञ्चमीष्टकाप्यतऽएवमु हास्यैषोऽग्निः पञ्चेष्टकः सर्व्वः पशुष्वारब्धो भवति ॥२०॥ तेषां चतुर्व्विᳪंशतिः सामिधेन्यः । चतुर्व्विᳪंशत्यर्द्धमासो वै संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्याव-त्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्समिन्द्धे ॥२१॥ य्यद्वेव चतुर्व्विᳪंशतिः । चतुर्व्विᳪंशत्यक्षरा वै गायत्री गायत्रोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्समिन्द्धे ॥२२॥ य्यद्वेव चतुर्व्विᳪंशतिः । चतुर्व्विᳪंशो वै पुरुषो दश हस्त्याऽअङ्गुलयो दश पाद्याश्चत्वार्य्यङ्गानि पुरुषः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्समिन्द्धे॥२३॥ उभयीर्गायत्रीश्च त्रिष्टुभश्चान्वाह । प्राणो गायत्र्यात्मा त्रिष्टुप्प्राणमे-वास्य गायत्रीभिः समिन्द्धऽआत्मानं त्रिष्टुभिर्मध्ये त्रिष्टुभो भवन्त्य-भितो गायत्र्यो मध्ये ह्ययमात्माभितः प्राणा भूयसीः पुरस्ताद्गायत्री-रन्वाह कनीयसीरुपरिष्टाद्भूयाᳪंसो हीमे पुरस्तात्प्राणाः कनीयाᳪंस ऽउपरिष्टात् ॥२४॥ सोऽन्वाह । समास्त्वाग्नऽऋतवो व्वर्द्धयन्त्विति प्रजापतिं व्विस्रस्तं य्यत्राग्निः समदधात्तमब्रवीद्या मत्सम्मिताः सा-मिधेन्यस्ताभिर्मा समिन्त्स्वेति ॥२५॥ स ऽएता ऽअपश्यत् । "समा-स्त्वाग्नऽऋतवो व्वर्द्धयन्त्व"ति समाश्च त्वाग्नऽऋतवश्च व्वर्द्धयन्त्वि-त्येतत् "संवत्सरा ऽऋषयो य्यानि सत्ये"ति संवत्सराश्च त्वृषयश्च सत्यानि च व्वर्द्धयन्त्वित्येतत् "सं दिव्येन दीदिहि रोचनेने"त्यसौ वा ऽआदित्यो दिव्यᳪं रोचनं तेन सन्दीदिहीत्येत"द्विश्वा ऽआभाहि प्रदिशश्चतस्र" ऽइति सर्व्वा ऽआभाहि प्रदिशश्चतस्र ऽइत्येतत्॥२६॥

१. ह्ययमात्मा इति. ग, घ. २. भूयसीरिति. घ. ३-६. मा. सं. २७. १.
७. इत्येतत् इति. ग.

ता ऽएता ऽएकव्याख्यानाः । एतमेवाभि [1]यथैतमेव संस्कुर्य्यादेतᳬं सन्दध्यादेतं जनयेत्ता ऽआग्नेय्यः प्राजापत्या यदग्निरपश्यत्तेनाग्नेय्यो यत्प्रजापतिᳬं समैन्द्ध तेन प्राजापत्याः[2] ॥२७॥ द्वादशाप्रियः । द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदाप्रीणाति ॥२८॥ यद्वेव द्वादश । द्वादशाक्षरा वै जगतीयं वै जगत्यस्यांᳬं हीदᳬं सर्व्वं जगदियमु वाऽअग्निरस्यै हि सर्व्वोऽग्निश्चीयते यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदाप्रीणाति ॥२९॥ यद्वेव द्वादश । द्वादशाक्षरा वै जगती जगती सर्व्वाणि छन्दाᳬंसि सर्व्वाणि छन्दाᳬंसि प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदाप्रीणाति ॥३०॥ ता ऽएता ऽऊर्ध्वा ऽअस्य समिधो भवन्तीति । प्रजापतिं विस्रस्तं यत्राग्निः समदधात्तमब्रवीद्या मत्सम्मिता ऽआप्रियस्ताभिर्मा प्रीणीहीति ॥३१॥ स ऽएता ऽअपश्यत् । "[3]ऊर्ध्वा ऽअस्य समिधो भवन्ती"त्यूर्ध्वा ह्येतस्य समिद्धस्य समिधो भवन्त्यू "[4]र्ध्वा शुक्रा शोचीᳬंष्यग्नेरि"त्यूर्ध्वानि ह्येतस्य शुक्राणि शोचीᳬंष्यर्चीᳬंषि भवन्ति "द्युमत्त[5]मे"ति वीर्यवत्तमेत्येतत् "सु[6]प्रतीकस्ये"ति सर्व्वतो वाऽअग्निः सुप्रतीकः "[7]सूनो"रिति यदेनं जनयति तेनास्यैष सूनुः ॥३२॥ ता ऽएता ऽएकव्याख्यानाः । एतमेवाभि यथैतमेव संस्कुर्य्यादेतᳬं सन्दध्यादेतं जनयेत्ता ऽआग्नेय्यः प्राजापत्या यदग्निरपश्यत्तेनाग्नेय्यो यत्प्रजापतिमाप्रीणात्तेन प्राजापत्याः ॥३३॥ ता विषमा विषमपदाः । विषमाक्षरा विषमाणि हि छन्दाᳬंस्यथो यान्यस्याध्यात्ममङ्गानि विषमाणि तान्यस्यैताभिराप्रीणाति ॥३४॥ वैश्वानरः पशुपुरोडाशः । वैश्वानरो वै सर्व्वेऽग्नयः सर्व्वेषामग्नीनामुपाप्त्यै ॥३५॥ य[9]द्वेव वैश्वानरः । [10]ऋतवो हैते यदेताश्चितयोऽग्नयो वाऽऋतव ऽऋतवः संवत्सरः संवत्सरो

---

१. यथैतमिति. घ. २. प्राजापत्याः इति. ग, च. ३–७. मा. सं. २७: ११.
८. स्यतो इति. च. ९. यद्वेव इति. ग. १०. ऋतवो इति. च.

वैश्वानरो ह्यग्नय ऽइति स्यादिति तद्वेचयेद् द्वादशकपालो द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरो वैश्वानर ऽआग्नेय्यो याज्यानुवाक्या ऽअग्निरूपाणामुपाप्त्यै कामवत्यः कामानामुपाप्त्यै ॥३६॥ तद्धैके । इत्येवैतानि पशुशीर्षाणि चित्वोपदधत्युभेयेनैते पशव ऽइति ते ह ते मर्त्याः कुणपाः सम्भवन्त्यनाप्रीतानि हि तानि तद्ध तथाषाढेः सौश्रोमते यस्योपदधुः स ह क्षिप्रऽएव ततो ममार ॥३७॥ हिरण्मयान्यु हैके कुर्व्वन्ति । अमृतेष्टकाऽइति वदन्तस्तौ ह ताऽअनृतेष्टका न हि तानि पशुशीर्षाणि ॥३८॥ मृन्मयान्यु हैके कुर्व्वन्ति । उत्सन्ना वाऽएते पशवो यद्वै किञ्चोत्सन्नमियं तस्य सर्व्वस्य प्रतिष्ठा तद्यत्रैते पशवो गतास्ततऽएनानधि सम्भरामऽइति न तथा कुर्याद्यो वाऽएतेषामावृतं च ब्राह्मणं च न विद्यात्तस्यै तंऽउत्सन्नाः स्युः सऽएतानेव पञ्च पशूनालभेत यावदस्य वशः स्यात्तान्हैतान् प्रजापतिः प्रथमऽआलेभे श्यापर्णः सायकायनोऽन्तमोऽथ ह स्मैतानेवान्तरेणालभन्तेऽथैतर्हीमौ द्वावेवालभ्येते प्राजापत्यश्च वायव्यश्च तयोरतो ब्राह्मणमुच्यते ॥३९॥ Cf. का. श. ८. २. १; तै. सं. ५. १. ८; मै. सं. ३. १. १०; कठ. सं. १९. ८; कपि. सं. ३०–६.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे प्रथमप्रपाठके चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ (अ. २. १.)

प्रथमः प्रपाठकस्समाप्तः ॥

(कण्डिकासंख्या ११०)

---

१. प्रीतानि. इति. घ. २. सायंकायनो इति च.

अथ द्वितीयः प्रपाठकः ॥

६. २. १.

(पूर्वोक्तपशुयागशेषः दीक्षा च)

प्राजापत्यं चरकाऽआलभन्ते । प्रजापतिरग्निं चित्वाग्निरभवत्तद्यदेतमालभते तदेवाग्नेरन्तं पर्येतीति ॥१॥ श्यामो भवति । द्वयानि वै श्यामस्य लोमानि शुक्लानि च कृष्णानि च द्वन्द्वं मिथुनं प्रजननं तदस्य प्राजापत्यꣳ रूपं तूपरो भवति तूपरो हि प्रजापतिः ॥२॥ तस्यैकविꣳशतिः सामिधेन्यः । द्वादश मासाः पञ्चर्त्तवस्त्रयऽइमे लोकाऽअसावादित्य ऽएकविꣳशऽएष प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्समिन्द्धे ॥३॥ यद्वेवैकविꣳशतिः । एकविꣳशो वै पुरुषो दश हस्त्याऽअङ्गुलयो दश पाद्याऽआत्मैकविꣳशः पुरुषः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्समिन्द्धे ॥४॥ उभयीर्ग्गायत्रीश्च त्रिष्टुभश्चान्वाह । तासामुक्तो बंधुरुक्तंवेवान्वृचꣳ हिरण्यगर्भवत्याघारमाघारयति प्रजापतिर्व्वै हिरण्यगर्भः प्रजापतिरग्निर्द्वादशाप्रियस्तासामुक्तो बंधुंरुक्तम्वेवान्वृचं प्राजापत्यः पशुपुरोडाशो यऽएव पशोर्वन्धुः स पुरोडाशस्य द्वादश कपालो द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः कद्वत्यो याज्यानुवाक्याः को हि प्रजापतिः ॥५॥ अथैतं व्वायवे नियुत्वते । शुक्लं तूपरमालभते प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वानुव्यैक्षत तस्यात्यानन्देन रेतः परापतत्सोऽजंः शुक्लस्तूपरो लप्सुद्यभवद्रसो वै रेतो यावानु वै रसस्तावानात्मा तद्यदेतमालभते तदेवाग्नेरन्तं पर्येति शुक्लो भवति शुक्लꣳ हि रेतस्तूपरो भवति तूपरꣳ हि रेतो व्वायवे भवति प्राणो वै वायुर्नियुत्वते भवत्युदानो वै नियुतः प्राणोदानावेवास्मिन्नेतद्दधाति ॥६॥ यद्वेवैतं व्वायवे नियुत्वते । शुक्लं तूपरमालभते प्रजापतिं व्विस्रस्तं यत्र

१. बन्धुरुक्तम्वेवेति ग, घ. २. सोऽज इति. ग, घ. ३. नियुत्वते इति. घ.

देवाः समस्कुर्वंस्स सोऽस्मात्प्राणो मध्यतऽउदक्रामत्तंमस्मिन्नेतेन पशुनादधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति व्वायवे भवति प्राणा वै व्वायुर्न्नियुत्वते भवत्युदानो वै नियुतः प्राणोदानाँवेवास्मिन्नेतद्दधाति शुक्लो भवति शुक्लो हि व्वायुस्तूपरो भवति तूपरो हि व्वायुः ॥७॥ तस्य सप्तदश सामिधेन्यः । सप्तदशो वै संवत्सरो द्वादशमासाः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्समिन्द्धे ॥८॥ य्यद्वेव सप्तदश । सप्तदशो वै पुरुषो दश प्राणाश्चत्वार्य्यङ्गान्यात्मा पञ्चदशो ग्रीवाः षोडश्यः शिरः सप्तदशं पुरुषः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्समिन्द्धे ॥९॥ उभयीर्ग्गायत्रीश्च त्रिष्टुभश्चान्वाह । तासामुक्तो वन्धुरुक्तम्वेवान्वृचं द्वादशाप्रियस्तासामुक्तो वन्धुरुक्तम्वेवान्वृचं प्राजापत्यः पशुपुरोडाशोऽत्रो स कामऽउपाप्तऽइति ह स्माह माहित्थिर्वं चरकाः प्राजापत्ये पशावाहुरिति ॥१०॥ य्यद्वेव व्वायव्यः पशुर्भवति । प्राजापत्यः पशुपुरोडाशोऽर्द्धंᳪ ह प्रजापतेर्व्वायुरर्द्धं प्रजापतिस्तद्यदुभौ व्वायव्यौ स्यातामुभौ वा प्राजापत्यावर्द्धंᳪ हैवास्य कृतᳪ स्यान्नार्द्धमथ य्यद्वायव्यः पशुर्भवति प्राजापत्यः पशुपुरोडाशस्तेन हैवैतᳪ सर्व्वं कृत्स्नं प्रजापतिᳪ संस्करोति ॥११॥ य्यद्वेव व्वायव्यः पशुर्भवति । प्राजापत्यः पशुपुरोडाशः प्रजापतिं व्विस्रस्तं य्यत्र देवाः समस्कुर्व्वंस्स सोऽस्मात्प्राणो मध्यतऽउदक्रामत्तमस्मिन्नेतेन पशुनादधुरथास्यैतेन पुरोडाशेनात्मानᳪ समस्कुर्व्वंस्सय्यत्प्राजापत्यो भवति प्रजापतिर्ह्यात्मा द्वादशकपालो द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः कद्वत्यो याज्यानुवाक्ये को हि प्रजापतिः ॥१२॥ तद्यद्वपां पुरस्ताज्जुहोति । य्यऽएवायं पुरस्तात्प्राणस्तमस्मिन्नेतद्दधात्यथ य्यदेतेन मध्यतश्चरन्ति मध्यतो ह्ययमात्माथ य्यद्धविषोपरिष्टाच्चरान्ति य्यऽएवायमुपरिष्टात्प्राणस्तमास्मिन्नेतद्दधाति शुक्ल-

१. तमस्मिन्निति घ. २. यद्धविषेति. ग, घ, यद्धविषेतिः ख.

वत्यो याज्यानुवाक्याः स्युः शुक्लरूपाणामुपाप्त्यै नियुत्वत्यो यदेव नियुत्वद्रूपं तस्योपाप्त्यै ॥१३॥ तदु वाऽआहुः । वपायाऽएव शुक्लवत्यौ स्यातामेतावद्धि पशौ शुक्लं यद्वपा शुक्लवत्यौ नियुत्वत्यौ हविषो यदेव नियुत्वद्रूपं तस्योपाप्त्याऽइति ॥१४॥ यद्वेवैतं पशुमालभते । एतस्मिन्ह पशौ सर्व्वेषां पशूनाᳫं रूपं यत्तूपरो लप्सुदी तत्पुरुषस्य रूपं तूपरो हि लप्सुदी पुरुषो यत्तूपरः केसरवान्स्तदश्वस्य रूपं तूपरो हि केसरवानश्वो यदष्टाशफस्तद्गोरूपमष्टाशफो हि गौरथ यदस्यावेरिव शफास्तदवे रूपं यदजस्तदजस्य तद्यदेतमालभते तेन हैवास्यैते सर्व्वे पशवऽआलब्धा भवन्त्युतो यतमदस्य कर्मोपकल्पेतैते वा पञ्च पशवऽएष वा प्राजापत्यऽएष वा नियुत्वतीयः ॥१५॥ तं पौर्णमास्यामालभेत । अमावास्यायामालभेतेत्यु हैकऽआहुरसौ वै चन्द्रः प्रजापतिः सऽएताᳫं रात्रिमिह वसति तद्यथोपतिष्ठन्तमालभेतैवं तदिति ॥१६॥ तद्वै पौर्णमास्यामेव । असौ वै चन्द्रः पशुस्तं देवाः पौर्णमास्यामालभन्ते यत्रैनं देवाऽआलभन्ते तदेनमालभाऽइति तस्मात्पौर्णमास्यां यद्वेव पौर्णमास्यां पौर्णमासी ह वाव प्रथमा व्युवास तस्माद्वेव पौणमास्याम् ॥१७॥ तद्वै फाल्गुन्यामेव । एषा ह संवत्सरस्य प्रथमा रात्रिर्यत्फाल्गुनी पौर्णमासी योत्तरैषोत्तमा या पूर्व्वा मुखतऽएव तत्संवत्सरमारभते ॥१८॥ स वाऽइष्ट्वैव पौर्णमासेन । अथ पशुमालभेत पौर्णमासेन वा ऽइन्द्रो वृत्रं पाप्मानᳫं हत्वापहतपाप्मैतत्कर्मारभत तथैवैतद्यजमानः पौर्णमासेनैव वृत्रं पाप्मानᳫं हत्वापहतपाप्मैतत्कर्मारभते ॥१९॥ तद्वाऽउपाᳫंशु भवति । एतद्वैतैः प्रजापतिः पशुभिः कर्म्मैयेष तद्धात्रानद्धेवैवासानिरुक्तमिव तस्मादुपाᳫंशु ॥२०॥ यद्वेवोपाᳫंशु ।

१. शुक्लवत्यौ इति ख, घ. २. नियुत्वत्यौ हविष इति. ग, घ. ३ नियुत्वतीय इति. ख.
४. तद्वै इति. ग, घ. ५. मेव इति. च. ६. पौर्णयास्यामिति. घ.
७. तद्वै इति ग, घ. ८. पौर्णमासेनेति. ग, घ. ९. यजमानः इति. घ.
१०. उपाᳫंशुः इति ग, घ.

प्राजापत्यं वाऽएतत्कर्म्म प्रजापतिᳬ ह्येतेन कर्मणारभतेऽनिरुक्तो वै प्रजापतिः ॥२१॥ य्यद्वेवोपांशु । रेतो वाऽअत्र यज्ञ ऽउपांशु वै रेतः सिच्यते व्वपा पशुपुरोडाशो हविरेतावान्हि पशुः ॥२२॥ अष्टकायामुखाᳬ सम्भरति । प्राजापत्यमेतदहर्यदष्टका प्राजापत्यमेतत्कर्म्म य्यदुखा प्राजापत्य ऽएव तदहन् प्राजापत्यं कर्म्म करोति ॥२३॥ य्यद्वेवाष्टकायाम् । पूर्व्वैतत्संवत्सरस्य यदष्टका पूर्व्वैतदग्नेर्य्यदुखा पूर्व्वण्येव तत्पूर्व्वं करोति ॥२४॥ य्यद्वेवाष्टकायाम् । अष्टका वाऽउखा निधिर्द्वाऽउर्द्धी तिरश्ची रास्ना तच्चतुश्चतस्र ऽऊर्ध्वास्तदष्टावष्टकायामेव तदष्टकां करोति ॥२५॥ अमावास्यायां दीक्षते । अमावास्यायै वा ऽअधि यज्ञस्तायते य्यतो यज्ञस्तायते ततो यज्ञं जनयानीति ॥२६॥ (शतम् ३५०० ॥)य्यद्वेवामावास्यायाᳬ । रेतो वाऽएतद्भूतमात्मानᳬ सिञ्चत्युखायां य्योनौ यद्दीक्षते तस्माऽएतं पुरस्ताल्लोकं करोति य्यद्दीक्षितो भवति तं कृतंल्लोकमभिजायते तस्मादाहुः कृतंल्लोकं पुरुषोऽभि जायतऽइति ॥२७॥ स यत्कनीयः संवत्सराद्दीक्षितः स्यात् । अलोकाऽइष्टका ऽउपदध्यादिष्टका लोकानतिरिच्येरन्नथ यद्भूयसो लोकान् कृत्वेष्टका नानूपदध्याल्लोका ऽइष्टका ऽअतिरिच्येरन्नथ य्यदमावास्यायां दीक्षित्वामावास्यायां क्रीणाति तद्यावन्तमेव लोकं करोति तावतीरिष्टका ऽउपदधात्यथास्यापूर्यमाणपक्षे सर्व्वोऽग्निश्चीयते ॥२८॥ तदाहुः । यद्यावत्य ऽएतस्याग्नेरिष्टकास्तावन्ति क्रयेऽहोरात्राणि सम्पद्यन्तेऽथ य्यान्यूर्ध्वानि क्रयादहानि कथमस्यते लोका ऽअनुपाहिता भवन्तीति यद्वाऽअमावास्यायां दीक्षित्वामावास्यायां क्रीणाति तद्यावन्तमेव लोकं करोति तावतीरिष्टका ऽउपदधात्यथ य्यान्यूर्ध्वानि क्रयादहानि तस्मिन्नवकाशेऽध्वर्य्युरग्निं चिनोति को हि चिनुयान्न च सोऽवकाशः स्याद्यावन्ति वै संवत्सरस्याहोरात्राणि तावत्य ऽएतस्याग्नेरिष्टका ऽउप च त्रयोदशो

---

१. उपांशु इति ग, घ. २. सर्वोऽग्निरिति. घ.

मासस्त्रयोदशो वाऽएष मासो य्यान्यूर्ध्वानि क्रयादहानि तद्या ऽअमुष्त्रयोदशस्य मासऽइष्टकास्ताभिरस्य ते लोका ऽअनुपहिता भवन्ति तत्समा लोकाश्चेष्टकाश्च भवन्ति ॥२९॥ एतद्वै सैव प्रथमा पौर्णमासी । तस्यां पशुमालभते य्या प्रथमाष्टका तस्यासुखाᳫं सम्भरति य्या प्रथमामावास्या तस्यां दीक्षतऽएतद्वै य्यान्येव संवत्सरस्य प्रथमान्यहानि तान्यस्य तदारभते तानि च तदाप्नोत्यथातः [१]सम्पदेव ॥३०॥ तदाहुः । कथमस्यैतत्कर्म्म संवत्सरमग्निमाप्नोति कथᳫं [२]संवत्सरेणाग्निना सम्पद्यत ऽइत्येतेषां वै पञ्चानां पशूनां चतुर्विᳫंशतिः सामिधेन्यो द्वादशाप्रियस्तत्षट्त्रिᳫंशदेका दशानुयाजा ऽएकादशोपयजस्तदष्टापञ्चाशत् ॥३१॥ ततो साष्टाचत्वा[३]रिᳫंशत् । साष्टाचत्वारिᳫंशदक्षरा जगतीयं वै जगत्यस्याᳫं हीदᳫं सर्व्वं जगदि[४]यमु वाऽअग्निरस्यै हि सर्व्वोऽग्निश्चीयते य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥३२॥ य्यद्वेवाष्टाचत्वारिᳫंशत् । अष्टाचत्वारिᳫंशदक्षरा वै जगती जगती सर्व्वाणि छन्दाᳫंसि सर्व्वाणि छन्दाᳫंसि प्रजापतिः प्रजापतिरग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥३३॥ अथ य्यानि दश । सा दशाक्षरा विराड्विराडग्निर्दश दिशो दि[५]शोऽग्निर्दश प्राणाः प्राणा ऽअग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥३४॥ वपा पशु[६]पुरोडाशः । तत्षष्टिः षष्टिर्म्मासस्याहोरात्राणि तन्मासमाप्नोति मास ऽआप्त ऽऋतुमाप्नोत्यृतुः संवत्सरं तत्संवत्सरमग्निमाप्नोति य्ये च संवत्सरे कामाऽअथ य्य[७]दतोऽन्यद्यदेव संवत्सरेऽन्नं त[८]र्त्तत् ॥३५॥ अथैतस्य प्रा[९]जापत्यस्य । एकविᳫंशतिः सामिधेन्यो [१०]द्वादशाप्रियस्तत्त्रयस्त्रिᳫंशदेकादशानुयाजाऽएकादशोपयजस्तत्पञ्च पञ्चाशद्वपा पशुपुरोडाशो हविस्तदष्टापञ्चाश-

---

१. सम्पदेवेति घ. २. संवत्सरेणेति. ग. ३. चत्वारिᳫंशदिति ग,घ
४. दियमु इति. घ. ५. दिशो इति नास्ति ख. ६. पुरोडाश इति.ग.
७. यद्वतो इति. ग. ८. तत्तत् इति. घ.
९. प्राजापत्यस्य इति घ, प्राजापत्यस्य इति. च. १०. द्वादशाप्रिय इति ग,घ.

त्स सोऽष्टापञ्चाशति कामोऽत्रैव तमाप्नोति द्वावाघारौ तत्षष्टिः स य्यः षष्ट्यां कामोऽत्रैव तमाप्नोत्यथ यदुतोऽन्यद्यदेव संवत्सरेऽन्नं तत्तत् ॥३६॥ अथैतस्य नियुत्वतीयस्य । सप्तदश सामिधन्यो द्वादशाप्रियस्तदेकान्नत्रिंशदेकादशानुयाजाऽएकादशोपयजस्तदेकपञ्चाशद्वपा पशुपुरोडाशो हविस्तच्चतुष्पञ्चाशद्द्वावाघारौ द्वौ स्विष्टकृतौ तदष्टापञ्चाशत्स सोऽष्टापञ्चाशति कामोऽत्रैव तमाप्नोति वनस्पतिश्च वसाहोमश्च तत्षष्टिः स य्यः षष्ट्यां कामोऽत्रैव तमाप्नोत्यथ यदुतोऽन्यद्यदेव संवत्सरेऽन्नं तत्तदेवमु हास्यैतत्कर्म्म संवत्सरमग्निमाप्नोत्येवᳪं संवत्सरेणाग्निना सम्पद्यते ॥३७॥ तदाहुः । नैतस्य पशोः समिष्टयजूᳪंषि जुहुयान्न हृदयशूलेनावभृथमभ्यवेयादारम्भो वाऽएषोऽग्नेः पशुर्व्यवसर्गो देवतानाᳪं समिष्टयजूᳪंषि सᳪंस्थावभृथो नेदारम्भे देवता व्यवसृजानि नेद्यज्ञᳪं सᳪंस्थापयानीति स वै समेव स्थापयेदेतेन पशुनेष्ट्वा तत्प्रजापतिरपश्यद्यथैतस्याग्नेरन्तं न पर्यैत्तस्मात्सᳪंस्थापयेद्यद्वेव सᳪंस्थापयति प्राणऽएष पशुस्तस्य य्यदन्तरियात्प्राणस्य तदन्तरियाद्यदु वै प्राणस्यान्तरियात्ततऽएवं म्रियेत तस्मात्समेव स्थापयेदथातो व्रतानामेव ॥३८॥ तदाहुः । नैतेन पशुनेष्ट्वोपरि शयीत न माᳪंसमश्नीयान्न मिथुनमुपेयात्पूर्व्वदीक्षा वाऽएष पशुरनवक्लृप्तं वै तद्यद्दीक्षितऽउपरि शयीत य्यन्माᳪंसमश्नीयाद्यन्मिथुनमुपेयादिति नेत्वेवैषा दीक्षा नेव हि मेखलास्ति न कृष्णाजिनमिष्टकां वाऽएतां कुरुते तस्मादु काममेवोपरि शयीतैतदु सर्व्वमन्नं य्यदेते पशवस्तदस्यात्राप्तमारब्धं भवति तद्यानि कानि चामधुनोऽशनानि तेषामस्य सर्व्वेषां कामाशनं य्यदि लभेत मिथुनं तु नोपेयात्पुरा मैत्रावरुण्यै पयस्यायै तस्योपरि बंधुः ॥३९॥ तदाहुः । दद्यादेतस्मिन्यज्ञे दक्षिणां नेन्मेऽयं य्यज्ञोऽदक्षिणोऽ-

---

१. द्वादशाप्रिय इति ग. घ,　　२. व्रतानामेव इति. च.
३. तदाहुरिति. च.　　४. यदेते इति च.

सद्ब्रह्मणऽआदिष्टदक्षिणां दद्याद्ब्रह्मा वै सर्व्वो यज्ञस्तदस्य सर्व्वो यज्ञो भिषज्ज्यितो[1] भवतीति न तथा कुर्यादिष्टकां वाऽएतां कुरुते तद्यथेष्टकायामिष्टकायां दद्यात्तादृक्तदमुह्यैव दद्याद्यदस्योपकल्पेत ॥४०॥ Cf. का. श. ८. २. २.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे द्वितीयप्रपाठके प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. २. २.)

६. २. २.

(चितीनामुत्पत्तिक्रमः)

एतद्वै देवाऽअब्रुवन् । चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवंस्तेषां चेतयमानानां प्रजापतिरिमां प्रथमाᳪं स्वयमातृण्णाञ्चितिमपश्यत्तस्मात्तां प्रजापतिनोपदधाति ॥१॥ तमग्निरब्रवीत् । उपाहमायानीति केनेति पशुभिरिति तथेति पश्विष्टकया[2] ह तदुवाचैषा वाव पश्विष्टका यद्दूर्व्वेष्टका तस्मात्प्रथमायै स्वयमातृण्णायाः[3] ऽअनन्तर्हिता दूर्व्वेष्टकोपधीयते तस्मादस्याऽअनन्तर्हिताऽओषधयोऽनन्तर्हिताः पशवोऽनन्तर्हितोऽग्निरनन्तर्हितो ह्येषऽएतयोपैत् ॥२॥ तेऽब्रुवन् । चेतयध्वमेवेति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवन्नितऽऊर्ध्वमिच्छतेति तेषाञ्चेतयमानानामिन्द्राग्नी च विश्वकर्म्मा चान्तरिक्षं द्वितीयाᳪं स्वयमातृण्णाञ्चितिमपश्यंस्तस्मात्तामिन्द्राग्निभ्याञ्च विश्वकर्म्मणा चोपदधाति ॥३॥ तान्वायुरब्रवीत् । उपाहमायानीति केनेति दिग्भिरिति तथेति दिश्याभिर्ह तदुवाच तस्माद्द्वितीयायै स्वयमातृण्णायाऽअनन्तर्हिता दिश्याऽउपधीयन्ते तस्मादन्तरिक्षादनन्तर्हिता दिशोऽनन्तर्हितो वायुरनन्तर्हितो ह्येषऽएताभिरुपैत् ॥४॥ तेऽब्रुवन् । चेतयध्वमेवेति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवन्नितऽऊर्ध्वमिच्छतेति

१. भिषज्जियितो इति ख, च,-भिषज्जयितो इति ग, घ.
२. पश्विष्टकयेति. ग, घ.
३. ण्णाया इति. घ.

तेषाञ्चेतयमानानां परमेष्ठी दिवं तृतीयाᳲस्वयमातृण्णाञ्चितिमपश्यत्तस्मात्तां परमेष्ठिनोपदधाति ॥५॥ तमसावादित्योऽब्रवीत् । उपाहमायानीति केनेति लोकम्पृणयेति तथेत्येष धाव लोकम्पृणात्मना हैव तदुवाच तस्मात्तृतीया स्वयमातृण्णानन्तर्हिता लोकम्पृणायाऽउपधीयते तस्मादसावादित्योऽनन्तर्हितो दिवोऽनन्तर्हितो ह्येषऽएतयोपैत् ॥६॥ तदेता वाव षड् देवताः । इदᳲ सर्व्वमभवन्यदिदं किञ्च ते देवाश्चर्षयश्चाब्रुवन्निमा वाव षड्देवता इदᳲसर्व्वमभून्नुप तज्जानीत यथा व्वयमिहाप्यसामेति तेऽब्रुवंश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवंस्तदिच्छत यथाव्वयमिहाप्यसामेति तेषाञ्चेतयमानानां देवा द्वितीयाञ्चितिमपश्यन्नृषयश्चतुर्थीम् ॥७॥ तेऽब्रुवन् । उप वयमायामेति केनेति यदेषु लोकेषूपैति तथेति तद्यदूर्ध्वं पृथिव्याऽअर्व्वाचीनमन्तरिक्षात्तेन देवाऽउपायंस्तदेषा द्वितीया चितिरथ यदूर्ध्वमन्तरिक्षादर्व्वाचीनं दिवस्तेनर्षयऽउपायंस्तदेषा चतुर्थी चितिः ॥८॥ ते यदब्रुवन् । चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवन्यच्चेतयमानाऽअपश्यंस्तस्माच्चितयः ॥९॥ प्रजापतिः प्रथमां चितिमपश्यत् । प्रजापतिरेव तस्याऽआर्षेयं देवा द्वितीयाञ्चितिमपश्यन्देवाऽएव तस्याऽआर्षेयमिन्द्राग्नी च व्विश्वकर्म्मा च तृतीयाञ्चितिमपश्यंस्तऽएव तस्याऽआर्षेयमृषयश्चतुर्थीञ्चितिमपश्यन्नृषयऽएव तस्याऽआर्षेयं परमेष्ठी पञ्चमीं चितिमपश्यत्परमेष्ठ्येव तस्याऽआर्षेयᳲस यो हैतदेवञ्चितीनामार्षेयं व्वेदार्षेयवत्यो हास्य वन्धुमत्यश्चितयो भवन्ति ॥ १० Cf. का. श. ८. २. ३.

इति माध्यन्दिनशाखीये, शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे
द्वितीयप्रपाठके द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. २. ३.)
(द्वितीयोऽध्यायः)

---

१. मातृण्णां इति. ग २. तस्मादसौ इति. घ. ३. एतयोपैत् इति. घ.
४. मिच्छतेति. ग, घ. ५. व्वयमिहेति. घ. ६. चेतयमानानां देवा. इति. घ.
७. चतुर्थीमिति. च. ८. मेष्ठ्येवेति. घ.

६. २. ३.

(सावित्रहोमादि)

एतद्वै देवाऽअब्रुवन् । चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवंस्तेषां चेतयमानानाᳩ सवितैतानि सावित्राण्यपश्यद्यत्सविताऽपश्यत्तस्मात्सावित्राणि स ऽएतामष्टागृहीतामाहुतिमजुहोत्ताᳪं हुत्वेमामष्टधा विहितामषाढामपश्यत्पुरैव सृष्टाᳪं सतीम् ॥१॥ ते ऽयदब्रुवन् । चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवन्युञ्चेतयमाना अपश्यंस्तस्माच्चितिराहुतिᳩ यज्ञो ऽयदिष्ट्वापश्यत्तस्मादिष्टका ॥२॥

(अर्द्धप्रपाठकः)

तां वाऽएताम् । एकाᳪं सतीमष्टागृहीतामष्टाभिर्य्यजुर्भिर्ज्जुहोति तस्मादियमेका सत्यष्टधा विहिता ॥३॥ तामूर्ध्वामुदगृह्णन् जुहोति । इमां तदूर्ध्वाᳪं रूपैरुदगृह्णाति तस्मादियमूर्ध्वा रूपैः ॥४॥ ताᳪं सन्ततां जुहोति । एतद्वै देवाऽअबिभयुर्यद्वै नऽइह रक्षाᳪंसि नाष्ट्रा नान्ववेयुरिति तऽएतᳪं सन्ततहोममपश्यन् रक्षसां नाष्ट्राणामन्ववायनाय तस्मात्सन्ततां जुहोति ॥५॥ ऽयद्वेवैतामाहुतिं जुहोति । सवितैषोऽग्निस्तमेतयाहुत्या पुरस्तात्प्रीणाति तमिष्ट्वा प्रीत्वाथैनᳩ सम्भरति तद्यदेतया सवितारं प्रीणाति तस्मात्सावित्राणि तस्माद्वाऽएतामाहुतिं जुहोति ॥६॥ ऽयद्वेवैतामाहुतिं जुहोति । सवितैषोऽग्निस्तमेतँयाहुत्या पुरस्ताद्रेतो भूतᳪं सिञ्चति ऽयादृग्वै ऽयोनौ रेतः सिच्यते तादृग्जायते तद्यदेतया सवितारᳩ रेतो भूतᳪं सिञ्चति तस्मात्सावित्राणि तस्माद्वाऽएतामाहुतिं जुहोति ॥७॥ स्रुवश्चात्र स्रुक्च प्रयुज्येते । ऽवाग्वै स्रुक्प्राणः स्रुवो ऽवाचा च वै प्राणेन चैतदग्रे देवाः कर्म्मान्वैच्छंस्तस्मात्स्रुवश्च स्रुक्च ॥८॥

---

१. सतीम् इति. घ. २ अपश्यन् इति. घ. ३. एतामिति. घ.
४. विहिता इति. घ. ५. रूपैः इति. घ. ६. यद्वेवैतामिति. घ.
७. मेतया इति घ.

य्यद्वेव स्रुवश्च स्रुक्च । य्यो वै स प्रजापतिरासीदेष स स्रुवः प्राणो वै स्रुवः प्राणः प्रजापतिरथ य्या सा व्वागासीदेषा सा स्रुग्योषा वै व्वाग्योषा स्रुगथ य्यास्ताऽआप[१]ऽआयँन्वाचो लोकादेतास्ता य्यामेतामाहुतिं जुहोति ॥९॥ ताꣳ सन्ततां जुहोति । सन्तता हि ताऽआपऽआयन्नथ य्यः स प्रजापतिस्त्रय्या व्विद्यया सहापः प्राविशदेष स य्यैरेतद्यजुर्भिर्जुहोति ॥१०॥ तद्यानि त्रीणि प्रथमानि । इमे ते लोकाऽअथ य्यच्चतुर्थं य्यजुस्त्रयी सा व्विद्या जगती सा भवति जगती सर्व्वाणि छन्दाꣳसि सर्व्वाणि छन्दाꣳसि त्रयी व्विद्याथ य्यानि चत्वार्य्युत्तमानि दिशस्तानीमे च वै लोका दिशश्च प्रजापतिरथैषा त्रयी व्विद्या ॥११॥ स जुहोति । "[२]य्युञ्जानः प्रथमम्मन"ऽइति प्रजापतिर्व्वै य्युञ्जानः स मन ऽएतस्मै कर्म्मणेऽयुङ्क्त तद्यन्मनऽएतस्मै कर्म्मणेऽयुङ्क्त तस्मात्प्रजापतिर्य्युञ्जानः ॥ १२ ॥ "तत्त्वाय[३] सविता धिय" ऽइति । मनो वै सविता प्राणा धियोऽ"ग्नेर्ज्योतिर्निचाय्ये"त्यग्नेर्ज्योतिर्दृष्ट्वेत्येत"[४]त्पृथिव्याऽअध्याभरदि"ति पृथिव्यै ह्येनदध्याभरति ॥१३॥ "[६]य्युक्तेन मनसा व्वयमि"ति । मनऽएवैतदेतस्मै कर्म्मणे य्युङ्क्ते न ह्ययुक्तेन मनसा किञ्चन सम्प्रति शक्नोति कर्त्तुं "देवँस्य सवितुः सव" ऽइति देवेन सवित्रा प्रसूताऽइत्येतत् "स्वर्ग्याय शक्त्ये"ति य्यथैतेन कर्म्मणा स्वर्गँल्लोकमियादेवमेतदाह शक्त्येति शक्त्या हि स्वर्गँल्लोकमेति॥१४॥"[९]य्युक्त्वाय सविता देवानि"ति । मनो वै सविता प्राणा देवाः "स्वँर्यतो धिया दिवमि"ति स्वर्गँ᳭ ह्येनांल्लोकं य्यतो धिये तस्मै कर्म्मणे य्ययुजे "[११]बृहज्ज्योतिः करिष्यत"ऽइत्यसौ वाऽआदित्यो बृहज्ज्योतिरेष ऽउऽएषोऽग्निरेतस्वेते संस्करिष्यन्तो भवन्ति "सविता प्रसुवाति ता"निति सवितृप्रसूता ऽएतत्कर्म्म करवामेत्येतत् ॥१५॥ "[१३]य्युञ्जते मनऽउत य्युञ्जते धिय" ऽइति । मनश्चैवैतत्प्राणांश्चैतस्मै कर्म्मणे य्युङ्क्ते "व्विप्रा व्विप्रस्ये"ति प्रजापतिर्व्वै व्विप्रो देवा व्विप्रा "[१५]बृहतो व्विपश्चि-

१. विद्या इति. घ. २-५. मा.सं. ११.१. ६-८. मा.सं. ११.२. ९-१२. मा. सं. ११. ३. १३-१५. मा. सं. ११. ४.

त''ऽइति प्रजापतिर्व्वै बृहद्विपश्चित् ''विहोत्रा दध''ऽइति व्यद्वाऽएष चीयते तदेष होत्रा व्विदधत्ते चिते ह्येतस्मिन् होत्राऽअधिविधीयन्ते ''व्वयुनाविदि''त्येष हीदं व्वयुनमविन्ददेक ऽइदित्येको ह्येषऽइदᳬ सर्व्वं व्वयुनमविन्दन् ''मही देवस्य सवितुः परिष्टुति''रिति महती देवस्य सवितुः परिष्टुतिरित्येतत् ॥१६॥ ''युजे वां ब्रह्म पूर्व्यन्नमोभिरि''ति। प्राणो वै ब्रह्म पूर्व्यमन्नन्नमस्तत्तदेषैवाहुतिरन्नमेतयैव तदाहुत्यै तेनान्नेन प्राणानेतस्मै कर्म्मणे युङ्क्ते ''व्विश्लोक ऽएतु पथ्येव सूरे''रिति यथोभयेषु देवमनुष्येषु कीर्त्तिश्लोको यजमानस्य स्यादेवमेतदाह ''शृण्वन्तु व्विश्वेऽअमृतस्य पुत्रा''ऽइति प्रजापतिर्व्वाऽअमृतस्तस्य व्विश्वे देवाः पुत्राऽ''आ ये धामानि दिव्यानि तस्थु''रितीमे वै लोका दिव्यानि धामानि तद्यऽएषु लोकेषु देवास्तानेतदाह ॥१७॥ ''यस्य प्रयाणमन्वन्यऽइद्ययुरि''ति। प्रजापतिर्व्वाऽएतदग्रे कर्म्माकरोत्तत्तो देवाऽअकुर्व्वन् ''देवा देवस्य महिमानमोजसे''ति यज्ञो वै महिमा देवा देवस्य यज्ञं व्वीर्यमोजसेत्येतत् ''यः पार्थिवानि व्विममे सऽ एतश''ऽइति यद्वै किञ्चास्यां तत्पार्थिवं तदेष सर्व्वं व्विमिमीते रश्मिभिर्ह्यनदभ्यवतनोति ''रजाᳬसि देवः सविता महित्वने''तीमे वै लोका रजाᳬस्यसावादित्यो देवः सविता तानेष महिम्ना व्विमिमीते ॥१८॥ ''देव सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाये''ति। असौ वाऽआदित्यो देवः सविता यज्ञो भगस्तमेतदाह प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं यज्ञायेति ''दिव्यो गन्धर्व्वः केतपूः केतं नः पुनात्वि''त्यसौ वाऽआदित्यो दिव्यो गन्धर्व्वोऽन्नं केतोऽन्नपूरन्नन्नः पुनात्वित्येत ''द्वाचस्पतिर्व्वाचं नः स्वदत्वि''ति व्वाग्वाऽइदं कर्म्म प्राणो व्वाचस्पतिः प्राणो नऽइदं कर्म्म स्वदत्वित्येतत् ॥१९॥ ''इमन्नो देव सवितर्यज्ञं

१-३ मा.सं. ११.४. ४-७. मा.सं. ११.५. ८. मा. सं. ११. ६.
९. प्रजापतिर्वा इति घ. १०. देवा इति. घ. ११-१२. मा. सं. ११. ६.
१४. मा.सं ११.७. १५. भगायेति ग घ. पुस्तकयोरुपलभ्यते।
१६, १७. मा. सं. ११.७ १८. मा. सं. ११. ८.

प्रणये''ति । असौ वाऽआदित्यो देवः सविता य्यदु वाऽएष य्यग्निं कर्म्म प्रणयति तदनार्त्तं स्वस्त्युदृचमश्नुते "देवांय्यमि"ति य्यो देवानवदित्ये"तत्साखिविदं सत्राजितं धनजितं स्वर्ज्जितमि"ति य्यऽएतत्सर्व्वं विन्दादित्येतद्वचे"र्त्यृचा स्तोमं समर्द्धय गायत्रेण रथन्तरं बृहद्गायत्रवर्त्त''नीति सामानि "स्वाहे"ति य्यजूंषि सैषा त्रयी विद्या प्रथमं जायते य्यथैवान्दोऽमुत्राजायतैवमथ य्यः सोऽग्निरसृज्यतैष स य्योऽत ऽऊर्ध्वमग्निश्चीयते ॥२०॥ तान्येतान्यष्टौ सावित्राणि । अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्य्यावानाग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्रेतो भूतं सिञ्चति तानि नव भवन्ति स्वाहाकारो नवमो नव दिशो दिशोऽग्निर्नव प्राणाः प्राणाऽअग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्रेतो भूतं सिञ्चति तानि दश भवन्त्याहुतिर्दशमी दशाक्षरा विराड्विराडग्निर्दश दिशो दिशोऽग्निर्दश प्राणाः प्राणाऽअग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥२१॥ एतस्यामाहुत्यां हुतायाम् अग्निर्देवेभ्यऽउदक्रामत्ते देवाऽअब्रुवन् पशुर्व्वाऽअग्निः पशुभिरिममन्विच्छाम स स्वाय रूपायाविर्भविष्यतीति तं पशुभिरन्वच्छैंत्स स्वाय रूपायाविरभवत्तस्मदुहैतत्पशुः स्वाय रूपायाविर्भवति गौर्व्वा गवेऽश्वो वाश्वाय पुरुषो वा पुरुषाय ॥ २२ ॥ तेऽब्रुवन् । यद्यह सर्व्वैरन्वेषिष्यामो यातयामा ऽअनुपजीवनीया भविष्यन्ति य्यद्युऽअसर्व्वैरसर्व्वमनुवेत्स्यामऽइति तऽएतमेकं पशुं द्वाभ्यां पशुभ्यां प्रत्यपश्यन्रासभं गोश्चावेश्च तद्यदेतमेकं पशुं द्वाभ्यां पशुभ्यां प्रत्यपश्यंस्तस्मादेषऽएकः सन्द्विरेताः ॥२३॥ अनड्वा पुरुषं पुरुषात् । एष ह वाऽअनड्वा पुरुषो यो न देवानवति न पितॄन्न मनुष्यांस्तत्सर्व्वैरह पशुभिरन्वैच्छन्नो यातयामाऽअनुपजीवनीयाऽअभवन् ॥२४॥ त्रिभिरन्विच्छति। त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा

---

१. उदृचमिति. घ.   २-६, ५. मा. सं ११.८.

४. स्वर्जितमिति ग,घ.   ७. प्रत्यपश्यन् इति. घ.

तावत्तैवैनमेतदन्विच्छति ते पञ्च सम्पदा भवन्ति पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥२५॥ ते मौञ्जीभिरभिधानीभिरभिहिता भवन्ति । अग्निर्हं देवेभ्यऽउदक्रामत्स मुञ्जं प्राविशत्तस्मात्स सुषिरस्तस्माद्वेवान्तरतो धूमरक्तऽइव सैषा य्योनिरग्नेर्यन्मुञ्जोऽग्निरिमे पशवो न वै य्योनिर्गर्भंॅ हिनस्त्यहिंॅसायै य्योनेर्वै जायमानो जायते य्योनेर्ज्जायमानो जायाताऽइति ॥२६॥ त्रिवृतो भवन्ति । त्रिवृद्ध्यग्निरश्वाभिधानीकृता भवन्ति सर्व्वतो वाऽअश्वाभिधानी मुखं परिशेते सर्व्वतो य्योनिर्गर्भं परिशेते योनिरूपमेतत्क्रियते ॥२७॥ ते प्राञ्चस्तिष्ठन्ति । अश्वः प्रथमोऽथ रासभोऽथाजऽएवँ ह्येतेऽनुपूर्व्वं यद्वै तदश्रु संक्षरितमासीदेष सोऽश्वोऽथ यत्तदरसदिवैष रासभोऽथ यः स कपाले रसो लिप्तऽआसीदेष सोऽजोऽथ यत्तत्कपालमासीदेषा सा मृद्यामेतदाहरिष्यन्तो भवन्त्येतेभ्यो वाऽएष रूपेभ्योऽग्रेऽसृज्यत तेभ्यऽएवैनमेतज्जनयति ॥२८॥ ते दक्षिणतास्तिष्ठन्ति । एतद्वै देवाऽअबिभयुर्य्यद्वै नो यज्ञं दक्षिणतो रक्षांॅसि नाष्ट्रा न हन्युरिति तऽएतं व्वज्रमपश्यन्नमुमेवादित्यमसौ वाऽआदित्यऽएषोऽश्वस्तऽएतेन व्वज्रेण दक्षिणतो रक्षांॅसि नाष्ट्राऽअपहत्याभयेऽनाष्ट्रऽएतं यज्ञमतन्वत तथैवैतद्यजमानऽएतेन व्वज्रेण दक्षिणतो रक्षांॅसि नाष्ट्राऽअपहत्याभयेऽनाष्ट्रऽएतं यज्ञं तनुते ॥२९॥ दक्षिणतऽआहवनीयो भवति । उत्तरतऽएषाभ्रिरुपशेते व्वृषा वाऽआहवनीयो योषाभ्रिर्दक्षिणतो वै व्वृषा य्योषामुपशेतेऽरत्निमात्रेऽरत्निमात्राद्धि व्वृषा य्योषामुपशेते ॥३०॥ सा व्वैणवी स्यात् । अग्निर्देवेभ्यऽउदक्रामत्स व्वेणुं प्राविशत्तस्मात्स सुषिरः सऽएतानि व्वर्माण्यभितोऽकुरुत पर्व्वाण्यनन्तु प्रज्ञानाय य्यत्र य्यत्र निर्द्ददाह तानि कल्माषाण्यभवन् ॥३१॥ सा कल्माषी स्यात् ।

१. संवत्सरः संवत्सर इति घ. २. रूपमिति. ग, घ. ३. तिष्ठन्ति । अश्व इति. ग, घ.
४. तदश्रु इति. घ. ५. दित्यमसौ इति. घ. ६. अपहत्याभये इति. घ.
७. उपशेते इति. घ. ८. निर्ददाहेति. ग, घ.

सा ह्याग्नेयी यदि कल्माषीं न विन्देदप्यकल्माषी स्यात्सुषिरा तु स्यात्सैवाग्नेयी सैषा योनिरग्नेर्यद्वेणुराग्निरियं मृन्न वै योनिर्गर्भꣳ हिनस्त्यहिꣳसायै योनेर्वै जायमानो जायते योनेर्ज्जायमानो जायाताऽइति ॥३२॥ प्रादेशमात्री स्यात्। प्रादेशमात्रꣳ हीदमभि वाग्वदत्यरत्निमात्री त्वेव भवति बाहुर्वाऽअरत्निर्बाहुनो वै वीर्यं क्रियते वीर्य्यसम्मितैव तद्भवति ॥३३॥ अन्यतः क्ष्णुत्स्यात्। अन्यतरतो हीदं वाचः क्ष्णुतमुभयतः क्ष्णुत्त्वेव भवत्युभयतो हीदं वाचः क्ष्णुतं यदेनया दैवञ्च वदति मानुषञ्चाथो यत्सत्यञ्चानृतञ्च तस्मादुभयतः क्ष्णुत्[1] ॥३४॥ यद्वेवोभयतः क्ष्णुत्[2]। अतो वाऽअग्नेर्वीर्य्यं यतोऽस्यै क्ष्णुतमुभयतऽएवास्यामेतद्वीर्यं दधाति ॥३५॥ यद्वेवोभयतः क्ष्णुत्। एतद्वाऽएनन्देवाऽअनुविद्येभ्यो लोकेभ्योऽखनंस्तथैवैनमयमेतदनुविद्येभ्यो लोकेभ्यः खनति ॥३६॥ स यदिति खनति। तदेनमस्माल्लोकात्[3]खनत्यथ यदूर्ध्वोच्चरति तदमुष्माल्लोकादथ[4] यदन्तरेण सञ्चराति तदन्तरिक्षलोकात्सर्वेभ्यऽएवैनमेतदेभ्यो लोकेभ्यः खनति ॥३७॥ तामादत्ते "देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो[5] हस्ताभ्यामाददे गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वदि"ति सवितृप्रसूतऽएवैनामेतदेताभिर्देवताभिरादत्ते गायत्रेण छन्दसाथोऽअस्याङ्गायत्रं छन्दो दधाति "पृथिव्याः सधस्थादग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभरे"ति पशवो वै पुरीषं पृथिव्याऽउपस्थादग्निं पशव्यमग्निवदाभरे"त्येतं त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदि"ति तदेनां त्रैष्टुभेन छन्दसादत्तेऽथोऽअस्यां त्रैष्टुभं छन्दो दधाति॥३८॥ "अभ्रिरसी"ति। अभ्रि-

---

१, २. क्ष्णुत् इति घ.   ३. अस्माँल्लोकादिति. ग, घ.

४. अमुष्माँल्लोकादिति. ग. घ, च.   ५. मा. सं. ११. ९.

६. पूष्णो इति. ख.   ७. छन्दसा इति. घ.   ८. छन्दो इति. घ.

९, १०. मा. सं. ११. ९.   ११. मा. सं. ११. १०.   १२. रसीति इति. ख, घ.

ह्येषा तदेनाᳪं सत्येनादत्ते "नार्यसी"ति व्वज्रो वाऽअभ्रिर्य्योषा नारी न वै य्योषा कञ्चन हिनस्ति शमयत्येवैनामेतदहिᳪंसायै "त्वया व्वयमग्निᳪं शकेम खनितुᳪं सधस्थऽए"तीदं वै सधस्थं त्वया व्वयमग्निᳪं शकेम खनितुमस्मिन्त्सधस्थऽइत्येत"ज्जागतेन छन्दसाङ्गिरस्वदि"ति तदेनाञ्जागतेन छन्दसादत्तेऽथो ऽअस्याञ्जागतञ्छन्दो दधाति ॥३९॥ त्रिभिरादत्ते । त्रिवृदग्निर्यावानाग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतदादत्ते त्रिभिरादायाथैनां चतुर्थेनाभिमन्त्रयतऽएतद्वाऽएनां देवास्त्रिभिरादायाथास्यां चतुर्थेन व्वीर्यमदधुस्तथैवैनामयमेतत्त्रिभिरादायाथास्यां चतुर्थेन व्वीर्यं दधाति ॥४०॥ "हस्तऽआधाय सविते"ति। हस्ते ह्यस्याहिता भवति "बिभ्रदभ्रिमि"ति बिभर्त्ति ह्येनाᳪं "हिरण्मयीमि"ति हिरण्मयी ह्येषा य्या छन्दोमय्य"ग्नेर्ज्योतिर्निचाय्ये"त्यग्नेर्ज्योतिर्दृष्ट्वेत्येतं "त्पृथिव्याऽअध्याभरदि"ति पृथिव्यै ह्येनदध्याभरत्या"नुष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदि"ति तदेनामानुष्टुभेन छन्दसादत्तेऽथोऽअस्यामानुष्टुभञ्छन्दो दधाति तान्येतान्येव छन्दाᳪंस्येषाभ्रिरारम्भायैवेयं व्वैणवी क्रियते ॥४१॥ ताᳪं हैके हिरण्मयीं कुर्वन्ति । हिरण्ययीति वाऽअभ्युक्तेति न तथा कुर्य्याद्यद्वा ऽएषा छन्दाᳪंसि तेनैषा हिरण्यमसृतᳪं हिरण्यममृतानि छन्दाᳪंसि ॥४२॥ ताञ्चतुर्भिरादत्ते । चतुरक्षरा वै सर्व्वा व्वाग्वागित्येकमक्षरमक्षरामिति त्र्यक्षरं तद्यत्तद्वागित्येकमक्षरं य्यैवैषानुष्टुबुत्तमा सा साथ य्यदक्षरमिति त्र्यक्षरमेतानि तानि पूर्व्वाणि य्यजूᳪंषि सर्व्वयैवैतद्वाचाग्निं खनति सर्व्वथा व्वाचा सम्भरति तस्माच्चतुर्भिः ॥४३॥ य्यद्वेव चतुर्भिः । चतस्रो वै दिशश्चतसृषु तद्दिक्षु व्वाचं दधाति तस्माच्चतसृषु दिक्षु व्वाग्वदति छन्दोभिश्च य्यजुर्भिश्चादत्ते तदष्टौ चतस्रो दिशश्चतस्रोऽवान्तरदिशः सर्व्वासु तद्दिक्षु

---

१. तदेना इति. घ. २–४. मा.सं.११.१०.

५. एतद्वा एनां देवास्त्रिभिरिति. घ. ६–११. मा. सं. ११. ११.

व्वाचं दधाति [१]तस्मात्सर्व्वासु दिक्षु व्वाग्वदति ॥४४॥ Cf. का. श. ८. २. १; तै. सं. ५. १. १; मै. सं. ३. १. १२; कपि. सं. २९. ७. ८; कठ. सं. १९. १.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे
द्वितीयप्रपाठके तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ३. १.)

६. २. ४.

(अश्वाद्यभिमन्त्रणादि)

हस्त ऽएषा[२]ऽग्निर्भवत्यथ पशूनभिमन्त्रयते । एतद्वाऽएषु देवाऽअन्वैषिष्यन्तः पुरस्ताद्वीर्यमदधुस्तथैवैष्वयमेतदन्वैषिष्यन् पुरस्ताद्वीर्यं दधाति ॥१॥ सोऽश्वम[३]भिमन्त्रयते। "[४]प्रतूर्त्तं व्वाजिन्नाद्रवे"ति यद्वै क्षिप्रं तत्तूर्त्तमथ य्यत्क्षिप्रात्क्षेपीयस्तत्प्रतूर्त्तं "[५]व्वरिष्ठामनु संव्वतमि"तीयं वै व्वरिष्ठा संव्वदिमामनु संवतमित्येत"दिवि ते [६]जन्म परममन्तरिक्षे तव नाभिः पृथिव्यामधि य्योनिरिदि"ति तदेनमेता देवताः करोत्यग्निं व्वायुमादित्यं तदश्वे व्वीर्यं दधा[७]ति ॥२॥ अथ रासभम् । "[८]युञ्जाथाꣳ रासभं य्युवमि"त्यध्वर्य्यू चैतद्यजमानं चाहास्मिन्यामे व्वृषणवसूऽइत्यस्मिन् कर्मणि [९]व्वृषणवसूऽइत्येतदग्निं भरन्तमस्मयुमित्यग्निं भरन्तमस्मत्प्रेषितमित्येतत्तद्रासभे व्वीर्यं दधाति ॥३॥ अथाजम् । "[१०]य्योगे योगे तवस्तरं व्वाजे [११]व्वाजे हवामह" ऽइत्यन्नं वै व्वाजः कर्म्मणि कर्म्मणि तवस्तरमन्नेऽन्ने हवामहऽइत्येत"[१२]सखायऽइन्द्रमूतय" ऽइतीन्द्रियवन्तमूतय ऽइत्येतत्तदजे व्वीर्यं [१३]दधाति ॥४॥ त्रिभिरभिमन्त्रयते । त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैष्वे[१४]तद्वीर्यं

---

१. तस्मादित्यारभ्य वाक्यसमाप्तिपर्यन्तं स्वरो नास्ति घ. पुस्तके
२. एषा इति ग, घ. ३. अश्वमभि इति. घ. ४–६. मा. सं. ११. १२.
७. दधाति । अथ इति. ख, ग, घ, ङ. ८. मा. सं. ११. १३.
९. वृषण्वसू इति. ख,ग,घ. १०,१२ मा.सं. ११.१४. ११. वाजे इति. घ.
१३ नधाति इति. च. १४. तद्वीर्यमिति ग, घ, तद्वीर्य इति, ख.

दधाति ॥५॥ अथैनान् प्राचऽउत्क्रमयति । तदेनमेतैः पशुभिरन्विच्छति नोपस्पृशत्यग्निरेष यत्पशवो नेन्मायमग्निर्हिनसदिति ॥६॥ सोऽश्वमुत्क्रमयति । "प्रतूर्त्तं वाजिन्नाद्रव वरिष्ठामनु संवतम् । दिवि ते जन्म परममन्तरिक्षे तव नाभिः पृथिव्यामधि योनिरि"ति पाप्मा वाऽअशस्तिस्त्वरमाणऽएह्यवक्रामन् पाप्मानमित्येत "द्रुद्रस्य गाणपत्यं मयोभूरेही"ति रौद्रा वै पशवो यस्या ते देवता तस्यै गाणपत्यं मयोभूरेहीत्येतत्तदेनमश्वेनान्विच्छति ॥७॥ अथ रासभम् । "उर्वन्तरिक्षं वीहि स्वस्तिगव्यूतिरभयानि कृण्वन्नि"ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः "पूष्णा सयुजा सहे"तीयं वै पूषानया सयुजा सहेत्येतत्तदेनꣳ रासभेनान्विच्छति ॥८॥ अथाजम् । "पृथिव्याः सधस्थादग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वदाभरे"ति पृथिव्या उपस्थादग्निं पशव्यमग्निवदाभरेत्येतत्तदेनमजेनान्विच्छति ॥९॥ त्रिभिरन्विच्छति । त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्विच्छति त्रिभिः पुरस्तादभिमन्त्रयते तत्षट् षडृतवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥१०॥ Cf. का. श. ८. ३. २.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे
द्वितीयप्रपाठके चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ३. २.)

द्वितीयः प्रपाठकस्समाप्तः ॥
(कंण्डिकासंख्या १०४)

---

१. नधाति इति च. २, ३. मा. सं. ११. १५. ४. तदेनम इति. घ.
५. अन्विच्छति इति. च. एवमग्रेऽपि ६, ७. मा. सं. ११. १५.
८. मा. सं. ११. १६. ९. पृथिव्या इति. घ.
१०. यजुः १०४ इति ख पुस्तकपाठः ।

अथ तृतीयः प्रपाठकः ॥

६. ३. १.

(मृदाहरणार्थगमनादि)

प्रदीप्ताऽएतेऽग्नयो भवन्ति[1] । अथ मृदमुच्छ यन्तीमे वै लोकाऽएतेऽग्नयस्ते यदा प्रदीप्ता ऽअथैतुऽइमे लोकाः पुरो वाऽएतदेभ्यो लोकेभ्योऽग्रे देवाः कर्मान्वैच्छंस्तद्यदेतानग्नीनतीत्य मृदमाहरति तदेनं पुरैभ्यो लोकेभ्योऽन्विच्छाति ॥१॥ प्राञ्चो यन्ति । प्राची हि दिगग्नेः स्वायामेवैनमेतद्दिश्यन्विच्छति स्वायां दिशि[2] विन्दति ॥२॥ ते प्रयन्ति । "अग्निं[3] पुरीष्यमङ्गिरस्वदच्छेम"ऽइत्यग्निं पशव्यमग्निवदच्छेमऽइत्येतत्[4] ॥३॥ अथानड्वापुरुषमीक्षते । "अग्निं[5] पुरीष्यमङ्गिरस्वद्भरिष्याम"ऽइत्यग्निं पशव्यमग्निवद्भरिष्यामऽइत्येतत्तदेनमनड्वापुरुषेणान्विच्छति ॥४॥ अथ वल्मीकवपा सुषिरा व्यध्वे निहिता भवति । तामन्वीक्षतऽइयं वै वल्मीकवपेयमु वाऽइमे लोकाऽएतद्वाऽएनं देवाऽएषु लोकेषु विग्राहमैच्छंस्तथैवैनमयमेतदेषु लोकेषु विग्राहमिच्छति[6] ॥५॥ "अन्वग्निरुषसामग्रमख्यदि"[7]ति । तदेनमुखःस्वैच्छन्न"न्वहानि प्रथमो जातवेदा"ऽइति तदेनमहः स्वैच्छन्न"नु सूर्यस्य पुरुत्रा च रश्मीनि"ति तदेनꣳ सूर्यस्य रश्मिष्वैच्छन्न"नु द्यावापृथिवीऽआततन्थे"ति तदेनं द्यावापृथिव्योरैच्छंस्तमविन्दंस्तथैवैनमयमेतद्विन्दति तं यदा परापश्यत्यथ तामवास्यत्यागच्छन्ति मृदम् ॥६॥ अथाश्वमभिमन्त्रयते । एतद्वै देवाऽअब्रुवन् पाप्मानमस्यापहनामेति श्रमो[11] वै पाप्मा श्रममस्य पाप्मानमपहनामेति तस्य श्रमं पाप्मानमपाघ्नंस्तथैवास्यायमेतच्छ्रमं पाप्मानमपहन्ति ॥७॥ "आ[12]गत्य वाज्यध्वानमि"ति । आगतो ह्यस्याध्वा भवति "सर्वा[13]

1 भवन्ति इति घ. २. दिशि इति. घ. ३, ५. मा. सं. ११. १६.
४. एतत् इति. ग, घ. ६. इच्छति इति. घ. ७, १०. मा. सं. ११. १०.
११. श्रम इति, ग, घ, १२, १३. मा. सं. ११. १८.

मृधो व्विधूनुत''ऽइति पाप्मा वै मृधः सर्व्वान् पाप्मनो व्विधू-
नुतऽइत्येतत्तस्मादु हैतदश्वः स्यंत्वा व्विधूनुतेऽ''ग्निᳫं सधस्थे
महति चक्षुषा निचिकीषत''ऽइतीदं वै महत्सधस्थमग्निमस्मिन्महति
सधस्थे चक्षुषा दिदृक्षतऽइत्येतत् ॥८॥ अथैनमाक्रमयति । एतद्वाऽ-
ऽएषऽएतं देवेभ्योऽनुविद्य प्राब्रवीद्यथायमिहेवेत्येवम् ॥९॥ यद्वेवा-
क्रमयति । एतद्वै देवाऽअबिभयुर्यद्वै न ऽइममिह रक्षाᳫंसि नाष्ट्रा न
हन्युरिति तस्माऽएतं व्वज्रमुपरिष्टादभिगोप्तारमकुर्व्वन्नमुमेवादित्यमसौ
वाऽआदित्यऽएषोऽश्वस्तथैवास्माऽअयमेतं व्वज्रमुपरिष्टादभिगोप्तारं
करोति ॥१०॥ ''आक्रम्य व्वाजिन् । पृथिवीमग्निमिच्छ रुचा त्वमि''-
ति चक्षुर्व्वै रुगाक्रम्य त्वं व्वाजिन् पृथिवीमग्निमिच्छ चक्षुषेत्येतद्-
''भूम्या वृत्वाय नो ब्रूहि यतः खनेम तं व्वयमि''ति भूमेस्तत्स्यात्शयि-
त्वाय नो ब्रूहि यतऽएनं खनेमेत्येतत् ॥११॥ अथैनमुन्मृशति । एत-
द्वाऽएनं देवाः प्रोचिवाᳫंसं व्वीर्य्येण समार्द्धयंस्तथैवैनमयमेतत्प्रोचि-
वाᳫंसं व्वीर्य्येण समर्द्धयति ''द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी सधस्थमात्मान्तरि-
क्षᳫंसमुद्रो योनिरि''तीत्थमसीत्थमसीत्येवैतदाह ''व्विख्याय चक्षुषा
त्वमभितिष्ठ पृतन्यत''ऽइति व्विख्याय चक्षुषा त्वमभितिष्ठ सर्व्वा-
न्पाप्मनऽइत्येतन्नोपस्पृशति व्वज्रो वाऽअश्वो नेन्मायं व्वज्रो हिन-
सदिति ॥१२॥ अथैनमुत्क्रमयति । एतद्वै देवाऽअब्रुवन् किमिममभ्यु-
त्क्रमिष्यामऽइति महत्सौभगमिति तं महत्सौभगमभ्युदक्रमयंस्तथैवैन-
मयमेतन्महत्सौभगमभ्युत्क्रमय''त्युत्क्राम महते सौभगाये''त्युत्क्राम म-
हते सौभगमित्येतत्तस्मादु हैतदश्वः पशूनां भगितमोऽ''स्मादास्थाना-
दि''ति यत्रैतत्तिष्ठसीत्येतद्''द्रविणोदा''ऽइति द्रविणᳫंह्येभ्यो ददाति
''व्वाजिन्नि''ति व्वाजी ह्येष ''व्वयᳫंस्याम सुमतौ पृथिव्याऽअग्नि

---

१. स्यन्त्वा इति. ग, घ. २. मा. सं. ११. १८. ३, ४. मा. सं ११. १९.
५. एतत्. घ. ६, ७. मा. सं. ११. २०. ८. वा इति ग, घ.
९. दिति. इति. ख. घ. १०, १४. मा. सं. ११. २१.

खनन्त ऽउपस्थे ऽअस्या" ऽइति व्वयमस्यै पृथिव्यै सुमतौ स्यामाग्नि- मस्या ऽउपस्थे खनन्त ऽइत्येतत् ॥१३॥ अथैनमुत्क्रान्तमभिमन्त्रयते । एतद्वा ऽएनं देवाः प्रोचिवाᳪसं व्यथा ददिवाᳪसंवन्देतैवमुपास्तुव- न्नुपामहयंस्तथैवैनमयमेतदुपस्तौत्युपमहयत्यु "दक्रमी" दित्युद्ध्यक्र- मीद् "द्रविणोदा" ऽइति द्रविणᳪ ह्येभ्यो ददाति "व्वाज्यव्वें" ति व्वाजी च ह्येषो ऽव्वांचा "कः सुलोकᳫं सुकृतं पृथिव्या" मित्यकरः सुलोकᳫं सुकृतं पृथिव्यामित्येत "त्ततः खनेम सुप्रतीकमग्निमि" ति तत ऽएनं खनेमेत्येतत्सुप्रतीकमिति सर्व्वतो वा ऽअग्निः सुप्रतीकः "स्वो रुहाणा ऽअधि नाकमुत्तममि" ति स्वर्गो वै लोको नाकः स्वर्ग- लोकᳪ रोहन्तो ऽधि नाकमुत्तममित्येतत्तं दक्षिणतो ऽपसंक्रमयति यत्रेतरौ पशू भवतस्ते दक्षिणतः प्राञ्चस्तिष्ठन्ति स व्य ऽएवामुत्र दक्षिणत स्थानस्य बन्धुः सोऽत्रे ॥१४॥ अथोपविश्य मृदम- भिजुहोति । एतद्वै देवा ऽअब्रुवंश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवंस्ते चेतयमाना ऽएतामाहुतिमपश्यंस्तामजुहवुस्ताᳪ हुत्वेमांल्लोकानुखामपश्यन् ॥१५॥ तेऽब्रुवन् । चेतयध्वमेवेति चिति- मिच्छतेति वाव तदब्रुवंस्ते चेतयमाना ऽएतां द्वितीयामाहुतिमपश्यं- स्तामजुहवुस्ताᳪ हुत्वा व्विश्वज्योतिषो ऽपश्यन्नेता देवता ऽअग्निं व्वायुमादित्यमेता ह्येव देवता व्विश्वं ज्योतिस्तथैवैतद्यजमान ऽएते ऽ आहुती हुत्वेमांश्च लोकानुखां पश्यत्येताश्च देवता व्विश्वज्योतिषो व्यतिषक्ताभ्यां जुहोतीमांश्च तल्लोकानेताश्च देवता व्यतिषजति ॥१६॥ व्यद्वेवैते ऽआहुती जुहोति । मृदं च तदपश्च प्रीणाति तेऽइ- ष्ट्वा प्रीत्वाथैने सम्भरति व्यतिषक्ताभ्यां जुहोति मृदश्च तदपश्च व्यतिषजति ॥१७॥ आज्येन जुहोति । व्वज्रो वा ऽआज्यं व्वज्रमेवा-

---

१-५. मा. सं. ११. २२. ६. संक्रमयतीति. घ. ७. प्राञ्च इति. घ.

८. सोऽत्र इति. ख, सोत्र इति. ग, घ. ९. अपश्यन् इति. ग. ग, घ.

१०. ज्योतिरिति. घ. ११. मृदं इति. ग. १२. व्यतिषजति इति. च.

स्माऽएतदभिगोप्तारङ्करोत्यथो रेतो वाऽआज्यंᳫं रेतऽएवैतत्सिञ्चति स्रुवेण व्वृषा वै स्रुवो व्वृषो वै रेतः सिञ्चति स्वाहाकारेण व्वृषा वै स्वाहाकारो व्वृषो वै रेतः सिञ्चति ॥१८॥ "आँ त्वा जिघर्म्मि मनसा घृतेने"ति । आ त्वा जुहोमि मनसा च घृतेन चेत्येत"त्प्रातिक्षियन्तं भुवनानि व्विश्वे"ति प्रत्यङ्ह्येष सर्व्वाणि भुवनानि क्षियति "पृथुं तिरश्चा व्वयसा बृंहन्तमि"ति पृथुर्व्वाऽएष तिर्यङ्व्वयसो बृहन्धूमेन "व्यचिष्ठमन्नैरभसं दृशान"मित्यवकाशवन्तमन्नैरन्नादं दीप्यमानमित्येतत् ॥१९॥ "आ व्विश्वतः प्रत्यञ्चं जिघर्म्मी"ति । आ सर्व्वतः प्रत्यञ्चं जुहोमीत्येतद"रक्षसा मनसा तज्जुषेते"त्यहीडमानेन मनसा तज्जोषयेतेत्येत"न्मर्यश्रीः स्पृहयद्वर्णोऽअग्नि"रिति मर्यश्रीर्ह्येष स्पृहयद्वर्णोऽग्निर्नाभिमृशे "तन्वा जर्भुराण"ऽइति न ह्येषोऽभिमृशे तन्वा दीप्यमानो भवति ॥२०॥ द्वाभ्यामभिजुहोति । द्विपाद्यजमानो य्यजमानोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्रेतो भूतᳫं सिञ्चत्याग्नेयीभ्यामग्निमेवैतद्रेतो भूतᳫं सिञ्चति ते य्यदाग्नेय्यौ तेनाग्निरथ य्यत्त्रिष्टुभौ तेनेन्द्रऽऐन्द्राग्नोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्रेतो भूतᳫं सिञ्चतीन्द्राग्नी वै सर्व्वे देवाः सर्वदेवत्योऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्रेतो भूतᳫं सिञ्चति ॥२१ अश्वस्य पदे जुहोति । अग्निरेष यदश्वस्तथो हास्यैतेऽअग्निमत्येवाहुती हुते भवतः ॥२२॥ अथैनं परिलिखति । मात्रामेवास्माऽएतत्करोति य्यथैतावानसीत्येवम् ॥२३॥ (शतम् ३६००) य्यद्वेवैनं परिलिखति । एतद्वै देवाऽअबिभयुर्यद्वै नऽइममिह रक्षाᳫंसि नाष्ट्रा न हन्युरिति तस्माऽएतां

---

१. रेत इति. घ. २. सिञ्चति इति. च. ३. मा. सं. ११. २३.
४. घृतेनेति इति. च. ५-६. मा. सं. ११. २३. ७. बृहन्तमिति. घ.
८. इत्येतत् इति. घ. ९. मा. सं. ११. २४. १०. जिघर्मीति इति घ.
११-१४. मा.सं. ११.२४. १३. यद्वर्णो इति. घ. १५. मभि इति. घ.
१६. अग्निमेवैतद्रेतो इति. घ. १७. देवा इति. च. १८. द्रेतो इति. घ.

पुरं पर्य्यश्रयंस्तथैवास्माऽअयमेतां पुरं परिश्रयत्यभ्र्या व्वज्रो वाऽअभ्रिर्व्वज्रमेवास्माऽएतदभिगोप्तारं करोति सर्व्वतः परिलिखति सर्व्वतऽएवास्माऽएतं व्वज्रमभिगोप्तारं करोति त्रिष्कृत्वः परिलिखति त्रिवृतमेवास्माऽएतं[1] व्वज्रमभिगोप्तारं[2] करोति ॥२४॥ "परि[3] व्वाजपतिः कविः[4]"। "परि[5] त्वाग्ने पुरं व्वयं" "त्वमग्ने[6] द्युभि"रित्यग्निमेवास्माऽएतदुपस्तुत्य व्वर्म्म करोति परिवतीभिः परीव हि पुर ऽआग्नेयीभिरग्निपुरामेवास्माऽएतत्करोति सा हैषाग्निपुरा[7] दीप्यमाना तिष्ठति तिसृभिस्त्रिपुरमेवास्माऽएतत्करोति तस्मादु हैतत्पुरां परमꣳ रूपं यत्त्रिपुरꣳ स वै व्वर्षीयसा व्वर्षीयसा छन्दसा पुरां परां लेखां व्वरीयसीं करोति तस्मात्पुरां परा परा व्वरीयसी लेखा भवन्ति लेखा हि पुरः[8] ॥२५॥ अथैनमस्यां खनति । एतद्वै देवाऽअबिभयुर्यद्वै न ऽइममिह रक्षाꣳसि नाष्ट्रा न हन्युरिति तस्माऽइमामेवात्मानमकुर्व्वन् गुप्त्याऽआत्मात्मानं गोप्स्यतीति सा समम्बिला स्यात्तदस्येयमात्मा भवति यद्वेव समम्बिला योनिर्व्वाऽइयꣳ रेत ऽइदं यद्वै रेतसो योनिमतिरिच्यतेऽमुया तद्भवत्यथ यन्न्यूनं व्यृद्धं तदेतद्वै रेतसः समृद्धं यत्समम्बिलं चतुःस्रक्तिरेष कूपो भवति चतस्रो वै दिशः सर्व्वाभ्य ऽएवैनमेतद्दिग्भ्यः खनति ॥२६॥ Cf. का. श. ८. ३. २; मै. सं. ३. १. ३; तै. सं. ५. १. २; कठ. १९. २; कपि. सं. २९. ८.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे
तृतीयप्रपाठके प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ३. ३.)

(इति तृतीयोऽध्यायः)

---

१. त्रिवृतमिति. घ. २. गोप्तारं इति. घ. ३. मा. सं. ११. २५.
४. कविः इति. ग, घ. ५. मा. सं. ११. २६. ६. मा. सं. ११. २७.
७. हैषा. इति. घ. ८. पुर इति ग, च.

६. ३. २.

अथैनमतः खनत्येव । एतद्वाऽएनं देवाऽअनुविद्याखनं स्तथैवैनमयमेतदनुविद्य खनति "देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां पृथिव्याः सधस्थादग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वत्खनामी"ति सवितृप्रसूत ऽएवैनमेतदेताभिर्देवताभिः पृथिव्या ऽउपस्थादग्निं पशव्यमग्निवत्खनति ॥१॥ "ज्योतिष्मन्तं त्वाग्ने सुप्रतीक"मिति । ज्योतिष्मान्वाऽअग्निः सुप्रतीकोऽ"जस्रेण भानुना दीद्यत"मित्यजस्रेणार्चिषा दीप्यमानमित्येत"च्छिवं प्रजाभ्योऽहिꣳसन्तं पृथिव्याः सधस्थादग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वत्खनाम" ऽइति शिवं प्रजाभ्योऽहिꣳसन्तं पृथिव्या ऽउपस्थादग्निं पशव्यमग्निवत्खनाम ऽइत्येतत् ॥२॥ द्वाभ्यां खनति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्खनत्यथो द्वयꣳह्येवैतद्रूपं मृच्चापश्च ॥३॥ स वै खनामि खनाम ऽइति खनति । खनामीति वाऽएतं प्रजापतिरखनत्खनामऽइति देवास्तस्मात्खनामि खनामऽइति ॥४॥ स वाऽअभ्र्या खनन् । वाचा खनामि खनामऽइत्याह वाग्वाऽअभ्रिरारम्भायैवेयं वैणवी क्रियते वाचा वाऽएतमभ्र्या देवाऽअखनंस्तथैवैनमयमेतद्वाचैवाभ्र्या खनति ॥५॥ अथैनं कृष्णाजिने सम्भरति । यज्ञो वै कृष्णाजिनं यज्ञऽएवैनमेतत्सम्भरति लोमतश्छन्दाꣳसि वै लोमानि छन्दस्स्वेवैनमेतत्सम्भरति तत्तूष्णीमुपस्तृणाति यज्ञो वै कृष्णाजिनं प्रजापतिर्वै यज्ञोऽनिरुक्तो वै प्रजापतिरुत्तरतस्तस्योपरि बन्धुः प्राचीनग्रीवे तद्धि देवत्रा ॥६॥ अथैनं पुष्करपर्णे सम्भरति । योनिर्वै पुष्करपर्णं योनौ तद्रेतः सिञ्चति यद्वै योनौ रेतः सिच्यते तत्प्रजनिष्णु भवति तन्मन्त्रेणोपस्तृणाति वाग्वै मन्त्रो वाक् पुष्करपर्णम् ॥७॥

१. खनत्येव इति. च. २, ३, ५, ६. मा. सं. ११. २८.

४. वाऽअयमग्निरिति 'ग' पुस्तक एवोपलभ्यते नेतरासु मातृकासु ।

७. इति. इति. च. ८. खनंति इति. च. ९. देवत्रा इति. च,

"अपां पृष्ठमसि य्योनिरग्ने"रिति । अपाᳬं ह्येतत्पृष्ठं य्योनिर्ह्येतदग्नेः "समुद्रमभितः पिन्वमान"मिति समुद्रो ह्येतदभितः पिन्वते "व्वर्द्धमानो महाँ२॥ऽआ च पुष्कर"ऽइति व्वर्द्धमानो महीयस्व पुष्करऽइत्येत"द्दिवो मात्रया व्वरिम्णा प्रथस्वे"त्यनुविमाष्ट्यसौ वाऽआदित्यऽएषोऽग्निर्नो हैतमन्यो दिवो व्वरिमा य्यन्तुमर्हति द्यौर्भूत्वैनं यच्छेत्येवैतदाह ॥८॥ तदुत्तरं कृष्णाजिनादुपस्तृणाति । यज्ञो वै कृष्णाजिनमियं वै कृष्णाजिनमियमु वै य्यज्ञोऽस्याᳬं हि" यज्ञस्तायते द्यौष्पुष्करपर्णमापो वै द्यौरापः पुष्करपर्णमुत्तरो वाऽअसावस्यै ॥९॥ अथैनेऽअभिमृशति । संज्ञामेवाभ्यामेतत्करोति "शर्म्म च स्थो व्वर्म्म च स्थ"ऽइति शर्म्म च ह्यस्यैते व्वर्म्म चा"च्छिद्रे बहुलेऽउभे"ऽइत्यच्छिद्रे ह्येते बहुलेऽउभे "व्यचस्वती संव्वसाथा"मित्यवकाशवती संव्वसाथामित्येत"द्भृतमग्निं पुरीष्य"मिति बिभृतमग्निं पशव्यमित्येतत् ॥१०॥ "संव्वसाथाᳬं स्वर्व्विदा । समीचीऽउरसात्मने"ति संव्वसाथामेनᳬं स्वर्व्विदा समीचीऽउरसा चात्मना चेत्येतद"ग्निमन्तर्भरिष्यन्ती ज्योतिष्मन्तमजस्रमि"दित्यसौ वाऽआदित्यऽएषोऽग्निः सऽएष ज्योतिष्मानजस्रस्तमेतेऽअन्तरा बिभृतस्तस्मादाह ज्योतिष्मन्तमजस्रमिदिति ॥११॥ द्वाभ्यामभिमृशति । द्विपाद्यजमानो य्यजमानोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवाभ्यामेतत्संज्ञाङ्करोत्यथो द्वयᳬं ह्येवैतद्रूपं कृष्णाजिनञ्च पुष्करपर्णञ्च ॥१२॥ Cf. का. श. ८. ४. १; तै. सं. ५. १. २, ३; मै. सं. ३. १. ४; कठ. सं. १९. ३, ४; कपि. ३. १.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे
तृतीयप्रपाठके द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ.४.१.)

१–३. मा.सं. ११.२९. ४. महाँ ३॥ऽआ च इति.ख. ५. मा सं. ११.२९.
६ द्यौः पुष्कर इति.ग,घ. ७–१०. मा. सं. ११.३०. ११. एतत् इति. ग, च
१२,१३. मा.सं. ११.३१. १४. तमेते इति. घ. १५. कृष्णाजिनं इति.ग.

६. ३. ३.

(उखानिर्माणम्)

अथ मृत्पिण्डमभिमृशति । "पुरीष्योऽसी"ति पशव्योऽसीत्येत"द्विश्वभरा"ऽइत्येष हीदꣳ सर्वं बिभर्त्य"थर्वा त्वा प्रथमो निरमन्थदग्न"ऽइति प्राणो वाऽअथर्वा प्राणो वाऽएतमग्रे निरमन्थत्तद्योऽसावग्रेऽग्निरसृज्यत सोऽसीति तदाह तमेवैनमेतत्करोति ॥१॥ अथैनं परिगृह्णाति । अभ्र्या च दक्षिणतो हस्तेन च हस्तेनैवोत्तरत"स्त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमन्थत"इत्यापो वै पुष्करं प्राणोऽथर्वा प्राणो वाऽएतमग्रेऽद्भ्यो निरमन्थ"न्मूर्ध्नो विश्वस्य वाघत"ऽइत्यस्य सर्वस्य मूर्ध्नऽइत्येतत् ॥२॥ "तमु त्वा दध्यङ्ङृषिः । पुत्रऽईधेऽअथर्वण"ऽइति वाग्वै दध्यङ्ङाथर्वणः सऽएनं ततऽऐन्ध "वृत्रहणं पुरन्दर"मिति पाप्मा वै वृत्रः पाप्महनं पुरन्दरमित्येतत् ॥३॥ "तमु त्वा पाथ्यो वृषा । समीधे दस्युहन्तम"मिति मनो वै पाथ्यो वृषा सऽएनन्ततऽऐन्ध "धनञ्जयꣳ रणे रण"ऽइति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥४॥ गायत्रीभिः । प्राणो गायत्री प्राणमेवास्मिन्नेतद्दधाति तिसृभिस्त्रयो वै प्राणाः प्राणऽउदानो व्यानस्तानेवास्मिन्नेतद्दधाति तासान्नव पदानि नव वै प्राणाः सप्त शीर्षन्नवाञ्चौ द्वौ तानेवास्मिन्नेतद्दधाति ॥५॥ अथैते त्रिष्टुभाऽउत्तरे भवतः । आत्मा वै त्रिष्टुबात्मानमेवास्यैताभ्याꣳ सँस्करोति "सीद[११] होतः स्वऽउ लोके चिकित्वा"नित्यग्निर्वै होता तस्यैष स्वो लोको यत्कृष्णाजिनञ्चिकित्वानिति विद्वानित्येत"त्सा[१२]दया यज्ञꣳ सुकृतस्य योना"विति कृष्णाजिनं वै सुकृतस्य योनि"र्दे[१३]वावीर्देवान्हविषा यजासी"ति देवः सन्देवानवन्हविषा यजासीत्येत"दग्ने [१४]बृहद्यजमाने वयोधा"ऽइति य[१५]जमानायाशिषमाशास्ते ॥६॥ "नि [१६]होता

१–५. मा. सं. ११. ३२. ६, ७. मा. सं. ११. ३३.
८, ९. मा. सं. ११. ३४. १०. त्रिष्टुबात्मानमेवेति ग, घ.
११–१४. मा. सं. ११ ३५. १५. यजमानायेति. घ. १६. मा.सं.११.३६

होतृषदने विद्वान''ऽइति । अग्निर्वै होता कृष्णाजिनᳬ होतृषदनं विद्वान ऽइति विद्वानित्येत‘‘त्वेषो दीदिवाँ २ ऽअसदत्सुदक्ष’’ऽइति त्वेषो दीप्यमानोऽसदत्सुदक्षऽइत्येत‘‘दद्ब्धव्रतप्रमतिर्व्वसिष्ठ’’ऽइत्यदब्धव्रतप्रमतिर्ह्येष व्वसिष्ठः ‘‘सहस्रंभरः शुचिजिह्वोऽअग्नि’’रिति सर्व्वं वै सहस्रᳬ सर्व्वम्भरः शुचिजिह्वोऽग्निरित्येतद्द्वाभ्यामाग्नेयीभ्यां त्रिष्टुब्भ्यां तस्योक्तो बन्धुः ॥७॥ अथैषा बृहत्युत्तमा भवति । बृहती व्वाऽएष सञ्चितोऽभिसम्पद्यते य्याद्दग्वै य्योनौ रेतः सिच्यते तादृग्जायते तद्यदेतामत्र बृहतीङ्करोति तस्मादेष सञ्चितो बृहतीमभिसम्पद्यते ॥८॥ ‘‘सᳬ सीदस्व महाँ २ ऽअसी’’ति । इदमेवैतद्रेतःसिक्तᳬ सᳬसादयति तस्माद्योनौ रेतः सिक्तᳬ सᳬसीदति ‘‘शोचस्व देववीतम’’ऽ इति दीप्यस्व देववीतमऽइत्येत‘‘द्विधूममग्नेऽअरुषं मियेध्य सृज प्रशस्त दर्शत’’मिति य्यदा वाऽएष समिध्यतेऽथैष धूममरुषं व्विसृजते दर्शतमिति ददृशऽइव ह्येषः ॥९॥ ताः षट् सम्पद्यन्ते । षड्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति य्यद्वेव संवत्सरमभिसम्पद्यते तद्बृहतीमभिसम्पद्यते बृहती हि संवत्सरो द्वादश पौर्णमास्यो द्वादशाष्टका द्वादशामावास्यास्तत्षट्त्रिᳬशत्षट्त्रिᳬशदक्षरा बृहती तं दक्षिणतऽउदञ्चमाहरति दाक्षिणतो वा ऽउदग्योनौ रेतः सिच्यतऽएषोऽअस्यैतर्हि य्योनिरविच्छेदमाहरति रेतसोऽविच्छेदाय ॥१०॥ Cf. का. श. ८. ४. २; तै. सं. ५. १. ४; मै. सं. ३. १. ५; कठ. १९. ४, ५; कपि. सं. ३०. २, ३.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे तृतीयप्रपाठके तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ४. २.)

---

१. मा. सं. ११. ३६. २. दीदिवाँ ३ऽअसददिति. ख.
३, ४. मा. सं. ११. ३६. ५–७. मा. सं. ११. ३७.
८. खट्त्रिंशदिति. क. ९. वा इति. च.

६. ३. ४.

अथ तत्रापऽउपनिनयति । यद्वाऽअस्यै क्षतं यद्विलिष्टमद्भिर्वै तत्सन्धीयतेऽद्भिरेवास्याऽएतत्क्षतं विलिष्टꣳ सन्तनोति सन्दधाति ॥१॥ "अपो देवीरुपसृज । मधुमतीरयक्ष्माय प्रजाभ्य"ऽइति रसो वै मधु रसवतीरयक्ष्मत्वाय प्रजाभ्य ऽइत्येत"त्तासामास्थानादुज्जिहतामोषधयः सुपिप्पला"ऽइत्यपां वाऽआस्थानादुज्जिहतऽओषधयः सुपिप्पलाः ॥२॥ अथैनां वायुना सन्दधाति । यद्वाऽअस्यै क्षतं यद्विलिष्टं वायुना वै तत्संधीयते वायुनैवास्याऽएतत्क्षतं विलिष्टꣳ सन्तनोति सन्दधाति ॥३॥

(काण्डस्यार्द्धम् २६५)

"सन्ते वायुर्मातरिश्वा दधा"त्विति । अयं वै वायुर्मातरिश्वा योऽयं पवतऽ"उत्तानाया हृदयं यद्विकस्त"मित्युत्तानाया ह्यस्याऽएतद्धृदयं विकस्तं "यो देवानाञ्चरसि प्राणथेने"त्येष हि सर्व्वेषान्देवानाञ्चरति प्राणथेन "कस्मै देव वषडस्तु तुभ्य"मिति प्रजापतिर्वै कस्तस्माऽएवैतदिमां वषट्करोति नो हैतावत्यन्याहुतिरस्ति यथैषा ॥४॥ अथैनां दिग्भिः सन्दधाति । यद्वाऽअस्यै क्षतं यद्विलिष्टं दिग्भिर्वै तत्सन्धीयते दिग्भिरेवास्याऽएतत्क्षतं विलिष्टꣳ सन्तनोति सन्दधाति सऽ इमाश्चेमाश्च दिशौ सन्दधाति तस्मादेते दिशौ सꣳहितेऽअथेमाश्चेमाश्च तस्माद्वैवैते सꣳहितेऽइत्यग्रे ऽथेति । अथेत्यथेति तद्दक्षिणावृत्ताद्धि देवत्रानयानया वै भेषजं क्रियतेऽनयैवैनामेतद्भिषज्यति ॥५॥ अथ कृष्णाजिनञ्च पुष्करपर्णञ्च समुद्गृह्णाति । योनिर्वै पुष्करपर्णं योन्या तद्रेतः सिक्तꣳ समुद्गृह्णाति तस्माद्योन्या रेतः सिक्तꣳ समुद्गृह्यते "सुजातो ज्योतिषा सह

१, २. मा.सं. ११. ३८. ३, ५, ७. मा.सं. ११. ३९. ६. चरति. इति.ख.
८. यथैषा इति. च. ९. भिषज्यति इति. घ. १०. मा.सं. ११.४०.

शर्म्म व्वरूथमासदत्स्व''रिति सुजातो ह्येष ज्योतिषा सह शर्म्म चैतद्वरूथञ्च स्वञ्चासीदति[1] ॥६॥ अथैनमुपनह्यति । य्योनौ तद्रेतो य्युनक्ति तस्माद्योनौ रेतो य्युक्तं न निष्पद्यते य्योक्त्रेण य्योक्त्रेण हि य्योग्यं य्युञ्जन्ति मौञ्जेन त्रिवृता तस्योक्तो बन्धुः ॥७॥ तत्पर्यस्यति । ''[2]व्वासोऽअग्ने व्विश्वरूपꣳ संव्ययस्व व्विभावस''विति व्वरुण्या वै य्यज्ञे रज्जुरवरुण्यमेवैनदेतत्कृत्वा य्यथा व्वासः परिधापयेदेवं परिधापयति[3] ॥८॥ अथैनमादायोत्तिष्ठति । असौ वा ऽआदित्यऽएषोऽग्निरमुं तदादित्यमुत्थापय''त्युदु तिष्ठ स्वध्वरे''त्यध्वरो वै य्यज्ञ ऽउदु तिष्ठ सुयज्ञियेत्येतद''[5]वा नो देव्या धिये''ति य्या ते दैवी धीस्तया नोऽवेत्येत''दृशे च भासा बृहता सुशुक्वनि''रिति दर्शनाय च भासा बृहता सुशुक्वनिरित्येतदा''ग्ने य्याहि सुशस्तिभि''रिति य्ये व्वोढारस्ते सुशस्तय ऽआग्ने य्याहि व्वोढृभिरित्येतत् ॥ ९ ॥

(अर्द्धप्रपाठकः)

अथैनमित ऽऊर्ध्वं प्राञ्चं प्रगृह्णाति । असौ वाऽआदित्यऽएषोऽग्निरमुं तदादित्यमितऽऊर्ध्वं प्राञ्चं दधाति तस्मादसावादित्यऽइतऽऊर्ध्वः प्राङ् धीयतऽ''ऊर्ध्वऽऊ षु णऽऊतये तिष्ठा देवो न सविते''ति य्यथैव य्यजुस्तथा बन्धु''रूर्ध्वो व्वाजस्य सनिते''त्यूर्ध्वो वाऽएष तिष्ठन्वाजमन्नꣳ सनोति ''य्यदञ्जिभिर्व्वाघद्भिर्व्विह्वयामह''ऽइति रश्मयो वाऽएतस्याञ्जयो व्वाग्रतस्तानेतदाह परोबाहु प्रगृह्णाति परोबाहु ह्येषऽइतोऽथैनमुपावहरति तमुपावहृत्योपरिनाभि धारयति तस्योपरि बन्धुः ॥ १० ॥ का. श. ८. ४. २; तै. सं. ५. १. ५; मै. सं. ३. १. ५; काठ. १९. ५; कपि. सं. ३०. ३,

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे तृतीयप्रपाठके चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ४. ३.)

---

१. आसीदति इति. च. २. मा.सा. ११.४०. ३. परिधापयति. इति, च
४–७. मा.सं ११.४१. ८. एतत् इति. च. ९–११. मा. सं. ११. ४२.

६. ३. ५.

(उखानिर्माणव्यापारः)

हस्तऽएष भवत्यथ पशूनभिमन्त्रयते । एतद्वाऽएषु देवाः सम्भरिष्यन्तः पुरस्ताद्वीर्यमदधुस्तथैवैष्वयमेतत्सम्भरिष्यन् पुरस्ताद्वीर्यन्दधाति ॥१॥ सोऽश्वमभिमन्त्रयते । "सं जातो गर्भोऽअसि रोदस्यो"रितीमे वै द्यावापृथिवी रोदसी तयोरेष जातो गर्भोऽ"ग्ने चारुर्विभृतऽओषधी"ष्विति सर्व्वासु ह्येष चारुर्व्विभृतऽओषधिषु "चित्रः शिशुः परि तमाᳬंस्यक्तू"निति चित्रो वाऽएष शिशुः परेण तमाᳬंस्यक्तून्तिरोचते "प्र मातृभ्योऽअधि कनिक्रदद्गा"ऽइत्योषधयो वाऽएतस्य मातरस्ताभ्यऽएष कनिक्रदत्प्रैति तदश्वे व्वीर्यं दधाति ॥२॥ अथ रासभᳬं । "स्थिरो भव व्वीड्वङ्गऽआशुर्भव व्वाज्यर्व्व"न्निति स्थिरश्च भव व्वीड्वङ्गश्चाशुश्च भव व्वाजी चार्व्वन्नित्येत"त्पृथुर्भव सुषदस्त्वमग्नेः पुरीषवाहण"ऽइति पृथुर्भव सुशीमस्त्वमग्नेः पशव्यवाहन ऽइत्येतत्तद्रासभे व्वीर्यं दधाति ॥३॥ अथाजᳬं । "शिवो भव प्रजाभ्यो मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिर"ऽइत्यङ्गिरा वाऽअग्निराग्नेयोऽजः शमयत्येवैनमेतदहिᳬंसायै "मा द्यावापृथिवीऽअभिशोचीर्म्मान्तरिक्षं मा व्वनस्पतीनि"त्येतत्सर्व्वं मा हिᳬंसीरित्येतत्तदजे व्वीर्यं दधाति ॥४॥ त्रिभिरभिमन्त्रयते । त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैष्वेतद्वीर्यं दधाति ॥५॥ अथैनमेतेषां पशूनामुपरिष्टात् प्रगृह्णाति । तदेनमेतैः पशुभिः संभरति नोपस्पृशति व्वज्रो वै पशवो रेतऽइदं नेदिदᳬं रेतो व्वज्रेण हिनसानीत्यथोऽअग्निरयं पशवऽइमे नेदयमग्निरिमान्पशून् हिनसदिति ॥६॥ तमश्वस्योपरिष्टात्प्रगृह्णाति । "प्रैतु व्वाजी कनिक्रद"दिति प्रैतु व्वाजी कनिक्रदद्यजमानऽइत्येत"न्नानदद्रासभः पत्वे"ति तद्

१. वीर्यमिति. घ. २–५. मा.सं. ११ ४३. ६, ७. मा.सं. ११ ४४. ८, ९. मा. सं. १०. ४५. १०. त्रिवृत् इति. घ. ११–१२, मा.सं. १०.४६.

श्वस्य य्यजुषि रासभं निराह तद्रासभे शुचन्दधाति "भरन्नग्निं पुरीष्यं मा पाद्यायुषः पुरे"ति भरन्नग्निं पशव्यं मोऽअस्मात्कर्म्मणः पुरा पादीत्येतत्तदेनमश्वेन संभरति ॥७॥ अथ रासभस्य। "वृषाग्निं वृषणं भर"न्निति वृषा वाऽअग्निर्वृषा रासभः स वृषा वृषाणं भरत्य"पां गर्भꣳ समुद्रिय"मित्यपाꣳ ह्येष गर्भः समुद्रियस्तदेनꣳ रासभेन संभरति ॥८॥ अथापादत्ते। "अग्नऽआयाहि वीतय"ऽइत्यवितवऽइत्येतत्तदेनं ब्रह्मणा य्यजुषैतस्माच्छौद्राद्वर्णादपादत्ते ॥९॥ अथाजस्य। "ऋतꣳ सत्यमृतꣳ सत्य"मित्ययं वा ऽअग्निर्ऋतमसावादित्यः सत्यं य्यदि वासावृतमयꣳ सत्यमुभयम्वेतदयमग्निस्तस्मादाहर्त्तꣳ सत्यमृतꣳसत्यमिति तदेनमजेन संभरति ॥१०॥ त्रिभिः संभरति। त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्संभरति त्रिभिः पुरस्तादभिमन्त्रयते तत्षट् तस्योक्तो बंधुः ॥११॥ अथैतान्पशूनावर्त्तयन्ति। तेषामजः प्रथमऽएत्यथ रासभोऽथाश्वोऽथैतो य्यतामश्वः प्रथमऽएत्यथ रासभोऽथाजः क्षत्रं वाऽअश्वो व्वैश्यं च शूद्रश्चानु रासभो ब्राह्मणमजः ॥१२॥ तद्यदितो यताम्। अश्वः प्रथमऽएति तस्मात्क्षत्रियं प्रथमं य्यन्तामितरे त्रयो व्वर्णाः पश्चादनुयन्त्यथ य्यदमुत ऽआयतामजः प्रथमऽएति तस्माद्ब्राह्मणं प्रथमं य्यन्तंमितरे त्रयो व्वर्णाः पश्चादनुयन्त्यथ य्यन्नैवेतो य्यतां नामुतो रासभः प्रथमऽएति तस्मान्न कदा चन ब्राह्मणश्च क्षत्रियश्च व्वैश्यश्च शूद्रश्च पश्चादन्वितस्तस्मादेवं य्यन्त्यपापवस्यसायाथो ब्रह्मणा चैवैतत्क्षत्रेण चैतौ व्वर्णावभितः परिगृहीतेऽनपक्रामिणौ कुरुते ॥१३॥ अथानड्वा पुरुषमीक्षते। "अग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वद्भराम"ऽइत्यग्निं पशव्यमग्निवद्भरामऽइत्येतत्तदेनमनड्वापुरुषेण संभरति ॥१४॥ तमजः

१-२ मा. सं. ११. ४६. ३. भरन्नग्नि इति. घ. ४. वृषणमिति. घ.
५, ७. मा. सं. ११. ४६. ६. अथापादत्तेऽग्न इति. ख, अपादत्ते इति. च.
८. मा. सं. ११. ४७. ९. अथाज इति. घ. १०. यन्तमितरे इति. ख.
११. कुरुते इति घ. १२, मा. सं. ११. ४७. १३. इत्येतत् इति. घ.

स्योपरिष्टात्प्रगृह्णन्नेति । आग्नेयो वाऽअजः स्वेनैवैनमेतदात्मना स्वया देवतया संभरत्यथो ब्रह्म वाऽअजो ब्रह्मणैवैनमेतत्संभरति ॥१५॥ अथैनमुपावहरति । "ओषधयः प्रतिमोदध्वमग्निमेतꣳ शिवमायन्त-मभ्यत्र युष्मा"ऽइत्येतद्धैतस्मादायतऽओषधयो बिभ्यति यद्वै नोऽयं न हिꣳस्यादिति ताभ्यऽएवैनमेतच्छमयति प्रत्येनं मोदध्वꣳ शिवो वोऽभ्यैति न वो हिꣳसिष्यतीति "व्यस्यन्विश्वाऽअनिराऽअमीवा नि-षीदन्नोऽअप दुर्म्मतिञ्जही"ति व्यस्यन्विश्वाऽअनिराश्चामीवाश्च निषी-दन्नोऽप सर्व्वं पाप्मानं जहीत्येतत् ॥१६॥ "ओषधयः प्रतिगृभ्णीत । पुष्पवतीः सुपिप्पला"ऽइत्येतद्धैतासाꣳ समृद्धꣳ रूपं यत्पुष्पवत्यः सुपिप्पलाः समृद्धाऽएनं प्रतिगृह्णीतेत्येत"दयं वो गर्भऽऋत्वियः प्र-त्नꣳ सधस्थमासद"दित्ययं वो गर्भऽऋतव्यः सनातनꣳ सधस्थ-मासददित्येतत् ॥१७॥ द्वाभ्यामुपावहरति । द्विपाद्यजमानो यज-मानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुपावहरति तं दक्षिणतऽउदञ्चमुपावहरति तस्योक्तो बंधुरुद्धतमवोक्षितं भवति यत्रैनमुपावहरत्युद्धते वाऽअवोक्षितेऽग्निमादधाति सिकताऽउपकी-र्णा भवन्ति तासामुपरि बंधुः ॥१८॥ परिश्रितं भवति । एतद्वै देवा-ऽअबिभयुर्यद्वै नऽइममिह रक्षाꣳसि नाष्ट्रा न हन्युरिति तस्माऽएतां पुरं पर्यश्रयंस्तथैवास्माऽअयमेतां पुरं परिश्रयत्यथो योनिर्वाऽइयꣳ रेत ऽइदं तिरऽइव वै योनौ रेतः सिच्यते योनिरूपमेतत्क्रियते तस्मादपि स्वया जायया तिरऽइवैव चिचरिषति ॥१९॥ अथैनं विष्यति । तद्यदेवास्यात्रोपनद्धस्य सꣳशुच्यति तामेवास्मादे-तच्छुचं बहिर्द्धा दधात्यथोऽएतस्याऽएवैनमेतद्योनेः प्रजनयति ॥२०॥ "विꣳ पाजसा पृथुना शोशुचान"ऽइति । वि पाजसा पृथुना दीप्यमानऽइत्येत"द्बाधस्व द्विषो रक्षसोऽअमीवा"ऽइति बाधस्व

१, २. मा. सं. ११. ४७ ३, ४. मा. सं. ११. ४८. ५. मासददिति. ख.
६. चिचरिष्यति. इति. च. ७, ८. मा. सं. ११. ४९.

सर्व्वान् पाप्मनऽइत्येत"त्सुशर्मणो बृहतः शर्मणि स्यामग्ने रद्द सुहवस्य प्रणीता"वित्याशिषमाशास्ते ॥२१॥ अथाजलोमान्याच्छिद्य । उदीचः प्राचः पशून्प्रसृजत्येषा ह्योभयेषां देवमनुष्याणां दिग्यदुदीची प्राच्येतस्यां तद्दिशि पशून्दधाति तस्मादुभये देवमनुष्याः पशूनुपजीवन्ति ॥२२॥ Cf. का. श. ८. ४. ४; तै. सं. ५. १. ५; मै. सं. ३. १. ६; काठ. सं. १९. ५, ६; कपि. ३०. ४.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे तृतीयप्रपाठके पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ (अ.४.४.)

(इति चतुर्थोऽध्यायः)

६. ३. ६.

पर्णकषायनिष्पक्वा ऽएता ऽआपो भवन्ति । स्थेम्ने न्वेव यद्वेव पर्णकषायेण सोमो वै पर्णश्चन्द्रमा उ वै सोमऽएतदु वाऽएकमग्निरूपमेतस्यै वाग्निरूपस्योपाप्त्यै ॥१॥ ताऽउप सृजति । "आपो हि ष्ठा मयोभुव"ऽइति यां वै देवतामृगभ्यनूक्ता यां यजुः सैव देवता सर्क्सा देवता तद्यजुस्ता हैताऽआपऽएवैष ऋचस्तद्याऽअमूरापऽएकथं रूपं समदृश्यन्त ताऽ एतास्तदेवैतद्रूपं करोति ॥२॥ अथ फेनं जनयित्वान्ववदधाति । यदेव तत्फेनो द्वितीयं रूपमसृज्यत तदेवैतद्रूपङ्करोत्यथ यामेव तत्र मृदथं संयौति सैव मृचत्तृतीयं रूपमसृज्यतैतेभ्यो वाऽएष रूपेभ्योऽग्रेऽसृज्यत तेभ्यऽएवैनमेतज्जनयति ॥३॥ अथाजलोमैः संसृजति । स्थेम्ने न्वेव यद्वेवाजलोमैरेतद्वाऽएनं देवाः पशुभ्योऽधि समभरंस्तथैवैनमयमेतत्पशुभ्योऽधि सम्भरति तद्यदजलोमैरेवाजे हि सर्व्वेषां पशूनां रूपमथ यल्लोम

१. माशास्ते इति. घ. मा शास्ते इति घ.
२. आच्छिद्योदीचः इति, ख, आच्छिद्य । उदीच इति ग, घ.
३. मा. सं. ११. ५०. ४. मयोभुव इति. ग, थ. ५. करोति इति. ख, च.
६. जनयति. इति. ख. ७. सर्वेषां इति. घ. ८. रूपमथ इति. ख.

लोम हि रूपम् ॥४॥ "मित्रः सᳬसृज्य । पृथिवीं भूमिञ्च ज्योतिषा सहे"ति प्राणो वै मित्रः प्राणो वाऽएतदग्रे कर्म्माकरो"त्सुजातं जातवेद-समयक्ष्माय त्वा सᳬसृजामि प्रजाभ्य"ऽइति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥५॥ अथैतत्त्रयं पिष्टं भवति । शर्क्कराश्मायोरसस्तेन सᳬसृजति स्थेम्ने न्वेव यद्वेव तेनैतावती वाऽइयमग्रेऽसृज्यत तद्यावतीयमग्रे-ऽसृज्यत तावतीमेवैनमेतत्करोति ॥६॥ "रुद्राः सᳬसृज्य । पृथिवीं बृहज्ज्योतिः समीधिरे"ऽइत्यसौ वाऽआदित्य ऽएषोऽग्निरेतद्वै तद्रुद्राः सᳬसृज्य पृथिवीं बृहज्ज्योतिः समीधिरे "तेषां भानुरजस्रऽइच्छुक्रो देवेषु रोचत"ऽइत्येष वाऽएषां भानुरजस्रः शुक्रो देवेषु रोचते ॥७॥ द्वाभ्याᳬ सᳬसृजति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्या-वत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतत्सᳬसृजति ॥८॥ अथ प्रयौति । "सᳬसृ-ष्टां वसुभी रुद्रै"रिति सᳬसृष्टा ह्येषा वसुभिश्च रुद्रैश्च भवति य-न्मित्रेण तद्वसुभिर्यद्रुद्रैस्तद्रुद्रै"र्धीरैः कर्म्मण्यां मृद"मिति धीरा हि ते कर्म्मण्योऽइयं मृद्"स्ताभ्यां मृद्वीं कृत्वा सिनीवाली कृणोतु ता"मिति वाग्वै सिनीवाली सैनाᳬ हस्ताभ्यां मृद्वीं कृत्वा करोत्वित्येतत् ॥९॥ "सिनीवाली सुकपर्द्दा सुकुरीरा स्वौपशे"ति । योषा वै सिनी-वाल्येतद्धु वै योषायै समृद्धᳬरूपं यत्सुकपर्द्दा सुकुरीरा स्वौपशा समर्द्धयत्येवैनामेतत्"सा तुभ्यमदिते मह्योखां दधातु हस्तयो"रितीयं वाऽअदितिर्मह्यस्यै तदाह ॥१०॥ "उखां कृणोतु । शक्त्या बाहुभ्या-मदितिर्द्धिये"ति शक्त्या च हि करोति बाहुभ्यां च धिया च "मांता

१, २. मा. सं. ११. ५३. ३. रस इति. ख. ४. करोति. इति. च.
५, ७. मा. सं. ११. ५४. ६. समीधिरऽइति. इति. ख.
८, १०, ११. मा. सं. ११. ५५. ९. यद्रुद्रैस्तत्तद्रुद्रैरिति ग, घ.
१२, मा. सं. ११. ५६.
१३. स्त्रीभिः श्रृङ्गारार्थं शिरसि धार्यमाणः कनकाभरणविशेषः कुरीरः ॥ See. महीधर ११. ५६.
१४. एतत्सा ग, घ. १५. मा. सं. ११.५६. १६, १७, मा. सं. ११. ५७.

पुत्रं यथोपस्थे साग्निं बिभर्त्तु गर्भऽए''ति यथा माता पुत्रमुपस्थे बिभृयादेवमग्निं गर्भे बिभर्त्त्वित्येतत् ॥११॥ त्रिभिः प्रयौति । त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्प्रयौति द्वाभ्याᳲं सᳫं-सृजति तत्पञ्च पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति त्रिभिरपऽउपसृजति तदष्टावष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवत्यथोऽअष्टाक्षरा वाऽइयमग्रेऽसृज्यत तद्यावतीयमग्रेऽसृज्यत तावतीमेवैनामेतत्करोति ॥१२॥ Cf. का. श. ८. ५. १; तै. सं. ५. १. ६, मै. सं. ३. १. ६; कठसं. १९. ६; कपि. ३०. ४.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे
तृतीयप्रपाठके षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ५. १.)

६. ३. ७.

(उखानिर्माणम्)

अथ मृत्पिण्डमपादत्ते । यावन्तं निधयेऽलं मन्यते "मखस्य शिरोऽसी''ति यज्ञो वै मखस्तस्यैतच्छिरऽआहवनीयो वै यज्ञस्य शिरऽआहवनीयमु वाऽएतं चेष्यन्भवति तस्मादाह मखस्य शिरोऽसीति ॥१॥ यद्वेवाह मखस्य शिरोसीति । जायतऽएषऽएतद्यच्चीयते शीर्षतो वै मुखतो जायमानो जायते शीर्षतो मुखतो जायमानो जायाताऽइति ॥२॥ तं प्रथयति । "वसवस्त्वा कृण्वन्तु गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्व''दित्ययᳫं ह्येष लोको निधिस्तमेतद्वसवो गायत्रेण छन्दसाकुर्वंस्तथैवैनमयमेतद्गायत्रेण छन्दसा करोत्यङ्गिरस्वदिति प्राणो वाऽअङ्गिरा "ध्रुवासी''ति स्थिरासीत्येतदथो प्रतिष्ठितासीति "पृथिव्यसी''ति पृथिवी ह्येष निधि"र्धारया मयि प्रजाᳫं रायस्पोषं गौपत्यᳫं सुवीर्यᳲं सजातान्यजमानाये''त्येतद्वै वसवऽइमं-ल्लोकं कृत्वा तस्मिन्नेतामाशिषमाशासत तथैवैतद्यजमानऽइमंल्लोकं

---

१. त्रिभिरिति. ग, घ. २. मा.स.११.५७. ३–६. मा. सं. ११. ५८.

कृत्वा तस्मिन्नेतामाशिषमाशास्ते तां प्रादेशमात्रीं कृत्वाथास्यै सर्व्वं-
तस्तीरमुन्नयति ॥३॥ अथ पूर्व्वमुद्धिमादधाति । "रुद्रास्त्वा[1] कृण्वन्तु
त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्व"दित्यन्तरिक्षᳫं हैषऽउद्धिस्तमेतद्रुद्रास्त्रैष्टुभेन
छन्दसाकुर्व्वंस्तथैवैनमयमेतत्त्रैष्टुभेन छन्दसा करोत्यङ्गिरस्वदिति प्रा-
णो वाऽअङ्गिरा "ध्रुवासी[2]"ति स्थिरासीत्यतदथो प्रतिष्ठितासी"त्यन्त[3]-
रिक्षमसी"त्यन्तरिक्षᳫं ह्येष ऽउद्धि"र्द्धारया[4] मयि प्रजाᳫं रायस्पोषं
गौपत्यᳫं सुवीर्यᳫं सजातान्यजमानाये"त्येतद्वै रुद्राऽअन्तरिक्षं कृत्वा
तस्मिन्नेतामाशिषमाशासत तथैवैतद्यजमानोऽन्तरिक्षं कृत्वा तस्मि-
न्नेतामाशिषमाशास्ते ताᳫं संलिप्य सᳫंश्लक्ष्णय ॥४॥ अथोत्तरमुद्धि-
मादधाति । "आदित्यास्त्वा[5] कृण्वन्तु जागतेन छन्दसाङ्गिरस्व"दिति
द्यौर्हैष ऽउद्धिस्तमेतदादित्या जागतेन छन्दसाकुर्व्वंस्तथैवैनमयमेत-
ज्जागतेन छन्दसा करोत्यङ्गिरस्वदिति प्राणो वाऽअङ्गिरा "ध्रुवासी[6]"ति
स्थिरासीत्येतदथो प्रतिष्ठितासीति "द्यौरसी[7]"ति द्यौर्ह्येषऽउद्धि"र्द्धारया[8]
मयि प्रजाᳫं रायस्पोषं गौपत्यᳫं सुवीर्यᳫं सजातान्यजमानाये"त्येत-
द्वाऽआदित्या दिवं कृत्वा तस्यामेतामाशिषमाशासत तथैवैतद्यजमा-
नो दिवं कृत्वा तस्यामेतामाशास्ते[9] ॥५॥ अथैतेन चतुर्थेन
य्यजुषा करोति । "व्विश्वे[10] त्वा देवा व्वैश्वानराः कृण्वन्त्वानुष्टुभेन
छन्दसाङ्गिरस्व"दिति दिशो हैतद्यजुरेतद्वै व्विश्वेदेवा व्वैश्वानराऽएषु
लोकेषूखायामेतेन चतुर्थेन य्यजुषा दिशोऽदधुस्त[11]थैवैतद्यजमान ऽएषु
लोकेषूखायामेतेन चतुर्थेन य्यजुषा दिशो दधात्याङ्गिरस्वदिति प्राणो
वाऽ अङ्गिरा "ध्रुवासी[12]"ति स्थिरासीत्येतदथो प्रतिष्ठितासीति "दिशो
ऽसी"ति दिशो ह्येतद्यजु"र्द्धारया[13] मयि प्रजाᳫं रायस्पोषं गौपत्यᳫं
सुवीर्यᳫं सजातान्यजमानाये"त्येतद्वै व्विश्वे देवा व्वैश्वानरा दिशः
कृत्वा तास्वेतामाशिषमाशासत तथैवैतद्यजमानो दिशः कृत्वा तास्वे-

---

१-८. मा.सं. ११.५८.
१०, १२, १३. मा. सं. ११. ५८.

९. माशास्ते इति. ख, ग, घ,
११. स्तथैवैनमिति. ख.

तामाशिषमाशास्ते ॥६॥ तेनैतेनान्तरतश्च बाह्यतश्च करोति । तस्मादेषांल्लोकानामन्तरतश्च बाह्यतश्च दिशोऽपरिमितमेतेन करोत्यपरिमिता हि दिशः ॥७॥ तां प्रादेशमात्रीमेवोर्ध्वाङ्करोति । प्रादेशमात्रीं तिरश्चीं प्रादेशमात्रो वै गर्भो व्विष्णुर्य्योनिरेषा गर्भसंमितां तद्योनिङ्करोति ॥८॥ सा य्यदि व्वर्षीयसी प्रादेशात्स्यात् । एतेन य्यजुषा ह्रसीयसीं कुर्याद्यदि ह्रसीयस्येतेन व्वर्षीयसीᳩ ॥९॥ स य्यद्येकः पशुः स्यात् । एकप्रादेशां कुर्यादथ य्यदि पञ्च पशवः स्युः पञ्चप्रादेशां कुर्यादिषुमात्रीं वा व्वीर्यं वाऽइषुर्व्वीर्यसंम्मितैव तद्भवति पञ्चप्रादेशा ह स्म त्वेव पुरेषुर्भवति ॥१०॥ अथ तिरश्चीᳩ रास्नां पर्यस्यति । दिशो हैव सैतद्वै देवाऽइमाँल्लोकानुखां कृत्वा दिग्भिरदृᳪंहन्दिग्भिः पर्यतन्वंस्तथैवैतद्यजमान ऽइमाँल्लोकानुखां कृत्वा दिग्भिर्दृᳪंहति दिग्भिः परितनोति ॥११॥ तामुत्तरे व्वितृतीये पर्यस्यति । अत्र हैषाँल्लोकानामन्ताः समायन्ति तदेवैनांस्तदृᳪंहति ॥१२॥ "अदित्यै रास्ना"सीति । व्वरुण्या वै य्यज्ञे रज्जुरवरुण्यामेवैनामेतद्रास्नां कृत्वा पर्यस्यति ॥१३॥ अथ चतस्रऽऊर्ध्वाः करोति । तूष्णीमेव दिशो हैव ताऽएतद्वै देवा ऽइमाँल्लोकानुखां कृत्वा दिग्भिः सर्व्वतो दृᳪंहंस्तथैवैतद्यजमानऽइमाँल्लोकानुखां कृत्वा दिग्भिः सर्व्वतो दृᳪंहति ॥१४॥ ताऽएता ऽएतस्यै भवन्ति । एतद्वाऽएताऽएतामस्तंभ्नुवंस्तथैवैनामेतत्स्तभ्नुवान्ति तद्यदुत ऽऊर्ध्वन्तदेतया तिरश्च्या दृढमथ य्यदतोव्वाक्तदेताभिः ॥१५॥ तासामग्रेषु स्तनानुन्नयति । एतद्वै देवाऽइमांल्लोकानुखां कृत्वैतैस्तनैः सर्व्वान् कामानदुहत ,तथैवैतद्यजमानऽइमांल्लोकानुखां कृत्वैतैस्स्तनैः सर्व्वान् कामान्दुह्रे ॥१६॥ सैषा गौरेव । इमे वै लोकाऽउखेमे लोका गौस्तस्याऽएतदूधो य्यैषा तिरश्ची

१. दृᳪंहति इति. च. २. मा. सं. ११.५९. ३. पर्यवस्यति इति. च.
४. अस्तभ्नुवन्निति. ग. घ. ५. यदतो इति. घ. ६. उन्नयन्तीति. ग, घ.
७. स्तनैरिति. ग, घ. ८. दुहे इति. च. ९. उखेमे लोका इति. घ.

रास्ना सा व्वितृतीये भवति व्वितृतीये हि गोरूधः ॥१७॥ तस्यै स्तनानुन्नयति । ऊधसस्तत्स्तनानुन्नयति सा चतुस्तना भवति चतुः स्तना हि गौः ॥१८॥ ताछं हैके द्विस्तनां कुर्व्वन्ति । अथो ऽअ- ष्टस्तनां न तथा कुर्याद्ये वै गोः कनीयस्तनाः पशवो ये भूयस्तना- ऽअनुपजीवनीयतरा वाऽअस्यैतेऽनुपजीवनीयतराछं हैनां ते कुर्व्वते- ऽथो ह ते न गां कुर्व्वते शुनीं वाविं वा व्वडवां वा तस्मात्तथा न कुर्यात् ॥१९॥ अथास्यै विलमभिपद्यते । "अदितिष्टे विलं गृभ्णा"- त्विति व्वाग्वा ऽअदितिरेतद्वा ऽएनां देवाः कृत्वा व्वाचादित्या नि- रष्ठापयंस्तथैवैनामयमेतत्कृत्वा व्वाचादित्या निष्ठापयति ॥२०॥ तां परिगृह्य निदधाति । "कृत्वाय सा महीमुखा"मिति कृत्वाय सा महतीमुखामित्येत"न्मृन्मयीं य्योनिमग्नय"ऽइति मृन्मयी ह्येषा य्योनिरग्नेः "पुत्रेभ्यः प्रायच्छददितिः श्रपया"नित्येतद्वाऽएना- मदितिः कृत्वा देवेभ्यः पुत्रेभ्यः श्रपणाय प्रायच्छत्तथैवैनामय- मेतत्कृत्वा देवेभ्यः श्रपणाय प्रयच्छति ॥२१॥ ता हैके तिस्रः कुर्व्व- न्ति । त्रयो वा ऽइमे लोका ऽइमे लोका ऽउखा ऽइति व्वदन्तोऽथो ऽअन्योन्यस्यै प्रायश्चित्त्यै य्यदीतरा भेत्स्यतेऽथेतरस्यां भरिष्यामो य्यदीतराथेतरस्यामिति न तथा कुर्याद्यो वाऽएष निधिः प्रथमोऽ- यछं स लोको य्यः पूर्व्वऽउद्धिरन्तरिक्षं तद्यऽ उत्तरो द्यौः साथ य्य- देतच्चतुर्थं य्यजुर्द्दिशो हैव तदेतावद्वाऽइदछं सर्व्वं य्यावदिमे च लो- का दिशश्च स य्यदत्रोपाहरेदति तद्रेचयेद्यद्वु वै य्यज्ञेऽतिरिक्तं क्रि-

---

१. अत्र 'द्विःस्तनां करोति द्यावापृथिव्योर्दोहाय····अष्टास्तनां करोति च्छन्दसां दोहाय' (तै. सं. ५. १. ६. ४.) इति तै. संहितावचनमनुसन्धेयम् ॥ अत्राऽष्टस्तनत्वे शुनीसादृश्यं द्विस्तनत्वेऽविवडवासादृश्यं च बोध्यम् ॥

२. मा. सं. ११. ५९. ३-५. मा. सं. ११. ५९.

६. लोका. इति. ग, घ. ७. क्रियते इति. ग, घ.

यते य्यजमानस्य तद्द्विषन्तं भ्रातृव्यमभ्यतिरिच्यते य्यदु भिन्नायै प्रायश्चित्तिरुत्तरस्मिंस्तदन्वाख्याने ॥२२॥ Cf. का. श. ८. ५. २; तै. सं. ५. १. ६; मै. सं. ३. १. ७; कठ. सं. १९. ६; कपि. सं. ३०. ४.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे
तृतीयप्रपाठके सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ५. २)

तृतीयः प्रपाठकस्समाप्तः ॥

(कण्डिकासंख्या ११४)

अथ चतुर्थः प्रपाठकः ॥

६. ४. १.

(अषाढेष्टकानिर्माणम्)

तस्या ऽएतस्या ऽअषाढां पूर्व्वांकरोति । इयं वाऽअषाढेयमु वाऽएषांल्लोकानां प्रथमासृज्यत तामेतस्याऽएव मृदः करोत्येषाᳪं ह्येव लोकानामियं महिषी करोति महिषी हीयं तद्यैव प्रथमा व्वित्ता सा महिषी ॥१॥ पादमात्री भवति । प्रतिष्ठा वै पाद ऽइयमु वै प्रतिष्ठा त्र्यालिखिता भवति त्रिवृद्धीयम् ॥२॥ अथोखाङ्करोति । इमांस्तल्लोकान् करोत्यथ व्विश्वज्योतिषः करोत्येता देवताऽअग्निं व्वायुमादित्यमेता ह्येव देवता व्विश्वं ज्योतिस्ता ऽएतस्या ऽएव मृदः करोत्येभ्यस्तल्लोकेभ्य ऽएतान्देवान्निर्मिमीते य्यजमानः करोति त्र्यालिखिता भवन्ति त्रिवृतो ह्येते देवा ऽइत्यधिदेवतम् ॥३॥ अथाध्यात्मम् । आत्मैवोखा व्वागषाढा तां पूर्व्वां करोति पुरस्ताद्धीयमात्मनो व्वाक्तामेतस्या ऽएव मृदः करोत्यात्मनो ह्येवेयं व्वाङ्महिषी करोति महिषी हि व्वाक्त्र्यालिखिता भवति त्रेधा व्विहिता हि व्वागृचो य्यजूᳪंषि सामान्यथो य्यदिदं त्रयं व्वाचो रूपमुपाᳪंशु

१. प्रथमा इति. घ.   २. मादित्य इति. ग, घ.

व्यन्तरामुच्चैः ॥४॥ अथोखाङ्करोति । आत्मानं तत्करोत्यथ विश्वज्योतिषः करोति प्रजा वै विश्वज्योतिः प्रजा ह्येव विश्वं ज्योतिः प्रजननमेवैतत्करोति ता ऽएतस्या ऽएव मृदः करोत्यात्मनस्तत्प्रजां निर्म्मिमीते यजमानः करोति यजमानस्तदात्मनः प्रजां करोत्यनन्तर्हिताः करोत्यनन्तर्हितां तदात्मनः प्रजां करोत्युत्तराः करोत्युत्तरां तदात्मनः प्रजां करोति ऽयालिखिता भवन्ति त्रिवृद्धि प्रजातिः पिता माता पुत्रोऽथो गर्भ ऽउल्बञ्जरायु ॥५॥ ता ऽएता यजुष्कृतायै करोति । अयजुष्कृताया ऽइतरा निरुक्ता ऽएता भवन्त्यनिरुक्ता ऽइतराः परिमिता ऽएता भवन्त्यपरिमिता ऽइतराः ॥६॥ प्रजापतिरेषोऽग्निः । उभयम्वेतत्प्रजापतिर्निरुक्तश्चानिरुक्तश्च परिमितश्चापरिमितश्च तद्या यजुष्कृतायै करोति यदेवास्य निरुक्तं परिमितꣳ रूपं तदस्य तेन सँस्करोत्यथ या ऽअयजुष्कृतायै यदेवास्या निरुक्तमपरिमितꣳरूपन्तदस्य तेन सँस्करोति स ह वाऽएतꣳ सर्व्वं कृत्स्नं प्रजापतिꣳ सँस्करोति यऽएवं विद्वानेतदेवङ्करोत्यथोपशयायै पिण्डं परिशिनष्टि प्रायश्चित्तिभ्यः[3] ॥७॥ अथैनां धूपयति । स्थेम्ने न्वेवाथो कर्म्मणः प्रकृततायै यद्वेव धूपयति शिरऽएतद्यज्ञस्य यदुखा प्राणो धूमः शीर्षंस्तत्प्राणन्दधाति[4] ॥८॥ (शतम् ३७००) अश्वशकैर्द्धूपयति[5] । प्राजापत्यो वाऽअश्वः प्रजापतिरग्निर्नो वा ऽआत्मात्मानꣳ हिनस्त्यहिꣳसायै तद्वै शक्नैव तद्धि जग्धं यातयाम तथो ह नैवाश्वꣳ हिनस्ति नेतरान्पशून् ॥९॥ "[6]वसवस्त्वा धूपयन्तु । गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वद्रुद्रास्त्वा धूपयन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदादित्यास्त्वा धूपयन्तु जागतेन छन्दसाङ्गिरस्वद्विश्वे त्वा देवा वैश्वानरा धूपयन्त्वानुष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदिन्द्रस्त्वा

---

१. त्यात्मन इति. ग, घ. २. त्रिवृद्धि इति. ग, घ.

३. प्रायश्चित्तिभ्य इति ख, प्रायश्चित्तिभ्य इति च. ४. दधाति इति. ग, घ.

५. अश्वशकैरिति. ख. ६. मा. सं. ११. ६०. ७. दिन्द्र इति. गघ,

धूपयतु व्वरुणस्त्वा धूपयतु व्विष्णुस्त्वा धूपयत्वि''त्येताभिरेवैनामेतद्देवताभिर्द्धूपयति ॥१०॥ सप्ताश्वशकानि भवन्ति । सप्त यजूᳬषि सप्ततय्य ऽएता देवताः सप्त शीर्षन्प्राणा यद्दु वाऽअपि बहुकृत्वः सप्तसप्त सप्तैव तच्छीर्षण्येव तत्सप्त प्राणान्दधाति ॥११॥ Cf. का. ८. ५. ३; तै. सं. ५. १. ७; मै. सं. ३. १. ७; काठ. १९. ६; कपि. ३०. ४.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे चतुर्थप्रपाठके प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ५. ३)

६. ४. २.

अथैनमस्यां खनति । एतद्वै देवाऽअबिभयुर्य्यद्वै नऽइममिह रक्षाᳬसि नाष्ट्रा न हन्युरिति तस्माऽइमामेवात्मानमकुर्व्वंगुप्त्याऽआत्मात्मानं गोप्स्यतीति ॥१॥ तं वाऽअदित्या खनति । इयं वाऽअदितिर्नो वाऽआत्मात्मानᳬ हिनस्त्यहिᳬसायै यदन्यया देवतया खनेद्धिᳬस्याद्धैनम् ॥२॥ ''अँदितिष्ट्वा देवी व्विश्वदेव्यावती । पृथिव्याः सधस्थेऽअङ्गिरस्वत्खनत्ववटे''त्यवटो ह्येष देवत्रात्र सा व्वैणव्यभ्रिरुत्सीदति चतुःस्रक्तिरेष कूपो भवति चतस्रो वै दिशः सर्व्वाभ्यऽएवैनमेतद्दिग्भ्यः खनत्यथ पुचनमवधायाषाढामवदधाति तूष्णीमेव ताᳬ हि पूर्व्वाङ्करोति ॥३॥ अथोखामुवदधाति । ''देवानां त्वा पत्नीर्देवीर्व्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽअङ्गिरस्वद्दधतूख''ऽइति देवानाᳬ हैतामग्रे पत्नीर्देवीर्व्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गिरस्वद्दधुस्ताभिरेवैनामेतद्दधाति ता ह ताऽओषधयऽएवौषधयो वै देवानां पत्न्यऽओषधिभिर्हीदᳬ सर्व्वᳬ हितमोषधिभिरेवैनामेतद्दधात्यथ व्विश्वज्योतिषोऽवदधाति तूष्णीमेवाथ पुचनमवधायाभीन्धे ॥४॥ ''धिष-

---

१. देवताभिरिति. ख, ग, घ. २. भवन्ति इति. ग, घ. ३. यद्वै इति ख.
४. मा. सं. ११. ६१. ५. चतुरिति. घ.
६. करोति. इति ग, घ, करोति इति. च. ७, ८ मा. सं. ११. ६१.

णास्त्वा देवीः । विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽअङ्गिरस्वदभीन्धतामुख"ऽइति धिषणा हैतामग्रे देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गिरस्वदभीधिरे ताभिरेवैनामेतदभीन्धे सा ह सा वागेव वाग्वै धिषणा वाचा हीदᳪं सर्व्वमिद्धं वाचैवैनामेतदभीन्धेऽथैतानि त्रीणि यजूᳪंषीक्षमाणऽएव जपति ॥५॥ "वरूत्रीष्ट्वा देवीः । विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽअङ्गिरस्वच्छ्रपयन्तूख"ऽइति वरूत्रीर्हैतामग्रे देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गिरस्वच्छ्रपयाञ्चक्रुस्ताभिरेवैनामेतच्छ्रपयति तानि ह तान्यहोरात्राण्येवाहोरात्राणि वै वरूत्रयोऽहोरात्रैर्हीदᳪं सर्व्वं वृतमहोरात्रैरेवैनामेतच्छ्रपयति ॥६॥ "ग्नास्त्वा देवीः । विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽअङ्गिरस्वत्पचन्तूख"इति ग्ना हैतामग्रे देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गिरस्वत्पेचुस्ताभिरेवैनामेतत्पचति तानि ह तानि छन्दाᳪंस्येव छन्दाᳪंसि वै ग्नाश्छन्दोभिर्हि स्वर्गँल्लोकं गच्छन्ति छन्दोभिरेवैनामेतत्पचाति ॥७॥ "जनयस्त्वाच्छिन्नपत्रा देवीः । विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽअङ्गिरस्वत्पचन्तूख"ऽइति जनयो हैतामग्रेऽच्छिन्नपत्रा देवीर्विश्वदेव्यावतीः पृथिव्याः सधस्थेऽङ्गिरस्वत्पेचुस्ताभिरेवैनामेतत्पचाति तानि ह तानि नक्षत्राण्येव नक्षत्राणि वै जनयो ये हि जनाः पुण्यकृतः स्वर्गँल्लोकं यन्ति तेषामेतानि ज्योतीᳪंषि नक्षत्रैरेवैनामेतत्पचति ॥८॥ स वै खनत्येकेन । अवदधात्येकेनाभीन्धऽएकेन श्रपयत्येकेन द्वाभ्यां पचति तस्माद्द्विः संवत्सरस्यान्नं पच्यते तानि षट् सम्पद्यन्ते षड्ऋतवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥९॥ अथ "मित्रस्य चर्षणीधृत"ऽइति । मैत्रेण यजुषोपन्याचरति यावत्कियद्वो

१, २, ४, मा. सं. ११. ६१. ३. छन्दोभिर्हि स्वर्गं लोकं गच्छन्ति इति. ख

५ See. तै. सं. ५. ४. १. ३ सुकृतां वा एतानि ज्योतीᳪंषि यन्नक्षत्राणि ।

६. त्येकेन । अव इति. ग, घ. ७. भवति इति. च ८. मा. सं. ११. ६२.

न्याचरति न वै मित्रः[1] कञ्चन हिनस्ति न मित्रं कञ्चन हिनस्ति तथो हैषऽएतां न हिनस्ति नोऽएतमेषा तां दिवैवोपवपेद्दिवोद्वपेदहर्ह्याग्नेयम् ॥१०॥ ताꣳ सावित्रेग य्यजुषोद्वपति । सविता वै प्रसविता सवितृप्रसूतऽएवैनामेतदुद्वपति "देवस्त्वा[2] सवितोद्वपतु सुपाणिः स्वङ्गुरिः सुबाहुरुत शक्त्ये"ति सर्व्वमु ह्येतत्सविता[3] ॥११॥ अथैनां पर्य्यावर्त्तयति[4] । "अव्यथमाना[5] पृथिव्यामाशा दिशऽआपृणे"त्यव्यथमाना त्वं पृथिव्यामाशा दिशो रसेनापूरयेत्येतत् ॥१२॥ अथैनामुद्यच्छति । "उत्थाय[7] बृहती भवे"त्युत्थाय हीमे लोका बृहन्तऽ"उदु[6] तिष्ठ ध्रुवा त्वमि"त्युदु तिष्ठ स्थिरा त्वं प्रतिष्ठितेत्येतत् ॥१३॥ तां परिगृह्य निदधाति । "मित्रैतां[8] तऽउखां परिदद्दाम्यभित्त्याऽएषा मा भेदी"त्ययं वै व्वायुर्म्मित्रो योऽयं पवते तस्माऽएवैनामेतत्परिददाति गुप्त्यै ते हेमे लोका[9] मित्रगुप्तास्तस्मादेषाँल्लोकानां न किञ्चन मीयते[10] ॥१४॥ अथैनामाच्छृणत्ति[11] । स्थेम्ने न्वेवाथो कर्म्मणः प्रकृततायै य्यद्वेवाच्छृणत्ति शिरऽएतद्यज्ञस्य य्यदुखा प्राणः पयः शीर्षंस्तत्प्राणं दधात्यथो य्योषा वाऽउखा य्योषायां तत्पयो दधाति तस्माद्योषायां पयः ॥१५॥ अजायै पयसाच्छृणत्ति । प्रजापतेर्व्वै शोकादजा समभवत्प्रजापतिरग्निर्नो वाऽआत्मात्मानꣳ हिनस्त्यहिꣳसायै य्यद्वेवाजायाऽअजा ह सर्व्वाऽओषधीरत्ति सर्व्वासामेवैनामेतदोषधीनाꣳ रसेनाच्छृणत्ति ॥१६॥ "व्वसवस्त्वाच्छृन्दन्तु[12] । गायत्रेण छन्दसाङ्गिरस्वद्रुद्रास्त्वाच्छृन्दन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदादित्यास्त्वाच्छृन्दन्तु जागतेन छन्दसाङ्गिरस्वद्विश्वे त्वा देवा व्वैश्वानरा ऽआच्छृन्दन्त्वानुष्टुभेन छन्दसाङ्गिरस्वदि"त्येताभिरेवैनामेतद्देवताभिराच्छृणत्ति स वै य्याभिरेव देवताभिः करोति ता-

१. मित्रं इति. ग, च २. मा. सं. ११. ६३ ३. सविता इति. घ.
४. पर्या इति. ग, घ. ५. मा. सं. ११. ६३. ६, ७. मा. सं. ११.६४.
८. परिददामीति. घ. ९. लोका इति. ग, घ. १०. मीयते. इति. च
११. श्रृणंति इति. ख. १२. मा. सं. ११. ६५.

भिर्द्रूपयति ताभिराच्छृणत्ति यो वाव कर्म्म करोति सऽएव तस्यो-पचारं व्वेद तस्माद्याभिरेव देवताभिः करोति ताभिर्द्रूपयति ताभि-राच्छृणत्ति ॥१७॥ Cf. का. श. ८. ५. ४; तै. सं. ५. १. ७; मै. सं. ६. १. ८, कठ. सं. १९. ७; कपि. ३०. ५.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे चतुर्थप्रपाठके द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ.५.४.)

(इति पञ्चमोऽध्यायः)

६. ४. ३.

(दीक्षणीयेष्टिः औद्ग्रहणहोमाश्च)

भूयाꣳसि हवीꣳषि भवन्ति । अग्निचित्यायां य्यदु चानग्निचि-त्यायामतीनि ह कर्म्माणि सन्ति य्यान्यन्यत्कर्म्मातिं तान्यतीनि तेषाम-ग्निचित्या राजसूयो व्वाजपेयोऽश्वमेधस्तद्यत्तान्यन्यानि कर्म्माण्यति तस्मात्तान्यतीनि ॥१॥ आग्नावैष्णवऽएकादशकपालः । तदध्वरस्य दीक्षणीयं व्वैश्वानरो द्वादशकपालऽआदित्यश्च चरुस्तेऽअग्नेः ॥२॥ स य्यदाग्नावैष्णवमेव निर्व्वपेत् । नेतरे हविषीऽअध्वरस्यैव दीक्षणी-यं कृतꣳस्यान्नाग्नेरथ य्यादितरेऽएव हविषी निर्व्वपेन्नाग्नावैष्णवमग्नेरेव दीक्षणीयं कृतꣳस्यान्नाध्वरस्य ॥३॥ उभयानि निर्व्वपति । अध्वर-स्य चाग्नेश्चोभयꣳह्येतत्कर्म्माध्वरकर्म्म चाग्निकर्म्म चाध्वरस्य पूर्व्व-मथाग्नेरुपायि ह्येतत्कर्म्म य्यदग्निकर्म्म ॥४॥ स य्यऽएषऽआग्नावैष्ण-वः । तस्य तदेव ब्राह्मणं य्यत्पुरश्चरणे व्वैश्वानरो द्वादशकपालो व्वैश्वानरो वै सर्व्वेऽग्नयः सर्व्वेषामग्नीनामुपाप्त्यै द्वादशकपालो द्वा-दश मासाः संवत्सरः संवत्सरो व्वैश्वानरः ॥५॥ य्यद्वेवैतं व्वैश्वानरं निर्व्वपति । व्वैश्वानरं वाऽएतमग्निं जनयिष्यन्भवति तमेतत्पुरस्ताद्दी-क्षणीयायाꣳरेतो भूतꣳसिञ्चति य्याद्दग्वै य्योनौ रेतः सिच्यते ता-

१. अग्नेरिति. घ. २. कर्म इति. घ. ३. वैश्वानर इति. ग, घ

द्दुग्जायते तद्यदेतमत्र व्वैश्वानरᳬंरेतो भूतᳪं सिञ्चति तस्मादेषोऽमुत्र व्वैश्वानरो जायते ॥६॥ य्यद्द्वेवैते हविषी निर्व्वपति । क्षत्रं वै व्वैश्वानरो व्विडेषऽआदित्यश्चरुः क्षत्रञ्च तद्विशञ्च करोति व्वैश्वानरं पूर्व्वं निर्व्वपति क्षत्रं तत्कृत्वा व्विशं करोति ॥७॥ एकऽएष भवति । एकदेवत्यऽएकस्थं तत्क्षत्रमेकस्थाᳬंश्रियं करोति चरुरितरो बहुदेवत्यो भूमा वाऽएष तण्डुलानां य्यच्चरुर्भूमोऽएष देवानां य्यदादित्या व्विशि तद्भूमानं दधातीत्यधिदेवतम् ॥८॥ अथाध्यात्मᳬं । शिरऽएव व्वैश्वानरऽआत्मैषऽआदित्यश्चरुः शिरश्च तदात्मानं च करोति व्वैश्वानरं पूर्व्वं निर्व्वपति शिरस्तत्कृत्वात्मानं करोति ॥९॥ एकऽएष भवति । एकमिव हि शिरश्चरुरितरो बहुदेवत्यो भूमा वाऽएष तण्डुलानां य्यच्चरुर्भूमोऽएषोऽङ्गानां य्यदात्मात्मंस्तदङ्गानां भूमानं दधाति ॥१०॥ घृतऽएष भवति । घृतभाजना ह्यादित्याः स्वेनैवैनानेतद्भागेन स्वेन रसेन प्रीणात्युपाᳪंश्वेतानि हवीᳪंषि भवन्ति रेतो वाऽअत्र य्यज्ञऽउपाᳬंशु वै रेतः सिच्यते ॥११॥ अथौद्ग्रभणानि जुहोति । औद्ग्रभणैर्व्वै देवाऽआत्मानमस्माल्लोकात्स्वर्गँल्लोकमभ्युदगृह्णत य्यदुदगृह्णत तस्मादौद्ग्रभणानि तथैवैतद्यजमानऽऔद्ग्रभणैरेवात्मानमस्माल्लोकात्स्वर्गँल्लोकमभ्युद्गृह्णीते ॥१२॥ तानि वै भूयाᳬंसि भवन्ति । अग्निचित्यायां य्यदु चानग्निचित्यायां तस्योक्तो बंधुरुभयानि भवन्ति तस्योक्तोऽध्वरस्य पूर्व्वाण्यथाग्नेस्तस्योऽएवोर्क्कः ॥१३॥ पञ्चाध्वरस्य जुहोति । पाङ्क्तो यज्ञो य्यावान्यज्ञो य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्रेतो भूतᳪं सिञ्चति सप्ताग्नेः सप्तचितिकोऽग्निः सप्तर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्रेतो भूतᳪं सिञ्चति तान्युभयानि द्वादश सम्पद्यन्ते द्वादशमासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥१४॥

१. देवतम् इति. घ.	२. ध्यात्मᳬं इति. च.	३. तदात्मानमिति. ग, घ.
४. करोति इति. घ.	५. सिच्यते इति. च.	६. वोर्क इति. घ.

स जुहोति । "आकूतिमग्निं प्रयुजꣳ स्वाहे"त्याकूताद्वाऽएतदग्रे कर्म्म समभवत्तदेवैतदेतस्मै कर्म्मणे प्रयुङ्क्ते ॥१५॥ "मनो मेधामग्निं प्रयुजꣳ स्वाहे"ति । मनसो वाऽएतदग्रे कर्म्म समभवत्तदेवैतदेतस्मै कर्म्मणे प्रयुङ्क्ते ॥१६॥ "चित्तं विज्ञातमग्निं प्रयुजꣳ स्वाहे"ति । चित्ताद्वाऽएतदग्रे कर्म समभवत्तदेवैतदेतस्मै कर्म्मणे प्रयुङ्क्ते ॥१७॥ "वाचो विधृतिमग्निं प्रयुजꣳ स्वाहे"ति । वाचो वाऽएतदग्रे कर्म्म समभवत्तामेवैतदेतस्मै कर्मणे प्रयुङ्क्ते ॥१८॥ "प्रजापतये मनवे स्वाहे"ति । प्रजापतिर्वै मनुः स हीदꣳ सर्व्वममनुत प्रजापतिर्वाऽएतदग्रे कर्म्माकरोत्तमेवैतदेतस्मै कर्म्मणे प्रयुङ्क्ते ॥१९॥ "अग्नये वैश्वानराय स्वाहे"ति । संवत्सरो वाऽअग्निर्वैश्वानरः संवत्सरो वाऽएतदग्रे कर्म्माकरोत्तमेवैतदेतस्मै कर्म्मणे प्रयुङ्क्ते ॥२०॥ अथ सावित्रीं जुहोति । सविता वाऽएतदग्रे कर्म्माकरोत्तमेवैतदेतस्मै कर्म्मणे प्रयुङ्क्ते "विश्वो देवस्य नेतुर्म्मर्त्तो वुरीत सख्यम् । विश्वो रायऽइषुध्यति द्युम्नं वृणीत पुष्यसे स्वाहे"ति यो देवस्य सवितुः सख्यं वृणीते स द्युम्नञ्च पुष्टिञ्च वृणीतऽएष वाऽअस्य सख्यं वृणीते यऽएतत्कर्म्म करोति ॥२१॥ तान्यु हैके । उखायामेवैतान्यौद्ग्रभणानि जुह्वति कामेभ्यो वाऽएतानि हूयन्तऽआत्मोऽएष यजमानस्य यदुखात्मन्यजमानस्य सर्व्वान् कामान् प्रतिष्ठापयामऽइति न तथा कुर्यादेतस्य वै यज्ञस्य सꣳस्थितस्यैतासामाहुतीनां यो रसस्तदेतदर्च्चिर्सन्दीप्यते तद्यत्सꣳस्थिते यज्ञे हुतेष्वौद्ग्रभणेषूखां प्रवृणक्ति तदेनामेष यज्ञऽआरोहति तं यज्ञं बिभर्त्ति तस्मात्सꣳस्थितऽएवं यज्ञे हुतेष्वौद्ग्रभणेषूखां प्रवृञ्ज्यात् ॥२२॥

(अर्द्धप्रपाठकः)

मुञ्जकुलायेनावस्तीर्णा भवति । आदीप्यादिति न्वेव यद्धेव मु-

१–४, ६. मा. सं. ११. ६६. ५. ममनुत इति. घ.
७. एतदिति. घ. ८. मा. सं. ११. ६७.

अकुलायेन य्योनिरेषाग्नेर्यन्मुञ्जो न वै य्योनिर्गर्भंᳬ हिनस्त्यहिᳬंसायै य्योनेर्व्वै जायमानो जायते य्योनेर्ज्जायमानो जायाताऽइति ॥२३॥ शणकुलायमन्तरं भवति । आदीप्यादिति न्वेवं य्यद्वेव शणकुलायं प्रजापतिर्य्यस्यै य्योनेरसृज्यत तस्याऽउमाऽउल्वमासञ्छणा जरायु तस्मात्ते पूतयो जरायु हि तेन वै जरायु गर्भंᳬ हिनस्त्यहिᳬंसायै जरायुणो वै जायमानो जायते जरायुणो जायमानो जायाता ऽइति ॥२४॥ Cf. का. श. ८. ६. १; तै. सं. ५. १: ९; मै. सं. ३. १. ९; क. सं. १९. ९; कपि. ३०. ७; ८.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे चतुर्थप्रपाठके तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ६. १.)

६. ४. ४.

(उखासन्तपनम्)

तां तिष्ठन् प्रवृणक्ति । इमे वै लोकाऽउखा तिष्ठन्तीव वा ऽइमे लोकाऽअथो तिष्ठन्वै व्वीर्यवत्तरः[2] ॥१॥ उदङ् प्राङ्तिष्ठन् । उदङ्वै प्राङ् तिष्ठन्प्रजापतिः प्रजा[3] असृजत ॥२॥ य्यद्वेवोदङ् प्राङ्तिष्ठन् । एषा ह्योभयेषां देवमनुष्याणां दिग्यदुदीची प्राची ॥३॥ य्यद्वेवोदङ् प्राङ्तिष्ठन् । एतस्याᳬं ह दिशि स्वर्गस्य लोकस्य द्वारं तस्मादुदङ् प्राङ्तिष्ठन्नाहुतीर्ज्जुहोत्युदङ् प्राङ् तिष्ठन्दक्षिणा नयति द्वारैव तत्स्वर्गस्य लोकस्य व्वित्तं प्रपादयति ॥४॥ "मा सु भित्था मा सु रिष" ऽइति । य्यथैव य्यजुस्तथा बन्धुर"म्ब धृष्णु व्वीरयस्व स्वि"ति य्योषा वा ऽउखास्वेति वै य्योषायाऽआमन्त्रणᳬं स्विव व्वीरयस्वाग्निश्चेदं करिष्यथ" ऽइत्यग्निश्च ह्येतत्करिष्यन्तौ भवतः ॥५॥ "दृᳬंहस्व देवि पृथिवि स्वस्तय" ऽइति । य्यथैव य्यजुस्तथा बन्धुरा-

१. योनिरेखाग्ने रति क. २. वीर्यवत्तम इति. च.
३. प्रजा इति. ग, घ. ४-५. मा. सं ११. ६८.

"[1]सुरी माया स्वधया कृतासी"ति प्राणो वाऽअसुस्तस्यैषा माया स्वधया कृता "[2]जुष्टं देवेभ्यऽइदमस्तु हव्य"मिति यथाऽएवैतास्मिन्नाहुतीर्होष्यन्भवति ताऽएतदाहाथो ऽएषैव हव्यम् "[3]रिष्टा त्वमुदिहि यज्ञेऽअस्मि"न्निति [4]यथैवारिष्टानाँ तस्मिन्यज्ञऽउदियादेवमेतदाह ॥६॥ द्वाभ्यां प्रवृणक्ति । द्विपाद्यजमानो यजमानो ऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतत्प्रवृणक्ति गायत्र्या च त्रिष्टुभा च प्राणो गायत्र्यात्मा त्रिष्टुबेतावान्वै पशुर्य्यावान्प्राणश्चात्मा च तद्यावान्पशुस्तावतैवैनामेतत्प्रवृणक्त्यथोऽअग्निर्वै गायत्रीन्द्रस्त्रिष्टुबैन्द्राग्नोग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतत्प्रवृणक्तीन्द्राग्नी वै सर्व्वे देवाः सर्व्वदेवत्योऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतत्प्रवृणक्ति तयोः सप्त पदानि सप्तचितिकोऽग्निः सप्तर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥७॥ तां यदाग्निः सन्तपति । अथैनामर्च्चिरारोहति योषा वाऽउखा वृषाग्निस्तस्माद्यदा वृषा योषाᳬ सन्तपत्यथास्याᳬ रेतो दधाति ॥ ८ ॥ तद्धैके । यदि चिरमर्च्चिरारोहत्यङ्गारानेवा[5]वपंत्युभयेनैषोऽग्निरिति न तथा कुर्यादस्थन्वान्वाव पशुर्जायतेऽथ तन्नाग्रऽएवास्थन्वन्तमिव न्युषन्ति रेतऽइवैव दधति रेतऽउऽएतदनस्थिकं यदर्च्चिस्तस्मादेनामर्च्चिरेवारोहेत् ॥९॥ तां यदार्च्चिरारोहति । अथास्मिन्त्समिधमादधाति रेतो वाऽएनामेतदापद्यत ऽ[6]एषोऽग्निस्तस्मिन्नेतांᳬ रेतसि सम्भूतिं दधाति ॥१०॥ सा कार्मुकी स्यात् । देवाश्चासुराश्[7]चोभये प्राजापत्याऽअस्पर्द्धन्त ते देवाऽ अग्निमनीकं कृत्वासुरानभ्यायंस्तस्यार्च्चिषः प्रगृहीतस्यासुराऽअग्रं प्रावृश्चंस्तदस्यां प्रत्यतिष्ठत्स क्रमुकोऽभवत्तस्मात्स स्वादू रसो हि तस्मादु लोहितो ऽर्च्चिर्हि सऽएषोऽग्निरेव यत्क्रमुको ऽग्निमेवास्मिन्नेतत्सम्भूतिं दधाति ॥११॥ प्रादेशमात्री भवति । प्रादेशमात्रो वै गर्भो [8]विष्णुरात्मसम्मिता-

१–३. मा सं. ११. ६९. ४. यथैव इति. घ. ५. नेवाव इति. घ.
६. एषो इति. घ. ७. श्चोभये इति. घ. ८. विष्णुरात्मसंमितामेव इति. घ.

मेवास्मिन्नेतत्सम्भूर्तिं दधाति ॥१२॥ घृते न्युप्ता भवति । अग्निर्य्यस्यै य्योनेरसृज्यत तस्यै घृतमुल्बमासीत्तस्मात्तत्प्रत्युद्दीप्यत ऽआत्मा ह्यस्यैष तस्मात्तस्य न भस्म भवत्यात्मैव तदात्मानमप्येति न वाऽउल्वं गर्भᳫँ हिनस्त्यहिᳫँसाया ऽउल्बाद्धै जायमानो जायत ऽउल्बाज्जायमानो जायाताऽइति ॥१३॥ तामादधाति । "द्रुवन्नः सर्पिरासुति" रिति दार्व्वन्नः सर्पिरशनऽइत्येत"त्प्रत्नो होता व्वरेण्य"ऽइति सनातनो होता व्वरेण्य ऽइत्येतत्स "हसस्पुत्रो ऽअद्भुत"ऽइति बलं वै सहो बलस्य पुत्रोऽद्भुत ऽइत्येतत्तिष्ठन्नादधाति स्वाहाकारेण तस्योपरि बंधुः ॥१४॥ तद्वाऽआत्मैवोखा । य्योनिर्मुञ्जाः शणा जरायूल्बं घृतं गर्भः समित् ॥१५॥ बाह्योखा भवति । अन्तरे मुञ्जा बाह्यो ह्यात्मान्तरा य्योनिर्व्बाह्ये मुञ्जा भवन्त्यन्तरे शणा बाह्या हि य्योनिरन्तरं जरायु बाह्ये शणा भवन्त्यन्तरं घृतं बाह्यᳫँ हि जरायन्तरमुल्बं बाह्यं घृतं भवत्यन्तरा सामद्बाह्यᳫँ ह्युल्बमन्तरो गर्भऽएतेभ्यो वै जायमानो जायते तेभ्य ऽएवैनमेतज्जनयति ॥१६॥ Cf. का. श. ८. ६. ५; तै. सं. ५. १. ९; मै. ३. १. १०; कठ. सं. १९. १०; कपि. ३०. ८.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे चतुर्थप्रपाठके चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ६. २.)

६. ४. ५.

(समिदाधानम्)

अथ व्वैकङ्कतीमादधाति । प्रजापतिर्य्यां प्रथमामाहुतिमजुहोत्स हुत्वा य्यत्र न्यमृष्ट ततो व्विकङ्कतः समभवत्सैषा प्रथमाहुतिर्व्विकङ्कतस्तामस्मिन्नेतज्जुहोति तयैनमेतत्प्रीणाति "परस्याऽअधि संव्वतोऽवराँ २॥ऽअभ्यातर । य्यत्राहमस्मि ताँ२॥ऽअवे"ति य्यथैव य्य-

१. आदधाति इति. च.　२. मा. सं. ११. ७०.　३. दार्वन्न इति घ.
४, ५. मा. सं. ११. ७०.　६. पुत्रो इति घ.　७. मुञ्जा इति. ग, घ.
८. जायते इति. घ.　९. मा. सं. ११. ७१.　१०. अभ्यातर इति. घ.

जुस्तथा बंधुः ॥१॥ अथौदुम्बरीमादधाति । देवाश्चासुराश्चोभये प्राजापत्याऽअस्पर्द्धन्त ते ह सर्व्वऽएव व्वनस्पतयोऽसुरानभ्युपेयुरुदुम्बरो हैव देवान्न जहौ ते देवाऽअसुराञ्जित्वा तेषां व्वनस्पतीनवृञ्जत ॥२॥ ते होचुः । हन्त य्यैषु व्वनस्पतिषूर्ग्गो रसऽ उदुम्बरे तन्दधाम ते य्यद्यपक्रामेयुर्यातयामाऽअपक्रामेयुर्यथा धेनुर्दुग्धा य्यथानड्वानूहिवानिति तद्यैषु व्वनस्पतिषूर्ग्गो रसऽआसीदुदुम्बरे तमदधुस्तस्यैतदूर्ज्जा सर्व्वान्व्वनस्पतीन्प्रति पच्यते तस्मात्स सर्व्वदार्द्रः सर्व्वदा क्षीरी तदेतत्सर्व्वमन्नं य्यदुदुम्बरः सर्व्वे व्वनस्पतयः सर्व्वेणैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति सर्व्वैर्व्वनस्पतिभिः समिन्धे ॥३॥

"परमस्याः परावत"ऽइति । य्या परमा परावदित्येत"द्रोहिदश्वऽइहागही"ति रोहितो ह्यग्नेरश्वः "पुरीष्यः पुरुप्रिय"ऽइति पशव्यो बहुप्रियऽइत्येतद"ग्ने त्वं तरामृध"ऽइत्यग्ने त्वं तर सर्व्वान्पाप्मनऽइत्येतत् ॥४॥ अथापरशुवृक्णमादधाति । जायतऽएष ऽएतद्यच्चीयते सऽएष सर्व्वस्माऽअन्नाय जायतऽएतद्धैकमन्नं य्यदपरशुवृक्णं तेनैनमेतत्प्रीणाति "य्यदग्ने कानि कानि चिदा ते दारूणि दध्मसि । सर्व्वं तदस्तु ते घृतं तज्जुषस्व यविष्ठ्ये"ति य्यथैव य्यजुस्तथा बधुस्तद्यत्किञ्चापरशुवृक्णं तदस्माऽएतत्स्वदयति तदस्माऽअन्नं कृत्वापिदधाति ॥५॥ अथाधःशयमादधाति । जायतऽएष ऽएतद्यच्चीयते सऽएष सर्व्वस्माऽअन्नाय जायतऽएतद्धैकमन्नं य्यदधः शयं तेनैनमेतत्प्रीणाति "य्यदत्त्युपजिह्विका य्यद्वम्रोऽअतिसर्पती"त्युपजिह्विका वाहि तदत्ति व्वम्रो वातिसर्पति "सर्व्वं तदस्तुते घृतं तज्जुषस्व यविष्ठ्ये"ति य्यथैव य्यजुस्तथा बन्धुस्तद्यत्किञ्चाधः शयं तदस्माऽएतत्स्वदयति तदस्माऽअन्नं कृत्वापिदधाति ॥६॥ अथैताऽउत्तराः पालाश्यो भव-

१. प्रतिपद्यत इति. च, ङ. २. तस्मात्स इति. घ. ३–६. मा. सं. ११. ७२. ७. मा. सं. ११.७३. ८, ९. मा. सं. ११. ७४. १०. छ्येति इति. घ. ११. तदस्वा इति. ग, घ. १२. अपिदधाति इति. च.

न्ति । ब्रह्म वै पलाशो ब्रह्मणैवैनमेतत्समिन्धे यद्वेव पालाश्यः सोमो वै पलाशऽएषो ह परमाहुतिर्यत्सोमाहुतिस्तामास्मिन्नेतज्जुहोति तथैनमेतत्प्रीणाति[1] ॥७॥ "अहरहरप्रयावं भरन्तऽ"[2]इति । अहरहरप्रमत्ताऽआहरन्त ऽइत्येतद् "अश्वायेव[3] तिष्ठते घासमस्मा"ऽइति यथाश्वाय तिष्ठते घासमित्येत"द्रायस्पोषेण समिषा मदन्त"ऽइति रय्या च पोषेण च समिषा मदन्तऽइत्येत "दग्ने[4] मा ते प्रतिवेशा रिषामे"ति यथैवास्य प्रतिवेशो न रिष्येदेवमेतदाह ॥८॥ "नाभा[5] पृथिव्याः समिधानेऽअग्ना"वि्ति । एषा ह नाभिः पृथिव्यै यत्रैषऽएतत्समिध्यते "रायस्पोषाय बृहते हवामह"ऽइति रय्यै च पोषाय च बृहते हवामहऽइत्येतदि"रम्मदमि"तीरया ह्येष मत्तो "बृहदुक्थ"मिति बृहदुक्थो ह्येष "यजत्र"मिति यज्ञियमित्येत"ज्जेतारमग्निं[11] पृतनासु सासहि"मिति जेता ह्यग्निः[12] पृतनाऽउ सासहिः[13] ॥९॥ "याः[14] सेनाऽअभीत्वरीः । दंष्ट्राभ्यां मलिम्लून्ये जनेषु मलिम्लवो योऽअस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जनः । निन्दाद्योऽअस्मान्धिप्साच्च सर्वं तं[15] भस्मसा कुर्विव"ति ॥१०॥ एतद्वै देवाः । यश्चैनानद्वेर्ड्य[16]श्चाद्विषुस्तमस्माऽअन्नं कृत्वाप्यदधुस्तेनैनमप्रीणन्नन्नमहैतस्या भवद्दहदु देवानां पाप्मानं तथैवैतद्यजमानो यश्चैनं द्वेष्टि यश्च द्वेष्टि तमस्माऽअन्नं कृत्वापिदधाति तेनैनं प्रीणात्यन्नमहैतस्य भवति दहत्यु यजमानस्य पाप्मानम् ॥११॥ ताऽएताऽएकादशादधाति[17] । अक्षत्रियस्य वा पुरोहितस्य वा सर्वं वै तद्यदेकादश सर्वं तद्यदक्षत्रियो वा पुरोहितो वा ॥१२॥ द्वादश क्षत्रियस्य वा पुरोहितस्य वा । सर्वं वै तद्यद्वादश सर्वं तद्यत्क्षत्रियो वा पुरोहितो वा ॥१३॥

---

१. प्रीणाति इति. च.   २-५. मा. सं. ११. ७५.   ६-१०. मा सं. ११. ६.
११. जेतारमिति ग.   १२. ह्यग्निरिति. ग, घ.   १३. सासहिः इति. घ.
१४. मा. सं. ११. ७७-८०.   १५. त इति. घ.
१६. नद्वेर्यं इति. घ, नद्वेय्यमिति. ग.   १७. दधाति इति. च.

स पुरोहितस्यादधाति । सꣳशितं मे ब्रह्म सꣳ शितं व्वीर्य्यं बलम् । सꣳशितं क्षत्रं जिष्णु य्यस्याहमस्मि पुरोहित''ऽइति तदस्य ब्रह्म च क्षत्रं च सꣳश्यति ॥१४॥ अथ क्षत्रियस्य । ''उदेषां बाहूऽअतिरमुद्वर्चोऽअथो बलम् । क्षिणोमि ब्रह्मणामित्रानुन्नयामि स्वाँ २॥ ऽअह''मिति य्यथैव क्षिणुयादमित्रानुन्नयेत्स्वानेवमेतदाहोभे त्वेवैतेऽआदध्यादयं वाऽअग्निर्ब्रह्म च क्षत्रं चेममेवैतदग्निमेताभ्यामुभाभ्याꣳसमिन्धे ब्रह्मणा च क्षत्रेण च ॥१५॥ तास्त्रयोदश सम्पद्यन्ते । त्रयोदश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति ॥१६॥ प्रादेशमात्र्यो भवन्ति । प्रादेशमात्रो वै गर्भो व्विष्णुरन्नमेतदात्मसंमितेनैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति य्यदु वाऽआत्मसम्मितमन्नं तदवति तन्न हिनस्ति य्यद्भूयो हिनस्ति तद्यत्कनीयो न तदवति तिष्ठन्नादधाति तस्योपरि बन्धुः स्वाहाकारेण रेतो वाऽइदꣳ सिक्तमयमग्निस्तस्मिन् यत्काष्ठान्यस्वाहाकृतान्यभ्यादध्याद्धिꣳस्याद्धैनं ता य्यत्समिधस्तेन नाहुतयो य्यदु स्वाहाकारेण तेनान्नमन्नꣳहि स्वाहाकारस्तथो हैनं न हिनस्ति ॥ १६ ॥ Cf. का. श. ८. ६. ३; मै. सं. ३. १. ९; काठ. १९. १०; कपि. ३०. ८.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे
चतुर्थप्रपाठके पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ६. ३.)

६. ४. ६.

(भस्मोद्वपनादि)

अथ व्विष्णुक्रमान्क्रात्वा । व्वात्सप्रेणोपस्थायास्तमितऽआदित्ये भस्मैव प्रथममुद्वपत्येतद्वाऽएनमेतेनान्नेन प्राणीत्येताभिः समिद्भिस्त-

१. मा. सं. ११. ८१. २. सꣳ यति इति. च.
३. क्षत्रियस्य. उदेषां इति. ग; घ. ४. मा. सं ११. ८२.

स्यान्नस्य जग्धस्यैष पाप्मा सीदति भस्म तेनैनमेतद्व्यार्त्तयति तस्मिन्नपहतपाप्मन्वाचं विसृजते वाचं विसृज्य समिधमादधाति रात्र्याऽएवैनमेतदन्नेन प्रीणाति रात्रीᳬरात्रीमप्रयावं भरन्तऽइति तस्योक्तो बन्धू रात्र्याऽएवैतामरिष्टिᳬ स्वस्तिमाशास्ते तद्यत्किं चातो रात्र्योपसमादधात्याहुतिकृतᳬ हैवास्मै तदुपसमादधाति[1] ॥१॥ अथ प्रातरुदितऽआदित्ये । भस्मैव प्रथममुद्वपत्येतद्वाऽएनमेतेनान्नेन प्रीणात्येतया समिधा यच्च रात्र्योपसमादधाति तस्यान्नस्य जग्धस्यैष पाप्मा सीदति भस्म तेनैनमेतद्व्यार्त्तयति तस्मिन्नपहतपाप्मन्वाचं विसृजते वाचं विसृज्य समिधमादधात्यह्नऽएवैनमेतदन्नेन प्रीणात्यहरहरप्रयावं भरन्तऽइति तस्योक्तो बंधुरह्नऽएवैतामरिष्टिᳬस्वस्तिमाशास्ते तद्यत्किञ्चातोऽह्नोपसमादधात्याहुतिकृतᳬ हैवास्मे तदुपसमादधाति ॥ २ ॥ अहोरात्रे वाऽअभिवर्त्तमाने । संवत्सरमाप्नुतः संवत्सरऽइदᳬ सर्व्वमाह्नायैवैतामरिष्टिᳬ स्वस्तिमाशास्ते[2] ॥३॥ अथ यदास्मै व्रतं प्रयच्छन्ति । अथ व्रते न्युज्य समिधमादधाति न व्रते न्यञ्ज्यादित्यु हैकऽआहुराहुतिं तज्जुहुयादनवक्लृप्तं वै तद्यद्दीक्षित ऽआहुतिं जुहुयादिति ॥४॥ स वै न्यञ्ज्यादेव । दैवो वाऽअस्यैषऽआत्मा मानुषोऽयᳬ[3] स यन्न न्यञ्ज्यान्न[4] हैतं दैवमात्मानं प्रीणीयादुथ यन्न्यनक्ति तथा हैतं दैवमात्मानं प्रीणाति सा यत्समित्तेन नाहुतिर्य्यदु व्रते न्यक्ता तेनान्नमन्नᳬ हि व्रतम् ॥५॥ स वै समिधमाधायाथ व्रतयति । दैवो वा[5]ऽअस्यैषऽआत्मा मानुषोऽयं देवाऽउ वाऽअग्रेऽथ मनुष्यास्तस्मात्समिधमाधायाथ व्रतयति[6] ॥६॥ "अन्नपतेऽन्नस्य नो देही"ति[7] । अशा-

---

१. दधाति इति.च. २. माशास्ते इति. च. ३. मानुषो इति. घ.
४. न्यञ्ज्यान्न इति. ग. घ. ५. वा इति. ग, घ. ६. व्रतयति इति. च.
७. मा. सं. ११. ८३.

नपतेऽशनस्य नो देहीत्येतद् "नमीवस्य शुष्मिण" इत्यनशनायस्य शुष्मिणऽइत्येत "त्प्रप्रदातारं तारिष" ऽइति य्यजमानो वै दाता प्रयजमानं तारिषऽइत्येतदूर्ज्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदऽइत्याशिषमाशास्ते य्यद्वु भिन्नायै प्रायश्चित्तिमाहोत्तरस्मिंस्तदन्व्याख्यानऽइति ॥७॥ य्यद्येषोखा भिद्येत । य्याभिन्ना न वा स्थाल्युरुविली स्यात्तस्यामेनं पर्य्यावपेद्वाच्छेति वाऽएषोखा य्या भिद्यतेऽनार्त्तोऽइयं देवतानार्त्तायामिमनार्त्तं विभरांणीति तत्रोखायै कपालं पुरुस्तात्प्रास्यति तथो हैषऽएतस्यै स्वायै य्योनेर्न च्यवते ॥८॥ अथ मृदमाहृत्य । उखां चोपशयां च पिष्ट्वा सꣳसृज्योखां करोत्येतयैवावृतानुपहरन्यजुस्तूष्णीमेव पक्त्वा पर्य्यावपति कर्मणिरेव तत्र प्रायश्चित्तिः पुनस्तत्कपालमुखायामुपसमस्योखां चोपशयां च पिष्ट्वा सꣳसृज्य निदधाति प्रायश्चित्तिभ्यः ॥९॥ अथ य्यद्येषऽउख्योऽग्निरनुगच्छेत् । गार्हपत्यं वाव स गच्छति गार्हपत्याद्धि स ऽआहृतो भवति गार्हपत्यादेवैनं प्राञ्चमुद्धृत्योपसमाधायोखां प्रवर्ज्यादेतयैवावृतानुपहरन्यजुस्तूष्णीमेव तां य्यदाग्निरारोहति ॥१०॥ अथ प्रायश्चित्ती करोति । सर्व्वेभ्यो वाऽएषऽएतं कामेभ्यऽआधत्ते तद्यदेवास्यात्र कामानां व्यवच्छिद्यतेऽग्नावनुगते तदेवैतत्संतनोति सन्दधात्युभे प्रायश्चित्ती करोत्यध्वरप्रायश्चित्तिं चाग्निप्रायश्चित्तिं चाध्वरस्य पूर्व्वामथाग्नेस्तस्योक्तो बन्धुः ॥११॥ स समिधाज्यस्योपहत्य । आसीनऽआहुतिं जुहोति "व्विश्वकर्मणे स्वाहे"त्यथोपोत्थाय समिधमादधाति "पुनस्त्वादित्या रुद्रा व्वसवः समिन्धतां पुनर्ब्रह्माणो व्वसुनीथ यज्ञै"रित्यतास्त्वा देवताः पुनः समिन्धतामित्येतद् "घृतेन त्वं

१ देहीति. इति. घ, देहीति, इति. च. २, ३ मा. सं. ११. ८३.
४. प्रप्रदातारमिति. घ. ५. च्यवते इति च. ६. कर्मणिरेव इति. च.
७. प्रायश्चित्तिभ्य इति. च. ८. आरोहति इति. च.
९. उपहत्य । आसीन इति. ग, घ. १०-१२. मा. सं. १२. ४४.

तन्वं॑वर्द्धयस्व सत्याः सन्तु य्यजमानस्य कामा॒ऽ इति घृतेनाहं त्वं तन्वं॑वर्द्धयस्व य्येभ्यऽउ त्वां कामेभ्यो य्यजमान आधत्त तेऽस्य सर्व्वे सत्याः सन्त्वित्येतत् ॥१२॥ अथ य्यदि गार्हपत्योऽनुगच्छेत् । अरणी वाव स गच्छत्यरणिभ्याᳬं हि सऽआहृतो भवत्यरणिभ्यामेवैनं मथित्वोपसमाधाय प्रायश्चित्ती करोति ॥१३॥ अथ य्यदि प्रसुतऽआहवनीयोऽनुगच्छेत् । गार्हपत्यं वाव स गच्छति गार्हपत्याद्धि सऽआहृतो भवति गार्हपत्यादेवैनं प्राञ्चᳬंसाङ्कशिनेन हृत्वोपसमाधाय प्रायश्चित्ती करोति य्यस्तस्मिन्काले‍ऽध्वरः स्यात्तामध्वरप्रायश्चित्तिङ्कुर्य्यात्समान्यग्निप्रायश्चित्तिः ॥१४॥ अथ य्यद्याग्नीध्रीयोऽनुगच्छेत् । गार्हपत्यं वाव स गच्छति गार्हपत्याद्धि सऽआहृतो भवति गार्हपत्यादेवैनं प्राञ्चमुत्तरेण सदो हृत्वोपसमाधाय प्रायश्चित्ती करोत्यथ य्यदि गार्हपत्योऽनुगच्छेत्तस्योक्तो बन्धुः ॥१५॥ Cf. का. श. ८. ६. ४; तै. सं. ५. २. २.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे
चतुर्थप्रपाठके षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ६. ४)

(षष्ठोऽध्यायः)

इति चतुर्थः प्रपाठकस्समाप्तः ॥

(कण्डिकासंख्या १००)

अथ पञ्चमः प्रपाठकः ॥

६. ५. १.

(रुक्मप्रतिमोचनमुख्याग्निधारणं च)

ॐ रुक्मं प्रतिमुच्य बिभर्त्ति । सत्यᳬं हैतद्यद्रुक्मः सत्यं वा ऽएतं य्यन्तुमर्हति सत्येनैतं देवाऽअबिभरुः सत्येनैवैनमेतद्बिभर्त्ति ॥१॥ त-

१. वर्धयस्वेति. ग, घ. २. करोति इति. च. ३. अनुगच्छेदिति. घ.
४. हृत्वो इति. घ.

द्यत्तत्सत्यम् । असौ स ऽआदित्यः स ह्विरण्मयो भवति ज्योतिर्व्वै ह्विरण्यं ज्योतिरेषोऽमृतꣳ ह्विरण्यममृतमेष परिमण्डलो भवति परिमण्डलो ह्येष ऽएकविꣳशतिनिर्बाधं ऽएकाविꣳशो ह्येष वह्विग्नान्निर्बाधं बिभर्त्ति रश्मयो वाऽएतस्य निर्बाधा बाह्यतऽउ वाऽएतस्य रश्मयः ॥२॥ स्यद्वेव रुक्मं प्रतिमुच्य बिभार्त्ति । असौ वाऽआदित्यऽएष रुक्मो नो हैतमग्निं मनुष्यो मनुष्यरूपेण य्यन्तुमर्हत्येतेनैव रूपेणैतद्रूपं बिभर्त्ति ॥३॥ स्यद्वेव रुक्मं प्रतिमुच्य बिभार्त्ति । रेतो वाऽइदꣳ सिक्तमयमग्निस्तेजो व्वीर्यꣳ रुक्मोऽस्मिंस्तद्रेतासि तेजो व्वीर्यन्दधाति ॥४॥ स्यद्वेव रुक्मं प्रतिमुच्य बिभर्त्ति । एतद्वै देवाऽअविभयुर्यद्वै नऽइममिह रक्षाꣳसि नाष्ट्रा न हन्युरिति तस्माऽएतमन्तिकाद्गोप्तारमकुर्व्वन्नमुमेवादित्यमसौ वाऽआदित्यऽएष रुक्मस्तथैवास्माऽअयमेतमन्तिकाद्गोप्तारङ्करोति ॥५॥ कृष्णाजिने निष्यूतो भवति । यज्ञो वै कृष्णाजिनं यज्ञो वाऽएतं य्यन्तुमर्हति यज्ञेनैतं देवाऽअबिभरुर्यज्ञेनैवैनमेतद्बिभर्त्ति लोमतश्छन्दाꣳसि वै लोमानि छन्दाꣳसि वाऽएतं य्यन्तुमर्हन्ति छन्दोभिरेतं देवाऽअबिभरुश्छन्दोभिरेवैनमेतद्बिभार्त्ति॥ ६ ॥ अभि शुक्लानि च कृष्णानि च लोमानि निष्यूतो भवति । ऋक्सामयोर्हैते रूपेऽऋक्सामे वाऽएतं य्यन्तुमर्हतऽऋक्सामाभ्यामेतं देवाऽअबिभरुर्ऋक्सामाभ्यामेवैनमेतद्बिभर्त्ति शाणो रुक्मपाशस्त्रिवृत्तस्योक्तो बंधुः॥७॥ तमुपरि नाभि बिभार्त्ति । असौ वाऽआदित्यऽएष रुक्मऽउपरि नाभ्यु वाऽएषः[2] ॥८॥ (शतम् ३८००) स्यद्वेवोपरिनाभि[3] । अवाग्वै नाभे रेतः प्रजातिस्तेजो व्वीर्यꣳ रुक्मो नेन्मे रेतः प्रजातिं तेजो व्वीर्यꣳ रुक्मः प्रदहादिति ॥९॥ स्यद्वेवोपरिनाभि । एतद्वै पशोर्म्मेध्यतरं स्यदुपरिनाभि पुरीषसꣳहिततरं स्यदवाङ्नाभेस्तद्यदेव पशोर्म्मेध्यतरं तेनैनमेतद्बिभार्त्ति ॥१०॥ स्यद्वेवोपरिनाभि[4] । यद्वै प्राणस्यामृतमूर्द्ध्वं तन्नाभेरूर्द्ध्वैः प्राणैरुच्चरत्यथ सन्मर्त्यं पराक्तन्नाभिम्

[1] अयमिति. घ. [2] एत्र इति. च. [3, 4] नाभि इति. ग,घ.

त्येति तद्यदेव प्राणस्यामृतं तदेनमेतदभिसम्पादयति तेनैनमेतद्बिभर्त्ति ॥११॥ अथैनमासन्द्या बिभर्त्ति । इयं वाऽआसन्द्यस्याँ हीदꣳ सर्व्वमासन्नमियं वाऽएतं य्यन्तुमर्हत्यनयैतं देवाऽअबिभरुरनयैवैनमेतद्बिभर्त्ति ॥१२॥ औदुम्बरी भवति । ऊर्ग्वै रसऽउदुम्बर ऽऊर्ज्जैवैनमेतद्रसेन विभर्त्यथो सर्व्वे ऽएते व्वनस्पतयो य्यदुदुम्बरः सर्व्वे वा ऽएतं व्वनस्पतयो य्यन्तुमर्हन्ति सर्व्वैरेतं व्वनस्पतिभिर्देवाऽअबिभरुः सर्व्वैरेवैनमेतद्वनस्पतिभिर्विभर्त्ति ॥१३॥ प्रादेशमात्र्यूर्द्ध्वा भवति । प्रादेशमात्रो वै गर्भो व्विष्णुर्य्योनिरेषा गर्भसम्मितां तद्योनिङ्करोत्यरत्निमात्री तिरश्ची बाहुर्व्वाऽअरत्निर्बाहुनो वै व्वीर्यं क्रियते व्वीर्यसम्मितैव तद्भवति व्वीर्यं वाऽएतं य्यन्तुमर्हति व्वीर्येणैतं देवाऽअबिभरुर्व्वीर्येणैवैनमेतद्बिभर्त्ति ॥१४॥ चतुःस्रक्तयः पादा भवन्ति । चतुःस्रक्तीन्यनूच्यानि चतस्रो वै दिशो दिशो वाऽएतं य्यन्तुमर्हन्ति दिग्भिरेतं देवाऽअबिभरुर्द्दिग्भिरेवैनमेतद्बिभर्त्ति मौञ्जीभी रज्जुभिर्व्युता भवति त्रिवृद्भिस्तस्योक्तो बन्धुर्मृदा दिग्धा तस्योऽएवोक्तोऽथोऽअनतिदाहार्यै ॥१५॥ अथैनꣳ शिक्येन बिभर्त्ति । इमे वै लोकाऽएषोऽग्निर्द्दिशः शिक्यं दिग्भिर्हीमे लोकाः शक्नुवन्ति स्थातुं य्यच्छक्नुवन्ति तस्माच्छिक्यं दिग्भिरेवैनमेतद्बिभर्त्ति षड्द्यामं भवति षड्ढि दिशो मौञ्जं त्रिवृत्तस्योक्तो बन्धुर्मृदा दिग्धं तस्योऽएवोक्तो ऽथोऽअनतिदाहाय ॥१६॥ तस्यापऽएव प्रतिष्ठा । अप्सु हीमे लोकाः प्रतिष्ठिताऽआदित्यऽआसञ्जनमादित्ये हीमे लोका दिग्भिरासक्ताः स य्यो हैतदेवं व्वेदैतेनैव रूपेणैतद्रूपं बिभर्त्ति ॥१७॥ य्यद्वेवैनँ शिक्येन विभर्त्ति । संवत्सरऽएषोऽग्निर्ऋतवः शिक्यमृतुभिर्हि संवत्सरः शक्नोति स्थातुं य्यच्छक्नोति तस्माच्छिक्यमृतुभिरेवैनमेत-

१. बिभर्ति इति. च. एवमग्रेऽपि   २. ऊर्वै इति. ग, घ.
३. वनस्पतिभिरिति. ग, घ.   ४. दाहाय इति. च. एवमग्रेऽपि ।
५. द्बिभर्ति इति. ग. घ.   ६. मृदा इति. घ.   ७. लोका इति. ग, घ.
८. मृतु इति. घ.

-द्बिभर्त्ति षड्डुद्यामं भवति षड्ढ्यृतवः ॥१८॥ तस्याहोरात्रेऽएव प्रतिष्ठा । अहोरात्रयोर्ह्ययᳪ संवत्सरः प्रतिष्ठितश्चन्द्रमाऽआसञ्जनं चन्द्रमसि ह्ययᳪ संवत्सरऽऋतुभिरासक्तः स यो हैतदेवं वेदैतेनैव रूपेणैतद्रूपं विभर्त्ति तस्य ह वाऽएष संवत्सरभृतो भवति यऽएवं वेद संवत्सरोपासितो हैव तस्य भवति यऽएवं न वेदेत्यधिदेवतम् ॥१९॥

(ग्रन्थस्याऽर्द्धम् । कण्डिकाः ३८१२)

अथाध्यात्मम् । आत्मैवाग्निः प्राणाः शिक्यं प्राणैर्ह्ययमात्मा शक्नोति स्थातुं यच्छक्नोति तस्माच्छिक्यं प्राणैरेवैनमेतद्बिभर्त्ति षड्डुद्यामं भवति षड्ढि प्राणाः ॥२०॥ तस्य मनऽएव प्रतिष्ठा । मनसि ह्ययमात्मा प्रतिष्ठितोऽन्नमासञ्जनमन्ने ह्ययमात्मा प्राणैरासक्तः स यो हैतदेवं वेदैतेनैव रूपेणैतद्रूपं बिभर्त्ति ॥२१॥ अथैनमुखया बिभर्त्ति । इमे वै लोकाऽउखेमे वाऽएतँल्लोका यन्तुमर्हन्त्येभिरेतँल्लोकैर्देवाऽअबिभरुरेभिरेवैनमेतँल्लोकैर्बिभर्त्ति ॥२२॥ सा यदुखा नाम । एतद्वै देवाऽएतेन कर्मणैतयावृतेमाँल्लोकानुदखनन्यदुदखनंस्तस्मादुत्खोत्खा ह वै तामुखेत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवाः ॥२३॥ तद्वाऽउखेति द्वेऽअक्षरे । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्बिभर्त्ति सोऽएव कुम्भी सा स्थाली तत्षट् षड्डृतवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥२४॥ अथैनमिण्ड्वाभ्यां परिगृह्णाति । असौ वाऽआदित्यऽएषोऽग्निरहोरात्रेऽइण्ड्वेऽअमुं तदादित्यमहोरात्राभ्यां परिगृह्णाति तस्मादेषोऽहोरात्राभ्यां परिगृहीतः ॥२५॥ यद्वेवैनमिण्ड्वाभ्यां परिगृह्णाति । असौ वाऽआदित्यऽएषो-

१. प्रतिष्ठा इति. च. २. वेद इति. घ. ३. देवतम् इति. ग, घ.
४. एवं 'क ग' पुस्तकयोरेव लिखितमुपलभ्यते । ५. प्राणा इति. घ.
६. प्रतिष्ठा. इति. च. ७. बिभर्ति ति. च. एवमग्रेऽपि ८. नुदखनन्निति. घ.
९. देवाः इति. च. १०. भवति इति. च. ११. परिगृह्णाति इति. घ.

ऽग्निरिमाऽउ लोकाविण्द्वेऽअमुं तदादित्यमाभ्याँल्लोकाभ्यां परिगृ-ह्णाति तस्मादेषऽआभ्याँल्लोकाभ्यां परिगृहीतः परिमण्डले भवतः परिमण्डलौ हीमौ लोकौ मौञ्जे त्रिवृती तस्योक्तो वन्धुर्मृदा दिग्धे तस्योऽएवोक्तोऽथोऽअनतिदाहाय ॥२६॥ अथातः सम्पदेव । आसन्दी चोखा च शिक्यं च रुक्मपाशश्चाग्निश्च रुक्मश्च तत्षट् षडृतवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवतीण्द्वे तदष्टावष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥२७॥ अथ सर्व्वसम्पत् । चत्वारः पादाश्चत्वार्यनूच्यानि शिक्यं च रुक्मपाशश्च य्यदु किञ्च रज्जव्यंꣳ शिक्यं तदनूखाग्नी रुक्मस्तत्त्रयोदश त्रयोदश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥२८॥ Cf. का. श. ८. ७. १.; तै. सं. ५. १. १०; मै. सं. ३. २. १; काठ सं. १९. ११; कपि. ३२. १.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे
पञ्चमप्रपाठके प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ७. १.)

६. ५. २.

(रुक्मप्रतिमोचनविष्णुक्रमणे)

तं तिष्ठन् प्रतिमुञ्चते । असौ वाऽआदित्यऽएष रुक्मस्तिष्ठतीव वाऽअसावादित्योऽथो तिष्ठन्वै व्वीर्यवत्तरऽउदङ् प्राङ् तिष्ठंस्तस्योक्तो वन्धुः ॥१॥ "ईशानो रुक्म ऽउर्व्या व्यद्यौदि"ति । दृश्यमानो ह्येष रुक्मऽउर्व्यां विद्योतते "दुर्म्मर्षमायुः श्रिये रुचान"ऽइति दुर्म्मरं वाऽएतस्यायुः श्रियोऽएष रोचतेऽ "ग्निरमृतोऽअभवद्वयोभि"-

---

१ त्रिवृती इति. ग. २, ३. भवति इति. च.
४. See तै. सं. ५. १. १०. आसीनः प्रतिमुञ्चते । ५. तिष्ठन्वै इति. च.
६-८. मा. सं. १२.१. ९. द्वयोभिरिति इति गं, द्वयोभिरिति इति. घ.

रिति सर्वैर्वाऽएष वयोभिरमृतोऽभव "[1]द्यदेनं द्यौरजनयदि"ति द्यौर्वाऽएतमजनय "त्सु[2]रेता" ऽइति सुरेता ह्येषा यस्याऽएष रेतः[3] ॥२॥ अथैनमिण्वाभ्यां परिगृह्णाति । "[4]नक्तोषासा समनसा विरूपे" ऽइत्यहोरात्रे वै नक्तोषासा समनसा विरूपे "[5]धापयेते शिशुमेकꣳ समीची" ऽइति यद्वै किञ्चाहोरात्रयोस्तेनैतमेव समीची [6]धापयेते "[7]द्यावाक्षामा रुक्मोऽअन्तर्विभाती"ति हरन्नेतद्यजुर्जपतीमे वै द्यावापृथिवी द्यावाक्षामा तेऽएष यदन्तरा विभाति तस्मादेतद्धरन्यजुर्जपति "[8]देवा ऽअग्निं धारयन्द्रविणोदा" ऽइति परिगृह्य निदधाति प्राणा वै देवा द्रविणोदास्तऽएतमग्रऽएवमधारयंस्तैरेवैनमेतद्धार[9]यति ॥३॥ अथ शिक्यपाशं प्रतिमुञ्चते । "[10]विश्वा रूपाणि प्रतिमुञ्चते कवि", रित्य[11]सौ वाऽआदित्यः कविर्विश्वा रूपा शिक्यं "[12]प्रासावीद्भद्रं द्विपदे चतुष्पद" ऽइत्युद्यन्वाऽएष द्वि[13]पदे चतुष्पदे च भद्रं प्रसौति "वि [14]नाकमख्यत्सविता वरेण्य" ऽइति स्वर्गो वै लोको नाकस्तमेषऽउद्यन्नेवानुविपश्य "[15]त्यनु प्रयाणमुषसो विराजती"त्युषा वाऽअग्रे व्युच्छति तस्याऽएष व्युष्टिं विराजन्ननू[16]देति ॥४॥ अथैनमतो विकृत्या विकरोति । इदमेवैतद्रेतः सिक्तं विकरोति तस्माद्योनौ रेतः सिक्तं विक्रियते ॥५॥ "[17]सुपर्णोऽसि गरुत्मानि"ति । वीर्यं वै सुपर्णो गरुत्मान् वीर्यमेवैनमेतदभिसँस्करोति "[18]त्रिवृत्ते शिर" ऽइति त्रिवृतमस्य स्तोमꣳ शिरः करोति "[19]गायत्रं चक्षुरि"ति गायत्रं चक्षुः करोति "[20]बृहद्रथन्तरे [21]पक्षावि"ति बृहद्रथन्तरे पक्षौ करोति "[22]स्तोमऽआत्मे"ति स्तोममात्मानं करोति पञ्चविꣳश"[23]छन्दाꣳ-

---

१, २. मा. सं. १२. १. ३. रेत इति. घ. ४, ५. मा. सं. १२. २.
६. धापयेते इति. ग. ७, ८. मा. सं. १२. २. ९. धारयति इति. च
१०, १२. मा. सं. १२. ३. ११. त्यसौ इति. ग, घ.
१३. द्विपदे च ष्पदे इति. च. १४, १५. मा. सं. १२. ३.
१६. नूदति इति. च. १७–२०. मा. सं. १२. ४.
२१. पक्षाविति इति. ग. २२, २३ मा. सं. १२. ४.

स्यङ्गानी''ति छन्दाᳬंसि वाऽएतस्याङ्गानि ''[1]यजूᳬंषि नामे''ति यदेनमग्निरित्याचक्षते तदस्य यजूᳬंषि नाम ''[2]साम ते तनूर्व्वामदेव्यमि''त्यात्मा वै तनूरात्मा ते तनूर्व्वामदेव्यमित्येत ''[3]यज्ञायज्ञियं पुच्छमि''ति यज्ञायज्ञियं पुच्छं करोति ''[4]धिष्ण्याः शफा''ऽइति धिष्ण्यैर्व्वाऽएषोऽस्मिंल्लोके प्रतिष्ठितः ''[5]सुपर्णोऽसि गरुत्मान्दिवं गच्छ स्वः पते''ति तदेनᳬं सुपर्णं गरुत्मन्तं कृत्वाह देवान्गच्छ स्वर्ग्गंल्लोकं पते''ति ॥६॥ तं वाऽ[6]एतम्। अत्र पक्षपुच्छवन्तं[7] व्विकरोति यादृग्वै योनौ रेतो व्विक्रियते तादृग्जायते तद्यदेतमत्र पक्षपुच्छवन्तं व्विकरोति तस्मादेषोऽमुत्र पक्षपुच्छवाञ्जायते ॥७॥ तᳬंᳬं हैके। एतया व्विकृत्याभिमन्त्र्यान्यां चितिं चिन्वन्ति द्रोणचितं वा रथचक्रचितं वा कङ्कचितं वा प्रउगचितं वोभयतः प्रउगं वा समुह्यपुरीषं वा न तथा कुर्याद्यथा पक्षपुच्छवन्तं गर्भं परिवृश्चेत्तादृक्तत्तस्मादेनᳬं सुपर्णचितमेव चिनुयात् ॥८॥ तमेतया व्विकृत्या। इतऽऊर्ध्वं प्राञ्चं प्रगृह्णात्यसौ वाऽआदित्यऽएषोऽग्निरमुं तदादित्यमितऽऊर्ध्वं प्राञ्चं दधाति तस्मादसावादित्यऽइतऽऊर्ध्वः प्राङ् धीयते परोबाहु प्रगृह्णाति परोबाहु ह्येष इतोऽथैनमुपावहरति तमुपावहृत्योपरिनाभि धारयति तस्योक्तो बन्धुः ॥९॥ अथ व्विष्णुक्रमान्क्रमते। एतद्वै देवा व्विष्णुर्भूत्वेमाँल्लोकानक्रमन्त यद्विष्णुर्भूत्वाक्रमन्त तस्माद्विष्णुक्रमास्तथैवैतद्यजमानो व्विष्णुर्भूत्वेमाँल्लोकान्क्रमते ॥१०॥ स यः स व्विष्णुर्यज्ञः सः। स यः स यज्ञोऽयमेव स योऽयमग्निरुखायामेतमेव तद्देवाऽआत्मानं कृत्वेमाँल्लोकानक्रमन्त तथैवैतद्यजमानऽएतमेवात्मानं कृत्वेमाँल्लोकान्क्रमते[9] ॥११॥ उदङ् प्राङ् तिष्ठन्। एतद्वै तत्प्रजापतिर्व्विष्णुक्रमैरुदङ् प्राङ् तिष्ठन्प्रजाऽअसृजत तथैवैतद्यजमानो व्विष्णुक्रमैरुदङ् प्राङ् तिष्ठन्प्रजाः सृजते ॥१२॥ ''[11]व्विष्णोः

१–५. मा. सं. १२. ४. ६. एतम् इति. ग, घ. ७. पुच्छवन्तं इति. ग.

८. See. तं. सं. ५. ४. ११. द्रोणचितं चिन्वीत, कङ्कचितं चिन्वीत इत्यादि।

९. कृत्वेति. घ. १०. लोकानिति. धं. ११ मा. सं. १२. ५.

क्रमोऽसी''ति । व्विष्णुर्हि भूत्वा क्रमते ''सपत्नहे''ति सपत्नान्ह्यत्र हन्ति ''गायत्रं छन्दऽआरोहे''ति गायत्रं छन्दऽआरोहति ''पृथिवी. मनु व्विक्रमस्वे''ति पृथिवीमनु व्विक्रमते प्रहरति पादं क्रमतऽ. ऊर्द्ध्वमग्निमुद्गृह्णात्यूर्द्ध्वो हि रोहति ॥१३॥ ''व्विष्णोः क्रमोऽसी'' ति । विष्णुर्हि भूत्वा क्रमते ''ऽभिमातिहे'' त्यभिमातीर्ह्यत्र हन्ति ''त्रैष्टुभं छन्दऽआरोहे''ति त्रैष्टुभं छन्दऽआरोहत्य''न्तरिक्षमनु व्वि. क्रमस्वे''त्यन्तरिक्षमनु विक्रमते प्रहरति पादं क्रमतऽऊर्द्ध्वमग्निमुद्गृ. ह्णात्यूर्द्ध्वो हि रोहति ॥१४॥ ''व्विष्णोः क्रमोऽसी''ति । व्विष्णुर्हि भूत्वा क्रमतेऽ''रातीयतो हन्ते''त्यरातीयतो ह्यत्र हन्ति ''जागतं छन्दऽआरोहे''ति जागतं छन्दऽआरोहति ''दिवमनु व्विक्रमस्वे''ति दिवमनु व्विक्रमते प्रहरति पादं क्रमतऽऊर्द्ध्वमग्निमुद्गृह्णात्यूर्द्ध्वो हि रोहति ॥१५॥ ''व्विष्णोः क्रमोऽसी''ति । व्विष्णुर्हि भूत्वा क्रमते ''शत्रूयतो हन्ते''ति शत्रुयतो ह्यत्र हन्त्या''नुष्टुभं छन्दऽआरोहे'' त्यानुष्टुभं छन्दऽआरोहति ''दिशोऽनु व्विक्रमस्वे''ति सर्व्वा दिशो. ऽनु व्वीक्षते न प्रहरति पादं नेदिमाँल्लोकानतिप्रणश्यानीत्यूर्ध्वमेवा. ग्निमुद्गृह्णाति सꣳ ह्यारोहति ॥१६॥ Cf. का. श. ८. ७. २; तै. सं.५. १. १०, ५. २. १; मै. सं. ३. १. १.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे
पञ्चमप्रपाठके द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ.७.२.)

६. ५. ३.

(शिक्यपाशोन्मोचनम्)

अथैनमिति प्रगृह्णाति । एतद्वै देवाऽअकामयन्त पर्ज्जन्यो रूपꣳ स्यामेति तऽएतेनात्मना पर्ज्जन्यो रूपमभवंस्तथैवैतद्यजमानऽएतेना.

१, ७, विष्णुर्हि इति. ग, घ. २, ४. मा. सं. १२. ५.
५, ११. क्रमत इति. ग, घ. ६, ८–१०, १२–१७. मा. सं. १२. ५.
१८. शत्रूयतो इति. घ. १९, २०. मा. सं. १२. ५.

त्मना पर्ज्जन्यो रूपं भवति ॥१॥ "अक्रन्ददग्निस्तनयन्निव द्यौ"रिति । क्रन्दतीव हि पर्ज्जन्यस्तनयन् "क्षामा रेरिहद्वीरुधः समञ्जन्नि"ति क्षमा वै पर्ज्जन्यो रेरिह्यमाणो व्वीरुधः समनक्ति "सद्यो जज्ञानो व्विहीमिद्धोऽअख्यदि"ति सद्यो ह्येष जज्ञानऽइदꣳसर्व्वं व्विख्यापय"त्या रोदसी भानुना भात्यन्तरि"तीमे वै द्यावापृथिवी रोदसी तेऽएष भानुनाभाति परोवाहु प्रगृह्णाति परोवाहु हि पर्ज्जन्यः ॥२॥ अथैनमुपावहरति । एतद्वै योऽस्मिँल्लोके रसो य्युदुपजीवनं तेनैतत्सहोर्ध्वऽइमाँल्लोकान् रोहत्यग्निर्व्वाऽअस्मिँल्लोके रसोऽग्निरुपजीवनं तद्यत्तावदेव स्यान्न हास्मिँल्लोके रसो नोपजीवनꣳस्यादथ य्यत्प्रत्यवरोहत्यस्मिन्नेवैतल्लोके रसमुपजीवनं दधाति ॥३॥ य्यद्वेव प्रत्यवरोहति । एतद्वाऽएतदिमाँल्लोकानितऽऊर्ध्वो रोहति स स पराङिव रोहऽइयमु वै प्रतिष्ठा तद्यत्तावदेव स्यात्प्र हास्माल्लोकाद्यजमानश्च्यवेताथ य्यत्प्रत्यवरोहतीमामेवैतत्प्रतिष्ठामभिप्रत्यैत्यस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥४॥ य्यदेव प्रत्यवरोहति । एतद्वाऽएतदिमाँल्लोकानितऽऊर्द्ध्वो जयति स स पराङिव जयो यो वै पराङेव जयत्यन्ये वै तस्य जितमन्ववस्यन्त्यथ य्यऽउभयथा जयति तस्य तत्र कामचरणं भवति तद्यत्प्रत्यवरोहतीमानेवैतल्लोकानितश्चोर्द्ध्वानमुतश्चार्व्वाचो जयति ॥५॥ "अग्नेऽभ्यावर्त्तिन् । अभि मा निवर्त्तस्वाग्नेऽअङ्गिरः पुनरूर्ज्जा सह रय्ये" त्येतेन मा सर्व्वेणाभिनिवर्त्तस्वेत्येतच्चतुष्कृत्वः प्रत्यवरोहति चतुर्हि कृत्वऽऊर्द्ध्वो रोहति तद्यावत्कृत्वऽऊर्द्ध्वो रोहति तावत्कृत्वः प्रत्यवरोहति तमुपावहृत्योपरिनाभि धारयति तस्योक्तो बन्धुः ॥६॥ अथैनमभिमन्त्रयते । आयुर्व्वाऽअग्निरायुरेवैतदात्मन्धत्तऽ"आ त्वाहार्षमि" त्या ह्येनꣳहरन्त्य"न्तरभूरि"त्यायुरेवैतदन्तरात्मन्धत्ते "ध्रुवस्तिष्ठा

१. भवति इति. घ. २–५. मा. सं. १२. ६. ६. पर्जन्य इति. घ.
७. एतद्वै इति. ग, घ. ८. सहोर्ध्व इति. ग, घ. ९. एतदिमानिति. ग, घ.
१०. जयति इति. च. ११–१४. मा. सं. १२. ७–१०. १५, १६. मा. सं १२. ११.
१७. एवैतदात्मन्धत्ते इति. ग, घ. १८. मा. सं. १२. ११.

विचाचलिरि''त्यायुरेवैतद्ध्रुवमन्तरात्मन्धत्ते ''विशस्त्वा सर्व्वा वाञ्छन्त्वि''त्यन्नं वै विशोऽन्नं त्वा सर्व्वं वाञ्छत्वित्येत''न्मा त्वद्राष्ट्रमधिभ्रशदि''ति श्रीर्व्वै राष्ट्रं मा त्वच्छ्रीरधिभ्रशदित्येतत् ॥७॥

(अर्द्धप्रपाठकः)

अथ शिक्यपाशं च रुक्मपाशं चोन्मुञ्चते । वारुणो वै पाशो वरुणपाशादेव तत्प्रमुच्यते वारुण्यर्चा स्वेनैव तदात्मना स्वया देवतया वरुणपाशात्प्रमुच्यतऽ''उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं वि मध्यमᳬं श्रथाये''ति यथैव यजुस्तथा बन्धु''रथा वयमादित्य व्रते तवानागसोऽअदितये स्यामे''तीयं वाऽअदितिरनागसस्तुभ्यं चास्यै च स्यामेत्येतत् ॥८॥ अथैनमिति प्रगृह्णाति । एतद्वाऽएनमदो वि कृत्येतऽऊर्ध्वं प्राञ्चं प्रगृह्णाति तं ततऽइति प्रगृह्णाति तद्यत्तावदेवाभविष्यदत्र हैवैष व्यरᳬंस्यताथ यदेनमिति प्रगृह्णाति तस्मादेषऽइतीत्वाथेति पुनरैति ॥९॥ ''अग्ने बृहन्नुषसामूर्द्ध्वोऽअस्थादि''ति । अग्रे ह्येष बृहन्नुषसामूर्ध्वस्तिष्ठति ''निर्जगन्वान्तमसो ज्योतिषागादि''ति निर्ज्जगन्वान्वाऽएष राज्यै तमसोऽह्ना ज्योतिषै''त्यग्निर्भानुना रुशता स्वङ्ग''ऽइत्यग्निर्व्वाऽएष भानुना रुशता स्वङ्गऽ''आ जातो विश्वा सद्मान्यप्रा''ऽइतीमे वै लोका विश्वा सद्मानि तानेष जातऽआपूरयति परोवाहु प्रगृह्णाति परोवाहु ह्येष ऽइतोऽथैनमुपावहरतीमामेवैतत्प्रतिष्ठामभिप्रत्यैत्यस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति जगत्या जगती हेमाँल्लोकानमुतोऽर्वाचो व्यश्नुते ॥१०॥ ''हᳬंसः शुचिषदि''ति । असौ

---

१. २. मा. सं. १२. ११. ३. मभिभ्रशदिति. ग. ४. एतत् इति. घ.
५. पाशं इति. घ. ६, ८. मा. सं १२. १२. ७. बन्धुरथा इति. ग, घ
९. एतत् इति. घ. १०. देष इति. ग, घ. ११. पुनरेति इति. घ.
१२, १३. मा.सं. १२. १३. १४. तमसो इति. घ. १५, १६. मा.सं. १२. १३
१७. व्यश्नुते इति. च. १८. मा. सं. १२. १४.

वाऽआदित्यो हꣳसः शुचिष"[1]द्वसुरन्तरिक्षसदि"ति व्वायुर्व्वै व्वसुरन्तरिक्षस"[2]द्धोता व्वेदिषदि"त्यग्निर्व्वै होता व्वेदिष"[3]दतिथिरि"ति सर्व्वेषां वाऽएष भूतानामतिथि"[4]र्दुरोणसदि"ति विषमसदित्येत"[5]न्नृषदि"ति प्राणो [6]वै नृषन्मनुष्या नरस्तद्योऽयं मनुष्येषु प्राणोऽग्निस्तमेतदाह "[7]व्वरसदि"ति सर्व्वेषु ह्येष व्वरेर्षु[8] सन्नऽ"[9]ऋतसदि"ति सत्यसदित्येत"[10]द्व्योमसदि"ति सर्व्वेषु ह्येष व्योमसु सन्नोऽ"[11]ब्जा गोजा"ऽइत्यब्जाश्च ह्येष गोजाश्च"[12]र्तजाऽ"इति सत्यजाऽइत्येत"[13]दद्रिजा"ऽइत्यद्रिजा ह्येषऽ"[14]ऋतमि"ति सत्यमित्ये"[15]तद्बृहदि"ति निदधाति बृहद्ध्येष तद्यदेष तदेनमेतत्कृत्वा नि[16]दधाति ॥११॥ द्वाभ्यामक्षराभ्याम् । द्विपाद्यजमानो य्यजमानोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतन्निदधाति ॥१२॥ अथैनमुपतिष्ठते । एतद्वाऽएनमेतल्लघूयतीव य्यदेनेन सहेति चेति चेमाँल्लोकान्क्रमते तस्माऽएवैतन्निह्नुतेऽहिꣳसायै ॥१३॥ य्यद्वेवोपतिष्ठते । एतद्वै देवाऽअबिभयुर्य्यद्वै नोऽयमिमाँल्लोकानन्तिकान्न हिꣳस्यादिति तदेभ्यऽएवैनमेतल्लोकेभ्योऽशमयंस्तथैवैनमयमेतदेभ्यो लोकेभ्यः शमयति ॥१४॥ "[17]सीद[18] त्वं मातुः। अस्याऽउपस्थेऽन्तरग्ने रुचा त्वꣳ[19] शिवो भूत्वा मह्यमग्नेऽअथो सीद शिवस्त्वमि"ति शिवः शिवऽइति शमयत्येवैनमेतदहिꣳसायै तथो हैषऽइमाँल्लोकाञ्छान्तो न हिनस्ति ॥१५॥ त्रिभिरुपतिष्ठते । त्रयऽइमे लोकाऽअथो त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्माऽएतन्निह्नुतेऽथो तावतैवैनमेतदेभ्यो लोकेभ्यः शमयति ॥१५॥ Cf. का. श. ८. ७. ३; मै. सं. ३. २. १; तै. सं. ५. २. १; कठ. सं. १९. ११; कपि. ३२. १.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे
पञ्चमप्रपाठके तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ७. ३.)

१-५ मा. सं. १२. १४. ६. वै इति ग, घ. ७, ९-१५. मा. सं. १२, १४.
८. वरेषु इति. घ. १६. निदधाति इति. च. १७-१९. मा. सं. १२. १५-१७.

६. ५. ४.

(वात्सप्रोपस्थानादि)

अथ व्वात्सप्रेणोपतिष्ठते । एतद्वै प्रजापतिर्व्विष्णुक्रमैः प्रजाः सृष्ट्वा ताभ्यो व्वात्सप्रेणायुष्यमकरोत्तथैवैतद्यजमानो व्विष्णुक्रमैः प्रजाः सृष्ट्वा ताभ्यो व्वात्सप्रेणायुष्यं करोति ॥१॥ स हैष दाक्षायणहस्तः । यद्वात्सप्रं तस्माद्यं जातं कामयेत सर्व्वमायुरियादिति व्वात्सप्रेणैनमभिमृशेत्तदस्मै जातायायुष्यं करोति तथो ह स सर्व्वमायुरेत्यथ यङ्कामयेत व्वीर्य्यवान्स्यादिति व्विक्रम्यैनं[1] पुरस्तादभिमन्त्रयेत तथो ह स व्वीर्यवान्भवति॥२॥ "दिवस्परि[2] प्रथमं जज्ञेऽअग्निरि"ति । प्राणो वै दिवः प्राणाद्ध वाऽएष प्रथममजायत"मस्मद्[3]द्वितीयं परि जातवेदा" ऽइति यदेनमदो द्वितीयं पुरुषविधोऽजनय"त्तृतीयमप्स्वि[4]"ति यदेनमदस्तृतीयमद्भ्योऽजनय"न्नृमणा[5]ऽअजस्रमि"ति प्रजापतिर्व्वै नृमणाऽअग्निरजस्रऽ"इन्धान[6]ऽएनं जरते स्वाधी"रिति यो वाऽएनमिन्द्धे सऽएनञ्जनते स्वाधीः ॥३॥ "व्विद्मा[7] तेऽअग्ने त्रेधा त्रयाणी"ति । अग्निर्व्वायुरादित्यऽएतानि ह्यस्य तानि त्रेधा त्रयाणि "व्विद्मा[8] ते धाम व्विभृता पुरुत्रे"ति यदिदं बहुधा व्विह्नियते "विद्मा[9] ते नाम परमं गुहा यदि"ति यविष्ठऽइति वाऽअस्य तन्नाम परमं गुहा "व्विद्मा[10] तमुत्सं यतऽआजगन्थे"त्यापो वाऽउत्सोऽद्भ्यो वाऽएष प्रथममाजगाम ॥४॥ "समुद्रे[11] त्वा नृमणाऽअप्स्वन्त"रिति । प्रजापतिर्व्वै नृमणाऽअप्सु त्वा प्रजापतिरित्येत"न्नृचक्षा[12]ऽईधे दिवोऽअग्नऽऊधन्नि"ति प्रजापतिर्व्वै नृचक्षाऽआपो दिव ऽऊध"स्तृतीये[13] त्वा रजसि तस्थिवाᳬंसमि"ति द्यौर्व्वै तृतीयᳬं रजोऽ"पामुपस्थे[14] महिषाऽअवर्द्धन्नि"ति प्राणा वै महिषा दिवि त्वा प्राणाऽअवर्द्धन्नित्येतत् ॥५॥ ताऽएताऽएकव्याख्यानाः । एतमेवाभि ताऽआग्नेय्यस्त्रिष्टुभस्ता यदाग्नेय्यस्तेनाग्निरथ यत्त्रिष्टुभो यदेकादश तेनेन्द्रऽऐन्द्राग्नोऽग्निर्य्यावान-

१. विक्रम्येति. ग, घ.   २-६. मा. सं. १२.१८.
७-१०. मा. सं. १२. १९.   ११-१४. मा. सं. १२. २०.

ग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुपतिष्ठतऽइन्द्राग्नी वै सर्व्वे देवाः सर्व्वदेवत्योऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुपतिष्ठते ॥६॥ य्यद्वेव व्विष्णुक्रमवात्सप्रे भवतः ।[१] व्विष्णुक्रमैर्व्वै प्रजापतिरिमँल्लोकमसृजत व्वात्सप्रेणाग्निं व्विष्णुक्रमैर्व्वै प्रजापतिरन्तरिक्षमसृजत व्वात्सप्रेण व्वायुं व्विष्णुक्रमैर्व्वै प्रजापतिर्द्दिवमसृजत व्वात्सप्रेणादित्यं व्विष्णुक्रमैर्व्वै प्रजापतिर्द्दिशोऽसृजत व्वात्सप्रेण चन्द्रमसं व्विष्णुक्रमैर्व्वै प्रजापतिर्भूतमसृजत व्वात्सप्रेण भविष्यद्विष्णुक्रमैर्व्वै प्रजापतिर्व्वित्तमसृजत व्वात्सप्रेणाशां व्विष्णुक्रमैर्व्वै प्रजापतिरहरसृजत व्वात्सप्रेण रात्रिं व्विष्णुक्रमैर्व्वै प्रजापतिः पूर्व्वपक्षानसृजत[१] व्वात्सप्रेणापरपक्षान्विष्णुक्रमैर्व्वै प्रजापतिरर्द्धमासानसृजत व्वात्सप्रेण मासान्विष्णुक्रमैर्व्वै प्रजापतिर्ऋतूनसृजत व्वात्सप्रेण संवत्सरं तद्यद्विष्णुक्रमवात्सप्रे भवतऽएतदेव तेन सर्व्वँ सृजते ॥७॥ य्यद्वेव व्विष्णुक्रमवात्सप्रे भवतः । व्विष्णुक्रमैर्व्वै प्रजापतिः स्वर्गँल्लोकमभिप्रायात्सऽएतदवसानमपश्यद्वात्सप्रं तेनावास्यदप्रदाहाय यद्धि य्युक्तं न व्विमुच्यते प्र तद्दह्यते तथैवैतद्यजमानो व्विष्णुक्रमैरेव स्वर्गँल्लोकमभिप्रयाति व्वात्सप्रेणावस्यति ॥८॥ स वै व्विष्णुक्रमान् क्रान्त्वा[२] । अथ तदानीमेव व्वात्सप्रेणोपतिष्ठते य्यथा प्रयायाथ तदानीमेव व्विमुञ्चेत्ताहक्तद्देवानां वै व्विधामनु मनुष्यास्तस्मादु हेदमुत मानुषो ग्रामः प्रयायाथ तदानीमेवावस्यति ॥९॥ तद्वा ऽअहोरात्रे ऽएव व्विष्णुक्रमा भवन्ति । अहोरात्रे व्वात्सप्रमहोरात्रेऽएव, तद्यात्यहोरात्रे क्षेम्यो भवति तस्मादु हेदमुत मानुषो ग्रामोऽहोरात्रे य्यात्वाहोरात्रे क्षेम्यो भवति ॥१०॥ स वाऽ अर्द्धमेव संवत्सरस्य व्विष्णुक्रमान्[३] क्रमते । अर्द्धं वात्सप्रेणोपतिष्ठते मध्ये ह संवत्सरस्य स्वर्गो लोकः स यत्कनीयोऽर्द्धात्क्रमेत न हैतँ स्वर्गँल्लोकमभिप्राप्नुयादर्थं यद्भूयोऽर्द्धात्पराङ् हैतँ स्वर्ग-

---

१. नसृजत इति. ग, घ.　　२. क्रान्त्वा । अथ तदानीमेव. ग, घ.
३. क्रमान् क्रमते इति. ग, घ.　　४. दथ इति ग, घ.

ल्लोकमतिप्रणश्येदथ यदूर्द्ध्वं क्रमतेऽर्द्धमुपातिष्ठते तत्सम्प्रति स्वर्ग्गं ल्लोकमाप्त्वा विमुञ्चते ॥११॥ ताभ्यां वै विपर्य्यासमेति । यथा महान्तमध्वानं विमोकं समश्नुवीत तादृक्तत्स वै पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्चोभे विष्णुक्रमवात्सप्रे समस्यत्यहर्वै विष्णुक्रमा रात्रिर्व्वात्सप्रमेतद्वाऽइदꣳ सर्व्वं प्रजापतिः प्रजनयिष्यंश्च प्रजनयित्वा चाहोरात्राभ्यामुभयतः पर्य्यगृह्णात्तथैवैतद्यजमान इदꣳ सर्व्वं प्रजनयिष्यंश्च प्रजनयित्वा चाहोरात्राभ्यामुभयतः परिगृह्णाति ॥१२॥ तदाहुः । यदहर्व्विष्णुक्रमा रात्रिर्व्वात्सप्रमथोभेऽएवाहन्भवतो न रात्र्यां कथमस्यापि रात्र्यां कृते भवतऽइत्येतद्वाऽएनेऽअदो दीक्षमाणः पुरस्तादपराह्णऽउभे समस्यति रात्रिर्हैतद्यदपराह्णोऽथैनेऽएतत्सन्निवप्स्यन्नुपरिष्टात्पूर्वाह्णऽउभे समस्यत्यहर्हैतद्यत्पूर्व्वाह्णऽएवमु हास्योभेऽएवाहन्कृते भवतऽउभे रात्र्याꣳ ॥१३॥ स यदहः सन्निवप्स्यन्त्स्यात् । तदहः प्रातरुदितऽआदित्ये भस्मैव प्रथममुद्वपति भस्मोदुप्य व्वाचं व्विसृजते व्वाचं व्विसृज्य समिधमादधाति समिधमाधाय भस्मापोऽभ्युवहराति[1] यथैव तस्याभ्यवहरणं तथा पादाय भस्मनः प्रत्येत्योखायामोप्योपतिष्ठतेऽथ प्रायश्चित्ती करोति ॥१४॥ स यदि व्विष्णुक्रमीयमहः स्यात् । व्विष्णुक्रमान् क्रान्त्वा व्वात्सप्रेणोपतिष्ठेताथ यदि व्वात्सप्रीयं व्वात्सप्रेणोपस्थाय व्विष्णुक्रमान्क्रान्त्वा व्वात्सप्रमन्ततः[2] कुर्य्यान्न व्विष्णुक्रमानन्ततः कुर्य्याद्यथा प्रयाय न व्विमुञ्चेत्तादृक्तदथ यद्वात्सप्रमन्ततः करोति प्रतिष्ठा वै व्वात्सप्रं यथा प्रतिष्ठाप्य येदवसाययेत्तादृक्तत्तस्मादु व्वात्सप्रमेवान्ततः कुर्य्यात् ॥१५॥ Cf. का० श० ८. ७. ४; तै. सं. ५. २. १; मै. सं. ३. २. २; कठ. १९. १२; कपि. ३२. २.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे
पञ्चमप्रपाठके चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ७. ४.)

(सप्तमोऽध्यायः)

---

१. अभ्यवहरति इति. घ. २. मन्तत इति. घ.

६. ५. ५.

(उख्याग्निप्रणयनम्)

व्वनीवाह्येताग्निं बिभ्रदित्याहुः । देवाश्चासुराश्चोभये प्राजापत्या ऽअस्पर्द्धन्त ते देवाश्चक्रमचरञ्छालमसुरा ऽआसंस्ते देवाश्चक्रेण चरन्त ऽएतत्कर्म्मापश्यंश्चक्रेण हि वै देवाश्चरन्त ऽएतत्कर्म्मापश्यंस्तस्मादनस ऽएव पौराडाशेषु य्यजूꣳष्यनसोऽग्नौ ॥१॥ स य्यो व्वनीवाह्यते । देवान् कर्म्मणैति दैवꣳ ह्यस्य कर्म्म कृतं भवत्यथ य्यो न व्वनीवाह्यतेऽसुरान् कर्म्मणैत्यसुर्यꣳ ह्यस्य कर्म्म कृतं भवति ॥२॥ तद्धैकऽआहुः । स्वयं वाऽएष व्वनीवाहितो व्विष्णुक्रमैर्व्वाऽएष प्रयाति व्वात्सप्रेणावस्यतीति न तथा व्विद्याद्दैवं वाऽअस्य तत्प्रयाणं य्यद्विष्णुक्रमा दैवमवसानं य्यद्वात्सप्रमथास्येदं मानुषं प्रयाणं य्यदिदं प्रयाति मानुषमवसानं य्यदवस्यति ॥३॥ प्रजापतिरेषोऽग्निः । उभयम्वेतत्प्रजापतिर्य्यच्च देवा य्यच्च मनुष्यास्तद्यद्विष्णुक्रमवात्सप्रे भवतो य्यदेवास्य दैवꣳ रूपं तदस्य तेन सँस्करोत्यथ य्यद्वनीवाह्यते य्यदेवास्य मानुषꣳ रूपं तदस्य तेन सँस्करोति स ह वाऽएतꣳ सर्व्वं कृत्स्नं प्रजापतिꣳ सँस्करोति य्यऽएवं व्विद्वान्व्वनीवाह्यते तस्माद्व व्वनीवाह्येतैव ॥४॥ स य्यदहः प्रयास्यन्त्स्यात् । तदहरुत्तरतोऽग्नेः प्रागन ऽउपस्थाप्याथास्मिन्त्समिधमादधात्येतद्वाऽएनं देवाऽएष्यन्तं पुरस्तादन्नेनाप्रीणन्नेतया समिधा तथैवैनमयमेतदेष्यन्तं पुरस्तादन्नेन प्रीणात्येतया समिधा ॥५॥ "समिधाग्निं दुवस्यते"ति । समिद्धाग्निं नमस्यतेत्येतद् "घृतैर्बोधयतातिथिमास्मिन्हव्या जुहोतने"ति घृतैरह बोधयतातिथिमोऽअस्मिन्हव्यानि जुहुतेत्येतद्बुद्धवत्येत्यायै ह्येनमेतद्बोधयति ॥६॥ अथैनमुद्यच्छति । "उदु त्वा व्विश्वे देवाऽअग्ने भरन्तु चित्तिभिरि"ति व्विश्वे वाऽएतमग्रे

---

१. अग्नौ इति. घ. २. यद्वेवास्येति ग, घ. ३, ४. मा. सं. १२. ३० ५. मा.सं १२. ३१.

देवाश्चित्तिभिरुदभरन्नेतद्ध्येषां तदा चित्तमासीत्तथैवैनमयमेतच्चित्तिभिरुद्धरत्येतद्ध्यस्य तदा चित्तं भवति "सं नो भव शिवस्त्वॅं सुप्रतीको विभावसुरि"ति यथैव यजुस्तथा बन्धुस्तन्दक्षिणतऽउदञ्चमादधाति तस्योक्तो बन्धुः स्थाल्यां गार्हपत्यछं समुप्यापरमादधाति स यदि कामयेतोपाधिरोहेत्पार्श्वतो वा व्रजेत् ॥७॥

अथानड्वाहौ युनक्ति । दक्षिणमग्रेऽथ सव्यमेवं देवत्रेतरथा मानुषे स यां काञ्च दिशं यास्यन्त्स्यात्प्राङेवाग्रे प्रयायात्प्राची हि दिगग्नेः स्वामेव तद्दिशमनु प्रयाति ॥८॥ "प्रेदग्ने ज्योतिष्मान्याहि । शिवेभिरर्चिभिष्ट्व"मिति प्रेदग्ने त्वं ज्योतिष्मान्याहि शिवेभिरर्चिभिर्दीप्यमानैरित्येतद् "बृहद्भिर्भानुभिर्भासन्मा हिॅंसीस्तन्वा प्रजा"ऽइति बृहद्भिरर्चिभिर्दीप्यमानैर्मा हिॅंसीरात्मना प्रजाऽइत्येतत् ॥९॥ स यदाक्षऽउत्सर्ज्जेत् । अथैतद्यजुर्ज्जपेद्सुर्य्या वाऽएषा वाग्याक्षस्य तामेतच्छामयति तामेतद्देवत्रा करोति ॥१०॥ यद्वेवैतद्यजुर्ज्जपति । यस्मिन्वै कस्मिंश्चाहितेऽक्ष ऽउत्सर्ज्जति तस्यैव सा वाग्भवति तद्यदग्नावाहितेऽक्ष ऽउत्सर्ज्जत्यग्नेरेव सा वाग्भवत्यग्निमेव तद्देवा ऽउपास्तुवन्नुपामहयंस्तथैवैनमयमेतदुपस्तौत्युपमहय"त्यक्रन्ददग्निस्तनयन्निव द्यौरि"ति तस्योक्तो बन्धुः ॥११॥ स यदि पुरा वसत्यै विमुञ्चेत । अनस्येवाग्निः स्यादथ यदा वसत्यै विमुञ्चेत प्रागनऽउपस्थाप्योत्तरत ऽउद्धत्यावोक्षति यत्रैनमुपावहराति तं दक्षिणत ऽउदञ्चमुपावहराति तस्योक्तो बन्धुः ॥१२॥

अथास्मिन्त्समिधमादधाति । एतद्वाऽएनं देवाऽईयिवाॅंसमुपरिष्टादन्नेनाप्रीणन्नेतया समिधा तथैवैनमयमेतदीयिवाॅंसमुपरिष्टादन्नेन प्रीणात्येतया समिधा ॥१३॥ "प्र प्रायमग्निर्भरतस्य शृण्व"ऽइति ।

१. मा. सं. १२. ३१. २. सव्यमेवं इति. घ. ३. स्वामेवेति. घ.
४, ५. मा. सं. १२. ३२. ६. मा सं. १२. ३३.
७. विमुञ्चेत इति ग. विमुञ्चेत इति घ. ८. अनस्येवेति घ.
९. समिधमिति घ. १०. मा. सं. १२. ३४.

प्रजापतिर्व्वै भरतः स हीदᳫं सर्व्वं बिभर्त्ति "व्वि यत्सूर्यो न रोचते बृहद्भा"ऽइति व्वि यत्सूर्यऽइव रोचते बृहद्भाऽइत्येत"दभि युः पूरुं पृतनासु तस्थौ" विति पूरुर्ह नामासुररक्षसमास तमग्निः पृतनास्वभितस्थौ "दीदाय दैव्योऽअतिथिः शिवो न"ऽइति दीप्यमानो दैवोऽतिथिः शिवो नऽइत्येतदस्थितवत्या व्वसत्यै ह्येनमेतत्स्थापयति ॥१४॥ अथातः सम्पदेव । सामिधं प्रथमेनादधात्युद्यच्छत्येकेन प्रयात्येकेनाक्षमेकेनानुमन्त्रयते समिधमेव पञ्चमेनादधाति तत्पञ्च पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥१५॥ Cf. का. श. ८. ८. १; तै. सं. ५. २. २; मै. सं. ३. १. २; कठ. १९. १२; कपि. ३२. २.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे
पञ्चमप्रपाठके पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ८. १.)

६. ५. ६.

अथातो भस्मनऽएवाभ्यवहरणस्य । देवा वाऽएतदग्रे भस्मोद्वपंस्तेऽब्रुवन्यदि वाऽइदमित्थमेव सदात्मानमभिसंस्करिष्यामहे मर्त्त्याः कुणपा ऽअनपहतपाप्मानो भविष्यामो य्यद्यु परावप्स्यामो य्यदत्राग्नेयं बहिर्द्धा तदग्नेः करिष्याम ऽउप तज्जानीत य्यथेदङ्करवामेति तेऽब्रुवंश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवंस्तदिच्छत य्यथेदङ्करवामेति ॥१॥ ते चेतयमानाः । एतदपश्यन्नपऽएवैनदभ्यवहरामापो वाऽअस्य सर्व्वस्य प्रतिष्ठा तद्यत्रास्य सर्व्वस्य प्रतिष्ठा तदेनत्प्रतिष्ठाप्य य्यदत्राग्नेयन्तदद्भ्योऽधि जनयिष्याम ऽइति तदपोऽभ्यवाहरंस्तथैवैनदयमेतदपोऽभ्यवहरति ॥२॥ "आपो देवीः । प्रतिगृभ्णीत भस्मैतत्स्योने कृणुध्वᳫं सुरभाऽउ लोक"ऽइति जग्धं वाऽएतद्यातयाम भवति तदेतदाह सुभिष्ठऽएनल्लोके कुरुध्वमिति "तस्मै नमन्तां

१—३. मा. सं. १२. ३४. ४. वसत्यं इति. ग. १, घ. ५. समिधमेवेति घ. ६. वपंस्ते इति. घ. ७, ८. मा. सं. १२. ३५.

जनय” ऽइत्यापो वै जनयोऽद्भ्यो हीदꣳसर्व्वं जायते “सुपत्नी”[1]-
रित्यग्निना वाऽआपः सुपत्न्यो “मातेव[2] पुत्रं विभृताप्स्वेनदि”ति
य्यथा माता पुत्रमुपस्थे विभृयादेवमेनद्विभृतेत्येतत् ॥३॥ “अप्स्व[3]-
ग्ने सधिष्टेवे”ति । अप्स्वग्ने य्योनिष्ठवेत्येतत् “सौषधीरनुरुध्यस”[5]
ऽइत्योषधीर्ह्येषोऽनुरुध्यते “गर्भे[6] सञ्जायसे पुनरि”ति गर्भे ह्येष
सञ्जायते पुन“र्गर्भोऽअस्योषधीनां गर्भो व्वनस्पतीनाम् । गर्भो व्वि-
श्वस्य भूतस्याग्ने गर्भोऽअपामसी”ति तदेनमस्य सर्व्वस्य गर्भं
करोति ॥४॥ त्रिभिरभ्यवहरति । त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य
मात्रा तावतैवैनदेतदभ्यवहरत्येकेनाग्रेऽथ द्वाभ्यां द्वाभ्यां वाग्रेऽथैकेन
द्विस्तु कृत्वोऽभ्यवहरति तद्यद्द्विपादाः पशवस्तैरेवैनदेतदभ्यवह-
रति ॥५॥ अथापादत्ते । तद्यदत्राग्नेयं तदेतदद्भ्योऽधि जनयत्य-
नयानया वै भेषजं क्रियतेऽनयैवैनमेतत्सम्भरति “प्रसद्य भस्मना
य्योनिमपश्च पृथिवीमग्न”ऽइति प्रसन्नो ह्येष भस्मना य्योनिमपश्च
पृथिवीञ्च भवति “सꣳसृज्य मातृभिष्ट्वं ज्योतिष्मान्पुनरासद” *ऽइति[10]
सङ्गत्य मातृभिष्ट्वञ्ज्योतिष्मान्पुनरासद* ऽइत्येतत् “पुनरासद्य[11] सदनं”
“पुनरूर्ज्जा” “सह रय्ये”त्येतेन मा सर्व्वेणाभिनिवर्त्तस्वेत्येतत् ॥६॥
चतुर्भिरपादत्ते । तद्यच्चतुष्पादाः पशवस्तैरेवैनमेतत्सम्भरत्यथोऽ-
अन्नं वै पशवो[12]ऽन्नेनैवैनमेतत्सम्भरति त्रिभिरभ्यवहरति तत्सप्त सप्त-
चितिकोऽग्निः सप्तर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य
मात्रा तावत्तद्भवति ॥७॥ अपादाय भस्मनः प्रत्येत्य । उखायामोप्यो-
पतिष्ठतऽएतद्वाऽएतदयथायथं करोति य्यदग्निमपोऽभ्यवहरति तस्माऽ-
एवैतन्निह्नुतेऽहिꣳसायाऽआश्विनीभ्यामग्नयऽएवैतन्निह्नुते बुद्धव-
तीभ्यां य्यथैवास्यैतदग्निर्व्वचो निबोधेत् ॥८॥ “बोधा[13] मेऽअस्य व्वच-

१, २. मा. सं. १२. ३५. ३, ५, ६. मा.सं. १२.३६.
४. सधिष्ठवेति· घ. ७, मा. सं. १२, ३७.
८, ९. मा. सं. १२. ३८. १०. *एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठो ‘ग घ’पुस्तकयोर्नास्ति।
११. मा. सं. १२. ३९–४१ १२. पशव इति. घ. १३. मा. सं. १२. ४२.

सो य्यविष्ठे''ति । बोध मेऽस्य व्वचसो य्यविष्ठेत्ये त''न्मᳩहिष्ठस्य प्रभृतस्य स्वधाव''ऽइति भूयिष्ठस्य प्रभृतस्य स्वधावऽइत्येत''त्पीयति त्वोऽअनु त्वो गृणाती''ति पीयत्येकोऽन्वेक्को गृणाति ''व्वन्दारुष्टे तन्वं व्वन्देऽअग्न''ऽइति व्वन्दिता तेऽहं तन्वं व्वन्देऽग्नऽइत्येत''त्सें बोधि सूरिर्म्मघवा व्वसुपते व्वसुदावन् । य्युयोध्यस्मद्द्वेषाᳩसी''ति य्यथैवास्माद्द्वेषाᳩसि य्युयादेवमेतदाह द्वाभ्यामुपतिष्ठते गायत्र्या च त्रिष्टुभा च तस्योक्तो बन्धुः ॥९॥ तानि नव भवन्ति । नव दिशो-दिशोऽग्निर्नव प्राणाः प्राणाऽअग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥१०॥ अथ प्रायश्चित्ती करोति । सर्व्वेभ्यो वाऽएषऽएतं कामेभ्यऽआधत्ते तद्यदेवास्यात्र कामानां व्यवच्छिद्यतेऽग्नावपोऽभ्यवह्रियमाणे तदेवैतत्सन्तनोति सन्दधात्युभे प्रायश्चित्ती करोति य्येऽएवाग्नावनुगते तस्योक्तो बन्धुः ॥११॥ तानि दश भवन्ति । दशाक्षरा व्विराड्विराडग्निर्द्दश दिशो दिशोऽग्निर्द्दश प्राणाः प्राणाऽअग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥१२॥ Cf. का. श. ८. ८. १; तै. सं. ५. २. २; मै. सं. ३. २. २; कठ. १९. १२; कपि. ३२. २.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे षष्ठकाण्डे
पञ्चमप्रपाठके षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ (अ.८.२.)

इति पञ्चमः प्रपाठकस्समाप्तः ॥

(कण्डिका संख्या १०२)

(इत्यष्टमोऽध्यायः)

इति माध्यान्दिनीये शतपथब्राह्मणे उखासम्भरणं नाम
षष्ठं काण्डं समाप्तम् ॥

(अस्मिन् काण्डे कण्डिकासंख्या ५३०)

१–३. मा. सं. १२. ४२.　४. मा. सं. १२. ४३.
५. द्वेषाᳩसि इति. घ.　६. सन्दधात्युभे इति. ग, घ, ङ.

॥ श्रीः ॥

अथ माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे

हस्तिघटनामकं सप्तमं काण्डम् ॥

(अत्राऽपि चयनविधिरेव)

प्रथमप्रपाठके प्रथमं ब्राह्मणम् ॥

७. १. १.

(गार्हपत्यचितिः)

हरिः ॐ । गार्हपत्यं चेष्यन्पलाशशाखया व्युदूहति[1] । अवस्यति हैतद्यद्गार्हपत्यं चिनोति यऽउ वैके चाग्निचितोऽस्यामेव तेऽवसितास्तद्यद्व्युदूहत्यवसितानेव तद्व्युदूहति नेदवसितानध्यवस्यानीति ॥१॥ "अपेत[2] वीत वि च सर्प्पतात"ऽइति[3] । अप चैवेत वि चेत व्यु च सर्प्पतातऽइत्येतद्यऽउदरसर्प्पिणस्तानेतदाह "येऽत्र[4] स्थ पुराणा ये च नूतना"ऽइति येऽत्र स्थ सनातना ये चाधुनातनाऽइत्येतत् ॥२॥ "अदाद्यमो[5]ऽवसानं पृथिव्या" ऽइति । यमो ह वाऽअस्याऽ[6]ऽवसानस्येष्टे सऽएवास्माऽअस्यामवसानं ददाति[7] ॥३॥ "अक्रन्निमं[8] पितरो लोकमस्मा"ऽइति । क्षत्रं वै यमो विशः पितरो यस्माऽउ वै क्षत्रियो विशा सँविदानोऽस्यामवसानं ददाति तत्सुदत्तं तथो हास्मै क्षत्रं यमो विशा पितृभिः सँविदानोऽस्यामवसानं ददाति ॥४॥ पलाशशाखया व्युदूहति । ब्रह्म वै पलाशो ब्रह्मणैव तदवसितान्व्युदूहति मन्त्रेण ब्रह्म वै मन्त्रो ब्रह्मणैव तदवसितान्व्यु-

---

१. व्युद्वहति । अस्य इति ख, ग, ङ, ञ. २. मा. सं. १२. ४५.

३. इति इति. ङ, इति इति. ञ. ४, ५. मा. सं. १२. ४५.

६. अस्या इति. ङ. ७. दर्दाति इति. ख, ङ, ञ. ८. मा. सं. १२. ४५.

दूहति तामुदीचीमुदस्यति ॥५॥ (शतम् ३९००) अथोषान्निवपति । अयं वै लोको गार्हपत्यः पशवऽऊषाऽअस्मिंस्तल्लोके पशून्दधाति तस्मादिमेऽस्मिँल्लोके पशवः ॥६॥ यद्वेवोषान्निवपति । प्रजापतिः प्रजाऽअसृजत ता नानोल्बाऽअसृजत ता न समजानत सोऽकामयत सञ्जानीरन्निति ताः समानोल्वाऽअकरोत्तासामूषानुल्बमकरोत्ताः समजानत तस्माद्प्येतर्हि समानोल्बाः समेव जानते देवैः समानोल्बोऽसानीत्यु वै यजते यो यजते तद्यदूषान्निवपति देवैरेव तत्समानोल्बो भवति ॥७॥ "संज्ञानमसी"ति । समजानत ह्येतेन "कामधरण"मिति पशवो वाऽऊषाः पशवः कामधरणं "मयि ते कामधरणं भूयादि"ति मयि ते पशवो भूयासुरित्येतत्तैः सर्व्वं गार्हपत्यं प्रच्छादयति योनिर्व्वै गार्हपत्या चितिरुल्बमूषाः सर्व्वां तद्योनिमुल्बेन प्रच्छादयति ॥८॥ अथ सिकता निवपति । अग्नेरेतद्वैश्वानरस्य भस्म यत्सिकताऽअग्निमु वाऽएतं वैश्वानरं चेष्यन्भवति न वाऽअग्निः स्वं भस्मातिदहत्यनतिदाहाय ॥९॥ यद्वेव सिकता निवपति । अग्नेरेतद्वैश्वानरस्य रेतो यत्सिकताऽअग्निमु वाऽएतं वैश्वानरं चेष्यन्भवति न वाऽअरेतस्कात्किं चन विक्रियतेऽस्माद्रेतसोऽधि विक्रियाताऽइति ॥१०॥ "अग्नेर्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसी"ति । यातयाम वाऽअग्नेर्भस्मायातयाम्न्यः सिकताऽअयातयाममेवैनदेतत्करोति ताभिः सर्व्वं गार्हपत्यं प्रच्छादयति योनिर्व्वै गार्हपत्या चिती रेतः सिकताः सर्व्वस्यां तद्योनौ रेतो दधाति ॥११॥ अथैनं परिश्रिद्भिः परिश्रयति । योनिर्व्वै परिश्रितऽइदमेवैतद्रेतः सिक्तं योन्या परिगृह्णाति तस्माद्योन्या रेतः सिक्तं परिगृह्यते ॥१२॥ यद्वेवैनं परिश्रिद्भिः परिश्रयति । अयं वै लोको गार्हपत्यऽआपः परिश्रितऽइमं तँल्लोकमद्भिः परितनोति समुद्रेण हैनं तत्परितनोति सर्व्वतस्तस्मादिमं लोकँ सर्व्वतः समुद्रः

१, २. मा. सं. १२. ४६.　३. प्रच्छादयति इति. ङ, ञ.
४. मा. सं. १२. ४६.　५. दधाति इति. ख,ङ,ञ.　६. तं लोकमिति. ग,ङ,ट.

पर्य्येति दक्षिणावृत्तस्मादिमं लोकं दक्षिणावृत्समुद्रः पर्य्येति खातेन तस्मादिमं लोकं खातेन समुद्रः पर्य्येति ॥१३॥ "चितं स्थे"ति। चिनोति ह्येनाः "परिचित स्थे"ति परि ह्येनाश्चिनो"त्यूर्द्ध्वचितः श्रयध्वमि"त्यूर्द्ध्वाऽउपदधदाह तस्मादूर्द्ध्वऽएव समुद्रो विजतेऽथ यत्तिरश्चीरुपदध्यात्सकृद्धैवेदꣳ सर्व्वꣳ समुद्रो निर्मृज्यान्न साद-यत्यसन्ना ह्यापो न सूददोहसाधिवदति ॥१४॥ अस्थीनि वै परि-श्रितः। प्राणः सूददोहा न वाऽअस्थिषु प्राणोऽस्त्येकेन यजुषा बह्वीरिष्टकाऽउपदधात्येकꣳ ह्येतद्रूपं यदापोऽथ यद्बह्व्यः परि-श्रितो भवन्ति बह्व्यो ह्यापः ॥१५॥ तद्वै योनिः परिश्रितः। उल्बमूषा रेतः सिकता बाह्याः परिश्रितो भवन्त्यन्तरऽऊषा बाह्या हि योनिरन्तरमुल्वं बाह्यऽऊषा भवन्त्यन्तराः सिकता बाह्यꣳ ह्युल्बमन्तरꣳ रेतऽएतेभ्यो वै जायमानो जायते तेभ्यऽएवैनमेत-ज्जनयति ॥१६॥ अथैनमताश्चिनोति। इदमेवैतद्रेतः सिक्तं विकरोति तस्माद्योनौ रेतः सिक्तं विक्रियते ॥१७॥ स चतस्रः प्राची-रुपदधाति। द्वे पश्चात्तिरश्च्यौ द्वे पुरस्तात्तद्याश्चतस्रः प्राची-रुपदधाति सऽआत्मा तद्यत्ताश्चतस्रो भवन्ति चतुर्विधो ह्यय-मात्माथ ये पश्चात्ते सक्थ्यौ ये पुरस्तात्तौ बाहू यत्र वाऽआत्मा तदेव शिरः ॥१८॥ तं वाऽएतम्। अत्र पक्षपुच्छवन्तं विकरोति यादृग्वै योनौ रेतो विक्रियते तादृग्जायते तद्यदेतमत्र पक्ष-पुच्छवन्तं विकरोति तस्मादेषोऽमुत्र पक्षपुच्छवान्जायते ॥१९॥ तं वै पक्षपुच्छवन्तमेव सन्तम्। न पक्षपुच्छवन्तमिव पश्यन्ति तस्माद्योनौ गर्भं न यथारूपं पश्यन्त्यथैनममुत्र पक्षपुच्छवन्तं पश्यन्ति तस्माज्जातं गर्भं यथारूपं पश्यन्ति ॥२०॥ स चतस्रः पूर्व्वाऽउपदधाति। आत्मा ह्येवाग्रे सम्भवतः सम्भवति दक्षिणतऽ उदङ्ङासीनऽउत्तरार्ध्यां प्रथमामुपदधाति तथो ह्यस्यैषोऽभ्या-

१-३. मा. सं. १२. ४६. ४. निर्मृज्यान्नेति ग, ङ. ५. वदति इति ग,ङ,ज. ६. जनयति इति. ख. ७. एतम् इति. ख. ८. उदङासीन इति. ख.

त्वमेवाग्निश्चितो भवति ॥२१॥ "[1]अयꣳ सो ऽअग्निः । यस्मिन्त्सो-
ममिन्द्रः सुतं दध" ऽइत्ययं वै लोको गार्हपत्य ऽआपः सोमः सुतो ऽ
स्मिँस्तल्लोके ऽप ऽइन्द्रो ऽधत्त "[2]जठरे व्वावशान" ऽइति मध्यं वै
जठरꣳ "[3]सहस्रियं व्वाजमत्यं न सप्तिमि"त्यापो वै सहस्रियो व्वाजः
"[4]ससवान्त्सन्त्स्तूयसे जातवेद" ऽइति चितः संश्चीयसे जातवेद ऽ
इत्येतत् ॥२२॥ "[5]अग्ने यत्ते दिवि व्वर्च" ऽइति । आदित्यो वा ऽअ-
स्य दिवि व्वर्चः पृथिव्यामित्ययमग्निः "[6]पृथिव्यां यदोषधीष्वप्स्वा-
यजत्रे"ति य ऽएवौषधिषु चाप्सु चाग्निस्तमेतदाह "[7]येनान्तरि-
क्षमुर्व्वाततन्थे"ति व्वायुः स "[8]त्वेषः स भानुरर्णवो नृचक्षा"
ऽइति महान्त्स भानुरर्णवो नृचक्षा ऽइत्येतत् ॥२३॥ "[9]अग्ने दिवो ऽ
अर्णमच्छा जिगांसी[10]"ति । आपो वा ऽअस्य दिवोर्ण्णस्ता ऽएष धूमे-
नाच्छैत्य "[11]च्छा देवाँ २॥ ऽऊचिषे धिष्ण्या ये" ऽइति प्राणा वै देवा
धिष्ण्यास्ते हि सर्व्वा धिय ऽइण्वन्ति "[12]या रोचने परस्तात्सूर्यस्य
याश्चावस्तादुपतिष्ठन्त ऽआप" ऽइति रोचनो ह नामैष लोको
यत्रैष ऽएतत्तपति तद्याश्चैतं परेणापो याश्चावरेण ता ऽएतदाह ॥२४॥
"[13]पुरीष्यासो ऽअग्नय" ऽइति । पशव्यासो ऽग्नय ऽइत्येतत् "प्रा-
[14]वणेभिः सजोषस" ऽइति प्रायणरूपं प्रायणꣳ ह्येतदग्नेर्यद्गार्हपत्यो
"[15]जुषन्तां यज्ञमद्रुहो ऽनमीवा ऽइषो महीरि"ति जुषन्तां यज्ञमद्रुहो ऽ
नशनाया ऽइषो महीरित्येतत् ॥२५॥ नानोपदधाति । ये नाना-
कामा ऽआत्मंस्तांस्तद्दधाति सकृत्सादयत्येकं तदात्मानं करोति
सूददोहसाधिवदति प्राणो वै सूददोहाः प्राणेनैवैनमेतत्सन्त-
नोति सं दधाति ॥२६॥ अथ जघनेन परीत्य । उत्तरतो दक्षि-
णासीनो ऽपरयोर्द्दक्षिणामग्र ऽउपदधाती "[16]डामग्ने पुरुदꣳसꣳ सनिं
गोरि"ति पशवो वा ऽइडा पशूनामेवास्मा ऽएतामाशिषमाशा-

१–४. मा. सं. १२. ४७., ५–८. मा. सं. १२. ४८. ९. मा. सं. १२. ४९.
१०. जिगासीति इति. ख, ङ, ञ, ट. ११, १२. मा. सं. १२. ४९.
१३–१५. मा. सं. १२. ५०. १६. मा. सं. १२. ५१.

स्ते "शश्वत्तमꣳ हुवमानाय साध"ति यजमानो वै हुवमानः "स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावे"ति प्रजा वै सूनु"रग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे" ऽइत्याशिषमाशास्ते ॥२७॥ अथोत्तराम् । "अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातोऽअरोचथा" ऽइत्ययं ते योनिर्ऋतव्यः सनातनो यतो जातोऽदीप्यथाऽइत्येत"त्तं जानन्नग्नऽआरोहाथा नो वर्द्धया रयिमि"ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥२८॥ सक्थ्यावस्यैते । ते नानोपदधाति नाना सादयति नाना सूददोहसाधिवदति नाना हीमे सक्थ्यौ द्वे भवतो द्वे हीमे सक्थ्यौ पश्चादुपदधाति पश्चाद्धीमे सक्थ्यावग्राभ्याꣳ सꣳस्पृष्टे भवतऽएवꣳ हीमे सक्थ्यावग्राभ्याꣳ सꣳ स्पृष्टे ॥२९॥ अथ तेनैव पुनः परीत्य । दक्षिणतऽउदङ्ङासीनः पूर्वयोरुत्तरासमग्रऽउपदधाति "चिदसि तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीदे"त्यथ दक्षिणां "परिचिदसि तया देवतयाङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीदे"ति ॥३०॥ बाहूऽअस्यैते । ते नानोपदधाति नाना सादयति नाना सूददोहसाधिवदति नाना हीमौ बाहू द्वे भवतो द्वौ हीमौ बाहू पूर्वार्द्धऽउपदधाति पुरस्ताद्धीमौ बाहूऽअग्राभ्याꣳ सꣳ स्पृष्टे भवतऽएवꣳ हीमौ बाहूऽअग्राभ्याꣳ सꣳ स्पृष्टौ स वाऽइतीमाऽउपदधातीतीमेऽइतीमे तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्रा ॥३१॥ अष्टाविष्टकाऽउपदधाति । अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवैनमेतच्चिनोति पञ्चकृत्वः सादयति पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवैनमेतच्चिनोत्यष्टाविष्टकाः पञ्च कृत्वः सादयति तत्त्रयोदश त्रयोदश मासाः संवत्सरस्त्रयोदशाग्नेश्चितिपुरीषाणि यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥३२॥ अथ लोकम्पृणामुपदधाति । तस्याऽउपरि बन्धुः

१-३. मा. सं. १२. ५१. ४, ५. मा. सं. १२. ५२. ६. वर्धया इति. ग, ङ.
७, ८. मा. सं. १२. ५३. ९. भवति । अथ इति.

स्तिस्रः पूर्व्वाम्निवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवैनमेतच्चिनोति दशोत्तरास्तासामुपरि बन्धुर्द्दे[1] वाग्रेऽथ दशाथैकामेवर्थ्ठ हि चितिं चिन्वन्ति तास्त्रयोदश सम्पद्यन्ते तस्योक्तो बन्धुः ॥३३॥ ताऽउभय्यऽएकविर्थ्ठशतिः सम्पद्यन्ते । द्वादश मासाः पञ्चर्त्तवस्त्रयऽइमे लोकाऽअसावादित्यऽएकविꣳशोऽमुं तदादित्यमस्मिन्नग्नौ प्रतिष्ठापयति[2] ॥३४॥ एकविर्थ्ठशतिर्व्वेव परिश्रितः । द्वादश मासाः पञ्चर्त्तवस्त्रयऽइमे लोकाऽअयमग्निरमुतोऽध्येकविꣳशऽइमं तदग्निममुष्मिन्नादित्ये प्रतिष्ठापयति तद्यदेताऽएवमुपदधात्येतावेवैतदन्योऽन्यास्मिन्प्रतिष्ठापयति तावेतावन्योन्यस्मिन्प्रतिष्ठितौ[3] तौ वाऽएतावत्र द्वावेकविर्थ्ठशौ सम्पादयत्यत्र ह्येवेमौ तदोभौ भवतऽआहवनीयश्च गार्हपत्यश्च[4] ॥३५॥ अथ पुरीषं निवपति । तस्योपरि बन्धुस्तच्चात्वालवेलाया ऽआहरत्यग्निरेष यच्चात्वालस्तथो हास्यैतदाग्नेयमेव भवति सा समस्विला स्यात्तस्योक्तो बन्धुः ॥३६॥ व्याममात्री भवति । व्याममात्रो वै पुरुषः पुरुषः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निरात्मसंमितां तद्योनिं करोति परिमण्डला भवति. परिमण्डला हि य्योनिरथोऽअयं वै लोको गार्हपत्यः परिमण्डलऽउ वाऽअयं लोकः[5] ॥३७॥ अथैनौ सन्निवपति । संज्ञामेवाभ्यामेतत्करोति "सꣳमितर्थ्ठ सङ्कल्पेथार्थ्ठ[6]" "सं वाँ मनार्थ्ठसि सं व्व्रता" "अग्ने त्वं पुरीष्यो" "भवतं नः समनसावि[9]"ति शमयत्येवैनावेतदहिर्थ्ठसायै य्यथा नान्योन्यꣳ हिर्थ्ठस्याताम् ॥३८॥ चतुर्भिः सन्निवपति । तद्ये चतुष्पदाः पशवस्तैरेवाभ्यामेतत्संज्ञां करोत्यथोऽअन्नं वै पशवोऽन्नेनैवाभ्यामेतत्संज्ञां करोति ॥३९॥ तां न रिक्तामवेक्षेत । नेद्रिक्तामवेक्षाऽइति यद्रिक्तामवेक्षेत ग्रसेत हैनम् ॥४०॥ अथास्यार्थ्ठ सिकता ऽआवपति । अग्नेरेतद्वैश्वानरस्य रेतो यत्सिकताऽ अग्निमेवास्यामेतद्वैश्वानरर्थ्ठ

---

१. द्वे वाऽअग्रे इति. ग.
२. प्रतिष्ठापयति इति. ख, ग, ङ, ञ.
३. प्रतिष्ठितौ ग, ङ.
४. गार्हपत्यश्च इति. ख, ग, ङ, ञ.
५. लोक इति. ख, ग, ङ, ञ.
६–९. मा. सं. इति. १२. ५७–६०.

रेतोभूतꣳ सिञ्चति सा समम्बिला स्यात्तस्योक्तो बन्धुः ॥४१॥
अथैनां विमुञ्चति। अप्रदाहाय यद्धि व्युक्तं न विमुच्यते प्र तद्दह्यत ऽएतद्वा ऽएतद्युक्त रेतोऽभार्षीदेतमग्निं तमत्राजीजनदथापरं धत्ते व्योषा वाऽउखा तस्माद्यदा व्योषा पूर्वꣳ रेतः प्रजनयत्यथापरं धत्ते ॥४२॥ "मातेव पुत्रं पृथिवी पुरीष्यमि"ति। मातेव पुत्रं पृथिवी पशव्यमित्येतद"ग्निꣳ स्वे व्योनावभारुखे"त्याग्निꣳ स्वे व्योनावभार्षीदुखेत्येत"त्तां विश्वैर्देवैर्ऋतुभिः संविदानः प्रजापतिर्विश्वकर्मा विमुञ्चत्वि"त्यृतवो वै विश्वे देवास्तदेनां विश्वैर्देवैर्ऋतुभिः संविदानः प्रजापतिर्विश्वकर्मा विमुञ्चति तामुत्तरतोऽग्नेर्निदधात्यरत्निमात्रे तस्योक्तो बन्धुः ॥४३॥ अथास्यां पयऽआनयति। एतद्वाऽएतद्रेतो धत्तेऽथ पयो धत्ते व्योषा वाऽउखा तस्माद्यदा व्योषा रेतो धत्तेऽथ पयो धत्तेऽधराः सिकता भवन्त्युत्तरं पयोऽधरꣳ हि रेतऽउत्तरं पयस्तन्मध्यऽआनयति व्यथा तत्प्रति पुरुषशीर्षमुपदध्यात्॥ ४४ ॥ Cf. का. श. ८. ८. २; तै. सं. ५. २. ३, ४; मै. सं ३. २. ३; कठ. २०. १. कपि.* ३१. ३.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे सप्तमकाण्डे
प्रथमप्रपाठके प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. १. १.)

७. १. २.

प्रजापतिः प्रजाऽअसृजत। स प्रजाः सृष्ट्वा सर्व्वमाजिमित्वा व्यस्रꣳसत तस्माद्विस्रस्तात्प्राणो मध्यत ऽउदक्रामदथास्माद्वीर्यमुदक्रामत्तस्मिन्नुत्क्रान्तेऽपद्यत तस्मात्पन्नादन्नमस्रवद्यच्चक्षुरध्यशेत तस्मादस्यान्नमस्रवन्नो हैव तर्हि का चन प्रतिष्ठास ॥१॥ ते देवा ऽअब्रु-

१. विमुञ्चति इति. ख, ग; ङ, ञ. २–४. मा सं. १२. ६१.
५. उपदध्यात् इति. ग.
*. मुद्रितकपिष्ठलसंहिता पुस्तकेऽध्यायोऽयं एकत्रिंशत्तमत्वेन संख्यातः। श्रेडर महोदयेन तु ३०.तमत्वेन परिगणितः।

वन् । न वाऽइतोऽन्या प्रतिष्ठास्तीममेव पितरं प्रजापतिᳩं संस्करवाम सैव नः प्रतिष्ठा भविष्यतीति ॥२॥ तेऽग्निमब्रुवन् । न वाऽइतोऽन्या प्रतिष्ठास्ति त्वयीमं पितरं प्रजापतिᳩंसंस्करवाम सैव नः प्रतिष्ठा भविष्यतीति किं मे ततो भविष्यतीति ॥३॥ तेऽब्रुवन् । अन्नं वाऽअयं प्रजापतिस्त्वन्मुखा ऽएतदन्नमदाम त्वन्मुखानां न ऽएषोऽन्नमसदिति तथेति तस्माद्देवा ऽअग्निमुखा ऽअन्नमदन्ति य्यस्यै हि कस्यै च देवतायै जुह्वत्यग्नावेव जुह्वत्यग्निमुखा हि तद्देवा ऽअन्नमकुर्व्वत ॥४॥ स य्योऽस्मात्प्राणो मध्यत ऽउदक्रामत् । अयमेव स व्वायुर्य्योऽयं पवतेऽथ य्यदस्माद्वीर्यमुदक्रामदसौ स ऽआदित्योऽथ य्यदस्मादन्नमस्रवद्यदेव संवत्सरेऽन्नं तत्तत्[1] ॥५॥ तं देवा ऽअग्नौ प्रावृञ्जन् । तद्य ऽएनं प्रवृक्तमग्निरारोहद्य ऽएवास्मात्स प्राणो मध्यत ऽउदक्रामत्स ऽएवैनᳩं स ऽआपद्यत तमस्मिन्नदधुरथ य्यदस्माद्वीर्यमुदक्रामत्तदस्मिन्नदधुरथ य्यदस्मादन्नमस्रवत्तदस्मिन्नदधुस्तᳩं सर्व्वं कृत्स्नᳩँ संस्कृत्योर्ध्वमुदश्रयंस्तद्यं तमुदश्रयन्निमे स लोकाः ॥६॥ तस्यायमेव लोकः प्रतिष्ठा[2] । अथ य्योऽस्मिल्लोकेऽग्निः सोऽस्यावाङ् प्राणोऽथास्यान्तरिक्षमात्माथ योऽन्तरिक्षे व्वायुर्य्य ऽएवायमात्मन्प्राणः सोऽस्य स द्यौरेवास्य शिरः सूर्याचन्द्रमसौ चक्षुषी यच्चक्षुरध्यशेत स चन्द्रमास्तस्मात्स मीलिततरोऽन्नᳩं हि तस्मादस्रवत् ॥७॥ तदेषा वै सा प्रतिष्ठा । यां तद्देवाः समस्कुर्व्वन्त्सैवेयमद्यापि प्रतिष्ठा सोऽएवाप्यतो[3]ऽधि भविता ॥८॥ स यः स प्रजापतिर्व्यस्रᳩंसत । अयमेव स योऽयमग्निश्चीयते[4] तद्यदेषोखा रिक्ता शेते पुरा प्रवर्जनाद्यथैव तत्प्रजापतिरुत्क्रान्ते प्राणऽउत्क्रान्ते व्वीर्ये स्रुतेऽन्ने रिक्तोऽशयदेतस्य तद्रूपम् ॥९॥ तामग्नौ प्रवृणक्ति । य्यथैवैनमदो देवाः प्रावृञ्जंस्तद्य ऽएनां प्रवृक्तामग्निरारोहति य्य ऽएवास्मात्स प्राणो मध्यत ऽउदक्रामत्स ऽएवैनᳩं स ऽआपद्यते तमस्मिन्द-

१. तत्तत् इति. ग.

२. प्रतिष्ठा इति. ग, ख, ङ, ञ.

३. प्यतो इति. ङ.

४. चीयते इति. ङ.

भ्रात्यथ य्यद्रुक्मं प्रतिमुच्य बिभर्त्ति य्यदेवास्माद्वीर्यमुदक्रामत्तदस्मिन्दधात्यथ य्याः समिध ऽआदधाति य्यदेवास्मादन्नमुत्क्रामत्तदस्मिन्दधाति ॥ १० ॥

(अर्द्धप्रपाठकः ५४)

ता वै सायं प्रातरादधाति । अहश्च हि तद्रात्रिश्चान्नमन्नवत्तान्येतानि सर्वस्मिन्नेव संवत्सरे स्युः संवत्सरो हि स प्रजापतिर्य्यस्मात्तान्युदक्रामंस्तदस्मिन्नेतत्सर्व्वस्मिन्नेव सर्वं दधाति य्यस्मिन्हास्यैतदतो न कुर्यान्न हास्य तस्मिन्नेतद्ध्यान्नासंवत्सरभृतस्येक्षकेण च न भवितव्यमिति ह स्माह व्वामकक्षायणो नेदिमं पितरं प्रजापतिं व्विच्छिद्यमानं पश्यानीति तउँ संवत्सरे सर्व्वं कृत्स्नउँ संस्कृत्योद्र्ध्वमुच्छ्रयति य्यथैवैनमदो देवा ऽउदश्रयन् ॥११॥ तस्य गार्हपत्यऽ एवायँल्लोकः । अथ य्यो गार्हपत्येऽग्निर्स ऽएवायमस्मिँल्लोकेऽग्निः सोऽस्य सोऽथ य्यदन्तराहवनीयं च गार्हपत्यं च तदन्तरिक्षमथ य्यऽआग्नीध्रीयेऽग्निर्स ऽएवायमन्तरिक्षे व्वायुः सोऽस्य सऽआहवनीयऽएव द्यौरथ य्यऽआहवनीयेऽग्निस्तौ सूर्याचन्द्रमसौ सोऽस्यैषऽआत्मैव ॥१२॥ तस्य शिरऽएवाहवनीयः । अथ य्यऽआहवनीयेऽग्निर्स ऽएवायउँ शीर्षन्प्राणः सोऽस्य स तद्यत्स पक्षपुच्छवान्भवति पक्षपुच्छवान्ह्ययउँ शीर्षन्प्राणश्चक्षुः शिरो दक्षिणउँ श्रोत्रं दक्षिणः पक्षऽउत्तरउँश्रोत्रमुत्तरः पक्षः प्राणो मध्यमात्मा व्वाक्पुच्छं प्रतिष्ठा तद्यत्प्राणा व्वाचान्नं जग्ध्वा प्रतितिष्ठन्ति तस्मात्प्राणानां व्वाक्पुच्छं प्रतिष्ठा ॥१३॥ अथ य्यदन्तराहवनीयं च गार्हपत्यं च । सऽआत्माथ य्यऽआग्नीध्रीयेऽग्निर्स ऽएवायमन्तरात्मन्प्राणः सोऽस्य स प्रतिष्ठैवास्य गार्हपत्योऽथ य्यो गार्हपत्येऽग्निः सोऽस्यावाङ् प्राणः ॥१४॥ तछंहैके त्रिचितं चिन्वन्ति । त्रयो

१. लोक इति. ग, ख, ङ, ञ. २. आहवनीय इति. ग, ख, ङ, ञ.
३. शिरो इति. ग, ङ, ४. तस्माद्वाक्पुच्छं इति. ग, ङ.

वाऽइमेऽवाञ्चः प्राणाऽइति न तथा कुर्य्यादिति ते रेचयन्त्येकविꣳशः सम्पदमथोऽअनुष्टुप्सम्पदमथो बृहतीसम्पदं[1] य्ये तथा कुर्व्वन्त्येकꣳ ह्येवैतद्रूपं य्योनिरेव प्रजातिरेव य्यदेतेऽवाञ्चः प्राणा य्यद्धि मूत्रं करोति य्यत्पुरीषं प्रैव तज्जायते ॥१५॥ अथातः सम्पदेव[2] । एकविꣳशतिरिष्टका नव य्यजूꣳषि तत्त्रिꣳशत्सादनं च सूददोहाश्च तद्द्वात्रिꣳशद्द्वात्रिꣳशदक्षरानुष्टुप्सैषानुष्टुप् ॥१६॥ एकविꣳशतिर्व्वेव परिश्रितः । य्यजुर्द्वाविꣳशं व्युदूहनस्य य्यजुरूषाश्च य्यजुश्च सिकताश्च य्यजुश्च पुरीषं च य्यजुश्च चतुर्भिः सन्निवपति व्विमुञ्चति पञ्चमेन ततस्त्रिभिरियं द्वात्रिꣳशदक्षरानुष्टुप्सैषानुष्टुप् ॥१७॥ अथैते द्वे य्यजुषी । सोऽअनुष्टुबेव व्वाग्वाऽअनुष्टुप्तद्यदिदं द्वयं व्वाचो रूपं दैवं च मानुषं चोच्चैश्च शनैश्च तदेते द्वे ॥१८॥ ता वाऽएतास्तिस्रोऽनुष्टुभः । चितऽएष गार्हपत्यस्तद्यदेताऽअत्र तिस्रोऽनुष्टुभः सम्पादयन्त्यत्र ह्येवेमे तदा सर्व्वे लोका भवन्ति ततोऽन्यतरां द्वात्रिꣳशदक्षरामनुष्टुभमाहवनीयꣳ हरन्ति सऽआहवनीयः सा द्यौस्तच्छिरोऽथेहान्यतरा परिशिष्यते स गार्हपत्यः सा प्रतिष्ठा सऽउऽअयँल्लोकः[3] ॥१९॥ अथ य्येऽएते द्वे य्यजुषी । एतत्तद्यदन्तराहवनीयं च गार्हपत्यं च तदन्तरिक्षꣳ स ऽआत्मा तद्यत्ते द्वे भवतस्तस्मादेतत्तनीयो य्यदन्तराहवनीयं च गार्हपत्यं च तस्मादेषाँल्लोकानामन्तरिक्षलोकस्तनिष्ठः॥२०॥सैषा त्रेधाव्विहिता व्वागनुष्टुप्। तामेषोऽग्निः प्राणो भूत्वानुसञ्चरति य्यऽआहवनीयेऽग्निः स प्राणः सोऽसावादित्योऽथ य्यऽआग्नीध्रीयेऽग्निः स व्यानः सऽउऽअयं व्वायुर्य्योऽयं पवतेऽथ य्यो गार्हपत्येऽग्निः सऽउदानः सऽउऽअयं य्योऽयमस्मिँल्लोकेऽग्निरेवं व्विद्ध वाव सर्व्वां व्वाचं सर्व्वं प्राणꣳ सर्व्वमात्मानꣳ संस्कुरुते ॥२१॥ सैषा बृहत्येव । य्ये वै द्वे द्वात्रिꣳशतौ

---

१. सम्पदं इति. ग, ङ. २. सम्पदेव इति. ग, ख, ङ, ञ.
३. लोकः इति. ग, ङ, ञ.

द्वात्रिंꣳशदेव तदुथैते द्वे य्यजुषी तच्चतुस्त्रिꣳशदग्निरेव पञ्चत्रिꣳशो नाक्षराच्छन्दो व्येत्येकस्मान्न द्वाभ्याꣳ स ऽउ द्व्यक्षरस्तत्षट्त्रिꣳशत्षट्त्रिꣳशदक्षरा बृहती बृहतीं वाऽएष सञ्चितोऽभिसम्पद्यते य्याहग्वै य्योनौ रेतः सिच्यते तादृग्जायते तद्यदेतामत्र बृहतीं करोति तस्मादेष सञ्चितो बृहतीमभिसम्पद्यते ॥२२॥ तदाहुः। य्यदयं लोको गार्हपत्योऽन्तरिक्षं धिष्ण्या द्यौराहवनीयोऽन्तरिक्षलोकऽउ ऽअस्माल्लोकादनन्तर्हितोऽथ कस्माद्गार्हपत्यं चित्वाहवनीयं चिनोत्यथ धिष्ण्यानिति सह हैवेमावग्ने लोकावासतुस्तयोर्व्वियतोर्योन्तरेणाकाश ऽआसीत्तदन्तरिक्षमभवदीक्षꣳ हैतन्नाम ततः पुरान्तरा वाऽइदमीक्षमभूदिति तस्मादन्तरिक्षं तद्यद्गार्हपत्यं चित्वाहवनीयं चिनोत्येतौ ह्यग्रे लोकावसृज्येतामथ प्रत्येत्य धिष्ण्यान्निवपति कर्म्मण ऽएवानन्तरयायाथोऽअन्तयोर्व्वाव संस्क्रियमाणयोर्मध्यꣳ संस्क्रियते ॥२३॥ Cf. का. श. ८. ८. ३; तै. सं. ५. २. ४; मै. सं. ३. २. ४; कठ. २०. २; कपि ३१. ४.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे सप्तमकाण्डे
प्रथमप्रपाठके द्वितीयं ब्राह्मणम्॥ (अ. .१. २.)

(इति प्रथमोऽध्यायः)

७. १. ३.

अथातो नैर्ऋतीर्हरन्ति। एतद्वै देवा गार्हपत्यं चित्वा समारोहन्नयं वै लोको गार्हपत्यऽइममेव तँल्लोकꣳ संस्कृत्य समारोहं स्ते तमऽएवानतिदृश्यमपश्यन् ॥१॥ तेऽब्रुवन्। उप तज्जानीत य्यथेदं तमः पाप्मानमपहनामहाऽइति तेऽब्रुवंश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवंस्तदिच्छत य्यथेदं तमः पाप्मानमपहनामहाऽइति ॥२॥ ते चेतयमानाः। एता ऽइष्टका ऽअपश्यन्नैर्ऋतीस्ता

३. तस्मादिति ङ.

ऽउपादधत ताभिस्तत्तमः पाप्मानमुपाघ्नत पाप्मा वै निर्ऋतिस्त-द्यदेताभिः पाप्मानं निर्ऋतिमपाघ्नत तस्मादेता नैर्ऋत्यः ॥३॥ तद्वाऽएतत्क्रियते। य्यद्देवाऽअकुर्व्वन्निदं नु तत्तमः[१] स पाप्मा देवैरेवापहतो य्यस्त्वेतत्करोति य्यद्देवा ऽअकुर्व्वंस्तत्करवाणीत्यथो य्यऽएव पाप्मा य्या निर्ऋतिस्तमेताभिरपहते तद्यदेताभिः पाप्मानं निर्ऋतिमपहते तस्मादेता नैर्ऋत्यः ॥४॥ य्यद्वेवैता नैर्ऋतीर्हरन्ति। प्रजापतिं व्विस्रस्तं य्यत्र देवाः समस्कुर्व्वंस्तमुखायां य्योनौ रेतोभूतमसिञ्चन्योनिर्व्वाऽउखा तस्माऽएताᳬ संवत्सरे प्रतिष्ठाᳬसमस्कुर्व्वन्निममेव लोकमयं वै लोको गार्हपत्यस्तस्मिन्नेनं प्राजनयंस्तस्य य्यः पाप्मा य्यः श्लेष्मा य्यदुल्वं य्यज्जरायु तदस्यैताभिरपाघ्नंस्तद्यदस्यैताभिः पाप्मानं निर्ऋतिमपाघ्नंस्तस्मादेता नैर्ऋत्यः ॥५॥ तथैवैतद्यजमानः। आत्मानमुखायां य्योनौ रेतोभूतᳬ सिञ्चति य्योनिर्व्वाऽउखा तस्माऽएताᳬ संवत्सरे प्रतिष्ठाᳬ संस्करोतीममेव लोकमयं वै लोको गार्हपत्यस्तस्मिन्नेनं प्रजनयति तस्य य्यः पाप्मा य्यः श्लेष्मा य्यदुल्वं य्यज्जरायु तदस्यैताभिरपहन्ति तद्यदस्यैताभिः पाप्मानं निर्ऋतिमपहन्ति[१] तस्मादेता नैर्ऋत्यः ॥६॥ पादमात्र्यो भवन्ति। अधस्पदमेव तत्पाप्मानं निर्ऋतिं कुरुतेऽलक्षणा भवन्ति य्यद्वै नास्ति तदलक्षणमसन्तमेव तत्पाप्मानं निर्ऋतिं कुरुते तुषपक्वा भवन्ति नैर्ऋता वै तुषा नैर्ऋतैरेव तन्नैर्ऋतं कर्म करोति कृष्णा भवन्ति कृष्णᳬ हि तत्तमऽआसीदथो कृष्णा वै निर्ऋतिः ॥७॥ ताभिरेतां दिशं य्यन्ति। एषा वै नैर्ऋती दिङ्नैर्ऋत्यामेव तद्दिशि[२] निर्ऋतिं दधाति स य्यत्र स्वकृतं व्वेरिणᳬ श्वभ्रप्रदरो वा स्यात्तदेना ऽउपदध्याद्यत्र वाऽअस्याऽअवदीर्य्यते य्यत्र वास्याऽओषधयो न जायन्ते निर्ऋतिर्हास्यैतद्गृह्णाति नैर्ऋतऽएव तद्भूमेर्न्निर्ऋतिं दधाति ताः

१. अवहन्ति इति. ग, ङ.

२. तद्दिशि इति. ग, ख, ङ, ञ.

पराचीर्लोकभाजः कृत्वापदधाति ॥८॥ "असुन्वन्तमयजमानमिच्छे" इति । यो वै न सुनोति न यजते तं निर्ऋतिर्ऋच्छति "स्तेनस्येत्यामन्विहि तस्करस्ये"ति स्तेनस्य चेत्यामन्विहि तस्करस्य चेत्येतद्यथो यथा स्तेनस्तस्करः प्रलायमेत्येवं प्रलायमिहीत्य"न्यमस्मदिच्छ सा त" इत्येत्यनिच्छं विद्वाꣳसमिच्छेत्येत"न्नमो देवि निर्ऋते तुभ्यमस्त्वि"ति नमस्कारेणैवैनामपहते ॥९॥ "नमः सु ते निर्ऋते तिग्मतेज" इति । तिग्मतेजा वै निर्ऋतिस्तस्या एतन्नमस्करो"त्यःयस्मयं विचृता बन्धमेतमि"त्ययस्मयेन ह वै तं बन्धेन निर्ऋतिर्बध्नाति यं बध्नाति "यमेन त्वं यम्या संविदाने"त्यग्निर्वै यमऽइयं यम्याभ्याꣳ हीदꣳ सर्वं यतमाभ्यां त्वꣳ संविदानेत्येत"दुत्तमे नाकेऽअधि रोहयैनमि"ति स्वर्गो वै लोको नाकः स्वर्गे लोके यजमानमधिरोहयेत्येतत्॥१०॥ "यस्यास्ते घोरऽआसञ्जुहोमी"ति। घोरा वै निर्ऋतिस्तस्याऽएतदासञ्जुहोति यत्तद्देवत्यं कर्म्म करो"त्येषां बन्धानामवसर्ज्जनाये"ति यैर्बन्धैर्बद्धो भवति"यां त्वा जनो भूमिरिति प्रमन्दत" इतीयं वै भूमिरस्यां वै स भवति यो भवति "निर्ऋतिं त्वाहं परिवेद विश्वत" इति निर्ऋतिरिति त्वाहं परिवेद सर्वत इत्येतदियं वै निर्ऋतिरियं वै तं निरर्पयति यो निर्ऋच्छति तद्यथा वै ब्रूयादसावामुष्यायणोऽसि वेद त्वा मा मा हिꣳसीरित्येवमेतदाह नतराꣳ हि विदितऽआमन्त्रितो हिनस्ति ॥११॥ नोपस्पृशति । पाप्मा वै निर्ऋतिर्नेत्पाप्मना सꣳस्पृशाऽइति न सादयति प्रतिष्ठा वै सादनं नेत्पाप्मानं प्रतिष्ठापयानीति न सूददोहसाधिवदति प्राणो वै सूददोहा नेत्पाप्मानं प्राणेन सन्तनवानि सन्दधानीति ॥१२॥ ता हैके परस्तादर्व्वाचीरुपदधति । पाप्मा वै निर्ऋतिर्नेत्पाप्मानं निर्ऋतिमन्ववायामेति न तथा कुर्यात्पराचीरेवोपदध्यात्पराञ्चमेव तत्पाप्मानं निर्ऋतिमपहते ॥१३॥ तिस्रऽइष्टका

१. दधाति. इति. ग, ङ. २-५. मा सं. १२. ६२.
६-९. मा. सं. १२.६३. १०-१३. मा. सं. १२.६४. १४. निर्ऋतिरिति. ङ.

ऽउपदधाति। त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैव तत्पाप्मानं निर्ऋतिमपहते[1] ॥१४॥ अथासन्दीᳫं शिक्यᳫं। रुक्मपाशमिण्ड्वे तत्पराद्धं न्यस्यति नैर्ऋतो वै पाशो निर्ऋतिपाशादेव तत्प्रमुच्यते "यं[2] ते देवी निर्ऋतिराबबन्ध पाशं ग्रीवास्वविचृत्यमि"त्यनेवंविदुषा ह्यविचृत्य"स्तं ते[3] विष्याम्यायुषो न मध्यादि"त्यग्निर्व्वाऽआयुस्तस्यैतन्मध्यं य्यच्चितो गार्हपत्यो भवत्यचितऽआहवनीयस्तस्माद्यदि य्युवाग्निं चिनुते य्यदि स्थविर ऽआयुषो न मध्यादित्येवाह। "थैतं[4] पितुमद्धि प्रसूत" ऽइत्यन्नं वै पितुरथैतदन्नमद्धि प्रमुक्तऽइत्येत[5]त्त्रिष्टुब्भिर्व्वज्रो वै[6] त्रिष्टुब्वज्रेणैव तत्पाप्मानं निर्ऋतिमपहते ॥१५॥ तिस्रऽइष्टका भवन्ति। आसन्दी शिक्यᳫं रुक्मपाशऽइण्ड्वे तदष्टावष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवं तत्पाप्मानं निर्ऋतिमपहते ॥१६॥ अथान्तरेणोदचमसं निनयति। व्वज्रो वाऽआपो व्वज्रेणैव तत्पाप्मानं निर्ऋतिमन्तर्द्धत्ते "नमो भूत्यै य्येदं चकारे"त्युपोत्तिष्ठन्ति भूत्यै वाऽएतदग्रे देवाः कर्म्माकुर्व्वत तस्याऽएतन्नमोऽकुर्व्वन्भूत्याऽउऽएवायमेतत्कर्म कुरुते तस्याऽएतन्नमस्करोत्यप्रतीक्षमायन्त्यप्रतीक्षमेव तत्पाप्मानं निर्ऋतिं जहति ॥१७॥ प्रत्येत्याग्निमुपतिष्ठते। एतद्वाऽएतदयथायथं करोति य्यदग्नौ सामिचितऽएतां दिशमेति[8] तस्माऽएवैतन्निह्नुतेऽहिᳫंसायै ॥१८॥ य्यद्वेवोपतिष्ठते। अयं वै लोको गार्हपत्यः प्रतिष्ठा वै गार्हपत्यऽइयमु वै प्रतिष्ठाथैतदुपथमिवैति य्यदेतां दिशमेति तद्यदुपतिष्ठतऽइमामेवैतत्प्रतिष्ठामभि प्रत्यैत्यस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति ॥१९॥ "निवेशनः[9] संगमनो व्वसूनामि"ति। निवेशनो ह्ययं लोकः संगमनो व्वसूनां "व्विश्वा रूपाभिचष्टे शचीभिरि"ति सर्व्वाणि रूपाण्यभिचष्टे शचीभिरित्येत्. "इवे

---

१. मपहते इति. ख. २-४, ७. मा. सं. १२. ६५. ५. इत्येतदिति. ग, ङ.
६. वै इति. ग, ङ. ८. दिशमेतीति. ङ. ९-११. मा. सं. १२. ६६.

ऽइव सविता सत्यधर्मेन्द्रो न तस्थौ समरे पथीनामि''ति य्यथैव य्यजुस्तथा बन्धुः ॥२०॥ Cf. का. श. ९. १. १; तै. सं. ५. २ ४; मै. सं. ३. २. ४; कठ. सं. २०. २; कपि. सं. ३१. ४.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे सप्तमकाण्डे प्रथमप्रपाठके तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. २. १.)

७. १. ४.

(प्रायणीयेष्टिः भूकर्षणं च)

अथ प्रायणीयं निर्व्वपति। तस्य हविष्कृता व्वाचं व्विसृजते व्वाचं व्विसृज्य स्तम्बयजुर्हरति स्तम्बयजुर्हृत्वा पूर्व्वेण परिग्रहेण परिगृह्य लिखित्वाह हर त्रिरिति हरति त्रिराग्नीध्रः ॥१॥ प्रत्येत्य प्रायणीयेन प्रचरति। प्रायणीयेन प्रचर्य सीरं युनक्त्येतद्वाऽएनं देवाः संस्करिष्यन्तः पुरस्तादन्नेन समार्द्धयंस्तथैवैनमयमेतत्संस्करिष्यन् पुरस्तादन्नेन समर्द्धयति सीरं भवति सेरꣳहैतद्यत्सीरमिरामेवास्मिन्नेतद्दधाति ॥२॥ औदुम्बरं भवति। ऊर्ग्वै रस ऽउदुम्बर ऽऊर्ज्जैवैनमेतद्रसेन समर्द्धयति मौञ्जं परिसार्यं त्रिवृत्तस्योक्तो बन्धुः ॥३॥ सोऽग्नेर्द्दक्षिणाꣳ श्रोणिम्। जघनेन तिष्ठन्नुत्तरस्याꣳसस्य पुरस्ताद्युज्यमानमभिमन्त्रयते "सीरा य्युञ्जन्ति कवयो युगा व्वितन्वते पृथगि''ति य्ये व्विद्वाꣳसस्ते कवयस्ते सीरं च युञ्जन्ति युगानि च व्वितन्वते पृथ"ग्धीरा देवेषु सुम्नये''ति यज्ञो वै सुम्नं धीरा देवेषु यज्ञं तन्वानाऽइत्येतत् ॥४॥ "युनक्त सीरा व्वि य्युगा तनुध्वमि''ति। युञ्जन्ति हि सीरं व्वि युगानि तन्वन्ति "कृते य्योनौ व्वपतेह बीजमि''ति बीजाय वाऽएषा य्योनिष्क्रियते यत्सीता य्यथा ह वाऽअयोनौ रेतः सिञ्चेदेवं तद्यदकृष्टे व्वपति "गिरा च श्रुष्टिः सभरा ऽअसन्न''ऽइति व्वाग्वै गीरन्नꣳ श्रुष्टि"र्नेदीयऽइत्सृण्यः

१. बन्धुः इति. ग. २, ३. मा. सं. १२. ६७ ४–७. मा. सं. १२. ६८.

पक्मेयादि''ति यदा वाऽअन्नं पच्यतेऽथ तत्सुण्योपचरन्ति द्वाभ्यां
युनक्ति गायत्र्या च त्रिष्टुभा च तस्योक्तो बन्धुः ॥५॥ स दक्षिणमे-
वाग्रे युनक्ति । अथ सव्यमेवं देवत्रेतरथा मानुषे षड्गवं भवति द्वाद-
शगवं वा चतुर्विंशतिगवं वा संवत्सरमेवाभिसम्पदम् ॥६॥ अथैनं
विकृषति । अन्नं वै कृषिरेतद्वाऽअस्मिन्देवाः संस्करिष्यन्तः पुरस्ता-
दन्नमदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतत्संस्करिष्यन्पुरस्तादन्नं दधाति[1] ॥७॥ स
वाऽआत्मानमेव विकृषति । न पक्षपुच्छान्यत्रमंस्तदन्नं दधाति
यद्वु वाऽआत्मन्नन्नं धीयते तदात्मानमवति तत्पक्षपुच्छान्यथ[2] यत्प-
क्षपुच्छेषु नैव तदात्मानमवति[3] न पक्षपुच्छानि ॥८॥ स दक्षिणार्द्धे-
नाग्नेः[4] । अन्तरेण परिश्रितः प्राचीं प्रथमाᳪं सीतां कृषति ''शुनᳪं[5]
सुफाला विकृषन्तु भूमिᳪं शुनं कीनाशाऽअभियन्तु वाहैरि''ति
शुनᳪं शुनमिति यद्वै समृद्धं तच्छुनᳪं समर्द्धयत्येवैनामेतत्[6] ॥९॥
अथ जघनार्द्धेनोदीचीम् । ''घृतेन[7] सीता मधुना समज्यतामि''ति
यथैव यजुस्तथा बन्धु''र्विश्वैर्देवैरनुमता मरुद्भिरि''ति विश्वे च
वै देवा मरुतश्च वर्षस्येशत''ऽऊर्ज्जस्वती पयसा पिन्वमाने''ति
रसो वै पय ऽऊर्ज्जस्वती रसेनान्नेन पिन्वमानेत्येत''दस्मान्त्सीते
पयसाभ्याववृत्स्वे''त्यस्मान्त्सीते रसेनाभ्याववृत्स्वेत्येतत्[10]॥१०॥ अथो-
त्तरार्द्धेन प्राचीम् । ''लाङ्गलं[11] पवीरवदि''ति लाङ्गलᳪं रयिमदित्ये-
त''त्सुशेवᳪं सोमपित्सर्वि''त्यन्नं वै सोम''स्तदुद्वपति[13] गामविं प्र-
फर्व्यं च पीवरीं प्रस्थावद्रथवाहनामि''त्येतद्धि सर्वᳪं सीतोद्वपति
॥११॥ अथ पूर्वार्द्धेन दक्षिणा[14] । ''कामं[15] कामदुघे धुक्ष्व मित्राय
वरुणाय च । इन्द्रायाश्विभ्यां पूष्णे प्रजाभ्यऽओषधीभ्य'' ऽइति
सर्वदेवत्या वै कृषिरेताभ्यो देवताभ्यः सर्वान् कामान्धुक्ष्वेत्येतादित्यग्रे

---

१. दधाति इति. च. २. तत्पक्ष इति. ग, ङ. ३. मवति इति. ग, ङ.
४. दक्षिणार्द्धेनाग्नेः इति. च. ५. मा. सं. १२. ६९ ६. मेतत् इति. च.
७–१० मा. सं. १२. ७०. ११–१३. मा. सं. १२. ७१.
१४. दक्षिणाम् इति ग. १५. मा. सं. १२. ७२.

कृषत्यथेति । अथेत्यथेति तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्रा ॥१२॥ चतस्रः सीता यजुषा कृषति । तद्यच्चतसृषु दिक्ष्वन्नं तदस्मिन्नेतद्दधाति तद्वै यजुषाद्धा वै तद्यद्यजुरद्धो तद्यदिमा दिशः ॥१३॥ अथात्मानं विकृषति । तद्यदेव संवत्सरेऽन्नं तदस्मिन्नेतद्दधाति तूष्णीमनिरुक्तं वै तद्यत्तूष्णीꣳ सर्व्वं वाऽअनिरुक्तꣳ सर्व्वेणैवास्मिन्नेतदन्नं दधातीत्यग्रे कृषत्यथेति । अथेत्यथेति तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्रा ॥१४॥ तिस्रस्तिस्रः सीताः कृषति । त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदन्नं दधाति ॥१५॥ द्वादश सीतास्तूष्णीं कृषति । द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदन्नं दधाति ॥१६॥ ताऽउभय्यः षोडश सम्पद्यन्ते । षोडशकलः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निरात्मसम्मितमेवास्मिन्नेतदन्नं दधाति यदु वाऽआत्मसम्मितमन्नं तदवति तन्न हिनस्ति यद्भूयो हिनस्ति तद्यत्कनीयो न तदवति ॥१७॥ यद्वेवैनं विकृषति । एतद्वाऽअस्मिन्देवाः संस्करिष्यन्तः पुरस्तात्प्राणानदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतत्संस्करिष्यन्पुरस्तात्प्राणान्दधाति लेखा भवन्ति लेखासु हीमे प्राणाः ॥१८॥ (शतम् ४०००) चतस्रः सीता यजुषा कृषति । तद्यऽइमे शीर्षंश्चत्वारो निरुक्ताः प्राणास्तानस्मिन्नेतद्दधाति तद्वै यजुषाद्धा वै तद्यद्यजुरद्धो तद्यदिमे शीर्षन्प्राणाः ॥१९॥ यद्वेवात्मानं विकृषति । यऽएवेमेऽन्तरात्मन्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्दधाति तूष्णीं को हि तद्वेद यावन्त ऽइमेऽन्तरात्मन्प्राणाः ॥२०॥ अथैनान्विमुञ्चति । आप्त्वा तं कामं यस्मै कामायैनान्युङ्क्ते "विमुच्यध्वमघ्न्या" ऽइत्यघ्न्या ह्येते देवत्रा "देवयाना" ऽइति दैवꣳ ह्येभिः कर्म करोत्य"गन्म तमसस्पारमस्ये"त्यशनाया वै तमो ऽगन्मास्या ऽअशनायायै पारमित्येत"ज्ज्योतिरापामे"ति ज्योतिर्ह्याप्नोति यो देवान्यो यज्ञमथैनानुदीचः प्राचः प्रसृजति तस्योक्तो बन्धुस्तानध्व-

---

१. देवत्र इति च. २. दिश इति. ग, ख, ङ, अ. ३-६. मा. सं. १२.७३.

र्य्युवे ददाति स हि तैः करोति तांस्तु दक्षिणानां कालेऽनुदिशेत् ॥२१॥ Cf. का. श. ९. १. २; तै. सं. ५. २. ५; मै. सं. ३. २. ५. कठ. सं. २०. ३; कपि. सं. ३२: ५.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे सप्तमकाण्डे
प्रथमप्रपाठके चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ (अ.२.२.)

(प्रथमः प्रपाठकस्समाप्तः ॥)

(कण्डिकासंख्या १०८)

अथ द्वितीयः प्रपाठकः

७. २. १.

ॐ अथ दर्भस्तम्बमुपदधाति । एतद्वै देवाऽ ओषधीरुपादधत तथैवैतद्यजमान ऽओषधीरुपधत्ते ॥१॥ य्यद्वेव दर्भस्तम्बमुपदधाति । जायतऽएषऽएतद्यच्चीयते सऽएष सर्व्वस्माऽअन्नाय जायतऽउभयन्वेतदन्नं य्यद्दर्भाऽआपश्च ह्येताऽओषधयश्च या वै व्वृत्राद्बीभत्समानाऽआपो धन्व दभ्नन्त्यऽउदायंस्ते दर्भाऽअभवन्यद्दभ्नन्त्यऽउदायंस्तस्माद्दर्भास्ता हैताः शुद्धा मेध्याऽआपो व्वृत्राभिप्रक्षरिता य्यद्दर्भा य्यदु दर्भास्तेनौषधय ऽउभयेनैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति ॥२॥ सीतासमरे[1] । व्वाग्वै सीतासमरः प्राणा वै सीतास्तासामयꣳ समयो व्वाचि वै प्राणेभ्योऽन्नं धीयते मध्यतो मध्यतऽएवास्मिन्नेतदन्नं दधाति तूष्णीमनिरुक्तं वै तद्यत्तूष्णीꣳ सर्व्वं वाऽअनिरुक्तꣳ सर्व्वेणैवास्मिन्नेतदन्नं[2] दधाति ॥३॥ अथैनमभिजुहोति । जायतऽएषऽएतद्यच्चीयते सऽएष सर्व्वस्माऽअन्नाय जायते सर्व्वस्योऽअस्यैष रसो यदाज्यमपाञ्च ह्येषऽओषधीनां च रसोऽस्यैवैनमेतत्सर्व्वस्य रसेन प्रीणाति य्यावानु वै रसस्तावानात्मानेनैवैनमेतत्सर्व्वेण प्रीणाति पञ्चगृहीतेन पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽ-

---

१. समरे इति. ग.　　२. दन्ने दधाति इति. ग, ङ.

ग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन [1]प्रीणाति ॥४॥ य्यद्वेवैनमभिजुहोति । एतद्वै य्यत्रैतं प्राणा ऽऋषयोऽग्रेऽग्निँ समस्कुर्व्वंस्तदस्मिन्नेतं पुरस्ताद्भागमकुर्व्वत तस्मात्पुरस्ताद्भागास्तद्यदभिजुहोति य्यऽएवास्मिंस्ते प्राणाऽऋषयः पुरस्ताद्भागमकुर्व्वत तानेवैतत्प्रीणात्याज्येन पञ्चगृहीतेन तस्योक्तो बन्धुः ॥५॥ य्यद्वेवैनमभिजुहोति । एतद्वै य्यान्येतस्मिन्नग्नौ रूपाण्युपधास्यन्भवति' या-न्त्स्तोमान्यानि पृष्ठानि य्यानि छन्दाँसि तेभ्य ऽएतं पुरस्ताद्भागं करोति तान्येवैतत्प्रीणात्याज्येन पञ्चगृहीतेन तस्योक्तो बन्धुः ॥६॥ य्यद्वेवैनमभिजुहोति । एतद्वै देवाऽ अबिभयुर्द्दीर्घं वाऽइदं कर्म्म यद्वै नऽइममिह रक्षाᳫंसि नाष्ट्रा न हन्युरिति तऽएतामेतस्य कर्म्मणः पुरस्तात्सᳫंस्थामपश्यंस्तमत्रैव सर्व्वँ समस्थापयन्नत्राचिन्वंस्तथैवैनमयमेतदत्रैव सर्व्वँ सᳫंस्थापयत्यत्र चिनोति ॥७॥ "सजूरब्द" [2]ऽइति चितिः । "अयवोभिरि"[3]ति पुरीषᳫं "सजूरुषा" ऽइति चिति"[4]रुणीभिरि"ति पुरीषᳫं "[5]सजोषसावश्विने"ति चिति"[6]दँसोभिरि"ति पुरीषᳫं"सजूः सूर"ऽइति चिति"[7]रेतशेने"ति पुरीषँ "सजूर्व्वैश्वानर"ऽइति चिति"[8]रिडये"ति पुरीषं "[9]घृतेने"ति चितिः "[10]स्वे"ति पुरीषँ "[11]हे"ति चितिः ॥८॥ त्रयोदशैता व्याहृतयो भवन्ति । त्रयोदश मासाः संवत्सरस्त्रयोदशाग्नेश्चितिपुरीषाणि य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवैनमेतच्चिनोत्याज्येन जुहोत्यग्निरेष यदाज्यमग्निमेवैतच्चिनोति पञ्चगृहीतेन पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवैनमेतच्चिनोत्यूर्ध्वामुद्गृह्णञ्जुहोत्यूर्ध्वं तदग्निं चितिभिश्चिनोति ॥९॥

Cf. का. श. ९. १. ३.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. २. ३.)

---

१. प्रीणाति इति च. २-१३. मा. सं. १२. ७४.

७. २. २.

(कृष्टेऽपान्निनयनम्)

अथोदचमसान्निनयति । एतद्वै देवा ऽअब्रुवंश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवंस्ते चेतयमाना व्वृष्टिमेव चितिमपश्यंस्तामस्मिन्नदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति ॥१॥ उदचमसा भवन्ति । आपो वै व्वृष्टिर्व्वृष्टिमेवास्मिन्नेतद्दधात्यौदुम्बरेण चमसेन तस्योक्तो बन्धुश्चतुःस्रक्तिना चतस्रो वै दिशः सर्वाभ्य ऽएवास्मिन्नेतद्दिग्भ्यो व्वृष्टिं दधाति॥२॥त्रींस्त्रीनुदचमसान्निनयति। त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतद्वृष्टिं दधाति ॥३॥ द्वादशोदचमसान् कृष्टे निनयति । द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतद्वृष्टिं दधाति ॥४॥ स वै कृष्टे निनयति । तस्मात्कृष्टाय व्वर्षति स यत्कृष्टऽएव निनयेन्नाकृष्टे कृष्टायैव व्वर्षेन्नाकृष्टायाथ यदकृष्टऽएव निनयेन्न कृष्टेऽकृष्टायैव व्वर्षेन्न कृष्टाय कृष्टे चाकृष्टे च निनयति तस्मात्कृष्टाय चाकृष्टाय च व्वर्षति ॥५॥ त्रीन्कृष्टे चाकृष्टे च निनयति । त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतद्वृष्टिं दधाति ॥६॥ यद्वेवोदचमसान्निनयति । एतद्वाऽअस्मिन्देवाः संस्करिष्यन्तः पुरस्तादपो दधुस्तथैवास्मिन्नयमेतत्संकरिष्यन्पुरस्तादपो दधाति ॥७॥ त्रींस्त्रीनुदचमसान्निनयति । त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदपो दधाति ॥८॥ द्वादशोदचमसान्कृष्टे निनयति । द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदपो दधाति ॥९॥ स वै कृष्टे निनयति । प्राणेषु तदपो दधाति स यत्कृष्टऽएव निनयेन्नाकृष्टे प्राणेष्वेवापः स्युर्न्नैतरस्मिन्नात्मन्नथ यदकृष्टऽएव निनयेन्न कृष्टेऽआत्मन्नेवापः स्युर्न प्राणेषु कृष्टे चाकृष्टे च निनयति तस्मादिमाऽउभयत्रापः प्राणेषु चात्मंश्च ॥१०॥ त्रीन्कृष्टे

१. भवन्ति   २. वापः इति. क.

चाकृष्टे च निनयति । त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदपो दधाति ॥११॥ पञ्चदशोदचमसान्निनयति । पञ्चदशो वै व्वज्रऽएतेनैवास्यैतत्पञ्चदशेन व्वज्रेण सर्व्वं पाप्मानमपहन्ति ॥१२॥ अथ सर्व्वौषधं व्वपति । एतद्वै देवाऽअब्रुवंश्चेतयध्वमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवंस्ते चेतयमानाऽअन्नमेव चितिमपश्यंस्तामस्मिन्नदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति ॥१३॥ सर्व्वौषधं भवति । सर्व्वमेतदन्नं य्यत्सर्व्वौषधꣳ सर्व्वमेवास्मिन्नेतदन्नं दधाति तेषामेकमन्नमुद्धरेत्तस्य नाश्नीयाद्यावज्जीवमौदुम्बरेण चमसेन तस्योक्तो बन्धुश्चतुःस्रक्तिना चतस्रो वै दिशः सर्व्वाभ्यऽएवास्मिन्नेतद्दिग्भ्योऽन्नं दधात्यनुष्टुब्भिर्व्वपति व्वाग्वाऽअनुष्टुब्वाचो वाऽअन्नमद्यते ॥१४॥ तिसृभिस्तिसृभिर्ऋग्भिर्व्वपति । त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदन्नं दधाति ॥१५॥ द्वादशभिर्ऋग्भिः कृष्टे व्वपति । द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदन्नं दधाति ॥१६॥ स वै कृष्टे व्वपति । तस्मात्कृष्टेऽन्नं पच्यते स यत्कृष्टऽएव व्वपेन्नाकृष्टे कृष्टऽएवान्नं पच्येत नाकृष्टेऽथ य्यदकृष्टऽएव व्वपेन्न कृष्टेऽकृष्टऽएवान्नं पच्येत न कृष्टे कृष्टे चाकृष्टे च व्वपति तस्मात्कृष्टे चाकृष्टे चान्नं पच्यते ॥१७॥ तिसृभिः कृष्टे चाकृष्टे च व्वपति । त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदन्नं दधाति ॥१८॥ य्यद्वेव सर्व्वौषधं व्वपति । एतद्वाऽएनं देवाः संस्करिष्यन्तः पुरस्तात्सर्व्वेण भेषजेनाभिषज्यंस्तथैवैनमयमेतत्संस्करिष्यन्पुरस्तात्सर्व्वेण भेषजेन भिषज्यति ॥१९॥ सर्व्वौषधं भवति । सर्व्वमेतद्भेषजं य्यत्सर्व्वौषधꣳ सर्व्वेणैवैनमेतद्भेषजेन भिषज्यति ॥२०॥ तिसृभिस्तिसृभिर्ऋग्भिर्व्वपति । त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा ता-

१. हन्ति इति. च. २. जीवमौदुम्बरेण इति. ग, ङ. ३. स इति. नास्ति. ग, ङ.
४. कृष्ट इति. ग, ञ. ५. एतद्वा इति. ङ.

वतैवैनमेतद्भिषज्यति ॥२१॥ द्वादशभिर्ऋग्भिः कृष्टे व्वपति । द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवेनमेतद्भिषज्यति ॥२२॥ स वै कृष्टे व्वपति । प्राणांस्तद्भिषज्यति स य्यत्कृष्टऽएव व्वपेन्नाकृष्टे प्राणानेव भिषज्येन्नेतरमात्मानमथ य्यदकृष्टऽएव व्वपेन्न कृष्ट ऽआत्मानमेव भिषज्येन्न प्राणान्कृष्टे चाकृष्टे च व्वपति प्राणांश्च तदात्मानं च भिषज्यति ॥२३॥ तिसृभिः कृष्टे चाकृष्टे च व्वपति । त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्भिषज्यति ॥२४॥ पञ्चदशोदचमसान्निनयति । पञ्चदशभिर्ऋग्भिर्व्वपति तत्त्रिꣳशत्त्रिꣳशदक्षरा व्विराड्विराडु कृत्स्नमन्नꣳ सर्व्वमेवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नं दधाति ॥२५॥ "याऽओषधीः पूर्व्वा जाताः । देवेभ्यस्त्रियुगं पुरे"त्यृतवो वै देवास्तेभ्य ऽएतास्त्रिः पुरा जायन्ते व्वसन्ता प्रावृषि शरदि "मनै नु बभ्रूणामहमि"ति सोमो वै बभ्रुः सौम्याऽओषधय ऽऔषधः पुरुषः "शतं धामानी"ति य्यदिदꣳ शतायुः शतार्द्धः शतवीर्य्यऽएतानि हास्य तानि शतं धामानि "सप्त चे"ति य्यऽएवेमे सप्त शीर्षन्प्राणास्तानेतदाह ॥२६॥ "शतं वोऽअम्ब धामानि । सहस्रमुत वो रुह"ऽइति य्यदिदꣳ शतधा च सहस्रधा च व्विरूढाऽ"धा शतक्रत्वो य्यूयमिमं मेऽअगदं कृते"ति य्यमिमं भिषज्यामीत्येतत् ॥२७॥ ताऽएता ऽएकव्याख्यानाः । एतमेवाभि य्यथैतमेव भिषज्येदेतं पारयेत्ता ऽअनुष्टुभो भवन्ति व्वाग्वा ऽनुष्टुब्वागु सर्व्वं भेषजꣳ सर्व्वेणैवेनमेतद्भेषजेन भिषज्यति ॥२८॥ अथातो निरुक्तानिरुक्तानामेव । य्यजुषा द्वावनड्वाहौ य्युनक्ति तूर्ष्णीमितरान्यजुषा चतस्रः सीताः कृषति तूष्णीमितरास्तूर्ष्णीं दर्भस्तम्बमुपदधाति य्यजुषाभिजुहोति तूष्णीमुदचमसान्निनयति य्यजुषा व्वपति ॥२९॥ प्रजापतिरेषोऽग्निः । उभयस्वे-

१–४. मा. सं. १२. ७५. ५, ६. मा. सं. १२. ७६. ७. भिषज्येदिति. ग, ङ.
८. तूष्णीमिति. ग. ९. जुहोति. इति. ङ.

तत्प्रजापतिर्न्निरुक्तश्चानिरुक्तश्च परिमितश्चापरिमितश्च तद्यद्यजुषा करोति य्यदेवास्य निरुक्तं परिमितᳬं रूपं तदस्य तेन संस्करोत्यथ यत्तूष्णीं य्यदेवास्यानिरुक्तमपरिमितᳬं रूपं तदस्य तेन संस्करोति स ह वाऽएतᳬं सर्व्वं कृत्स्नं प्रजापतिᳬं संस्करोति य्यऽएवं व्विद्वानेतदेवं करोति वाह्यानि रूपाणि निरुक्तानि भवन्त्यन्तराण्यनिरुक्तानि पशुरेष य्यदग्निस्तस्मात्पशोर्बाह्यानि रूपाणि निरुक्तानि भवन्त्यन्तराण्यनिरुक्तानि ॥३०॥ Cf. का. श. ९. १. ४; तै. सं. ५. २. ५; मै. सं ३. २. ५; कठ. सं. २०. ३.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे सप्तमकाण्डे
द्वितीयप्रपाठके द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. २. ४.)

(द्वितीयोऽध्यायः)

७. २. ३.

(सोमक्रयणादि)

चितो गार्हपत्यो भवति[2] । अचित ऽआहवनीयो[3]ऽथ राजानं क्रीणात्ययं वै लोको गार्हपत्यो द्यौराहवनीयोऽथ य्योऽयं व्वायुः पवतऽएष सोमऽएतं तदिमौ लोकावन्तरेण दधाति तस्मादेषऽइमौ लोकावन्तरेण पवते ॥१॥ य्यद्वेव चिते गार्हपत्ये[4]। अचितऽआहवनीयेऽथ राजानं क्रीणात्यात्मा वाऽअग्निः प्राणः सोमऽआत्मंस्तत्प्राणं मध्यतो दधाति तस्मादयमात्मन्प्राणो मध्यतः ॥२॥ य्यद्वेव चिते गार्हपत्ये[5] । अचितऽआहवनीये[6]ऽथ राजानं क्रीणात्यात्मा वाऽअग्नी रसः सोमऽआत्मानं तद्रसेनानुषजति तस्मादयमान्तमेवात्मा रसेनानुषक्तः ॥३॥ राजानं क्रीत्वा पर्य्युह्य[7] । अथास्माऽआतिथ्यᳬं हविर्न्निर्व्वपति तस्य हविष्कृता व्वाचं व्विसृजतेऽथ वाऽएतद्ध्यतिषजत्यध्वरकर्म्म चाग्नि-

१. कृत्स्नमिति ग. २. भवति इति. ख, ग, भवति इति. ङ. च
३. आहवनीयो इति. ग, ङ, ञ. ४. ५. गार्हपत्ये इति. ङ, ञ. च
६. आहवनीये इति ञ, ७. पर्युह्य इति. ग, ङ, ञ; पर्युह्य । अथ इति, ख.

कर्म्म च कर्म्मणः समानतायै समानमिदं कर्म्मासदिति ॥४॥ व्युद्धेव व्यतिषजति । आत्मा वाऽअग्निः प्राणोऽध्वरऽआत्मंस्तत्प्राणं मध्यतो दधाति तस्मादयमात्मन्प्राणो मध्यतः ॥५॥ व्युद्धेव व्यतिषजति । आत्मा वाऽअग्नी रसोऽध्वरऽ आत्मानं तद्रसेनानुषजति तस्मादयमान्तमेवात्मा रसेनानुषक्तोऽथाहवनीयस्यार्द्धमैति ॥६॥ तद्धैके । उभयत्रैव पलाशशाखया व्युदूहन्त्युभयत्र वै चिनोतीति न तथा कुर्यादवस्यति वाव गार्हपत्येनोर्ध्वऽएवाहवनीयेन रोहति तस्मात्तथा न कुर्यात् ॥७॥ अथ गार्हपत्यऽ एवोषान्निवपति । नाहवनीयेऽयं वै लोको गार्हपत्यः पशवऽऊषा ऽअस्मिंस्तल्लोके पशून्दधाति तस्मादिमेऽस्मिंल्लोके पशवः ॥८॥ अथाहवनीयऽएव पुष्करपर्णमुपदधाति । न गार्हपत्यऽआपो वै पुष्करपर्णं द्यौराहवनीयो दिवि तदपो दधात्युभयत्र सिकता निवपति रेतो वै सिकताऽउभयत्र वै विक्रियते तस्माद्रेतसोऽधि विक्रियाता ऽइति ॥९॥ ता नाना मन्त्राभ्यां निवपति । मनुष्यलोको वै गार्हपत्यो देवलोकऽआहवनीयो नानो वाऽएतद्यद्दैवञ्च मानुषञ्च द्राघीयसा मन्त्रेणाहवनीये निवपति ह्रसीयसा गार्हपत्ये द्राघीयो हि देवायुषꣳ ह्रसीयो मनुष्यायुषꣳ स पूर्वाः परिश्रिद्भ्यो गार्हपत्ये सिकता निवपति रेतो वै सिकताऽअस्माद्रेतसोऽधीमा विक्रियान्ता ऽइति ॥१०॥ तदाहुः । यद्योनिः परिश्रितो रेतः सिकता ऽअथ पूर्वाः परिश्रिद्भ्यो गार्हपत्ये सिकता निवपति कथमस्यै तद्रेतोऽपरासिक्तं परिगृहीतं भवतीत्युल्बं वाऽऊषास्तद्यदूषान् पूर्वान्निवपत्येतेनो हास्यैतदुल्बेन रेतोऽपरासिक्तं परिगृहीतं भवत्यथाहवनीये परिश्रितोऽभिमन्त्रयते तस्योक्तो बन्धुरथ सिकता निवपति रेतो वै सिकताऽएतयोऽअस्यैतद्योन्या रेतोऽपरासिक्तं परिगृहीतं भवति ॥११॥ अथाहवनीयऽएवाप्यानवतीभ्या-

---

१. वपति इति. ग. ङ, २. पशव इति. ख, ग, ङ, ञ.
३. तस्मादिति ग, ङ. ४. भवति. इति. ख, ग, ङ, ञ.

ऽमभिमृशाति । न गार्हपत्ये ऽयं वै लोको गार्हपत्यः स्वर्गो लोकऽ आहवनीयोऽद्धो वाऽअयमस्मिँल्लोके जातो य्यजमानः स्वर्गऽएव लोके प्रजिजनयिषितव्यस्तद्यदाहवनीय ऽएवाप्यानवतीभ्यामभिमृशाति न गार्हपत्ये स्वर्गऽएवैनं तल्लोके प्रजनयाति ॥१२॥ अथ लोगेष्टका ऽउपदधाति । इमे वै लोकाऽएषोऽग्निर्द्दिशो लोगेष्टकाऽएषु तल्लोकेषु दिशो दधाति तस्मादिमाऽएषु लोकेषु दिशः ॥१३॥ बाह्येनाग्निमाहरति । आप्ता वाऽअस्य ता दिशो य्याऽएषु लोकेष्वथ य्याऽइमाँल्लोकान् परेण दिशस्ताऽअस्मिन्नेतद्दधाति ॥१४॥

(अर्द्धप्रपाठकः ५३)

वहिर्व्वेदेरियं वै व्वेदिः । आप्ता वाऽअस्य ता दिशो य्याऽ अस्यामथ य्याऽइमां परेण दिशस्ता ऽअस्मिन्नेतद्दधाति ॥१५॥ य्यद्वेव लोगेष्टकाऽउपदधाति । प्रजापतेर्व्विस्रस्तस्य सर्व्वा दिशो रसोऽनु व्यक्षरत्तं य्यत्र देवाः समस्कुर्व्वंस्तदस्मिन्नेताभिर्लोगेष्टकाभिस्तँ रसमदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति ॥१६॥ बाह्येनाग्निमाहरति । आप्तो वाऽअस्य स रसो य्य ऽएषु लोकेष्वथ य्यऽइमाँल्लोकान् पराङ्सोऽत्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्दधाति ॥१७॥ वहिर्व्वेदेरियं वै व्वेदिः । आप्तो वाऽ अस्य स रसोऽ योऽस्यामथ य्यऽइमां पराङ्सोऽत्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्दधाति ॥१८॥ स्फ्येनाहरति । व्वज्रो वै स्फ्यो व्वीर्यं वै व्वज्रो व्वित्तिरियं व्वीर्येण वै व्वित्तिं व्विन्दते ॥१९॥ स पुरस्तादाहरति । "मा मा हिँसीज्जनिता य्यः पृथिव्या" ऽइति प्रजापतिर्व्वै पृथिव्यै जनिता मा मा हिँसीत्प्रजापतिरित्येत"द्यो वा दिवँ सत्यधर्मा व्यानड्" ति य्यो वा दिवँ सत्यधर्मासृजतेत्येत"द्यश्चापश्चन्द्राः प्रथमो जजाने" ति मनुष्या वाऽआपश्चन्द्रा य्यो मनुष्यान् प्रथमोऽसृजतेत्येत"त्कस्मै देवाय हविषा व्विधेमे" ति प्रजापतिर्व्वै कस्तस्मै हविषा व्विधेमेत्येतत्तामाहृत्यान्तरेण परिश्रित ऽआत्मन्नुपदधाति स

१. एषु. इति. ग, ङ. २-५. मा सं. १२. १०२.

सः प्राच्यां दिशि रसोऽत्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्दधात्यथो प्राचीमेवास्मि-
न्नेतद्दिशं दधाति ॥२०॥ अथ[1] दक्षिणतः । "अभ्यावर्त्तस्व[2] पृथिवि
यज्ञेन पयसा सहे"ति यथैव यजुस्तथा बन्धु"र्व्वपां[3] तेऽअग्नि-
रिषितोऽअरोहदि"ति यद्वै किं चास्याᳪं सास्यै व्वपा तामग्निरिषित
ऽउपादीप्तो रोहति तामाहृत्यान्तरेण पक्षसन्धिमात्मन्नुपदधाति स यो
दक्षिणायां दिशि रसोऽत्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्दधात्यथो दक्षिणामेवास्मि-
न्नेतद्दिशं दधाति[4] ॥२१॥ अथ पश्चात् । "अग्ने[5] यत्ते शुक्रं यच्चन्द्रं
यत्पूतं यच्च यज्ञियमि"तीयं वाऽअग्निरस्यैतदाह "तद्देवेभ्यो[6]
भरामसी"ति तदस्मै दैवाय कर्मणे हरामऽइत्येतत्तामाहृत्यान्तरेण
पुच्छसन्धिमात्मन्नुपदधाति स यः प्रतीच्यां दिशि रसोऽत्यक्षर-
त्तमस्मिन्नेतद्दधात्यथो प्रतीचीमेवास्मिन्नेतद्दिशं दधाति स न सम्प्र-
ति पश्चादाहरेन्नेद्[7]यज्ञपथाद्रसमाहराणीतीत ऽइवाहरति[8] ॥२२॥ अथो-
त्तरतः । "इषमूर्ज्जमहमित[9] ऽआद"मितीषमूर्ज्जमहमित ऽआदद-
ऽइत्येत"दृतस्य[10] योनिमि"ति सत्यं वाऽऋतᳪं सत्यस्य योनि-
मित्येत"न्महिषस्य[11] धारा"मित्यग्निर्व्वै महिषः स हीदं जातो महा-
न्सर्व्वमैष्णा"दा[12] मा गोषु विशत्वा तनूष्वि"त्यात्मा वै तनूरा मा
गोषु चात्मनि च विशत्वित्येत"ज्जहामि[13] सेदिम निराममी वामि"ति
सिकताः प्रध्वᳪंसयति तथैव सेदिर्य्यानिरा यामीवा तामेतस्यां
दिशि दधाति तस्मादेतस्यां दिशि प्रजाऽअशनायुकास्तामाहृत्या-
न्तरेण पक्षसन्धिमात्मन्नुपदधाति स यऽउदीच्यां दिशि रसोऽत्य-
क्षरत्तमस्मिन्नेतद्दधात्यथोऽउदीचीमेवास्मिन्नेतद्दिशं दधाति ॥२३॥
ता ऽएता दिशः । ताः सर्व्वत ऽउपदधाति सर्व्वतस्तद्दिशो
दधाति तस्मात्सर्व्वतो दिशः सर्व्वतः समीचीः सर्व्वतस्तत्समीची-

---

१. अथ इति. ङ. २, ३. मा. सं. १२. १०३. ४. दधाति इति. ख, ग, ङ, ञ.
५, ६. मा. सं. १२. १०४. ७. यज्ञमिति. ग, ङ.
८. हरति इति ख, ग, ङ, ञ. ९–१३. मा सं. १२. १०५.

द्दिशो दधाति तस्मात्सर्व्वतः समीच्यो दिशस्ता नानोपदधाति नाना सादयति नाना सूददोहसाधिवदति नाना हि दिशस्तिष्ठन्नु-पदधाति तिष्ठन्तीव हि दिशोऽथो तिष्ठन्वै व्वीर्य्यवत्तरः ॥२४॥ ताऽएता यजुष्मत्यऽइष्टकाः । ताऽआत्मन्नेवोपदधाति न पक्षपु-च्छेष्वात्मन्ह्येव यजुष्मत्य ऽइष्टका ऽउपधीयन्ते न पक्षपुच्छेषु ॥२५॥ तदाहुः । कथमस्यैताः पक्वाः शृता ऽउपहिता भव-न्तीति रसो वाऽएताः स्वयंश्शृत ऽउ वै रसो ऽथो यद्वै किं चैतमग्निं व्वैश्वानरमुपनिगच्छति ततऽएव तत्पक्वꣳ शृतमुपहितं भ-वति ॥२६॥ अथोत्तरवेदिं निवपति । इयं वै[1] व्वेदिर्द्यौरुत्तरवेदिर्द्दिशो लोगेष्टकास्तद्यदन्तरेण व्वेदिं चोत्तरवेदिं च लोगेष्टकाऽउपदधाती-मौ तल्लोकावन्तरेण दिशो दधाति तस्मादिमौ लोकावन्तरेण दिश[2]-स्तां युगमात्रीं वा सर्व्वतः करोति चत्वारिꣳशत्पदां वा यतरथा कामयेता[3]थ सिकता निवपति तस्योक्तो बन्धुः ॥२७॥ ताऽउत्तरवेदौ निवपति । योनिर्व्वाऽउत्तरवेदिर्योनौ तद्रेतः सिञ्चति यद्वै योनौ रेतः सिच्यते तत्प्रजनिष्णु भवति ताभिः सर्व्वमात्मानं प्रच्छादय-ति सर्व्वस्मिंस्तदात्मन्नेतो दधाति तस्मात्सर्व्वस्मादेवात्मनो रेतः सम्भवति ॥२८॥ "अग्ने[4] तव श्रवो व्वय"ऽइति । धूमो वाऽअस्य श्रवो व्वयः स ह्येनममुष्मिँल्लोके श्रावयति "म[5]हि भ्राजन्तेऽअ-र्च्चयो व्विभावसवि"ति महतो भ्राजन्तेऽर्च्चयः प्रभूवसवित्येत-"द्बृह[6]द्भानो शवसा व्वाजमुक्थ्यमि"ति बलं वै शवो बृहद्भानो बलेनान्नमुक्थ्यमित्येत्"द्द[7]धासि दाशुषे कव"ऽइति यजमानो वै दाश्वान्दधासि यजमानाय कवऽइत्येतत् ॥२९॥ "पावकव[8]र्च्चाः शुक्रवर्च्चाऽ"इति । पावकवर्च्चा ह्येष शुक्रवर्च्चाऽ"अनूनवर्च्चाऽउदि-यर्षि[9] भानुने"त्यनूनवर्च्चाऽउद्दीप्यसे भानुनेत्येत्"पु[10]त्रो मातरा व्विचरन्नुपावसी"ति पुत्रो ह्येष मातरा व्विचरन्नुपावति "पृ[11]णक्षि

१. वै वेदिः इति. ग, ङ. २. दिश इति ङ. ३. कामयेत इति. ङ.
४-७. मा. सं. १२. १०६. ८-११. मा. सं. १२. १०७

रोदसीऽउभे''ऽइतीमे वै द्यावापृथिवी रोदसी तेऽएष ऽउभे पृणाक्ति धूमेनामूं वृष्ट्येमाम् ॥३०॥ "ऊर्ज्जो न पाज्जातवेदः सुशस्तिभि''-रिति । ऊर्ज्जो न पाज्जातवेदः सुष्टुतिभिरित्येत"न्मन्दस्व धीतिभि-र्हित''ऽइति दीप्यस्व धीतिभिर्हितऽइत्येत"त्वेऽइषः संदधुर्भूरिवर्प-स''ऽइति त्वेऽइषः संदधुर्बहुरूपसऽइत्येत"चित्रोतयो वामजाता''ऽ-इति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥३१॥ "इरज्यन्नग्ने प्रथयस्व जन्तु-भि''रिति । मनुष्या वै जन्तवो दीप्यमानोऽग्ने प्रथस्व मनुष्यैरित्य-त"दस्मे रायोऽअमर्त्य''त्यस्मे रयिं दधदमर्त्येत्येत"त्सं दर्शतस्य वपुषो विराजसी''ति दर्शतस्य ह्येष वपुषो विराजति "पृणक्षि सानसिं क्रतुमि''ति पृणक्षि सनातनं क्रतुमित्येतत् ॥३२॥ "इष्कर्ता-रमध्वरस्य प्रचेतसमि''ति । अध्वरो वै यज्ञः प्रकल्पयितारं यज्ञस्य प्रचेतसमित्येत"त्क्षयन्तꣳ राधसो मह''ऽइति क्षयन्तꣳ राधसि महतीत्येत"द्रातिं वामस्य सुभगां महीमिषमि''ति रातिं वामस्य सुभगां महतीमिषमित्येतद्"दधासि सानसिꣳ रयिमि''ति दधासि सनातनꣳ रयिमित्येतत् ॥३३॥ "ऋतावानमि''ति । सत्यावान-मित्येत"न्महिषमि''त्यग्निर्वै महिषो "विश्वदर्शतमि''ति विश्वद-र्शतो ह्येषोऽ"ग्निꣳ सुम्नाय दधिरे पुरो जना''ऽइति यज्ञो वै सुम्नं यज्ञाय वाऽएतं पुरो दधते "श्रुत्कर्णꣳ सप्रथस्तमं त्वा गिरा दैव्यं मानुषा युगे''त्याश्रु एव तꣳ सप्रथस्तमं त्वा गिरा देवं मनुष्या हवामहऽइत्येतत् ॥३४॥ स एषोऽग्निरेव वैश्वानरः । एत-त्षडृचमारभ्यायैवेमाः सिकता न्युप्यन्तेऽग्निमेवास्मिन्नेतद्वैश्वानरꣳ रेतो भूतꣳ सिञ्चति षडृचेन षडृतवः संवत्सरः संवत्सरो वैश्वा-नरः ॥३५॥ तदाहुः । यद्रेतः सिकताऽउच्यन्ते किमासाꣳ'' रेतो

१–४, १६. मा. सं. १२. १०८. ५–४. मा. सं. १२. १०९.
९–११, १३. मा. सं. १२. ११०. १२. रातिं इति. ग, ङ.
१४–१८. मा. सं. १२. १११. १९. रेत इति. ग, ङ.

रूपमिति शुक्ला ऽइति ब्रूयाच्छुक्लᳬं हि रेतो ऽथो पृश्नय ऽइति पृश्नीव हि रेतः ॥३७॥ तदाहुः । य्यदार्द्रᳬं रेतः शुष्काः सिकता निवपति कथमस्यैता ऽआर्द्रा रेतोरूपं भवन्तीति रसो वै छन्दाᳬंस्यार्द्र ऽउ वै रसस्तद्यदेनाश्छन्दाभिर्निवपत्येवमु हास्यैता ऽआर्द्रा रेतोरूपं भवन्ति ॥३७॥ तदाहुः । कथमस्यैता ऽअहोरात्राभ्यामुपहिता भवन्तीति द्वे वा ऽअहोरात्रे शुक्लं च कृष्णं च द्वे सिकते शुक्ला च कृष्णा चैवमु हास्यैता ऽअहोरात्राभ्यामुपहिता भवन्ति ॥३८॥ तदाहुः । कथमस्यैता ऽअहोरात्रैः सम्पन्ना ऽअन्यूना ऽअनतिरिक्ता ऽउपहिता भवन्तीत्यनन्तानि वा ऽअहोरात्राण्यनन्ताः सिकता ऽएवमु हास्यैता ऽअहोरात्रैः सम्पन्ना ऽअन्यूना ऽअनतिरिक्ता ऽउपहिता भवन्त्यथ कस्मात्समुद्रियं छन्द ऽइत्यनन्तो वै समुद्रो ऽनन्ताः सिकतास्तस्मात्समुद्रियं छन्दः ॥३९॥ तदाहुः । कथमस्यैताः पृथङ्नाना य्यजुर्भिरुपहिता भवन्तीति मनो वै य्यजुस्तदिदं मनो य्यजुः सर्व्वाः सिकता ऽअनुविभवत्येवमु हास्यैताः पृथङ्नाना य्यजुर्भिरुपहिता भवन्ति ॥४०॥ तदाहुः । कथमस्यैताः सर्व्वैश्छन्दोभिरुपहिता भवन्तीति यदेवैना ऽएतेन षड्चेन निवपति य्यावन्ति हि सप्तानां छन्दसामक्षराणि तावन्त्येतस्य षड्चस्याक्षराण्येवमु हास्यैताः सर्व्वैश्छन्दोभिरुपहिता[1] भवन्ति ॥४१॥ य्यद्वेव सिकता निवपति । प्रजापतिरेषो ऽग्निः सर्व्वमु ब्रह्म प्रजापतिस्तद्धैतद्ब्रह्मण ऽउत्सन्नं[2] यत्सिकता ऽअथ य्यदनुत्सन्नमिदं तद्यो ऽयमग्निश्चीयते तद्यत्सिकता निवपति य्यदेव तद्ब्रह्मण ऽउत्सन्नं,तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति ता ऽअसंख्याता ऽअपरिमिता निवपति को हि तद्वेद य्यावत्तद्ब्रह्मण ऽउत्सन्नᳬं स ह वा ऽएतᳬं सर्व्वं कृत्स्नं प्रजापतिᳬं संस्करोति य्य ऽएवं विद्वान्सिकता निवपति ॥४२॥ तदाहुः । कैतासामसंख्यातानाᳬं संख्येति द्वे ऽइति ब्रूयाद्द्वे हि सिकते शुक्ला च कृष्णा चाथो सप्त विᳬं-

१. छन्दोभिरिति. ङ. २. उत्सन्नं इति. ग, ङ,

शतिशतानीति ब्रूयादेतावन्ति हि संवत्सरस्याहोरात्राण्यथो द्वे त्र-पञ्चाशे शतेऽइत्येतावन्ति ह्येतस्य षडृचस्याक्षराण्यथो पञ्चविꣳशतिरिति पञ्चविꣳशꣳहि रेतः ॥४३॥ ता ऽएता यजुष्मत्यऽइष्टकाः । ताऽआत्मन्नेवोपदधाति न पक्षपुच्छेष्वात्मन्ह्येव यजुष्मत्यऽइष्टका ऽउपधीयन्ते न पक्षपुच्छेषु न सादयति नेद्रेतः प्रजातिꣳ स्थापयानीति ॥४४॥ अथैनाऽआप्यानवतीभ्यामभिमृशति । इदमेवैतद्रेतः सिक्तमाप्याययति तस्माद्योनौ रेतः सिक्तमाप्यायते सौमीभ्यां प्राणो वै सोमः प्राणं तद्रेतसि दधाति तस्माद्रेतः सिक्तं प्राणमभिसम्भवति पूयेद्ध व्यद्दते प्राणात्सम्भवेद्देषो हैवात्र सूददोहाः प्राणो वै सोमः प्राणः सूददोहाः ॥४५॥ "आप्यायस्व समेतु ते । विश्वतः सोम वृष्ण्यमि"ति रेतो वै वृष्ण्यमाप्यायस्व समेतु ते सर्वतः सोम रेतऽइत्येत"द्भवा वाजस्य सङ्गथऽ"इत्यन्नं वै वाजो भवान्नस्य सङ्गथऽइत्येत"त्सं ते पयाꣳसि समुयन्तु वाजाऽ"इति रसो वै पयोऽन्नं वाजाः सं ते रसाः समु यन्त्वन्नानीत्येत"त्सं वृष्ण्यान्यभिमातिषाहऽ"इति सꣳ रेताꣳसि पाप्म सह ऽइत्येत"दाप्यायमानोऽअमृताय सोमे"ति प्रजात्यां तदमृतं दधाति तस्मात्प्रजातिरमृता "दिवि श्रवाꣳस्युत्तमानि धिष्वे"ति चन्द्रमा वाऽअस्य दिवि श्रवऽउत्तमꣳ स ह्येनममुष्मिँल्लोके श्रावयति द्वाभ्यामाप्याययति गायत्र्या च त्रिष्टुभा च तस्योक्तो बन्धुः ॥४६॥ अथातः सम्पदेव । चतस्रो लोगेष्टकाऽउपदधाति षडृचेन निवपति द्वाभ्यामाप्याययति तद्द्वादश द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥४७॥ Cf. का. श. ९. १. ५; तै. सं. ५. २. ६; मै. सं. ३. २. ५; काठ. सं. २०. ४; कपि. ३१ ६.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे सप्तमकाण्डे
द्वितीयप्रपाठके तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ३. १.)

---

१. स्थापयनीति इति. ख, ग, ङ, ञ. २, ३. मा. सं. १२. ११२.
४. अन्ने इति. ग, ङ. एवमग्रेऽपि. ५–८. मा सं. १२. ११३.

७. २. ४.

(इष्टकाप्रोक्षणादि)

आप्यानवतीभ्यामभिमृश्य । प्रत्येत्यातिथ्येन प्रचरत्यातिथ्येन प्रचर्य प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचरति प्रवर्ग्योपसद्भ्यां प्रचर्य्यैतां चर्मणि चितिꣳसमवशमयन्ति तद्यच्चर्मणि चर्म वै रूपꣳ रूपाणामुपाप्त्यै लोमतो लोम वै रूपꣳ रूपाणामुपाप्त्यै रोहिते रोहिते ह सर्व्वाणि रूपाणि सर्व्वेषाꣳ रूपाणामुपाप्त्याऽआनडुहेऽग्निरेष यदनड्वानग्निरूपाणामुपाप्त्यै प्राचीनग्रीवे तद्धि देवत्रा ॥१॥ तदग्रेण गार्हपत्यम् । अन्तर्व्वेद्युत्तरलोम प्राचीनग्रीवमुपस्तृणाति तदेतां चितिꣳ समवशमयन्त्यथ प्रोक्षति तद्यत्प्रोक्षति शुद्धमेवैतन्मेध्यं करोत्याज्येन तद्धि शुद्धं मेध्यमथोऽअनभ्यारोहाय न हि किं चनान्यद्धविराज्येन प्रोक्षति तूष्णीमनिरुक्तं वै तद्यत्तूष्णीꣳ सर्व्वं वाऽअनिरुक्तꣳ सर्व्वेणैवैतच्छुद्धं मेध्यं करोत्यथोऽअनभ्यारोहाय न हि किञ्चनान्यद्धविस्तूष्णीं प्रोक्षन्ति ॥२॥ यद्वेव प्रोक्षति । हविर्व्वाऽएतत्तदेतदभिघारयति यद्वै हविरभ्यक्तं यदभिघारितं तज्जुष्टं तन्मेध्यमाज्येनाज्येन हि हविरभिघारयन्ति तूष्णीं तूष्णीꣳ हि हविरभिघारयन्ति दर्भैस्ते हि शुद्धा मेध्याऽअग्नेरग्रꣳ हि देवानाम् ॥३॥ तदाहुः । यत्प्रथमामेव चितिं प्रोक्षति कथमस्यैष सर्व्वोऽग्निः प्रोक्षितो भवति कथं चर्मणि प्रणीतः कथमश्वप्रणीतऽइति यदेवात्र सर्व्वासां चितीनामिष्टकाः प्रोक्षत्येवमु हास्यैष सर्व्वोऽग्निः प्रोक्षितो भवत्येवं चर्मणि प्रणीतऽएवमश्वप्रणीत ऽउद्यच्छन्त्येतां चितिम् ॥४॥ अथाहाग्निभ्यः प्रह्रियमाणेभ्योऽनुब्रूहीति । एतद्वै देवाऽउपप्रैष्यतऽएतं यज्ञं तꣳस्यमानान्रक्षाꣳसि नाष्ट्राऽअजिघाꣳसन्न यक्ष्यध्वे न यज्ञं तꣳस्यध्वऽइति तेभ्यऽएतानग्नीनेताऽइष्टका वज्रान्क्षुरपवीन्कृत्वा प्राहरंस्तैरेनानस्तृण्वत तान्स्तृत्वाभयेऽनाष्ट्रऽएतं यज्ञमतन्वत ॥५॥

(काण्डस्यार्द्धम् १९९)

तद्वाऽएतत्क्रियते । य्यद्देवाऽअकुर्व्वन्निदं नु तानि रक्षाᳬंसि देवैरेवोपहतानि[1] य्यत्त्वेतत्करोति य्यद्देवाऽअकुर्व्वंस्तत्करवाणीत्यथो य्यदेव रक्षो य्यः पाप्मा तेभ्य ऽएतानग्नीनेतऽइष्टका व्वज्रान्क्षुरपवीन्कृत्वा प्रहरति तैरेनांस्तृणुते तांस्तृत्वाभयेऽनाष्ट्रऽएतं यज्ञं तनुते ॥६॥ तद्यदग्निभ्यऽइति । बहवो ह्येतेऽग्नयो य्यदेताश्चितयोऽथ य्यत्प्रह्रियमाणेभ्यऽइति प्र हि हरति ॥७॥ तद्धैकेऽन्वाहुः । पुरीष्यासोऽअग्नयः प्रावणेभिः सजोषसऽइति प्रायणरूपं न तथा कुर्यादाग्नेयीरेव गायत्रीः कामवतीरनुब्रूया"दा[2] ते व्वत्सो मनो यमत्[3]परमाच्चित्सधस्थात् । अग्ने त्वां कामया गिरा" "तुभ्यं ताऽअङ्गिरस्तमाग्निः[4] प्रियेषु धामस्वि"ति ॥८॥ आग्नेयीरन्वाह । अग्निरूपाणामुपाप्त्यै कामवतीः कामानामुपाप्त्यै गायत्रीर्गायत्रोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्रेतो भूतᳬं सिञ्चति तिस्रस्त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्रेतो भूतᳬं सिञ्चति ताः सप्त सम्पद्यन्ते सह त्रिरनूक्ताभ्याᳬं सप्तचितिकोऽग्निः सप्तर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवत्युपाᳬंश्वन्वाह रेतो वाऽअत्र यज्ञऽउपाᳬंशु वै रेतः सिच्यते पश्चादनुब्रुवन्नन्वेति छन्दोभिरेवैतद्यज्ञं पश्चादभिरक्षन्नेति ॥९॥ अथाश्वᳬं शुक्लं पुरस्तान्नयन्ति । एतद्वै देवाऽअबिभयुर्यद्वै नऽइह रक्षाᳬंसि नाष्ट्रा न हन्युरिति तऽएतं व्वज्रमपश्यन्नमुमेवादित्यमसौ वाऽआदित्यऽएषोऽश्वस्तऽएतेन व्वज्रेण पुरस्ताद्रक्षाᳬंसि नाष्ट्राऽअपहत्याभयेऽनाष्ट्रे स्वस्ति समाश्नुवत तथैवैतद्यजमानऽएतेन व्वज्रेण पुरस्ताद्रक्षाᳬंसि नाष्ट्राऽअपहत्याभयेऽनाष्ट्रे स्वस्ति समश्नुतऽआगच्छन्त्यग्निं दक्षिणतः पुच्छस्य चितिमुपनिदधत्युत्तरतोऽश्वमाक्रमयन्ति ॥१०॥ तमुत्तरार्द्धेनाग्नेः । अन्तरेण परिश्रितः प्राञ्चं नयन्ति तत्प्राच्यै दिशः पाप्मानमपहन्ति तं दक्षिणा तद्दक्षिणायै दिशः पाप्मानमपहन्ति तं प्रत्यञ्चं तत्प्रतीच्यै दिशः पाप्मानमपहन्ति तमुदञ्चं तदुदीच्यै दिशः पाप्मान-

---

१. अपहतानि इति. च. २–४ मा. सं. १२: ११५–११७.

मपहन्ति सर्व्वाभ्यऽएवैताद्दिग्भ्यो रक्षाᳬंसि नाष्ट्राऽअपहत्याथैनमुदञ्चं प्राञ्चं प्रसृजति तस्योक्तो बन्धुः ॥११॥ (शतम् ४१००) तं प्रत्यञ्चं व्यन्तम् । एतां चितिमवघ्रापयत्यसौ वाऽआदित्यऽएषोऽश्वऽइमाऽउ सर्व्वाः प्रजा याऽइमाऽइष्टकास्तद्यदवघ्रापयत्यसावेव तदादित्यऽइमाः प्रजाऽअभिजिघ्रति तस्मादु हैतत्सर्व्वोऽस्मीति मन्यते प्रजापतेर्व्वीर्येण तद्यत्प्रत्यञ्चं व्यन्तमवघ्रापयति प्रत्यङ् ह्येवैष यन्निमाः सर्व्वाः प्रजाऽअभिजिघ्रति ॥१२॥ यद्वेवावघ्रापयति । असौ वाऽआदित्यऽएषोऽश्वऽइमऽउ लोकाऽएताः स्वयमातृण्णास्तद्यदवघ्रापयत्यसावेव तदादित्यऽइमाँल्लोकान्त्सूत्रे समावयते तद्यत्तत्सूत्रमुपरि तस्य बन्धुः ॥१३॥ यद्वेवावघ्रापयति । अग्निर्देवेभ्यऽउदक्रामत्सोऽपः प्राविशत्ते देवाः प्रजापतिमब्रुवंस्त्वमिममन्विच्छ स तुभ्यᳬं स्वाय पित्रऽआविर्भविष्यतीति तमश्वः शुक्लो भूत्वान्वैच्छत्तमद्भ्यऽउपोदासृप्तं पुष्करपर्णे व्विवेद तमभ्यवेक्षां चक्रे स हैनमुदुवोष तस्मादश्वः शुक्लऽउदुष्टमुखऽइवाथो ह दुरक्षो भावुकस्तमु वाऽऋत्वेव हिᳬंसित्वेव मेने तᳬं होवाच व्वरं ते ददामीति ॥१४॥ स होवाच । यस्त्वानेन रूपेणान्विच्छाद्विन्दादेव त्वा सऽइति स यो हैनमेतेन रूपेणान्विच्छति व्विन्दति हैनं व्वित्वा हैवैनं चिनुते ॥१५॥ स शुक्लः स्यात् । तद्ध्येतस्य रूपं यऽएष तपति यदि शुक्लं न व्विन्देदप्यशुक्लः स्यादश्वस्त्वेव स्याद्यद्यश्वं न व्विन्देदप्यनड्वानेव स्यादाग्नेयो वाऽअनड्वानग्निरु सर्व्वेषां पाप्मनामपहन्ता ॥१६॥ अथातोऽधिरोहणस्यैव[1] । तᳬं हैके पुरस्तात्प्रत्यञ्चमधिरोहन्ति पश्चाद्वा प्राञ्चं न तथा कुर्यात्पशुरेव यदग्निर्यो वै पशुं पुरस्तात्प्रत्यञ्चमधिरोहति व्विषाणाभ्यां तᳬं हन्त्यथ यः पश्चात्प्राञ्चं पद्भ्यां तमात्मनैवैनमारोहेद्यं वाऽआत्मना पशुमारोहन्ति[2] स पारयति स न हिनस्त्युत्तरतो यᳬं हि कं च पशुमारोहन्त्युत्तरतऽएवैनमारोहन्त्यारुह्याग्निमौत्तरवेदिकं कर्म्म कृत्वात्मन्नग्निं गृह्णीतऽआत्मन्[3]नग्निं गृहीत्वा सत्यᳬं साम

१ अथातोऽधिरोहणस्यैव इति.च. २ पशुमारोहन्ति इति.ग,घ. ३ आत्मन् इति. ङ.

गायति पुष्करपर्णमुपदधाति तस्योंतः ॥१७॥ अथैतᳪं साये भूतेऽश्वं परिणयन्ति । एतद्वै देवाऽअबिभयुर्यद्वै नऽइममिह रक्षाᳪंसि नाष्ट्रा न हन्युरिति तस्माऽएतं व्वज्रमभिगोप्तारमकुर्व्वन्नमुमेवादित्यमसौ वाऽआदित्य ऽएषोऽश्वस्तथैवास्माऽअयमेतं व्वज्रमभिगोप्तारं करोति ॥१८॥ तं वाऽउपास्तमयमादित्यस्य परिणयाति । एष वाऽअस्य प्रत्यक्षं दिवा गोप्ता भवति रात्रिसाचयान्यु वै रक्षाᳪंसि रात्र्याऽ एवास्माऽएतं व्वज्रमभिगोप्तारं करोति सर्व्वतः परिणयति सर्व्वतऽ एवास्माऽएतं व्वज्रमभिगोप्तारं करोति त्रिष्कृत्वः परिणयति त्रिवृत-मेवास्माऽएतं व्वज्रमभिगोप्तारं करोत्यथैनमुदञ्चं प्राञ्चं प्रसृजति तस्योक्तो वन्धुरथ स पुनर्व्विपल्ययते तस्योपरि वन्धुः ॥१९॥

Cf. का. श. ९. २. २; तै. सं. ५. २. ६; मै. सं. ३. २. ५; काठ. सं. २०. ५; कपि. सं. ३२. ७.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे सप्तमकाण्डे द्वितीयप्रपाठके चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ (अ.३.२.)

(तृतीयोऽध्यायः)

द्वितीयः प्रपाठकस्समाप्तः ॥

(कण्डिकासंख्या १०५)

अथ तृतीयः प्रपाठकः ॥

० ७. ३. १. ०

(चितः प्रथमः प्रस्तारः)

आत्मन्नग्निं गृह्णीते चेष्यन् । आत्मनो वाऽएतमधिजनयति यादृशाद्वै जायते तादृङ्ङेव भवति स य्यदात्मन्नगृहीत्वाग्निं चिनुया-न्मनुष्यादेव मनुष्यं जनयेन्मर्त्यान्मर्त्यमनुपहतपाप्मनोऽनपहतपाप्मा-

१ तस्यातः इति ग,ङ. २ मनपह्नत इति. ग, ङ.

न्नमथ य्यदात्मन्नग्निं गृहीत्वा चिनोति तदग्नेरेवाध्यग्निं जनयत्यमृतादमृतमपहतपाप्मनोऽपहतपाप्मानम् ॥१॥ स गृह्णाति । "मयि गृह्णाम्यग्रेऽअग्निमि"ति । तदात्मन्नेवाग्रेऽग्निं गृह्णीते "रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्यायें"ति तदु सर्व्वाऽआशिषऽआत्मन्गृह्णीते "मामु देवताः सचन्तामि"ति तदु सर्व्वान्देवानात्मन्गृह्णीते तद्यत्किञ्चात्मनोऽधि जनयिष्यन्भवति तत्सर्वमात्मन्गृह्णीते स वै तिष्ठन्नात्मन्नग्निं गृहीत्वानूपविश्य चिनोति पशुरेष य्यदग्निस्तस्मात्पशुस्तिष्ठन्गर्भं धित्वानूपविश्य विजायते ॥२॥ अथ सत्यꣳ साम गायति । एतद्वै देवाऽअब्रुवन्त्सत्यमस्य मुखं करवाम ते सत्यं भविष्यामः सत्यं नोऽनुवर्त्स्यति सत्यो नः स कामो भविष्यति य्यत्कामाऽएतत्करिष्यामहऽइति ॥३॥ तऽएतत्सत्यꣳ साम पुरस्तादगायन् । तदस्य सत्यं मुखमकुर्व्वंस्ते सत्यमभवन्त्सत्यमेनानन्ववर्त्तत सत्यऽएषाꣳ सकामोऽभवद्यत्कामाऽएतदकुर्व्वत ॥४॥ तथैवैतद्यजमानः । य्यत्सत्यꣳ साम पुरस्ताद्गायति तदस्य सत्यं मुखं करोति स सत्यं भवति सत्यमेनमनुवर्त्तते सत्योऽस्य स कामो भवति य्यत्कामऽएतत्कुरुते ॥५॥ तद्यत्तत्सत्यम् । आपऽएव तदापो हि वै सत्यं तस्माद्येनापो य्यन्ति तत्सत्यस्य रूपमित्याहुरपऽएव तदस्य सर्व्वस्याग्रमकुर्व्वंस्तस्माद्यदैवापो सन्त्यथेदꣳ सर्व्वं जायते य्यदिदं किञ्च ॥६॥ अथ पुष्करपर्णमुपदधाति । य्योनिर्व्वै पुष्करपर्णं य्योनिमेवैतदुपदधाति ॥७॥ य्यद्वेव पुष्करपर्णमुपदधाति । आपो वै पुष्करं तासामियं पर्णं य्यथा ह वाऽइदं पुष्करपर्णमप्स्वध्याहितमेवमियमप्स्वध्याहिता सेयं य्योनिरग्नेरियꣳ ह्यग्निरस्यै हि सर्व्वोऽग्निश्चीयतऽइमामेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हिताꣳ सत्यादुपदधातीमां तत्सत्ये प्रतिष्ठापयति तस्मादियꣳ सत्ये प्रतिष्ठिता तस्मादियमेव सत्यमियꣳ ह्येवैषां लोकानामद्धातमाम् ॥८॥ "अपां पृष्ठमसि य्योनिरग्ने"रिति । अपाꣳ

१-३. मा. सं. १३. १

४ तस्य इति ग, ङ.

५ किञ्च ॥६॥ अथ इति. ज.

६ मा. सं. १३. २.

हीयं पृष्ठं य्योनिर्हीयमग्नेः "समुद्रमभितः पिन्वमानमि"ति समुद्रो ह्वीमामभितः पिन्वते "व्वर्धमानो महां २॥ ऽआ च पुष्कर"ऽइति व्वर्द्धमानो महीयस्व पुष्करऽइत्येत "द्दिवो मात्रया व्वरिम्णा प्रथस्वे"त्यनुविमाध्र्व्यसौ वाऽआदित्यऽएषोऽग्निर्नो हैतमन्यो दिवो व्वरिमा य्यन्तुमर्हति द्यौर्भूत्वैनं य्यच्छेत्येवैतदाह स्वराजोपदधाति स्वाराज्यᳬं ह्यपाᳬं सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः॥९॥ अथ रुक्ममुपदधाति । असौ वाऽआदित्यऽएष रुक्मऽएष हीमाः सर्व्वाः प्रजाऽअतिरोचते रोचो ह वै तᳬं रुक्मऽइत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवाऽअमुमेवैतदादित्यमुपदधाति स हिरण्मयो भवति परिमण्डलऽएकविᳬंशतिनिर्बाधस्तस्योक्तो बन्धुरधस्तान्निर्बाधमुपदधाति रश्मयो वाऽएतस्य निर्बाधाऽअवस्ताद्ु वाऽएतस्य रश्मयः ॥१०॥ तं पुष्करपर्ण्णऽउपदधाति । य्योनिर्व्वै पुष्करपर्ण्णं य्योनावेवैनमेतत्प्रतिष्ठापयति ॥११॥ य्यद्वेव पुष्करपर्ण्णऽउपदधाति । प्रतिष्ठा वै पुष्करपर्ण्णमियं वै पुष्करपर्ण्णमियमु वै प्रतिष्ठा यो वाऽअस्यामप्रतिष्ठितोऽपि दूरे सन्नप्रतिष्ठितऽएव स रश्मिभिर्व्वाऽएषोऽस्यां प्रतिष्ठितोऽस्यामेवैनमेतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति ॥१२॥ य्यद्वेव पुष्करपर्ण्णऽउपदधाति । इन्द्रो व्वृत्रᳬं हत्वा नास्तृषीति मन्यमानोऽपः प्राविशत्ताऽअब्रवीद्बिभेमि वै पुरं मे कुरुतेति स योऽपाᳬं रसऽआसीत्तमूर्ध्वᳬंसमुदौहंस्तामस्मै पुरमकुर्व्वंस्तद्यदस्मै पुरमकुर्व्वंस्तस्मात्पूष्करं पूष्करᳬं ह वै तत्पुष्करमित्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवास्तद्यत्पुष्करपर्ण्णऽउपदधाति य्यमेवास्यैतमापो रसᳬं समुदौहन्यामस्मै पुरमकुर्व्वंस्तस्मिन्नेवैनमेतत्प्रतिष्ठापयति ॥१३॥ "ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्तादि"ति । असौ वाऽआदित्यो ब्रह्माहरहः पुरस्ताज्जायते "व्विँ सीमतः सुरुचो व्वेनऽ आवरि"ति मध्यं वै

१–३ मा. सं. १३. २. ४ उपदधाति ग, ङ, ञ. ५ पुष्करं पुष्करᳬं इति.ग
६, ७ मा. सं. १३. ३

सीमेमे लोकाः सुरुचोऽसावादित्यो व्वेनो यद्वै प्रजिजनिषमाणो व्वेनत्तस्माद्वेनस्तानेव सीमतो मध्यतो व्विवृण्वन्नुदेति "स बुध्न्याऽउपमाऽअस्य व्विष्ठाः" ऽइति दिशो वाऽअस्य बुध्न्याऽउपमा व्विष्ठास्ता ह्येषऽउपवितिष्ठते "सतश्च य्योनिमसतश्च व्विवरि"तीमे वै लोकाः सतश्च य्योनिरसतश्च यच्च ह्यस्ति यच्च न तदेभ्यऽएव लोकेभ्यो जायते त्रिष्टुभोपदधाति त्रैष्टुभो ह्येष सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥१४॥ अथ पुरुषमुपदधाति । स प्रजापतिः सोऽग्निः स य्यजमानः स हिरण्मयो भवति ज्योतिर्व्वै हिरण्यं ज्योतिरग्निरमृतँ हिरण्यममृतमग्निः पुरुषो भवति पुरुषो हि प्रजापतिः ॥१५॥ य्यद्वेव पुरुषमुपदधाति । प्रजापतेर्व्विस्रस्ताद्रम्या तनूर्मध्यतऽउदक्रामत्तस्यामेनमुत्क्रान्तायां देवाऽअजहुस्तं य्यत्र देवाः समस्कुर्व्वंस्तदस्मिन्नेताँ रम्यां तनूं मध्यतोऽदधुस्तस्यामस्य देवाऽअरमन्त तद्यदस्यैतस्याᳬ रम्यायां तन्वां देवाऽअरमन्त तस्माद्धि रम्यᳬ हि रम्यᳬ ह वै तद्धिरण्यमित्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवास्तथैवास्मिन्नयमेताँ रम्यां तनूं मध्यतो दधाति तस्यामस्य देवा रमन्ते प्राणो वाऽअस्य सा रम्या तनूः प्राणमेवास्मिन्नेतं मध्यतो दधाति ॥१६॥ तँ रुक्मऽउपदधाति । असौ वाऽआदित्यऽएष रुक्मोऽथ य्यऽएषऽएतस्मिन्मण्डले पुरुषः सऽएष तमेवैतदुपदधाति ॥१७॥ उत्तानमुपदधाति । एतद्वै देवाऽअब्रुवन्यदि वाऽइमावर्व्वाञ्चाऽउपधास्यामः सर्व्वमेवेदं प्रधक्ष्यतो य्यद्यु पराञ्चौ पुराञ्चावेव तप्स्यतो य्यद्यु सम्यञ्चावन्तरैवैतावेतज्ज्योतिर्भविष्यत्युथोऽअन्योन्यँ • हिᳬसिष्यतऽइति तेऽर्व्वाञ्चमन्यमुपादधुः पराञ्चमन्यँ सऽएष रश्मिभिरर्व्वाङ् तपति रुक्मः प्राणैरेषऽऊर्द्ध्वः पुरुषः प्राञ्चमुपदधाति प्राङ्ह्येषाऽग्निश्चीयते ॥१८॥ "हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्र"ऽइति । हिरण्यगर्भो ह्येष समवर्त्तताग्रे

१-३ मा. सं. १३. ४

"भूतस्य जातः पतिरेकऽआसीदि"त्येष ह्यस्य सर्व्वस्य भूतस्य जातः पतिरेकऽआसी"त्स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमामि"त्येष वै दिवं च पृथिवीं च दाधार "कस्मै देवाय हविषा विधेमे"ति प्रजापतिर्वै कस्तस्मै हविषा विधेमेत्येतत् ॥१९॥ "द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामि"ति । असौ वाऽआदित्यो द्रप्सः स दिवं च पृथिवीं च स्कन्दतीत्यमूमितीमा"मिमं च योनिमनु यश्च पूर्व"ऽइतीमं च लोकममुं चेत्येतदथो यच्चेदमेतर्हि चीयते यच्चादः पूर्व्वमचीयतेति "समानं योनिमनु सञ्चरन्तमि"ति समानꣳ ह्येषऽएतं योनिमनु सञ्चरति "द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राऽ"इत्यसौ वाऽआदित्यो द्रप्सो दिशः सप्त होत्राऽअमुं तदादित्यं दिक्षु प्रतिष्ठापयति ॥२०॥ द्वाभ्यामुपदधाति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुपदधाति । त्रिष्टुब्भ्यां त्रैष्टुभो ह्येष सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥२१॥ अथ साम गायति । एतद्वै देवाऽएतं पुरुषमुपधाय तमेतादृशमेवापश्यन्यथैतच्छुष्कं फलकम् ॥२२॥ तेऽब्रुवन् । उप तज्जानीत यथास्मिन्पुरुषे वीर्यं दधामेति तेऽब्रुवंश्चेतयध्वामिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवंस्तादिच्छत यथास्मिन्पुरुषे वीर्यं दधामेति ॥२३॥ ते चेतयमानाः । एतत्सामापश्यंस्तदगायंस्तदस्मिन्वीर्यमदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति पुरुषे गायति पुरुषे तद्वीर्यं दधाति चित्रे गायति सर्व्वाणि हि चित्राण्यग्निस्तमुपधाय न पुरस्तात्परीयान्नेन्मायमग्निर्हिनसदिति ॥२४॥ अथ सर्प्पनामैरुपतिष्ठते । इमे वै लोकाः सर्पास्ते हानेन सर्व्वेण सर्प्पन्ति यदिदं किञ्च सर्व्वेषामु हैष देवानामात्मा यदग्निस्ते देवाऽएतमात्मानमुपधायाबिभयुर्यद्वै नऽइमे लोकाऽअनेनात्मना न सर्प्पेयुरिति ॥२५॥ तऽएतानि सर्प्पनामान्यपश्यन् । तैरुपातिष्ठन्त तैरस्माऽइमां लोकानस्थापयंस्तैरनमयन्यदनमयंस्तस्मात्सर्प्पनामानि

१–३ मा. सं. १३. ४. ५–७ मा. सं. १३. ५. , ८ हिनसादिति ख,

७८ मा० श० ब्रा०

तथैवैतद्यजमानो यत्सर्प्पनामैरुपतिष्ठतऽइमानेवास्माऽएतल्लोकान्त्स्था-
पयतीमाँल्लोकान्नमयति तथो हास्यैतऽएतेनात्मना न सर्प्पन्ति ॥२६॥
यद्वेव सर्प्पनामैरुपतिष्ठते । इमे वै लोकाः सर्प्पा यद्धि किञ्च सर्प्पत्ये-
ष्वेव तल्लोकेषु सर्प्पति तद्यत्सर्प्पनामैरुपतिष्ठते यैवेषु लोकेषु नाष्ट्रा
यो व्यद्वरो या शिमिदा तदेवैतत्सर्व्वँ शमयति ॥२७॥ "नमोऽस्तु
सर्प्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु । ये ऽअन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्प्पेभ्यो
नम"ऽइति यऽएवैषु त्रिषु लोकेषु सर्प्पास्तेभ्य ऽएतन्नमस्करोति॥२८॥
"या ऽइषवो यातुधानानामि"ति । यातुधानप्रेषिता हैके दशन्ति
"ये वा[3] वनस्पती १।ँरनु । ये वावटेषु शेरते तेभ्यः सर्प्पेभ्यो
नम"ऽइति ये चैव वनस्पतिषु सर्प्पा ये चावटेषु शेरते तेभ्य
ऽएतन्नमस्करोति ॥२९॥ "ये वामी रोचने दिवः । ये वा सूर्यस्य
रश्मिषु । येषामप्सु सदस्कृतं तेभ्यः सर्प्पेभ्यो नम"ऽइति यत्र यत्रैते
तदेवैभ्य ऽएतन्नमस्करोति नमो नमऽइति यज्ञो वै नमो यज्ञेनैवैना-
नेतन्नमस्कारेण नमस्यति तस्मादु ह नायज्ञियं ब्रूयान्नमस्तऽइति
यथा हैनं ब्रूयाद्यज्ञस्तऽइति तादृक्तत् ॥३०॥ त्रिभिरुपतिष्ठते ।
त्रयऽइमे लोका ऽअथो त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा ता-
वतैवास्माऽएतदिमांल्लोकान्त्स्थापयत्यथो तावतैवैतदिदँ सर्व्वँ
शमयति तिष्ठन्नुपतिष्ठते तिष्ठन्तीव वाऽइमे लोका ऽअथो तिष्ठन्वै
वीर्यवत्तरः ॥३१॥ अथैनमुपविश्याभिजुहोति । आज्येन पञ्चगृही-
तेन तस्योक्तो बन्धुः सर्व्वतः परिसर्प्पं सर्व्वाभ्यऽएवैनमेतद्दिग्भ्योऽ-
न्नेन प्रीणाति ॥३२॥ यद्वेवैनमभिजुहोति । एतद्वै देवा ऽएतमात्मा-
नमुपधायाबिभयुर्यद्वै नऽइममिह रक्षाँसि नाष्ट्रा न हन्युरिति त
ऽएतान्राक्षोघ्नान्प्रतिसरानपश्यन् "कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वी-
मि"ति राक्षोघ्ना वै प्रतिसरास्तऽएतैः प्रतिसरैः सर्व्वाभ्यो दिग्भ्यो

---

१ मा. सं. १३. ६ २, ३. मा. सं. १३. ७ ४. मा. सं. १३. ८
५ इमे इति. ग. ६. वत्तरः इति. ख, ग, ञ. ७. मा. सं. १३. ९.

रक्षाᳬंसि नाष्ट्रा अपहत्याऽभयेऽनाष्ट्रऽएतामात्मानᳬं समस्कुर्वंस्त तथैवैतद्यजमानऽएतैः प्रतिसरैः सर्व्वाभ्यो दिग्भ्यो रक्षाᳬंसि नाष्ट्राऽअपहत्याऽभयेऽनाष्ट्रऽएतमात्मानᳬं संस्कुरुते॥३३॥ आज्येन जुहोति। वज्रो वाऽआज्यं वज्रेणैवैतद्रक्षाᳬंसि नाष्ट्राऽअपहन्ति पञ्चगृहीतेन पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैतद्रक्षाᳬंसि नाष्ट्राऽअपहन्त्याग्नेयीभिरग्निर्व्वै ज्योती रक्षोहाग्निनैवैतद्रक्षाᳬंसि नाष्ट्राऽअपहन्ति त्रिष्टुब्भिर्व्वज्रो वै त्रिष्टुब्वज्रेणैवैतद्रक्षाᳬंसि नाष्ट्राऽअपहन्ति सर्व्वतः परिसर्पᳬं सर्व्वाभ्यऽएवैतद्दिग्भ्यो रक्षाᳬंसि नाष्ट्राऽअपहन्ति॥३४॥ पश्चादग्नेः प्राङासीनः[1]। अथोत्तरतो[2] दक्षिणाथ पुरस्तात्प्रत्यङथ जघनेन परीत्य दक्षिणतऽउदङासीनस्तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्राथानुपरीत्य पश्चात्प्राङासीनस्तथो हास्यैतत्प्रागेव कर्म कृतं भवति॥३५॥ अथ स्रुचाऽउपदधाति। बाहू वै स्रुचौ बाहूऽएवास्मिन्नेतत्प्रतिदधाति ते यत्स्रुचौ भवतः स्रुचौ हि बाहूऽइदमेव कपुत्सलमयं[3] दण्डो द्वे भवतो द्वौ हीमौ बाहू पार्श्वतऽउपदधाति पार्श्वतो हीमौ बाहू॥३६॥ कार्ष्मर्य्यमयीं दक्षिणतऽउपदधाति। एतद्वै देवाऽअबिभयुर्यद्वैनो यज्ञं दक्षिणतो रक्षाᳬंसि नाष्ट्रा न हन्युरिति तऽएतᳬं रक्षोहणं वनस्पतिमपश्यन्कार्ष्मर्य्यं तऽएतेन वनस्पतिना दक्षिणतो रक्षाᳬंसि नाष्ट्राऽअपहत्याभयेऽनाष्ट्रऽएतं यज्ञमतन्वत तथैवैतद्यजमानऽएतेन वनस्पतिना दक्षिणतो रक्षाᳬंसि नाष्ट्राऽअपहत्याभयेऽनाष्ट्रऽएतं यज्ञं तनुतऽआज्येन पूर्ण्णा भवति वज्रो वाऽआज्यं वज्रेणैवैतद्दक्षिणतो रक्षाᳬंसि नाष्ट्राऽअपहन्ति॥३७॥ अथौदुम्बरीमुत्तरतऽउपदधाति। ऊर्ग्वै रसऽउदुम्बरऽऊर्जमेवास्मिन्नेतद्रसं दधाति दध्ना पूर्ण्णा भवति रसो वै दधि रसमेवास्मिन्नेतद्दधाति॥३८॥ यद्वेव स्रुचाऽउपदधाति। प्रजापतेर्व्विस्रस्तस्याग्निस्तेजऽआदाय दक्षिणाकर्षत्सोऽत्रोदरमद्यत्कृष्ट्वोदरमत्तस्मात्कार्ष्मर्य्योऽथास्येन्द्रऽओज

---

१ प्राङासीन इति. ज. २ अथ इति. ख. ३. कपुच्छलमयं इति घ.

ऽआदायोदङ्ङुदक्रामत्सऽउदुम्बरोऽभवत् ॥३९॥ तावब्रवीत् । उपमेतं प्रति मऽएतद्धत्तं य्येन मे य्युवमुदक्रमिष्टमिति ताभ्यां वै नौ सर्व्वमन्नं प्रयच्छेति तौ वै मा बाहू भूत्वा प्रपद्येथामिति तथेति ताभ्यां वै सर्व्वमन्नं प्रायच्छत्तावेनं बाहू भूत्वा प्रापद्येतां तस्माद्बाहुभ्यामेवान्नं क्रियते बाहुभ्यामद्यते बाहुभ्याᳫं हि स सर्व्वमन्नं प्रायच्छत् ॥४०॥ स कार्ष्मर्य्यमयीं दक्षिणतऽउपदधाति । "अग्नेष्ट्वा तेजसा सादयामी"ति य्यदेवास्य तदग्निस्तेज ऽआदाय दक्षिणाकर्षत्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्य"ग्निर्मूर्द्धा दिवः ककुदि"त्येषऽउ सोऽग्निर्गायत्र्या गायत्रोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतदुपदधाति घृतेन पूर्ण्णा भवत्याग्नेयं वै घृतᳫं स्वेनैवैनमेतद्भागेन स्वेन रसेन प्रीणाति ॥४१॥ अथौदुम्बरीमुत्तरतऽउपदधाति । "इन्द्रस्य त्वौजसा सादयामी"ति य्यदेवास्य तदिन्द्र ऽओजऽआदायोदङ्ङुदक्रामत्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति "भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेते"त्येष ऽउ सऽइन्द्रः सा य्यदाग्नेय्यग्निकर्म ह्यथ य्यत्त्रिष्टुप्त्रैष्टुभो हीन्द्रऽऐन्द्राग्नोऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतदुपदधातीन्द्राग्नी वै सर्व्वे देवाः सर्व्वदेवत्योऽग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतदुपदधाति दध्ना पूर्ण्णा भवत्यैन्द्रं वै दधि स्वेनैवैनमेतद्भागेन स्वेन रसेन प्रीणाति ॥४२॥ तावस्यैताविन्द्राग्नी ऽएव बाहू । तावेनं तेजसा च व्वीर्य्येण च प्रपद्येते स सम्प्रत्युरः पुरुषमाकाश्य य्यत्राभ्याप्नोति तदालिख्यैनेऽउपदधात्येष हैतयोर्लोकः ॥४३॥

(अर्द्धप्रपाठकः)

ते हैके तिरश्च्याऽउपदधति । तिर्य्यञ्चौ वाऽइमौ बाहूऽइति न तथा कुर्य्यात्प्राच्यावेवोपदध्यात्प्राङ् ह्येषोऽग्निश्चीयतेऽथोऽएवं वै बाहू व्वीर्य्यवत्तरौ ते नानोपदधाति नाना सादयति नाना सूददोहसाधिवदति नाना हीमौ बाहू ॥४४॥ तदाहुः । नैतस्य पुरुषस्य

१. मा. सं. १३. १३. २, ३. मा. सं. १३. १४. ४. मा. सं. १३. १५

वाहू कुर्य्यादेतौ वाऽअस्य वाहू य्येऽपते स्रुचौ नेदाति रेचयानीति स वै कुर्य्यादेवैतौ वाऽअस्य वाहूऽअन्वेते स्रुचावथोऽपतौ पक्षावथो य्यान्येतस्मिन्नग्नौ रूपाण्युपधास्यन्भवति यान्स्तोमान्यानि पृष्ठानि यानि छन्दाᳬंस्येतयोरेव सा संस्कृतिरेतयोर्व्वृद्धिस्तस्मादु कुर्य्यादेवैतस्य पुरुषस्य वाहू ॥४५॥ Cf. का. श. ९. ३. १–४; तै सं. ५. २. ७; मै' सं ३. २. ६; काठ. सं. २०. ५; कपि. सं. ३२. ७;

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे सप्तमकाण्डे तृतीयप्रपाठके प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ (अ.२.२.)

७. ३. २.

(स्वयमातृण्णादीष्टकोपधानम्)

स्वयमातृण्णामुपदधाति । इयं वै स्वयमातृण्णेमामेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हितां पुरुषादुपदधात्यन्नं वै स्वयमातृण्णेयं वै स्वयमातृण्णेयमु वाऽअन्नमस्याᳬं हि सर्व्वमन्नं पच्यतेऽनन्तर्हितमेवास्मादेतदन्नं दधात्युत्तरामुत्तरमेवास्मादेतदन्नं दधाति ॥१॥ य्यद्वेव स्वयमातृण्णामुपदधाति । प्राणो वै स्वयमातृण्णा प्राणो ह्येवैतत्स्वयमात्मनऽआतृन्ते प्राणमेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हितां पुरुषादुपदधाति प्राणो वै स्वयमातृण्णेयं वै स्वयमातृण्णेयमु वै प्राणो यद्धि किञ्च प्राणीयं तत्सर्व्वं बिभर्त्त्यनन्तर्हितमेवास्मादेतत्प्राणं दधात्युत्तरामुत्तरमुवास्मादेतत्प्राणं दधाति ॥२॥ य्यद्वेव स्वयमातृण्णामुपदधाति । प्रजापतिं व्विस्रस्तं देवताऽआदाय व्युदक्रामंस्तासु व्युत्क्रामन्तीषु प्रतिष्ठामभिपद्योपाविशत् ॥३॥ स यः स प्रजापतिर्व्यस्रᳬंसत । अयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ या सा प्रतिष्ठैषा सा प्रथमा स्वयमातृण्णा तद्यदेतामत्रोपदधाति य्यदेवास्यैषात्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेतामत्रोपदधाति ॥४॥ तां वै प्रजापतिनोपदधाति । प्रजापतिर्ह्येवैत-

---

१ मात्मन इति. ग. २ उपदधाति इति. ग. ३ एतामिति. ग

स्वयमात्मनः प्रत्यधत्त "ध्रुवासी"ति स्थिरासीत्येतदथो प्रतिष्ठितासीति "धरुणे"ति प्रतिष्ठा वै धरुणामा"स्तृता विश्वकर्मणे"ति प्रजापतिर्वै विश्वकर्मा तेनास्तृतासीत्येत"न्मा त्वा समुद्रऽउद्वधीन्मा सुपर्ण"ऽइति रुक्मो वै समुद्रः पुरुषः सुपर्णस्तौ त्वा मोद्वधिष्टामित्येत"दव्यथमाना पृथिवीं दृᳬहे"ति व्यथैव व्यजुस्तथा बन्धुः ॥५॥ "प्रजापतिष्ट्वा सादयत्वि"ति । प्रजापतिर्ह्येतां प्रथमां चितिमपश्य"दपां पृष्ठे समुद्रस्येमान्नि"त्यपाᳬ ह्ययं पृष्ठᳬ समुद्रस्य हीयमेमा "व्यचस्वतीं प्रथस्वतीमि"ति व्यचस्वती च हीयं प्रथस्वती च "प्रथस्व पृथिव्यसी"ति प्रथस्व पृथिवी चासीत्येतत् ॥६॥ "भूरसी"ति । भूर्हीयं "भूमिरसी"ति भूमिर्हीय"मदितिरसी"तीयं वाऽ अदितिरियᳬ हीदᳬ सर्वं ददते "विश्वधाया"ऽइत्यस्याᳬ हीदᳬ सर्वᳬ हितं "विश्वस्य भुवनस्य धर्त्री"ति सर्वस्य भुवनस्य धर्त्रीत्येत"त्पृथिवीं यच्छ पृथिवीं दृᳬह पृथिवीं मा हिᳬसी"रित्यात्मानं यच्छात्मानं दृᳬहात्मानं मा हिᳬसीरित्येतत् ॥७॥ "विश्वस्मै प्राणायापानाय । व्यानायोदानाये"ति प्राणो वै स्वयमातृण्णा सर्वस्माऽउ वाऽएतस्मै प्राणः "प्रतिष्ठायै चरित्राये"तीमे वै लोकाः स्वयमातृण्णा ऽइमऽउ लोकाः प्रतिष्ठा चरित्रम"ग्निष्ट्वाभिपात्वि"त्यग्निष्ट्वाभिगोपायत्वित्येत"न्मह्या स्वस्त्ये"ति महत्या स्वस्त्येत्येत"च्छर्दिषा शंतमेने"ति यच्छर्दिः शंतमं तेनेत्येतत्सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुरथ साम गायति तस्योपरि बन्धुः ॥८॥ तदाहुः। कथमेष पुरुषः स्वयमातृण्णयानभिनिहितो भवतीत्यन्नं वै स्वयमातृण्णा प्राणः स्वयमातृण्णानभिनिहितो वै पुरुषोऽन्नेन च प्राणेन च ॥९॥ अथ दूर्वेष्टकामुपदधाति । पशवो वै दूर्वेष्टका पशूनेवैतदुपदधाति तद्यैद्दोऽग्निरनन्तर्हितैः पशुभिरुपैत्तऽएते तानेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हिताᳬ

१-५ मा. सं. १३. १६. ६-९ मा. सं. १३. १७.
१०-१६ मा. सं. १३. १८. १७-२१ मा. सं. १३. १९.

स्वयमातृण्णायाऽउपदधातीयं वै स्वयमातृण्णानन्तर्हितांस्तदस्यै पशून्दधात्युत्तरामुत्तरांस्तदस्यै पशून्दधाति ॥१०॥ यद्वेव दूर्वेष्टकामुपदधाति । प्रजापतेर्विस्रस्तस्य यानि लोमान्यशीयन्त ताऽइमाऽओषधयोऽभवन्नथास्मात्प्राणो मध्यत ऽउदक्रामत्तस्मिन्नुत्क्रान्तेऽपद्यत ॥११॥ सोऽब्रवीत् । अयं वाव माधूर्वीदिति यदब्रवीदधूर्वीन्मेति तस्माद्धूर्वा धूर्वा ह वै तां दूर्वेत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवास्तदेतत्क्षत्रं प्राणो ह्येष रसो लोमान्यन्याऽओषधयऽएतामुपदधत्सर्वाऽओषधीरुपदधाति ॥१२॥ तं यत्र देवाः समस्कुर्वन् । तदस्मिन्नेतं प्राणꣳ रसं मध्यतोऽदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति तामनन्तर्हिताꣳ स्वयमातृण्णायाऽउपदधातीयं वै स्वयमातृण्णानन्तर्हितास्तदस्याऽओषधीर्दधात्युत्तरामुत्तरास्तदस्याऽओषधीर्दधाति सा स्यात्समूला साग्रा कृत्स्नतायै यथा स्वयमातृण्णायामुपहिता भूमिं प्राप्नुयादेवमुपदध्यादस्याꣳ ह्येवैता जायन्तऽइमामनु प्ररोहन्ति ॥१३॥ "काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती । परुषः परुषस्परी"ति काण्डात्काण्डाद्ध्येषा पर्वणः पर्वणः प्ररोह"त्येवा नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन चे"ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥१४॥ "या शतेन प्रतनोषि । सहस्रेण विरोहसीति शतेन ह्येषा प्रतनोति सहस्रेण विरोहति "तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा वयमि"ति यथैव यजुस्तथा बन्धुर्द्वाभ्यामुपदधाति तस्योक्तो बन्धुः सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥१५॥ अथ द्वियजुषमुपदधाति । इन्द्राग्नीऽअकामयेताꣳ स्वर्गं लोकमियावेति तावेतामिष्टकामपश्यतां द्वियजुषमिमामेव तामुपादधातां तामुपधायास्यै प्रतिष्ठायै स्वर्गं लोकमैतां तथैवैतद्यजमानो यद्द्वियजुषमुपदधाति येन रूपेण यत्कर्म कृत्वेन्द्राग्नी स्वर्गं लोकमैतां तेन रूपेण तत्कर्म कृत्वा स्वर्गं लोकमयानीति सा यद्द्वियजुर्नाम द्वे ह्येतां देवतेऽअपश्यतां यद्वेव द्वियजुषमुपदधाति यजमानो वै द्वियजुः ॥१६॥ तदाहुः । यदसावेव

१. प्राणो इति. ग. २, ३. मा. सं. १३. २०. ४. मा. सं. १३. २१.

यजमानो सोऽसौ हिरण्मयः पुरुषोऽथ कतमदस्येदꣳ रूपमिति दैवो वाऽअस्य सऽआत्मा मानुषोऽयं तद्यत्स हिरण्मयो भवत्यमृतं वाऽअस्य तद्रूपं देवरूपममृतꣳ हिरण्यमथ यदियं मृदः कृता भवति मानुषꣳ ह्यस्येदꣳ रूपम् ॥१७॥ स यदमूमेवोपदध्यात् । नेमामपाशिꣳष्यात्क्षिप्रे हास्माल्लोकाद्यजमानः प्रेयादथ यदिमामपाशिनष्टि यदेवास्येदं मानुषꣳ रूपं तदस्यैतदपाशिनष्टि तथो हानेनात्मना सर्व्वमायुरेति ॥१८॥ स यन्नानूपदध्यात् । न हैतं दैवमात्मानमनुप्रजानीयादथ यदनूपदधाति तथो हैतं दैवमात्मानमनुप्रजानाति तामनन्तर्हितां दूर्व्वेष्टकायाऽउपदधाति पशवो वै दूर्व्वेष्टका यजमानं तत्पशुषु प्रतिष्ठापयति ॥१९॥ तदाहुः । कथमस्यैतावात्मानौ प्राणेन संततावव्यवच्छिन्नौ भवतऽइति प्राणो वै स्वयमातृण्णा प्राणो दूर्व्वेष्टका यजमानो द्वियजुः स यदनन्तर्हिताꣳ स्वयमातृण्णायै दूर्व्वेष्टकामुपदधाति प्राणेनैव तत्प्राणꣳ सन्तनोति सन्दधात्यथ यदनन्तर्हितां दूर्व्वेष्टकायै द्वियजुषमुपदधाति प्राणो वै दूर्व्वेष्टका यजमानो द्वियजुरेवमु हास्यैतावात्मानौ प्राणेन सन्ततावव्यवच्छिन्नौ भवतः ॥२०॥ "या स्तेऽअग्ने सूर्ये रुचः" । "या वो देवाः सूर्ये रुच" ऽइति रुचꣳ रुचमित्यमृतत्वं वै रुगमृतत्वमेवास्मिन्नेतद्दधाति द्वाभ्यामुपदधाति तस्योक्तो बन्धुरथो द्वयꣳ ह्येवैतद्रूपं मृच्चापश्च सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥२१॥ अथ रेतःसिचाऽउपदधाति । इमौ वै लोकौ रेतःसिचाविमौ ह्येव लोकौ रेतः सिञ्चतऽइतो वाऽअयमूर्द्ध्वꣳ रेतः सिञ्चति धूमꣳ सामुत्र वृष्टिर्भवति तामसावमुतो वृष्टिं तदिमाऽअन्तरेण प्रजाः प्रजायन्ते तस्मादिमौ लोकौ रेतःसिचौ ॥२२॥ "विराड्ज्योतिरधारयदि"ति । अयं वै लोको विराट् सऽइममग्निं ज्योतिर्धारयति "स्वराड्ज्योति-

---

१. दध्यात् इति. ग. २. मा. सं. १३. २२.
३. मा. सं. १३. २३. ४, ५. मा. सं. १३. २४

रधारयदि''त्यसौ वै लोकः स्वराट् सोऽमुमादित्यं ज्योतिर्द्धारयति व्विराट्च हेमौ लोकौ स्वराट्च नानोपदधाति नाना हीमौ लोकौ सकृत्सादयति समानं तत्करोति तस्माद्ु हानयोर्लोकयोरन्ताः समायन्ति ॥२३॥ य्यद्वेव रेतःसिचाऽउपदधाति । आण्डौ वै रेतःसिचौ य्यस्य ह्याण्डौ भवतः सऽएव रेतः सिञ्चति व्विराड्ज्योतिरधारयत्स्वराड्ज्योतिरधारयदिति व्विराट्च हेमावाण्डौ स्वराट्च तावेतज्ज्योतिर्द्धारयतो रेतऽएव प्रजातिमेव नानोपदधाति नाना हीमावाण्डौ सकृत्सादयति समानं तत्करोति तस्मात्समानसम्बन्धनौ तेऽअनन्तर्हिते द्वियजुषऽउपदधाति य्यजमानो वै द्वियजुरनन्तर्हितौ तद्यजमानादाण्डौ दधाति ॥२४॥ अथ व्विश्वज्योतिषमुपदधाति । अग्निर्व्वै प्रथमा व्विश्वज्योतिरग्निर्ह्येवास्मिँल्लोके व्विश्वं ज्योतिरग्निमेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हिताᳫं रेतःसिग्भ्यामुपदधातीमौ वै लोकौ रेतःसिचावनन्तर्हितं तदाभ्यां लोकाभ्यामग्निं दधात्यन्तरेवोपदधात्यन्तरेव हीमौ लोकावग्निः ॥२५॥ य्यद्वेव व्विश्वज्योतिषमुपदधाति। प्रजा वै व्विश्वज्योतिः प्रजा ह्येव व्विश्वं ज्योतिः प्रजननमेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हिताᳫं रेतःसिग्भ्यामुपदधात्याण्डौ वै रेतः सिचावनन्तर्हितां तदाण्डाभ्यां प्रजातिं दधात्यन्तरेवोपदधात्यन्तरेव ह्याण्डौ प्रजाः प्रजायन्ते ॥२६॥ "प्रजापतिष्ट्वा सादयत्वि"ति । प्रजापतिर्ह्येतां प्रथमां चितिमपश्यत् "पृष्ठे पृथिव्या ज्योतिष्मतीमि"ति पृष्ठे ह्ययं पृथिव्यै ज्योतिष्मानग्निः ॥२७॥ "व्विश्वस्मै प्राणायापानाय । व्यानाये"ति प्राणो वै व्विश्वज्योतिः सर्व्वस्माऽउ वाऽएतस्मै प्राणो "व्विश्वं ज्योतिर्य्यच्छे"ति सर्व्वं ज्योतिर्य्यच्छेत्येतदद्"ग्निष्टेऽधिपति"रित्यग्निमेवास्याऽअधिपतिं करोति सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥२८॥ अथर्त्तव्येऽउपदधाति । ऋतवऽएते य्यदृतव्येऽऋतूनेवैतदुपदधाति "मधुश्च माधवश्च व्वासन्तिकावृतू''ऽइति नामनीऽएनयोरेते नामभ्यामेवैनेऽएतदुपदधाति द्वेऽ-

१ प्रजापतिमिति. अ. २-६. मा. सं. १३. २४. ७. मा. सं. १३. २५.

इष्टके भवतो द्वौ हि मासावृतुः सकृत्सादयत्येकं तदृतुं करोति ॥२९॥ तद्यदेतेऽअत्रोपदधाति । संवत्सरऽएषोऽग्निरिमऽउ लोकाः संवत्सरस्तस्यायमेव लोकः प्रथमा चितिरयमस्य लोको व्वसन्तऽऋतुस्तद्यदेतेऽअत्रोपदधाति य्यदेवास्यैतेऽआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेतेऽअत्रोपदधाति ॥३०॥ य्यद्वेवैतेऽअत्रोपदधाति । प्रजापतिरेषोऽग्निः संवत्सरऽउ प्रजापतिस्तस्य प्रतिष्ठैव प्रथमा चितिः प्रतिष्ठोऽअस्य व्वसन्तऽऋतुस्तद्यदेतेऽअत्रोपदधाति य्यदेवास्यैतेऽआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेतेऽअत्रोपदधाति तेऽअनन्तर्हिते व्विश्वज्ज्योतिषऽउपदधाति प्रजा वै व्विश्वज्ज्योतिरनन्तर्हितास्तत्प्रजाऽऋतुभ्यो दधाति तस्मात्प्रजाऽऋतूनेवानुप्रजायन्तऽऋतुभिर्ह्येव गर्भे सन्तꣳसम्पश्यन्त्यृतुभिर्ज्जातम् ॥३१॥ अथाषाढामुपदधाति । इयं वाऽअषाढेमामेवैतदुपदधाति तां पूर्व्वार्द्धऽउपदधाति प्रथमा ह्यीयमसृज्यत ॥३२॥ सा य्यदषाढा नाम । देवाश्चासुराश्चोभये प्राजापत्याऽअस्पर्द्धन्त ते देवाऽएतामिष्टकामपश्यन्नषाढामिमामेव तामुपादधत तामुपधायासुरान्त्सपत्नान् भ्रातृव्यानस्मात्सर्व्वस्मादसहन्त यदसहन्त तस्मादषाढा तथैवैतद्यजमानऽएतामुपधाय द्विषन्तं भ्रातृव्यमस्मात्सर्व्वस्मात्सहते ॥३३॥ य्यद्वेवाषाढामुपदधाति । व्वाग्वाऽअषाढा व्वाचैव तद्देवाऽअसुरान्त्सपत्नान्भ्रातृव्यानस्मात्सर्व्वस्मादसहन्त तथैवैतद्यजमानो व्वाचैव द्विषन्तं भ्रातृव्यमस्मात्सर्व्वस्मात्सहते व्वाचमेव तद्देवाऽउपादधत तथैवैतद्यजमानो व्वाचमेवोपधत्ते ॥३४॥ सेयं व्वामभृत्। प्राणा वै व्वामं यद्धि किञ्च प्राणीयं तत्सर्व्वं बिभर्त्ति तेनेयं व्वामभृद्वाग्घ त्वेव व्वामभृत्प्राणा वै व्वामं व्वाचि वै प्राणेभ्योऽन्नं धीयते तस्माद्वाग्वामभृत् ॥३५॥ तऽएते सर्व्वे प्राणा यदषाढा। तां पूर्वार्द्धऽउपदधाति पुरस्तात्तत्प्राणान्दधाति तस्मादिमे पुरस्तात्प्राणास्तामनन्यया य्यजुष्मत्येष्टकया पुरस्तात्प्रत्युपदध्यादेतस्यां चितौ नेत्प्राणानपिदधानीति ॥३६॥ य्यद्वपुस्याः पञ्च पुरस्तादुपदधाति । अन्नं वाऽआणोऽनपिहिता वाऽअन्नेन प्राणास्तामनन्तर्हिता-

ऋतव्यास्यामुपदधात्यृतुषु तद्वाचं प्रतिष्ठापयति सेयं व्वागृतुषु प्रतिष्ठिता व्वदति ॥३७॥ तदाहुः । य्यत्प्रजा व्विश्वज्योतिर्व्वागषाढाथ कस्मादन्तरेणर्त्तव्ये ऽउपदधातीति संवत्सरो व्वा ऽऋतव्ये संवत्सरेण तत्प्रजाभ्यो व्वाचमन्तर्दधाति तस्मात्संवत्सरवेलायां प्रजा व्वाचं प्रवदन्ति ॥३८॥ "अषाढासि सहमाने"ति । असहन्त ह्येतया देवा ऽअसुरा"न्त्सहस्वारातीः सहस्व पृतनायत" ऽइति य्यथैव य्यजुस्तथा बन्धुः "सहस्रवीर्य्यासि सा मा जिन्वे"ति सर्व्वं वै सहस्रꣳसर्व्ववीर्य्यासि सा मा जिन्वेत्येतत्सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥३९॥ तदाहुः । कस्मादभिस्वयमातृण्णमन्या ऽइष्टका ऽउपधीयन्ते प्राच्य ऽएता ऽइति द्वौ वै य्योनी ऽइति ब्रूयाद्देवयोनिरन्यो मनुष्ययोनिरन्यः प्राचीनप्रजनना वै देवाः प्रतीचीनप्रजनना मनुष्यास्तद्यदेताः प्राचीरुपदधाति देवयोनेरेवैतद्यजमानं प्रजनयति ॥४०॥

Cf. का. श. ९. ४. १; तै. सं. ५. २. ८; मै. सं. ३. २. ६, ७.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे सप्तमकाण्डे
तृतीयप्रपाठके द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ (अ.४.२.)

तृतीयः प्रपाठकस्समाप्तः ॥

(कण्डिकासंख्या ८५)

(चतुर्थोऽध्यायः)

अथ चतुर्थः प्रपाठकः

७. ४. १.

(कूर्माद्युपधानम्)

कूर्म्ममुपदधाति । रसो वै कूर्म्मो रसमेवैतदुपदधाति यो वै स ऽएषां लोकानामप्सु प्रविद्धानां पराङ्रसो ऽत्यक्षरत्स ऽएष कूर्म्मस्तु-

१–३. मा. सं. १३. २६. ४. सर्वे इति. ग.

मेवैतदुपदधाति यावानु वै रसस्तावानात्मा सऽएषऽइमऽएव लोकाः ॥१॥ तस्य यदधरं कपालम्। अयॐ स लोकस्तत्प्रतिष्ठितमिव भवति प्रतिष्ठितऽइव ह्ययं लोकोऽथ यदुत्तरॐ सा द्यौस्तद्व्यवगृहीतान्तमिव भवति व्यवगृहीतान्तेव हि द्यौरथ यदन्तरा तदन्तरिक्षॐसऽएषऽइमऽएव लोकाऽइमानेवैतल्लोकानुपदधाति ॥२॥ तमभ्यनक्ति। दध्ना मधुना घृतेन दधि हैवास्य लोकस्य रूपं घृतमन्तरिक्षस्य मध्वमुष्य स्वेनैवैनमेतद्रूपेण समर्द्धयत्यथो दधि हैवास्य लोकस्य रसो घृतमन्तरिक्षस्य मध्वमुष्य स्वेनैवैनमेतद्रसेन समर्द्धयति ॥३॥ "मधु वाता ऋतायत"ऽइति। यां वै देवतामृगभ्यनूक्ता या यजुः सैव देवता सऽर्क्सो देवता तद्यजुस्तद्धैतन्मध्वेवैष त्रिचो रसो वै मधु रसमेवास्मिन्नेतद्दधाति गायत्रीभिस्तिसृभिस्तस्योक्तो बन्धुः ॥४॥ स यत्कूर्मो नाम। एतद्वै रूपं कृत्वा प्रजापतिः प्रजाऽअसृजत यदसृजताकरोत्तद्यदकरोत्तस्मात्कूर्मः कश्यपो वै कूर्मस्तस्मादाहुः सर्व्वाः प्रजाः काश्यप्यऽइति ॥५॥ स यः स कूर्मोऽसौ सऽआदित्यः। अमुमेवैतदादित्यमुपदधाति तं पुरस्तात्प्रत्यञ्चमुपदधात्यमुं तदादित्यं पुरस्तात्प्रत्यञ्चं दधाति तस्मादसावादित्यः पुरस्तात्प्रत्यङ् धीयते दक्षिणतोऽषाढायै वृषा वै कूर्मो योषाऽषाढा दक्षिणतो वै वृषा योषामुपशेतेऽरत्निमात्रेऽरत्निमात्राद्धि वृषा योषामुपशेते सैषा सर्व्वासामिष्टकानां महिषी यदषाढैतस्यै दक्षिणतः सन्त्सर्व्वासामिष्टकानां दक्षिणतो भवति ॥६॥ यद्वेव कूर्ममुपदधाति। प्राणो वै कूर्मः प्राणो हीमाः सर्व्वाः प्रजाः करोति प्राणमेवैतदुपदधाति तं पुरस्तात्प्रत्यञ्चमुपदधाति पुरस्तात्तत्प्रत्यञ्चं प्राणं दधाति तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यङ् प्राणो धीयते पुरुषमभ्यावृत्तं यजमाने तत्प्राणं दधाति दक्षिणतोऽषाढायै प्राणो वै कूर्मो वागषाढा प्राणो वै वाचो वृषा प्राणो मिथुनम् ॥७॥ (शतम् ४२००) "अपां गम्भन्त्सीदे"ति। एतद्वापां

---

१. रूपं इति. ग. २. मा. सं. १३. २७. ३ मा. सं. १३. ३०

गुस्मिन्नष्टं सत्रैषऽएतत्तपति "मा त्वा सूर्योऽभितापसीन्माग्निर्वैश्वानर" ऽइति मैव त्वा सूर्यो हिथ्ंसीन्मोऽअग्निर्वैश्वानरऽइत्येत "दच्छिन्नपत्राः प्रजाऽअनुवीक्षस्वे"तीमा वै सर्व्वाः प्रजा य्याऽइमाऽइष्टकास्ताऽअरिष्टाऽअनार्त्ताऽअनुवीक्षस्वेत्येतद्"नु त्वा दिव्या व्वृष्टिः सचतामि"ति सर्थैवैनं दिव्या व्वृष्टिरनुसचेतैवमेतदाह ॥८॥ अथैनमेजयति । "त्रीन्त्समुद्रान्त्समसृपत्स्वर्गानि"तीमे वै त्रयः समुद्राः स्वर्ग्गा लोकास्तानेष कूर्म्मो भूत्वानुसꣳससर्प्प "पां पतिर्व्वृषभऽइष्टकानामि"त्यपाꣳ ह्येष पतिर्व्वृषभऽइष्टकानां "पुरीषं व्वसानः सुकृतस्य लोक"ऽइति पशवो वै पुरीषं पशून्व्वसानः सुकृतस्य लोकऽइत्येत"त्तत्र गच्छ य्यत्र पूर्व्वे परेता"ऽइति तत्र गच्छ य्यत्रैतेन पूर्व्वे कर्म्मणेयुरित्येतत् ॥९॥ "मही द्यौः पृथिवी च न"ऽइति । महती द्यौः पृथिवी च नऽइत्येतदि"मं य्यज्ञं मिमिक्षतामि"तीमं यज्ञमवतामित्येत"त्पिपृतां नो भरीमभि"रिति विभृतां नो भरीमभिरित्येतद्द्यावापृथिव्ययोत्तमयोपदधाति द्यावापृथिव्यो हि कूर्म्मः ॥१०॥ त्रिभिरुपदधाति । त्रयऽइमे लोकाऽअथो त्रिवृदग्निर्य्यावानग्निर्य्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुपदधाति त्रिभिरभ्यनक्ति तत्पट्तस्योक्तो बन्धुरवकाऽअधस्ताद्भवन्त्यवकाऽउपरिष्टादापो वाऽअवका अपामेवैनमेतन्मध्यतो दधाति सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥११॥ अथोलूखलमुसलेऽउपदधाति । व्विष्णुरकामयतान्नादः स्यामिति सऽएतेऽइष्टकेऽअपश्यदुलूखलमुसले तेऽउपाधत्त तेऽउपधायान्नादोऽभवत्तथैवैतद्यजमानो य्यदुलूखलमुसलेऽउपदधाति य्येन रूपेण सत्कर्म्म कृत्वा व्विष्णुरन्नादोऽभवत्तेन रूपेण तत्कर्म्म कृत्वान्नादोऽसानीति तदेतत्सर्व्वमन्नं य्यदुलूखलमुसलेऽउलूखलमुसलाभ्याꣳ ह्येवान्नं क्रियतऽउलूखलमुसलाभ्यामद्यते ॥१२॥ ते रेतः सिचोर्व्वेलयोपद-

---

१-३. मा. सं. १३. ३०. ४. एतदाह इति. ज. ५-८. मा. सं. १३. ३१.
९-११. मा. सं. १३. ३२. १२. अपामिति. ख.

धाति । पृष्ठ्यो वै रेतःसिचौ मध्यमु पृष्ठ्यो मध्यतऽएवास्मिन्नेतदन्नं दधात्युत्तरेऽउत्तरमेवास्मादेतदन्नं दधात्यरत्निमात्रेऽरत्निमात्राद्ध्यन्नम-द्यते ॥१३॥ प्रादेशमात्रे भवतः । प्रादेशमात्रो वै गर्भोंविष्णुरन्न-मेतदात्मसम्मितमेवास्मिन्नेतदन्नं दधाति यदु वाऽआत्मसम्मितमन्नं तदवति तन्न हिनस्ति यद्भूयो हिनस्ति तद्यत्कनीयो न तदवति॥१४॥ औदुम्बरे भवतः । ऊर्ग्वै रसऽउदुम्बरऽऊर्ज्जमेवास्मिन्नेतद्रसं दधा-त्यथो सर्व्वऽएते व्वनस्पतयो यदुदुम्बरे एतेऽउपदधत्सर्व्वान्वनस्प-तीनुपधाति रेतः सिचोर्व्वेलयेमे वै रेतःसिचावनयोस्तद्वनस्पती-न्दधाति तस्मादनयोर्व्वनस्पतयश्चतुःस्रक्ति भवति चतस्रो वै दिशः सर्व्वासु तद्दिक्षु व्वनस्पतीन्दधाति तस्मात्सर्व्वासु दिक्षु व्वनस्पतयो मध्ये संगृहीतं भवत्युलूखलरूपतायै ॥१५॥ यद्वेवोलू-खलमुसलेऽउपदधाति । प्रजापतेर्व्विस्रस्तात्प्राणो मध्यतऽउदचिक्र-मिषत्तमन्नेनागृह्णात्तस्मात्प्राणोऽन्नेन गृहीतो यो ह्येवान्नमत्ति स प्रा-णिति ॥१६॥ प्राणे गृहीते । अस्मादन्नमुदचिक्रमिषत्तत्प्राणेनागृह्णा-त्तस्मात्प्राणेनान्नं गृहीतं यो ह्येव प्राणिति सोऽन्नमत्ति ॥१७॥ एतयोरुभयोर्गृहीतयोः । अस्मादूर्गुदचिक्रमिषत्तामेताभ्यामुभाभ्याम-गृह्णात्तस्मादेताभ्यामुभाभ्यामूर्ग्गृहीता यो ह्येवान्नमत्ति स प्राणिति तमूर्ज्जयति ॥१८॥ ऊर्जि गृहीतायाम् । अस्मादेतेऽउभेऽउदचिक्रमिषतां तेऽऊर्ज्जागृह्णात्तस्मादेतेऽउभेऽऊर्ज्जा गृहीतेयँ ह्येवोर्ज्जयति सँ प्राणिति सोऽन्नमत्ति ॥१९॥ तान्येतान्यन्योन्येन गृहीतानि । ता-न्यन्योन्येन गृहीत्वात्मन्प्रापादयत तदेतदन्नं प्रपद्यमानँ सर्व्वे देवाऽअनुप्रापद्यन्तान्नजीवनँ हीदँ सर्व्वम् ॥२०॥ तदेष श्लोकोऽ-भ्युक्तः । तद्धै स प्राणोऽभवदिति तद्धि स प्राणोऽभवन्महान् भूत्वा प्रजापतिरिति महान्हि स तदभवद्यदेनमेते देवाः प्रापद्यन्त भुजो

१. दन्नं दधाति इति. ग. २. उदुम्बर इति. ग. ३. ऊर्जा इति. ग.
४. स इति. ग. ५. गृहीतानि इति. ग. ६. प्रपद्यमा इति ग.

भुजिष्या व्वित्त्वेति प्राणा वै भुजोऽन्नं भुजिष्याऽएतत्सर्व्वं व्वित्त्वेत्ये- तद्यत्प्राणान्प्राणयत्पुरीत्यात्मा वै पूर्य्यद्धि प्राणान्प्राणयत्तस्मात्प्राणा देवाऽअथ य्यत्प्रजापतिः प्राणयत्तस्मादु प्रजापतिः प्राणो यो वै स प्राणऽएषा सा गायत्र्यथ यत्तदन्नमेष स व्विष्णुर्द्देवताथ या सोर्गेष स ऽउदुम्बरः ॥२१॥ सोऽब्रवीत् । अयं वाव मा सर्व्वस्मात्पाप्मनऽ- उदभार्षीदिति यदब्रवीदुदभार्षीन्मेति तस्मादुदुम्भरऽउदुम्भरो ह वै तमुदुम्बरऽइत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवाऽउरु मे करदिति तस्मादुरूकरमुरूकरᳪ ह वै तदुलूखलमित्याचक्षते परोक्षं परोक्ष- कामा हि देवाः सैषा सर्व्वेषां प्राणानां य्योनिर्य्यदुलूखलᳪ शिरो वै प्राणानां य्योनिः ॥२२॥ तत्प्रादेशमात्रं भवति । प्रादेशमात्रमिव हि शिरश्चतुःस्रक्ति भवति चतुःस्रक्तीव हि शिरो मध्ये संगृहीतं भवति मध्ये सङ्गृहीतमिव हि शिरः ॥२३॥ तं य्यत्र देवाः समस्कुर्व्वन् । तदस्मिन्नेतत्सर्व्वं मध्यतोऽदधुः प्राणमन्नमूर्ज्जं तथैवास्मिन्नयमेतद्द- धाति रेतःसिचोर्व्वेलया पृष्ट्यो वै रेतःसिचौ मध्यमु पृष्ट्यो मध्य- तऽएवास्मिन्नेतत्सर्व्वं दधाति ॥२४॥ "व्विष्णोः कर्माणि पश्यते" ति । व्वीर्यं वै कर्म्म व्विष्णोर्व्वीर्य्याणि पश्यतेत्येत"द्यतो व्रतानि पस्पश"ऽइत्यन्नं वै व्रतं यतोऽन्नᳪ स्पाशयाञ्चक्रऽइत्येतदि "न्द्रस्य य्युज्यः सखे"तीन्द्रस्य ह्येष य्युज्यः सखा द्विदेवत्ययोपदधाति द्वे ह्युलूखलमुसले सकृत्सादयति समानं तत्करोति समानᳪ ह्येतदन्नमेव सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥२५॥ अथोखामु- पदधाति । य्योनिर्व्वाऽउखा य्योनिमेवैतदुपदधाति तामुलूखलऽउप- दधात्यन्तरिक्षं वाऽउलूखलं यद्धि किञ्चास्यैऽऊर्ध्वमन्तरिक्षमेव तन्मध्यं वाऽअन्तरिक्षं मध्यतस्तद्योनिं दधाति तस्मात्सर्व्वेषां भूतानां मध्यतो य्योनिरपि व्वनस्पतीनाम् ॥ २६ ॥ य्यद्वेवोखामुपदधाति । यो वै स प्रजापतिर्व्यस्रᳪसतैषा सोखेमे वै लोकाऽउखेमे लोकाः

---

१. उरुकरमुरु इति ज २-३. मा. सं. १३.३३.

प्रजापतिस्तामुलूखलऽउपदधाति तदेनमेतस्मिन्त्सर्व्वस्मिन्प्रतिष्ठापयति प्राणेऽन्नऽऊर्ज्यथोऽएतस्मादेवैनमेतत्सर्व्वस्मादनन्तर्हितं दधाति ॥२७॥ अथोपशयां पिष्ट्वा । लोकभाजमुखां कृत्वा पुरस्तादुखायाऽउपनिवपत्येष हैतस्यै लोकस्तथो ह्यस्यैषानन्तारिता भवति ॥२८॥ तदाहुः । कथमस्यैषा पक्वा शृतोपहिता भवतीति यदेव यजुष्कृता तेनाथो सद्धै किञ्चैतमग्निं वैश्वानरमुपानिगच्छति तत्तऽएव तत्पक्वꣳ शृतमुपहितं भवति ॥२९॥ "ध्रुवासि धरुणे"ति । तस्योक्तो बन्धुरि"तो जज्ञे प्रथममेभ्यो योनिभ्योऽअधि जातवेदा"ऽइत्येतेभ्यो हि योनिभ्यः प्रथमं जातवेदाऽअजायत "स गायत्र्या त्रिष्टुभानुष्टुभा च देवेभ्यो हव्यं वहतु प्रजानन्नि"त्येतैर्वाऽएष छन्दोभिर्देवेभ्यो हव्यं वहति प्रजानन् ॥३०॥ "इषे राये रमस्व । सहसे द्युम्नऽऊर्जेऽअपत्याये"त्येतस्मै सर्व्वस्मै रमस्वेत्येत"त्सम्राडसि स्वराडसी"ति सम्राट्च ह्येष स्वराट्च "सारस्वतौ त्वोत्सौ प्रावतामि"ति मनो वै सरस्वान्वाक्सरस्वत्येतौ सारस्वताऽउत्सौ तौ त्वा प्रावतामित्येतद्द्वाभ्यामुपदधाति तस्योक्तो बन्धुरथो द्वयꣳ ह्येवैतद्रूपं मृच्चापश्च सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥३१॥ अथैनामभिजुहोति । एतद्वाऽअस्यामेतत्पूर्व्वꣳ रेतः सिक्तं भवति सिकतास्तदेतदभिकरोति तस्माद्योनौ रेतः सिक्तमभिक्रियतऽआज्येन जुहोति स्रुवेण स्वाहाकारेण द्वाभ्यामाग्नेयीभ्यां गायत्रीभ्यां तस्योक्तो बन्धुः ॥३२॥ "अग्ने युक्ष्वा हि ये तव" । "युक्ष्वा हि देवहूतमानि"ति युक्तवतीभ्यामिदमेवैतद्योनौ रेतो युनक्ति तस्माद्योनौ रेतो युक्तं न निष्पद्यते ॥३३॥ स यदि सम्वत्सरभृतः स्यात् । अथाभिजुहुयात्सर्व्वं वै तद्यत्संवत्सरभृतः सर्व्वं तद्यदभिजुहोत्यथ यद्यसंवत्सरभृतः स्यादुपैव तिष्ठेतासर्व्वं वै तद्यदसंवत्सरभृतोऽसर्व्वं

१–३. मा. सं. १३. ३४. ४–६. मा. सं. १३. ३५. ७. मा. सं. १३. ३६. ८. मा. सं. १३. ३७. ९. यद्यत्संवत्सर इति. ग, ज.

तद्यदुपतिष्ठतेऽभित्वेव जुहुयात् ॥३४॥ पशुरेष यदग्निः । सोऽत्रैव सर्व्वः कृत्स्नः संस्कृतस्तस्यावाङ् प्राणः स्वयमातृण्णा श्रोणी द्वियजुः पृष्ट्यो रेतःसिचौ कीकसा विश्वज्योतिः ककुदमृतव्ये ग्रीवाऽअषाढा शिरः कूर्मो यद्ये कूर्मे प्राणा यद्ये शीर्षन्प्राणास्ते ते ॥३५॥ तं वाऽएतम् । इतऽऊर्ध्वं प्राञ्चं चिनोत्यसौ वाऽआदित्यऽएषोऽग्निरमुं तदादित्यमितऽऊर्ध्वं प्राञ्चं दधाति तस्मादसावादित्यऽइतऽऊर्ध्वः प्राङ् धीयते[1] ॥३६॥ अथैनं प्रसलव्यावर्त्तयति ।.अमुं तदादित्यं प्रसलव्यावर्त्तयति तस्मादसावादित्यऽइमांल्लोकान्प्रसलव्यनुपर्य्येति ॥३७॥ उदरमुखा । योनिरुलूखलमुत्तरोखा भवत्यधरमूलूखलमुत्तरꣳ ह्युदरमधरा योनिः शिश्नं[2] मुसलं तद्वृत्तमिव भवति वृत्तमिव हि शिश्नं तद्दक्षिणतऽउपदधाति दक्षिणतो वै वृषा योषामुपशेते यद्दु पशोः संस्कृतस्यान्नं तदूर्ध्वेष्टका तस्य वाऽएतस्योत्तरोऽर्द्धेऽउदाहिततरो भवति पशुरेष यदग्निस्तस्मात्पशोः सुहितस्योत्तरः कुक्षिरुन्नततरो भवति ॥३८॥ Cf. का. श. ९. ४. २; तै. सं. ५. २. ९; मै. सं. ३. २. ९; काठ. सं. २०. ६, ७. कपि. ३२. ८, ९.

इति माध्यन्दिनशाखीये शतपथब्राह्मणे सप्तमकाण्डे
चतुर्थप्रपाठके प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ (अ. ५. १.)

७. ४. २.

(पशुमस्तकाद्युपधानम्)

पशुशीर्षाण्युपदधाति । पशवो वै पशुशीर्षाणि पशूनेवैतदुपदधाति तान्युखायामुपदधत्यीमे वै लोकाऽउखा पशवः पशुशीर्षाण्येषु तल्लोकेषु पशून्दधाति तस्मादिमऽएषु लोकेषु पशवः ॥१॥ यद्वेवोखायाम् । योनिर्व्वाऽउखा पशवः पशुशीर्षाणि योनौ तत्पशून्प्रतिष्ठापयति तस्मादद्यमानाः पच्यमानाः पशवो न क्षीयन्ते योनौ ह्येनान्प्रतिष्ठापयति ॥२॥ यद्वेव[3] पशुशीर्षाण्युपदधाति । या वै ताः

१. धीयते इति. ग, ख, ल. २. शिश्नं इति. ख. ३. यद्वेव इति. ग.

श्रियऽएतानि तानि पशुशीर्षाण्यथ यानि तानि कुसिन्धान्येतास्ताः पञ्चचितयस्तद्यास्ताः पञ्च चितयऽइमे ते लोकास्तद्ये तऽइमे लोकाऽएषा सोखा तद्यदुखायां पशुशीर्षाण्युपदधात्येतैरेव तच्छीर्षभिरेतानि कुसिन्धानि सन्दधाति ॥३॥ तान्पुरस्तात्प्रतीचऽउपदधाति । एतद्वै यत्रैतान्प्रजापतिः पशूनालिप्सत तऽआलिप्स्यमानाऽउदचिक्रमिषंस्तान्प्राणेषु समगृह्णात्तान्प्राणेषु संगृह्य पुरस्तात्प्रतीचऽआत्मन्नधत्त ॥४॥ तद्वाऽएतत्क्रियते । यद्देवाऽअकुर्वन्निदं न्वस्मात्ते पशवो नोच्चिक्रमिषन्ति यत्त्वेतत्करोति यद्देवाऽअकुर्वंस्तत्करवाणीत्यथो प्राणेष्वेवैनानेतत्संगृह्य पुरस्तात्प्रतीचऽआत्मन्धत्ते ॥५॥ यद्वेव पशुशीर्षाण्युपदधाति । प्रजापतिर्वाऽइदमग्रऽआसीदेकऽएव सोऽकामयतान्नꣳ सृजेय प्रजायेयेति स प्राणेभ्यऽएवाधि पशून्निरमिमीत मनसः पुरुषं चक्षुषोऽश्वं प्राणाद्गाꣳ श्रोत्रादविं वाचोऽजं तद्यदेनान्प्राणेभ्योऽधि निरमिमीत तस्मादाहुः प्राणाः पशवऽइति मनो वै प्राणानां प्रथमं तद्यन्मनसः पुरुषं निरमिमीत तस्मादाहुः पुरुषः प्रथमः पशूनां वीर्यवत्तमऽइति मनो वै सर्व्वे प्राणा मनसि हि सर्व्वे प्राणाः प्रतिष्ठितास्तद्यन्मनसः पुरुषं निरमिमीत तस्मादाहुः पुरुषः सर्व्वे पशवऽ इति पुरुषस्य ह्येवैते सर्व्वे भवन्ति ॥६॥ तदेतदन्नꣳ सृष्ट्वा । पुरस्तात्प्रत्यगात्मन्नधत्त तस्माद्यः कश्चान्नꣳ सृजते पुरस्तादेवैनत्प्रत्यगात्मन्धत्ते तद्वाऽउखायामुदरं वाऽउखोदरे तदन्नं दधाति ॥७॥ अथैषु हिरण्यशकलान्प्रत्यस्यति । प्राणा वै हिरण्यमथ वाऽएतेभ्यः पशुभ्यः संज्ञप्यमानेभ्यऽएव प्राणाऽउत्क्रामन्ति तद्यद्धिरण्यशकलान्प्रत्यस्यति प्राणानेवैष्वेतद्दधाति ॥८॥ सप्त प्रत्यस्यति । सप्त वै शीर्षन्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्दधात्यथ यदि पञ्च पशवः स्युः पञ्चैव कृत्वः सप्त सप्त प्रत्यस्येत्पञ्च वाऽएतान्पशूनुपदधाति सप्त सप्त वाऽएकैकस्मिन्पशौ प्राणास्तदेषु सर्व्वेषु प्राणान्दधाति ॥९॥ तद्धैकेऽपि । यद्येकः पशुर्भवति पञ्चैव कृत्वः सप्त सप्त प्रत्यस्यन्ति पञ्च वाऽएतान्पशूनुपदधाति

सप्त सप्त वाऽएकैकस्मिन्पशौ प्राणास्तदेषु सर्व्वेषु प्राणान्दधमऽइति न तथा कुर्यादेतस्मिन्वै पशौ सर्व्वेषां पशूनाᳫं रूपं तद्यदेतस्मिन्प्रत्यस्यति तदेवैषु सर्व्वेषु प्राणान्दधाति ॥१०॥ मुखे प्रथमं प्रत्यस्यति । "सम्यक्स्रवन्ति सरितो न धेना"ऽइत्यन्नं वै धेनास्तदिदᳫं सम्यङ्मुखमभिसᳫं स्रवत्य"न्तर्हृदा मनसा पूयमाना"ऽइत्यन्तर्व्वै हृदयेन मनसा सतान्नं पूतं य्यऽऋजुस्तस्य "घृतस्य धाराऽअभिचाकशीमी"ति य्या ऽएवैतस्मिन्नग्नावाहुतीर्होष्यन्भवति ताऽएतदाह "हिरण्ययो व्वेतसो मध्येऽअग्ने"रिति य्यऽएवैष हिरण्मयः पुरुषस्तमेतदाह ॥११॥ "ऋचे त्वे"तीह । प्राणो वाऽऋक्प्राणेन ह्यर्चति "रुचे त्वेती"ह प्राणो वै रुक्प्राणेन हि रोचतेऽथो प्राणाय हीदᳫं सर्व्वᳫं रोचते "भासे त्वे"तीह "ज्योतिषे त्वे"तीह भास्वती हीमे ज्योतिष्मती चक्षुषीऽ"अभूदिदं व्विश्वस्य भुवनस्य व्वाजिनमग्नेर्व्वैश्वानरस्य चे"तीहा"ग्निर्ज्योतिषा ज्योतिष्मान्रुक्मो व्वर्चसा व्वर्चस्वानि"ती ह व्विश्वावतीभ्यां व्विश्वᳫं हि श्रोत्रम् ॥१२॥

(अर्द्धप्रपाठकः ५०)

अथ पुरुषशीर्षमुद्गृह्णाति । महयत्येवैनदेत"त्सहस्रदाऽअसि सहस्राय त्वे"ति सर्व्वं वै सहस्रᳫं सर्व्वस्य दातासि सर्व्वस्मै त्वेत्येतत् ॥१३॥ अथैनानुपदधाति । पुरुषं प्रथमं पुरुषं तद्वीर्येणात्या दधाति मध्ये पुरुषमभितऽइतरान्पशून्पुरुषं तत्पशूनां मध्यतोऽत्तारं दधाति तस्मात्पुरुषऽएव पशूनां मध्यतोऽत्ता ॥१४॥ अश्वं चाविं चोत्तरतः । एतस्यां तद्दिश्येतौ पशू दधाति तस्मादेतस्यां दिश्येतौ पशू भूयिष्ठौ ॥१५॥ गां चाजं च दक्षिणतः । एतस्यां तद्दिश्येतौ पशू दधाति तस्मादेतस्यां दिश्येतौ पशू भूयिष्ठौ ॥१६॥ पयसि पुरुषमुपदधाति । पशवो वै पयो यजमानं तत्पशुषु प्रतिष्ठापयत्या-

१-४. मा. सं. १३. ३८.
१०, ११. मा सं. १३. ४०.
१३. अश्वं इति. ग.
५-९. मा. सं. १३. ३९.
१२. वीर्येणाप्त्वा इति. ग.

"दिव्यं गर्भं पयसा, समञ्जन्धी"त्यादित्यो वाऽएष गर्भो यत्पुरुषस्तं पयसा समङ्ग्धीत्येत"त्सहस्रस्य प्रतिमां विश्वरूपमि"ति पुरुषो वै सहस्रस्य प्रतिमा पुरुषस्य ह्येव सहस्रं भवति "परिवृङ्धि हरसा माभिमꣳस्था"ऽइति पर्य्येनं वृङ्ध्यर्च्चिषा मैनꣳ हिꣳसीरित्ये-तच्छ"तायुषं कृणुहि चीयमान"ऽइति पुरुषं तत्पशूनाꣳ शतायुं करोति तस्मात्पुरुषऽएव पशूनाꣳ शतायुः ॥१७॥ अथोत्तरतोऽश्वम् । "वातस्य जूतिमि"ति वातस्य वाऽएष जूतिर्यदश्वो "वरुणस्य नाभिमि"ति वारुणो ह्यश्वोऽ"श्वं जज्ञानꣳ सरिरस्य मध्य"ऽइत्यापो वै सरिरमप्सुजाऽउ वाऽअश्वः "शिशुं नदीनाꣳ हरिमद्रिबुध्न"मिति गिरिर्व्वाऽअद्रिर्गिरिबुध्नाऽउ वाऽआपो"ऽग्ने मा हिꣳसीः परमे व्योम"न्निति त्रिमे वै लोकाः परमं व्योमैषु लोकेष्वेनं मा हिꣳसीरित्येतत् ॥१८॥ अथ दक्षिणतो गाम् । "अजस्रमिन्दुमरुषमि"ति सोमो वाऽइन्दुः स हैष सोमोऽजस्रो यद्गौ-"र्भुरण्युमि"ति भर्त्तारमित्येतद"ग्निमीडे पूर्व्वचित्तिं नमोभि"रि-त्याग्नेयो वै गौः पूर्व्वचित्तिमिति प्राञ्चꣳ ह्यग्निमुद्धरन्ति प्राञ्चमुप-चरन्ति "स पर्व्वभिर्ऋतुशः कल्पमान"ऽइति यद्वाऽएष चीयते तदेष पर्व्वभिर्ऋतुशः कल्पते "गां मा हिꣳसीरदितिं विराज-मि"ति विराड्वै गौरन्नं वै विराडन्नमु गौः ॥१९॥ अथोत्तरतोऽ-विम् । "वरूत्रीं त्वष्टुर्व्वरुणस्य नाभिमि"ति वारुणी च हि त्वाष्ट्री चाविर"विं जज्ञानाꣳरजसः परस्मादि"ति श्रोत्रं वै परꣳ रजो दिशो वै श्रोत्रं दिशः परꣳ रजो "महीꣳ साहस्रीमसुरस्य मायामि"ति महतीꣳ साहस्रीमसुरस्य मायामित्येत"दग्ने मा हिꣳसीः परमे व्योम"न्निति त्रिमे वै लोकाः परमं व्योमैषु लोकेष्वेनं मा हिꣳ-सीरित्येतत् ॥२०॥ अथ दक्षिणतोऽजम् । "यो अग्निरग्नेरध्यजा-

---

१-४: मा. सं. १३. ४१. ५-९. मा सं. १३. ४२.
१०-१४. मा. सं. १३, ४३. १५, १६. मा. सं. १३. ४४. १७. रजो इति. ग.
१८, २० मा. सं. १३. ४४. १९. मायामिति. ख. २१ मा. सं. १३. ४५

यते" त्यग्निर्व्वा॒ऽएषोऽग्नेरध्यजायत "शोकात्पृथि॒व्या॒ऽउत वा दिव-स्परी॑"ति यद्वै प्रजापतेः शोकादजायत तद्दिवश्च पृथिव्यै च शोका-दजायत "येन॑ प्र॒जा वि॒श्वक॑र्मा जजा॒ने"ति व्वाग्वा॒ऽअजो॒ व्वाचो वै प्रजा विश्वकर्म्मा जजान "तमग्ने हेडः परि ते व्वृणक्त्वि"ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥२१॥ तऽएते पशवः । तान्नानोपदधाति नाना सादयति नाना सूददोहसाधिवदति नाना ह्येते पशवः ॥२२॥ अथ पुरुषशीर्षमभिजुहोति । आहुतिर्व्वै यज्ञः पुरुषं तत्पशूनां यज्ञियं करोति तस्मात्पुरुषऽएव पशूनां यजते ॥२३॥ यद्वेवैनदभिजुहोति । शीर्षंस्तद्वीर्यं दधात्याज्येन जुहोति व्वज्रो वाऽआज्यं व्वीर्यं वै व्वज्रो व्वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति स्रुवेण व्वृषा वै स्रुवो व्वीर्यं वै व्वृषा व्वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति स्वाहाकारेण व्वृषा वै स्वाहाकारो व्वीर्यं वै व्वृषा व्वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति त्रिष्टुभा व्वज्रो वै त्रिष्टुब्वीर्यं वै व्वज्रो व्वीर्यं त्रिष्टुब्वीर्येणैवास्मिन्नेतद्वीर्यं दधाति ॥२४॥ स वाऽअ-र्द्धर्चमनुद्रुत्य स्वाहाकरोति । अस्थि वाऽऋगिदं तच्छीर्षकपालं व्विहाप्य यदिदमन्तरतः शीर्ष्णो व्वीर्यं तदस्मिन्दधाति ॥२५॥ अथोत्तरमर्द्धर्चमनुद्रुत्य स्वाहाकरोति । इदं तच्छीर्षकपालꣳ सन्धाय यदिदमुपरिष्टाच्छीर्ष्णो व्वीर्यं तदस्मिन्दधाति ॥२६॥ "चित्रन्देवानामुदगादनीकमि"ति । असौ वाऽआदित्यऽएष पुरुष-स्तदेतच्चित्रं देवानामुदेत्यनीकं "चक्षुर्मित्रस्य व्वरुणस्याग्ने"रित्यु-भयेषाꣳ ह्येतद्देवमनुष्याणां चक्षु"राप्रा द्यावापृथिवीऽअन्तरिक्ष"मि-त्युद्यन्वाऽएषऽइमाँल्लोकानापूरयति "सूर्यऽआत्मा जगतस्तस्थुषश्चे"-त्येष ह्यस्य सर्व्वस्यात्मा यच्च जगद्यच्च तिष्ठति ॥२७॥ अथोत्स-र्गैरुपतिष्ठते । एतद्वै यत्रैताग्प्रजापतिः पशूनालिप्सत तऽआलि-प्स्यमानाऽअशोचंस्तेषामेतैरुत्सर्गैः शुचं पाप्मानमपाहंस्तथैवैषामय-मेतदेतैरुत्सर्गैः शुचं पाप्मानमपहन्ति ॥२८॥ तद्धैके । 'यं यमेव

१–३. मा. सं. १३. ४५.
४. पशव इति ख, पशव इति. ग, ज.
५. जुहोति. इति. ख, ग, ज.
६–९ मा. सं. १३. ४६.

पशुमुपदधाति तस्य तस्य शुचमुत्सृजन्ति नेच्छुचं पाप्मानमभ्युपदधामहा इति ते ह ते शुचं पाप्मानमभ्युपदधाति साꣳ हि पूर्वस्य शुचमुत्सृजन्ति तामुत्तरेण सहोपदधाति ॥२९॥ त्रिपरिक्रामम्वेकऽ उपतिष्ठन्ते । ऊर्ध्वाꣳ शुचमुत्सृजाम इति ते ह ते शुचं पाप्मानमनुघ्नन्त्यूर्ध्वो ह्येतेन कर्मणेत्यूर्ध्वासु शुचमुत्सृजन्ति ॥३०॥ बाह्येनैवाग्निमुत्सृजेत् । इमे वै लोका एषोऽग्निरेभ्यस्तल्लोकेभ्यो बहिर्धा शुचं दधाति बहिर्वेदीयं वै वेदिरस्यै तद्बहिर्धा शुचं दधात्युदङ् तिष्ठन्नेतस्याꣳ ह दिश्येते पशवस्तद्यन्नैते पशवस्तद्वैव्वेतच्छुचं दधाति ॥३१॥ पुरुषस्य प्रथममुत्सृजति । तꣳ हि प्रथममुपदधाती"मं मा हिꣳसीर्द्विपादं पशुमि"ति द्विपाद्वा एष पशुर्यत्पुरुषस्तं मा हिꣳसीरित्येत"त्सहस्राक्षो[2] मेधाय चीयमान" इति हिरण्यशकलैर्व्वा एष सहस्राक्षो मेधायेत्यन्नायेत्येत"न्मयुं[3] पशुं मेधमग्ने जुषस्वे"ति किम्पुरुषो वै मयुः किम्पुरुषमग्ने जुषस्वेत्येत"त्तेनं चिन्वानस्तन्वो निषीदे"त्यात्मा वै तनूस्तेन चिन्वान आत्मानꣳ संस्कुरुष्वेत्येत"न्मयुं ते शुगृच्छतु यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्वि"ति तन्मयौ च शुचं दधाति यं च द्वेष्टि तस्मिꣳश्च ॥३२॥ अथाश्वस्य । "इमं मा हिꣳसीरेकशफं पशुमि"त्येकशफो वा एष पशुर्यदश्वस्तं मा हिꣳसीरित्येत"त्कनिक्रदं व्वाजिनं व्वाजिनेष्वि"ति कनिक्रदो वा एष व्वाज्यु व्वाजिनेषु "गौरमारण्यमनु ते दिशामी"ति तदस्मै गौरमारण्यमनुदिशति "तेनं चिन्वानस्तन्वो निषीदे"ति तेन चिन्वान आत्मानꣳ संस्कुरुष्वेत्येत"द्गौरं ते शुगृच्छतु यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्वि"ति तद्गौरे च शुचं दधाति यं च द्वेष्टि तस्मिꣳश्च ॥३३॥ अथ गोः । "इमꣳ साहस्रꣳ शतधारमुत्समि"ति साहस्रो वा एष शतधार उत्सो यद्गौ"र्व्यच्यमानꣳ[12] सरिरस्य मध्य" इतीमे वै लोकाः सरिरमुपजीव्यमानमेषु लोकेष्वित्येत"द्घृतं[13]

१-५. मा.सं. १३. ४७. ६-१०. मा.सं. १३. ४८. ११-१३. मा.स. १३. ४९

दुहानामदितिं जनाये''ति घृतं वाऽएषादितिर्जनाय दुहेऽ''ग्ने मा हिंᳪसीः परमे व्योमन्नि''तीमे वै लोकाः परमं व्योमैषु लोकेष्वेनं मा हिᳪसीरित्येत''द्गवयमारण्यमनु ते दिशामी''ति तदस्मै गवयमारण्यमनुदिशति ''तेन चिन्वानस्तन्वो निषीदे''ति तेन चिन्वानऽआत्मानᳪसंस्कुरुष्वेत्येतद् ''गवयं ते शुगृच्छतु यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्वि''ति तद्गवये च शुचं दधाति यं च द्वेष्टि तस्मिंश्च ॥३४॥ अथावेः । ''इमम्[५]ूर्णायु''मित्यूर्णावलमित्येत''द्वरु[६]णस्य नाभि''मिति व्वारुणो ह्यवि''स्त्वचं पशूनां द्विपदां चतुष्पदामि''त्युभयेषाᳪ ह्येष पशूनां त्वग्द्विपदां च चतुष्पदां च ''त्वष्टुः प्रजानां प्रथमं जनित्रमि''त्येतद्ध त्वष्टा प्रथमᳪ रूपं व्विचकारा''ग्ने मा हिᳪसीः परमे व्योमन्नि''तीमे वै लोकाः परमं व्योमैषु लोकेष्वेनं मा हिᳪसीरित्येत''दुष्ट्र[१०]मारण्यमनु ते दिशामी''ति तदस्माऽउष्ट्रमारण्यमनुदिशति''तेन[११] चिन्वानस्तन्वो निषीदे''ति तेन चिन्वानऽआत्मानᳪ संस्कुरुष्वेत्येत''दुष्ट्रं ते शु[१२]गृच्छतु यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्वि''ति तदुष्ट्रे च शुचं दधाति यं च द्वेष्टि त[१३]स्मिंश्च ॥३५॥ अथाजस्य । ''अ[१४]जो ह्यग्नेरजनिष्ट शोकादि''ति यद्वै प्रजापतेः शोकादजायत तदग्नेः शोकादजायत ''सो[१५]ऽअपश्यज्जनितारमग्र'' ऽइति प्रजापतिर्व्वै जनिता सोऽपश्यत्प्रजापतिमग्रऽइत्येत''त्तेन[१६] देवा देवतामग्रमायन्नि''ति व्वाग्वाऽअजो व्वाचो वै देवा देवतामग्रमायं''स्तेन रोहमायन्नुपमेध्यास''ऽइति स्वर्गो वै लोको रोहस्तेन स्वर्गं लोकमायन्नुपमेध्यासऽइत्येत''[१८]च्छरभमारण्यमनु ते दिशामी''ति तदस्मै शरभमारण्यमनुदिशति ''तेन[१९] चिन्वानस्तन्वो निषीदे''ति तेन चिन्वानऽआत्मानᳪ संस्कुरुष्वेत्येत''च्छर[२०]भं ते शुगृच्छतु यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्वि''ति तच्छरभे च शुचं दधाति यं च द्वेष्टि तस्मिंश्च ॥३६॥ तदाहुः । यां वै तत्प्रजापतिरेतेषां पशूनाᳪ शुचं पाप्मा-

१—४. मा. सं. १३. ४९. ५—१२. मा. सं. १३. ५०.
१३. तस्मिंश्च इति. ख, ग, ञ. १४—२०. मा. सं. १३. ५१.

क्षमपाहंस्तऽएते पञ्च पशवोऽभवंस्तऽएतऽउत्क्रान्तमेधाऽअमेध्याऽ-
अयज्ञियास्तेषां ब्राह्मणो नाश्नीयात्तानेतस्यां दिशि दधाति तस्मा-
देतस्यां दिशि पर्ज्जन्यो न वर्षुको यत्रैते भवन्ति ॥३७॥ प्रत्येत्या-
ग्निमुपतिष्ठते । एतद्वाऽएतदयथायथं करोति यदग्नौ सामिचिते
वहिर्वेद्येति तस्माऽएवैतन्निह्नुतेऽहिꣳसायाऽआग्नेय्याग्नयऽएवैतन्नि-
ह्नुते गायत्र्या गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मा
ऽएतन्निह्नुतेऽनिरुक्तया सर्व्वं वाऽअनिरुक्तꣳ सर्व्वेणैवास्माऽएत-
न्निह्नुते यविष्ठवत्यैतद्धास्य प्रियं धाम यद्यविष्ठऽइति यद्वै जात
ऽइदꣳसर्व्वमयुक्त तस्माद्यविष्ठः ॥३८॥ "त्वं यविष्ठ दाशुष"ऽइति ।
यजमानो वै दाश्वान् "नॄँः पाही"ति मनुष्या वै नरः "शृणुधी गिर"
ऽइति शृणु नऽइमाꣳ स्तुतिमित्येत"द्रक्षा तोकमुत त्मने"ति प्रजा
वै तोकꣳ रक्ष प्रजां चात्मानं चेत्येतत् ॥३९॥ आरुह्याग्निं जघनेन
स्वयमातृण्णां परीत्यापस्याऽउपदधाति । आप एता यदपस्या
ऽअथ वाऽएतेभ्यः पशुभ्यः ऽआपऽउत्क्रान्ता भवन्ति तद्यदपस्याऽ-
उपदधात्येष्वेवैतत्पशुष्वपो दधात्यनन्तर्हिताः पशुभ्य ऽउपदधात्यन-
न्तर्हितास्तत्पशुभ्योऽपो दधाति पञ्च पञ्चोपदधाति पञ्च ह्येते पशवः
सर्व्वत ऽउपदधाति सर्व्वत ऽएवैष्वेतदपो दधाति ॥४०॥ तद्याः
पञ्चदश पूर्व्वाः । ता ऽअपस्या वज्रो वाऽआपो वज्रः पञ्चदशस्त-
स्माद्येनापो यन्त्यपैव तत्र पाप्मानं घ्नन्ति वज्रो हैव तस्यार्द्धस्य
पाप्मानमपहन्ति तस्माद्वर्षत्यप्रावृतो व्व्रजेदयं मे वज्रः पाप्मानमपह-
नदिति ॥४१॥ अथ याः पञ्चोत्तराः । ताश्छन्दस्याः पशवो वै छन्दा-
ꣳस्यन्नं पशवोऽन्नमु पशोर्मांꣳसमथ वाऽएतेभ्यः पशुभ्यो माꣳसा-
न्युत्क्रान्तानि भवन्ति तद्यच्छन्दस्या ऽउपदधात्येष्वेवैतत्पशुषु माꣳ-
सानि दधात्यनन्तर्हिताः पशुभ्यऽउपदधात्यनन्तर्हितानि तत्पशुभ्यो
माꣳसानि दधात्यनन्तराऽ अपस्या भवन्ति बाह्याश्छन्दस्या ऽअन्तरा

---

१. यदग्नौ इति ख. २—५. मा. सं. १३. ५२. ६. व्रजेदयं इति ख.

ह्यापो वाह्यानि माꣳसानि ॥४२॥ तदाहुः । यदिमाऽआप ऽएतानि
माꣳसान्यथ क्व त्वक् लोमेत्यन्नं वाव पशोस्त्वगन्नं लोम तद्यच्छन्द-
स्याऽउपदधाति सैव पशोस्त्वक्तल्लोमाथो यान्यमून्युखायामजलोमानि
तानि लोमानि बाह्योखा भवत्यन्तराणि पशुशीर्षाणि बाह्यानि हि
लोमान्यन्तरऽआत्मा यदीतरेण यदीतरेणेति ह स्माह शाण्डिल्यः
सर्वानेव वयं कृत्स्नान्पशून्त्संस्कुर्मऽइति ॥ ४३ ॥ यद्वेवापस्याऽउप-
दधाति । प्रजापतेर्विस्रस्तादापऽआयंस्तास्वितास्वविशद्यदविशत्त-
स्माद्विꣳशतिस्ताऽअस्याङ्गुलिभ्योऽध्यस्रवन्नन्तो वाऽअङ्गुलयोऽन्त-
तऽएवास्मात्ताऽआपऽआयन् ॥ ४४ ॥ स यः स प्रजापतिर्व्यस्रꣳ-
सत । अयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ याऽअस्मात्ताऽआपऽआय-
न्नेतास्ताऽअपस्यास्तद्यदेताऽउपदधाति याऽएवास्मात्ताऽआपऽआयँ-
स्ताऽअस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेताऽअत्रोपदधाति ॥४५॥ “अपां
त्वेमन्त्सादयामी”ति । वायुर्वाऽअपामेम यदा ह्येवैषऽइतश्चेतश्च वा-
त्यथापो यन्ति वायौ ताꣳ सादयति ॥४६॥ “अपां त्वोद्मन्त्सादया-
मी”ति । ओषधयो वाऽअपामोद्म यत्र ह्यापऽउन्दन्त्यस्तिष्ठन्ति तदो-
षधयो जायन्तऽओषधिषु ताꣳ सादयति ॥४७॥ “अपां त्वा भस्म-
न्त्सादयामी”ति । अभ्रं वाऽअपां भस्माभ्रे ताꣳ सादयति ॥ ४८ ॥
“अपां त्वा ज्योतिषि सादयामी”ति । विद्युद्वाऽअपां ज्योतिर्विद्युति
ताꣳ सादयति ॥४९॥ “अपां त्वायने सादयामी”ति । इयं वाऽअ-
पामयनमस्याꣳ ह्यापो यन्त्यस्यां ताꣳ सादयति तद्याऽअस्यैतेभ्यो
रूपेभ्यऽआपऽआयंस्ताऽअस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्यथोऽएतान्येवास्मिन्नेत-
द्रूपाणि दधाति ॥ ५० ॥ “अर्णवे त्वा सदने सादयामी”ति । प्राणो
वाऽअर्णवः प्राणे ताꣳ सादयति ॥ ५१ ॥ “समुद्रे त्वा सदने साद-
यामी”ति । मनो वै समुद्रो मनसो वै समुद्राद्वाचाभ्र्या देवास्त्रयीं
विद्यां निरखनंस्तदेष श्लोकोऽभ्युक्तो ये समुद्रान्निरखनन्देवास्तीक्ष्णा-

१—७, मा. सं. १३. ५३.

८१ मा० श० ब्रा०

भिरग्निभिः सुदेवोऽद्य तद्विद्याद्यत्र निर्व्वपणं दधुरिति मनः समुद्रो वाक्तीक्ष्णाग्निस्त्रयी विद्या निर्व्वपणमेतदेष श्लोकोऽभ्युक्तो मनसि ताᳪं सादयति ॥ ५२ ॥ "सरिरे त्वा सदने सादयामी"ति । वाग्वै सरिरं वाचि ताᳪं सादयति ॥ ५३ ॥ "अपां त्वा क्षये सादयामी"ति । चक्षुर्व्वाऽअपां क्षयस्तत्र हि सर्व्वदैवापः क्षियन्ति चक्षुषि ताᳪं सादयति ॥ ५४ ॥ "अपां त्वा सधिषि सादयामी"ति । श्रोत्रं वाऽअपाᳪं सधिः श्रोत्रे ताᳪं सादयति तद्याऽअस्यैतेभ्यो रूपेभ्यऽआपऽआयंस्ताऽअस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्यथोऽएतान्येवास्मिन्नेतद्रूपाणि दधाति ॥ ५५ ॥ "अपां त्वा सदने सादयामी"ति । द्यौर्व्वाऽअपाᳪं सदनं दिवि ह्यापः सन्ना दिवि ताᳪं सादयति ॥ ५६ ॥ "अपां त्वा सधस्थे सादयामी"ति । अन्तरिक्षं वा अपाᳪं सधस्थमन्तरिक्षे ताᳪं सादयति ॥ ५७ ॥ अपां त्वा योनौ सादयामी"ति । समुद्रो वाऽअपां योनिः समुद्रे ताᳪं सादयति ॥ ५८ ॥ "अपां त्वा पुरीषे सादयामी"ति । सिकता वाऽअपां पुरीषᳪं सिकतासु ताᳪं सादयति ॥ ५९ ॥ "अपां त्वा पाथसि सादयामी"ति । अन्नं वाऽअपां पाथोऽन्ने ताᳪं सादयति तद्याऽअस्यैतेभ्यो रूपेभ्यऽआपऽआयंस्ताऽअस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्यथोऽएतान्येवास्मिन्नेतद्रूपाणि दधाति ॥ ६० ॥ "गायत्रेण त्वा छन्दसा सादयामि । त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा सादयामि जागतेन त्वा छन्दसा सादयाम्यानुष्टुभेन त्वा छन्दसा सादयामि पाङ्क्तेन त्वा छन्दसा सादयामी"ति तद्याऽअस्यैतेभ्यश्छन्दोभ्यऽआपऽआयंस्ताऽअस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्यथोऽएतान्येवास्मिन्नेतच्छन्दाᳪंसि दधाति ॥ ६१ ॥ ताऽएताऽअङ्गुलयः ता सर्व्वतऽउपदधाति सर्व्वतो हीमाऽअङ्गुलयोऽन्तेषूपदधात्यन्तेषु हीमाऽअङ्गुलयश्चतुर्द्धोपदधाति चतुर्द्धा हीमाऽअङ्गुलयः पञ्च पञ्चोपदधाति पञ्च पञ्च

१—८, १० मा. सं. १३. ५३. ९. सादयामीति इति ग, ख, भ.

हीमा ऽअङ्गुलयो नानोपदधाति नाना हीमा ऽअङ्गुलयः सकृत्सकृत्सादयति समानं तत्करोति तस्मात्समानसम्बन्धनाः ॥६२॥ (५.२.)॥

cf. का. श. ६. ५. १-४. तै. सं. ५. २. ६-१०, मै. सं. ७-८. काठ. २०. ८, ६. कपि ३२. १०. ११.

इति माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे हस्तिघटनाम

सप्तमं काण्डं समाप्तम् ॥ ७ ॥

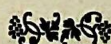
चतुर्थः प्रपाठकस्समाप्तः ॥

(कण्डिकासंख्या १००)

(पञ्चमोऽध्यायः)

(अस्मिन्काण्डे कण्डिकासंख्या ३९८ ॥)

(ब्राह्मणसंख्या १२)

प्राप्तिस्थानम्—

जयकृष्णदास-हरिदास गुप्तः,

चौखम्बा संस्कृत सीरिज़ आफ़िस,

विद्याविलास प्रेस, बनारस सिटी ।

शुद्धिपत्रम्

अशुद्धम्	शुद्धम्	पंक्तिः पृ०
त्यतत्.	स्येतत्.	५. ५१४
यथैवान्दो	यथैवादो	६. ५१५
व्ययꣳ	व्ययꣳ	२३. ५२२
देवा स्या.	देवास्या.	१३. ५४२
द्रा यस्पो.	द्रायस्पो.	५. ५५३
दन्न माते	दन्ने माते	६. ५५३
रात्र्याꣳ	राज्यामिति ञ.	१२. ५७०
वाहनामि.	वाहनमि.	२०. ५७१
शामयति.	शमयति	१३. ५७२
त्वापद्धाति	त्वोपदधाति.	१. ५८८
अनिच्छं विद्वान्	अनित्यं विद्वाम् भा. सं. पा.	५. ५८८
करोत्यं	करोत्ये	१३. ५८८
सप्रंथस्तमं	सप्रथस्तमं	१९. ६०३
छन्दाभिः	छन्दोभिः	४. ६०४
यैवेषु	यैवैषु.	४. ६१४
ह्येवैता	ह्येवैता.	१३. ६१९

